

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ СЕМЕНА КУЗНЕЦЯ**

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

Підручник

*За загальною редакцією
канд. юрид. наук, професора В. В. Сергієнка*

**Харків
ХНЕУ ім. С. Кузнеця
2016**

УДК 346(075)

Г72

Авторський колектив: канд. юрид. наук, професор В. В. Сергієнко – теми 13, 18; 25, загальна редакція; ст. викладач Ю. Ю. Браславець – теми 1 – 3; канд. юрид. наук Н. М. Капустян – тема 14; ст. викладач О. М. Коршакова – теми 7 – 11, 20, 24, 26; ст. викладач І. К. Перепелиця – тема 6; канд. юрид. наук, доцент Н. М. Силенко – теми 4, 5, 12, 15, 19; канд. юрид. наук, доцент О. П. Суц – теми 21 – 23; викладач Я. О. Чуприна – теми 16, 17.

Рецензенти: проректор Харківського національного університету внутрішніх справ, д-р юрид. наук, професор *О. М. Головка*; головний консультант Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України, д-р юрид. наук, доцент *О. О. Кармаза*; завідувач відділом інтелектуальної власності та інноваційних технологій Київського університету права НАН України, академік Академії наук вищої школи України, д-р юрид. наук, професор *Р. Б. Шишка*.

Рекомендовано до видання рішенням ученої ради Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця.

Протокол № 9 від 25.04.2016 р.

Самостійне електронне текстове мережеве видання

Господарське право : підручник [Електронний ресурс]
Г72 / В. В. Сергієнко, Ю. Ю. Браславець, Н. М. Капустян та ін. ; за заг. ред. канд. юрид. наук, професора В. В. Сергієнка. – Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2016. – 412 с.

ISBN 978-966-676-745-8

Розкрито поняття, зміст і особливості сучасного розвитку господарського права. Проаналізовано систему законодавства. Розглянуто сферу дії господарського права, правове становище різних суб'єктів господарювання. Особливу увагу приділено загальним положенням правового регулювання договірних зобов'язань суб'єктів господарювання та відповідальності за їх невиконання.

Рекомендовано для підготовки студентів економічних вищих навчальних закладів.

УДК 346(075)

© В. В. Сергієнко, Ю. Ю. Браславець, Н. М. Капустян, О. М. Коршакова, І. К. Перепелиця, Н. М. Силенко, О. П. Суц, Я. О. Чуприна, 2016

© Заг. ред. В. В. Сергієнка

© Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, 2016

ISBN 978-966-676-745-8

Зміст

Умовні скорочення	10
Вступ.....	11
Розділ 1. Загальні положення господарського права	13
1. Поняття господарської діяльності.....	13
1.1. Поняття та види господарської діяльності	13
1.2. Підприємництво: поняття, ознаки та мета.....	15
1.3. Принципи господарювання та їх змістовність	17
Контрольні запитання.....	18
2. Поняття господарського права.....	18
2.1. Господарське право: поняття, предмет, метод і принципи регулювання	18
2.2. Місце господарського права в системі права України	22
Контрольні запитання.....	25
3. Господарські правовідносини.....	26
3.1. Поняття та види господарських правовідносин	26
3.2. Об'єкти господарських правовідносин, їх види та особливості. Цілісний майновий комплекс (підприємство) як об'єкт господарських правовідносин	29
3.3. Суб'єкти господарських правовідносин та їх види	34
Контрольні запитання.....	38
4. Загальна характеристика суб'єктів господарської діяльності.....	38
4.1. Поняття та види суб'єктів господарської діяльності	39
4.2. Фізичні особи-підприємці як суб'єкти господарювання	41
4.3. Юридичні особи як суб'єкти господарювання	43
4.4. Правоздатність і дієздатність юридичної особи.....	46
Контрольні запитання.....	47
5. Правові основи створення суб'єктів господарювання та порядок їх державної реєстрації.....	47
5.1. Поняття та види легалізації суб'єкта господарювання	48
5.2. Реєстрація суб'єктів підприємницької діяльності	51
5.3. Загальний порядок державної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності	54
5.4. Перереєстрація суб'єктів господарської діяльності та внесення змін в установчі документи.....	57
5.5. Державна реєстрація припинення діяльності юридичної особи.....	59

5.6. Припинення підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця	60
Контрольні запитання	61
6. Правове регулювання ліцензування господарської діяльності	61
6.1. Загальні положення про ліцензування господарської діяльності	61
6.2. Порядок отримання ліцензії	64
6.3. Види господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню	67
6.4. Органи ліцензування	69
6.5. Підстави для анулювання ліцензії	72
Контрольні запитання	74
7. Система господарського законодавства	75
7.1. Поняття та види джерел права	75
7.2. Система господарського законодавства	77
Контрольні запитання	83
8. Правовий статус господарських товариств	83
8.1. Поняття, ознаки та види господарських товариств	83
8.2. Поняття та види акціонерного товариства	88
8.3. Порядок створення акціонерного товариства	92
8.4. Управління діяльністю акціонерного товариства	95
8.5. Правовий статус товариства з обмеженою відповідальністю та товариства з додатковою відповідальністю	100
8.6. Особливості правового становища повного та командитного товариства	104
Контрольні запитання	107
9. Поняття, ознаки та принципи діяльності виробничого кооперативу	108
9.1. Поняття виробничого кооперативу	108
9.2. Порядок створення та ліквідації виробничого кооперативу	111
9.3. Управління та функціонування виробничого кооперативу	114
Контрольні запитання	117
10. Правове становище підприємств і їх об'єднань	117
10.1. Поняття та види підприємств	117
10.2. Поняття приватного підприємства	122

10.3. Правове становище підприємств, що діють на основі колективної власності.....	123
10.4. Поняття та правовий статус державних (казених) і комунальних підприємств.....	124
10.5. Поняття та види об'єднань підприємств.....	126
Контрольні запитання.....	129
11. Загальна характеристика припинення господарської діяльності.....	129
11.1. Поняття, способи та форми припинення діяльності суб'єктів господарювання.....	129
11.2. Поняття, види реорганізації та правові наслідки їх застосування.....	131
11.3. Поняття, підстави та порядок ліквідації підприємства....	132
Контрольні запитання.....	135
12. Особливості ліквідації суб'єкта господарювання у зв'язку з банкрутством.....	136
12.1. Поняття та суб'єкти банкрутства.....	136
12.2. Провадження у справах про банкрутство.....	140
12.3. Санація боржника як судова процедура у справі про банкрутство.....	145
12.4. Ліквідаційна процедура.....	150
12.5. Мирова угода як судова процедура у справі про банкрутство.....	160
Контрольні запитання.....	163
Розділ 2. Основні напрями правового регулювання господарської діяльності в Україні.....	164
13. Правове регулювання обмеження монополізму та захисту суб'єктів господарювання від недобросовісної конкуренції.....	164
13.1. Розвиток законодавства про недобросовісну конкуренцію.....	164
13.2. Антиконтурентна та дискримінаційна монополістична діяльність.....	168
13.3. Контроль концентрації суб'єктів господарювання.....	171
13.4. Повноваження Антимонопольного комітету України.....	175
13.5. Недобросовісна конкуренція.....	180
13.6. Відповідальність за недобросовісну конкуренцію.....	185
Контрольні запитання.....	188

14. Правове регулювання ціноутворення.....	188
14.1. Поняття ціноутворення та цін.....	188
14.2. Державне регулювання цін.....	192
14.3. Державний контроль (нагляд) та спостереження у сфері ціноутворення.....	193
Контрольні запитання.....	195
15. Правове забезпечення захисту прав споживачів.....	195
15.1. Правове регулювання захисту прав споживачів.....	196
15.2. Право споживача на належну якість продукції та гарантійні зобов'язання.....	197
15.3. Права споживача в разі придбання товару неналежної якості.....	199
15.4. Права споживача в разі придбання товару належної якості.....	202
15.5. Права споживача в разі порушення умов договору про виконання робіт (надання послуг).....	203
15.6. Права споживача в разі придбання ним продукції у кредит.....	206
Контрольні запитання.....	212
16. Загальна характеристика господарських зобов'язань.....	212
16.1. Поняття, ознаки та складові господарського зобов'язання.....	213
16.2. Види господарських зобов'язань.....	215
16.3. Підстави для виникнення господарських зобов'язань....	217
16.4. Господарський договір як підстава для виникнення господарсько-договірного зобов'язання.....	219
16.5. Класифікація господарських договорів.....	221
16.6. Зміст господарського договору.....	224
16.7. Укладання господарського договору.....	226
16.8. Способи забезпечення виконання господарсько- договірних зобов'язань.....	232
16.9. Способи припинення господарсько-договірних зобов'язань.....	236
Контрольні запитання.....	237
17. Особливості господарських договорів про передачу майна у власність і користування.....	238
17.1. Договір поставки.....	238
17.2. Договір контрактації сільськогосподарської продукції....	244

17.3. Договір енергопостачання.....	246
17.4. Договір міни (бартеру).....	254
17.5. Договір оренди.....	255
17.6. Договір лізингу.....	261
Контрольні запитання.....	264
18. Особливості господарських договорів, спрямованих на виконання робіт.....	265
18.1. Договір підряду.....	265
18.2. Договір підряду на капітальне будівництво.....	271
Контрольні запитання.....	274
19. Особливості господарських договорів, спрямованих на надання послуг.....	274
19.1. Правове забезпечення складання та виконання договору перевезення. Поняття, загальна характеристика, істотні умови. Сторони за договором, їх права й обов'язки	275
19.2. Відповідальність за невиконання або неналежне виконання договору перевезення.....	280
19.3. Комерційне посередництво у сфері господарювання.....	281
19.4. Порядок складання та припинення агентського договору.....	282
19.5. Особливості предмета агентського договору.....	284
19.6. Правове становище сторін за агентським договором.....	285
Контрольні запитання.....	285
20. Правове регулювання торговельної діяльності.....	286
20.1. Поняття, ознаки та види торговельної діяльності.....	286
20.2. Суб'єкти торговельної діяльності та вимоги до них.....	289
20.3. Відповідальність за незаконну торговельну діяльність.....	294
Контрольні запитання.....	297
21. Правове регулювання інвестиційної діяльності.....	297
21.1. Поняття, ознаки та правове забезпечення інвестиційної діяльності. Поняття інвестицій. Об'єкти інвестиційної діяльності.....	298
21.2. Правове регулювання іноземного інвестування.....	304
21.3. Створення, діяльність і припинення діяльності спеціальних (вільних) економічних зон.....	308
Контрольні запитання.....	310

22. Правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності.....	310
22.1. Поняття зовнішньоекономічної діяльності та її принципи.....	311
22.2. Правове становище суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності	313
22.3. Види зовнішньоекономічної діяльності.....	315
22.4. Поняття зовнішньоекономічного договору	316
Контрольні запитання.....	321
23. Правові основи біржової діяльності в Україні.....	321
23.1. Поняття та види бірж.....	321
23.2. Правове становище товарної біржі.....	324
23.3. Правове становище фондової біржі	327
23.4. Поняття та види біржових угод	328
23.5. Порядок проведення біржових торгів	331
Контрольні запитання.....	333
24. Правове регулювання ринку фінансових послуг	333
24.1. Поняття та види фінансових послуг	334
24.2. Поняття фінансової установи, умови її створення та діяльності.....	336
24.3. Державне регулювання ринку фінансових послуг	340
24.3.1. Співпраця та координація діяльності між органами, що здійснюють державне регулювання ринків фінансових послуг	341
24.3.2. Національна комісія та її склад.....	342
24.3.3. Повноваження Голови Національної комісії.....	344
24.3.4. Національна комісія та її функції	345
24.3.5. Правове регулювання діяльності Національної комісії	348
24.3.6. Співпраця з міжнародними організаціями, державними органами та неурядовими організаціями іноземних держав	349
24.3.7. Ліцензування фінансових послуг	350
24.4. Заходи впливу на учасників ринку фінансових послуг....	353
24.5. Штрафні санкції та порядок їх застосування за правопорушення, вчинені на ринках фінансових послуг	354
Контрольні запитання.....	356

25. Контроль за здійсненням господарської діяльності	357
25.1. Поняття, принципи та сфера дії державного нагляду (контролю).....	357
25.2. Контролюючі органи державної влади	361
25.3. Заборона незаконного втручання у діяльність суб'єктів господарювання.....	362
25.4. Заходи здійснення державного нагляду (контролю).....	363
25.5. Права й обов'язки учасників державного нагляду (контролю).....	365
25.6. Бухгалтерський облік і фінансова звітність суб'єкта господарювання.....	369
Контрольні запитання.....	371
26. Відповідальність у господарському праві	371
26.1. Поняття й ознаки господарсько-правової відповідальності. Функції господарсько-правової відповідальності. Підстави господарсько-правової відповідальності.....	372
26.2. Прострочення боржника. Прострочення кредитора	375
26.3. Форми господарсько-правової відповідальності. Відшкодування збитків як вид господарсько-правової відповідальності: поняття, сфера застосування, порядок реалізації.....	376
26.4. Штрафні й оперативно-господарські санкції	378
26.5. Неустойка як вид господарсько-правової відповідальності.....	380
26.6. Види, підстави та порядок застосування оперативно-господарських санкцій.....	381
26.7. Поняття адміністративно-господарських санкцій, їх види. Терміни застосування адміністративно- господарських санкцій	382
26.8. Відповідальність суб'єктів господарювання за порушення антимонопольно-конкурентного законодавства.....	385
Контрольні запитання.....	387
Глосарій.....	388
Використана література	396

Умовні скорочення

АТ – акціонерне товариство.

ВР України – Верховна Рада України.

ГК України – Господарський кодекс України.

ГПК України – Господарський процесуальний кодекс України.

ЄДР – Єдиний державний реєстр юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців та громадських формувань.

ЗЕД – зовнішньоекономічна діяльність.

КМ України – Кабінет Міністрів України.

КпАП України – Кодекс України про адміністративні правопорушення.

НБ України – Національний банк України.

НКЦПФР – Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку.

ПК України – Податковий кодекс України.

СБ України – Служба безпеки України.

СЕЗ – Спеціальна (вільна) економічна зона.

ТОВ – Товариство з обмеженою відповідальністю.

ЦК України – Цивільний кодекс України.

ЦПК України – Цивільний процесуальний кодекс України.

Вступ

Розвиток ринкових відносин в Україні передбачає достатньо високий рівень розвитку освіти, науки і культури та виробництва, виробничої інфраструктури і матеріально-технічного забезпечення побуту громадян. Саме ці фактори зумовлюють і визначають рівень цивілізації суспільства. Тому на скільки ці процеси будуть належно врегульовані, залежить не тільки результат стабільного і стійкого економічного зростання країни, але і поліпшення добробуту населення.

Саме належне правове забезпечення діяльності суб'єктів господарювання надасть можливість економіці країни перебувати у тісній взаємодії всіх складових народного господарства, забезпечуючи розвиток та зростання потенціалу держави.

Господарське право як одна з важливіших галузей права, суттєво впливає на процеси правового забезпечення діяльності суб'єктів підприємницької діяльності. Тому не дивно, що господарське право є однією з найважливіших дисциплін, що вивчаються у вищих навчальних закладах України.

З огляду на зростаючі темпи розвитку споживчого ринку в курсі Господарське право, приділено увагу правовому регулюванню забезпечення якості продукції, робіт і послуг, а також регулювання цін і ціноутворення. Ринкові відносини як складова економічної політики України вимагають особливого підходу до вивчення законодавства про захист економічної конкуренції, правового регулювання ринку цінних паперів та інших інститутів господарського законодавства.

Метою викладання навчальної дисципліни "Господарське право" є формування у студентів компетентностей щодо системи знань із теоретичних основ, методичних підходів і практичних навичок щодо принципів, прийомів і способів застосування норм господарського законодавства у повсякденній господарській практиці.

Завданнями навчальної дисципліни "Господарське право" є: розширення кола теоретичних знань студентів у сфері правового забезпечення діяльності суб'єктів господарювання; самостійне застосування студентами положень законодавства в галузі забезпечення правової безпеки суб'єктів господарювання; аналіз змісту нових правових актів; виявлення недоліків у законодавстві, що регулює відносини, які виникають у сфері діяльності суб'єктів господарювання.

У результаті засвоєння матеріалу навчальної дисципліни студенти повинні:

знати:

основні нормативно-правові акти, що регулюють відносини у сфері правового забезпечення діяльності суб'єктів господарювання;

основні заходи правового регулювання діяльності суб'єктів господарювання;

законодавчі та нормативні акти, що регламентують суспільні відносини у сфері господарської діяльності;

уміти:

тлумачити й застосовувати закони та інші нормативні правові акти, що регулюють суспільні відносини у сфері діяльності суб'єктів господарювання;

розробляти документи в досліджуваній сфері;

розробляти документи, що визначають повноваження структурних підрозділів щодо забезпечення діяльності суб'єктів господарювання.

Після вивчення навчальної дисципліни студенти матимуть навички роботи з інформаційними правовими системами, що існують в електронному вигляді.

Комплекс **компетентностей**, яких повинні набути студенти після вивчення дисципліни:

здатність на практиці визначати, аналізувати і застосовувати джерела господарського права.

уміння визначати особливості правового становища суб'єктів господарської діяльності.

уміння визначати порядок створення і припинення діяльності суб'єктів господарювання.

уміння аналізувати специфіку та особливості здійснення окремих видів господарської діяльності.

Підручник може бути корисним студентам економічних спеціальностей, менеджерам, керівникам підприємств, фахівцям з фінансово-економічної безпеки підприємства.

Розділ 1. Загальні положення господарського права

1. Поняття господарської діяльності

- 1.1. *Поняття та види господарської діяльності.*
- 1.2. *Підприємництво: поняття, ознаки та мета.*
- 1.3. *Принципи господарювання та їх змістовність.*

Ключові слова: господарська діяльність; підприємництво; комерційна діяльність; господарська комерційна діяльність; некомерційна господарська діяльність; принципи господарювання.

1.1. Поняття та види господарської діяльності

Поняття господарської діяльності визначено у Господарському кодексі України (надалі – ГК України) [32] та інших нормативно-правових актах. Так, відповідно до ч. 1 ст. 3 ГК України **господарська діяльність** – це діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, яка спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність.

Закон України "Про зовнішньоекономічну діяльність" [137] під господарською діяльністю розуміє будь-яку діяльність, у тому числі підприємницьку, пов'язану з виробництвом і обміном матеріальних і нематеріальних благ, що виступають у якості товару.

У Законі України "Про ліцензування певних видів господарської діяльності" [141] під господарською діяльністю визначена будь-яка діяльність, в тому числі підприємницька, діяльність юридичних осіб, а також фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, пов'язана з виробництвом (виготовленням) продукції, торгівлею, наданням послуг, виконанням робіт.

Таким чином, ГК України дає більш повне визначення господарської діяльності та її ознак.

Ознаками господарської діяльності є:

особливий суб'єктний склад (господарську діяльність здійснюють суб'єкти господарювання);

особлива сфера здійснення господарської діяльності – сфера суспільного виробництва;

вартісний характер результатів господарської діяльності, які мають цінову визначеність.

Отже, господарська діяльність розглядається як суспільно-корисна діяльність членів суспільства, їхніх спілок з виготовлення продукції, надання послуг, виконання робіт.

Така суспільно корисна господарська діяльність має такі *ознаки*:

- 1) полягає у виробництві продукції, виконанні робіт, наданні послуг не для власних потреб виробництва, а для задоволення потреб інших осіб;
- 2) виконується на професійних засадах;
- 3) результати такої діяльності повинні мати вартісний характер. Вони реалізуються за плату, тобто функціонують як товар;
- 4) поєднує як приватні інтереси виробника, так і публічні інтереси (держави, суспільства і т. д.).

Залежно від мети та способу організації та здійснення господарської діяльності ч. 2 ст. 3. ГК України [32] виділяє **два її види** – господарську комерційну діяльність і некомерційну господарську діяльність.

Господарська діяльність, що здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою отримання прибутку, є *підприємництвом*, а суб'єкти такої діяльності – *підприємцями*.

Господарська діяльність може здійснюватись і без мети отримання прибутку (некомерційна господарська діяльність).

Господарська комерційна діяльність (підприємництво) є самостійною, ініціативною, систематичною, на власний ризик господарською діяльністю, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та отримання прибутку (ст. 42 ГК України).

Некомерційна господарська діяльність здійснюється з метою задоволення певних суспільних потреб незалежно від прибутковості такої діяльності. Отримання прибутку від такої діяльності відіграє другорядну роль (такою є діяльність частини казенних, експериментальних та інших планово-збиткових підприємств, які фінансуються за рахунок держави).

Відповідно до ч. 1 ст. 52 ГК України [32] некомерційне господарювання – це самостійна систематична господарська діяльність, здійснювана суб'єктами господарювання, спрямована на досягнення економічних, соціальних та інших результатів без мети отримання прибутку.

Некомерційна господарська діяльність здійснюється суб'єктами господарювання державного або комунального секторів економіки у галузях (видах діяльності), в яких відповідно до ст. 12 ГК України забороняється підприємництво, на основі рішення відповідного органу державної влади

або органу місцевого самоврядування. Некомерційна господарська діяльність може здійснюватися також іншими суб'єктами господарювання, яким здійснення господарської діяльності у формі підприємництва забороняється законом (ч. 2 ст. 52 ГК України).

У разі якщо господарська діяльність громадян або юридичної особи, зареєстрованої як суб'єкт некомерційного господарювання, набуває характеру підприємницької діяльності, до неї застосовуються положення ГК України та інших законів, що регулюють підприємництво (ч. 3 ст. 53 ГК України).

На суб'єктів господарювання, які здійснюють некомерційну господарську діяльність, поширюються загальні вимоги щодо регулювання господарської діяльності з урахуванням особливостей її здійснення різними суб'єктами господарювання, які визначаються ГК України й іншими нормативно-правовими актами (ч. 1 ст. 54 ГК України).

ГК України вперше закріпив таке поняття, як "господарче забезпечення діяльності негосподарюючих суб'єктів". Відповідно до ч. 3 ст. 3 ГК України, це діяльність негосподарюючих суб'єктів, спрямована на створення та підтримання необхідних матеріально-технічних умов їх функціонування, що здійснюється за участі або без участі суб'єктів господарювання (наприклад, ремонт гуртожитків університету як за допомогою залучення будівельних організацій, так і власними силами; закупівля обладнання, підручників, меблів тощо для їх використання в навчальній і науково-дослідній роботі).

1.2. Підприємництво: поняття, ознаки та мета

Підприємництво є основним видом господарської діяльності. Основні положення щодо здійснення підприємництва встановлені нормами глави 4 ГК України (ст. 42 – 51) [32].

Так, відповідно до ч. 1 ст. 43 ГК України "Свобода підприємницької діяльності" підприємці мають право без обмежень самостійно здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність, не заборонену законом.

Особливості здійснення окремих видів підприємництва встановлюються законодавчими актами (ч. 2 ст. 43 ГК України).

Разом з тим ч. 3 ст. 43 ГК України встановлює обмеження в здійсненні підприємницької діяльності, які полягають у:

забороні здійснювати окремі види діяльності, перелік яких встановлює Закон України "Про ліцензування певних видів господарської діяльності" [141], без спеціального дозволу (ліцензії);

установленні законом переліку видів діяльності, підприємство в яких забороняється.

ГК України у ч. 4 ст. 43 установлює загальне правило, згідно з яким здійснення підприємницької діяльності забороняється органам державної влади й органам місцевого самоврядування. Законом обмежується підприємницька діяльність посадових і службових осіб органів державної влади й органів місцевого самоврядування.

Ознаки підприємницької діяльності (підприємництва):

1. Підприємництвом вважається безпосередня діяльність з виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг. Це означає, що суб'єкт підприємницької діяльності активно діє на ринку товарів, робіт і послуг – від свого імені укладає угоди, виробляє продукцію, набуває майнові та немайнові права тощо.

2. Підприємство є самостійною діяльністю. Це означає, що, по-перше, підприємство в Україні може здійснюватися в будь-яких організаційних формах, визначених законами України, на вибір підприємця. Також фізичні особи мають можливість зареєструватися як громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності та провадити таким чином діяльність без утворення організаційно-правової форми. По-друге, згідно зі ст. 43 ГК України підприємці мають право без обмежень приймати рішення та здійснювати самостійно будь-яку діяльність, що не суперечить чинному законодавству. Тобто вони мають право здійснювати самостійно будь-яку діяльність відповідно до потреб ринку, на власний розсуд приймати відповідні рішення. Ознака самостійності тісно пов'язана з ознакою безпосередності та передбачає проведення незалежної діяльності власними силами та за своєю ініціативою.

3. Підприємство є систематичною діяльністю. Проте чітких кількісних критеріїв систематичності (тобто кількість разів заняття певною діяльністю для того, щоб вважатися підприємницькою) законодавством не встановлено.

4. Підприємство є діяльністю на власний ризик. Це означає, що за порушення договірних зобов'язань, кредитно-розрахункової та податкової дисципліни, вимог до якості продукції та інших правил здійснення господарської діяльності підприємство та фізична особа-підприємець самостійно несуть відповідальність, передбачену законодавством України. Тобто суб'єкт підприємницької діяльності бере на себе як позитивні, так і негативні наслідки підприємницької діяльності.

5. Метою підприємницької діяльності є отримання прибутку. Якщо метою тієї чи іншої діяльності не є отримання прибутку, вона не може бути віднесена до підприємницької. Ця мета, як правило, знаходить своє відображення в установчих документах суб'єкта підприємницької діяльності та простежується виходячи з характеру його діяльності. За цією самою ознакою підприємницька діяльність відмежовується від суміжного поняття господарської діяльності.

6. Підприємницька діяльність здійснюється фізичними й юридичними особами, зареєстрованими як суб'єкти підприємницької діяльності у порядку, встановленому законодавством. Це означає, що підприємницькою діяльністю можуть займатися як юридичні, так і фізичні особи, які набули статусу суб'єкта підприємницької діяльності за правилами ст. 42 – 51 ГК України та Закону України "Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань" [32].

Принципи підприємницької діяльності, тобто основні засади, на яких базується підприємництво, законодавчо закріплені в ст. 44 ГК України.

До них належать:

вільний вибір підприємцем видів підприємницької діяльності;

самостійне формування підприємцем програми діяльності, вибір поставальників і споживачів виробленої продукції; залучення матеріально-технічних, фінансових та інших видів ресурсів, використання яких не обмежено законом; установлення цін на продукцію та послуги відповідно до закону;

вільне наймання підприємцем працівників;

комерційний розрахунок і власний комерційний ризик;

вільне розпорядження прибутком, що залишається у підприємця після сплати податків, зборів та інших платежів, передбачених законом;

самостійне здійснення підприємцем зовнішньоекономічної діяльності та використання належної йому частки валютної виручки на свій розсуд.

Важливим фактором активізації підприємництва в умовах побудови ринкової економіки є державна підтримка підприємництва.

1.3. Принципи господарювання та їх змістовність

Господарська діяльність (господарювання) здійснюється на **загальних принципах**, перелік яких встановлено у ст. 6 ГК України.

До них належать:

забезпечення економічної багатоманітності та рівний захист державою всіх суб'єктів господарювання;

свобода підприємницької діяльності у межах, визначених законом;

вільний рух капіталів, товарів і послуг на території України;

обмеження державного регулювання економічних процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення соціальної спрямованості економіки, добросовісної конкуренції у підприємстві, екологічного захисту населення, захисту прав споживачів і безпеки суспільства та держави;

захист національного товаровиробника;

заборона незаконного втручання органів державної влади й органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські відносини.

Контрольні запитання

1. Розкрийте поняття господарської діяльності.
2. Проаналізуйте ознаки та принципи господарської діяльності.
3. Розкрийте сутність підприємницької діяльності.
4. Охарактеризуйте поняття некомерційної діяльності.
5. Охарактеризуйте сфери, напрями та методи державного регулювання господарської діяльності.

Рекомендована література: [30; 32; 48; 137; 141].

2. Поняття господарського права

2.1. Господарське право: поняття, предмет, метод і принципи регулювання.

2.2. Місце господарського права в системі права України.

Ключові слова: предмет господарського права; господарська діяльність; метод господарської діяльності; принципи господарювання.

2.1. Господарське право: поняття, предмет, метод і принципи регулювання

Галузі права розрізняються, насамперед, за предметом і методом. Предметом усіх галузей права є суспільні відносини, які регулюються

нормами цієї галузі права, а метод – це прийоми, засоби регулювання суспільних відносин.

Предметом господарського права слід вважати господарські відносини, які виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами й іншими учасниками відносин у сфері господарювання (ст. 1 ГК України) [32].

Виходячи з наведеного слід зазначити, що господарське право регулює різні групи відносин за змістом:

відносини, що виникають у процесі організації господарської діяльності;

відносини, що виникають у процесі здійснення господарської діяльності.

Під господарською діяльністю розуміють діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямовану на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність (ст. 3 ГК України) [32].

Саме ця діяльність, власне відносини, які виникають під час цієї діяльності, потребує регулювання з боку держави, тобто правової регламентації. Водночас заборонене незаконне втручання органів державної влади й органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські відносини (ст. 6 ГК України) [32].

Необхідно чітко уявляти, що в процесі господарської діяльності різні учасники в різних господарських відносинах мають різні приватні інтереси, які, як правило, не збігаються. Як такі можна розглядати інтереси суспільства та держави, товаровиробників – власників підприємств і трудових колективів, підприємців і споживачів та ін. Тому держава повинна їх узгоджувати шляхом установлення, зміни чи припинення правових норм, що регулюють відносини у суспільстві.

Законодавством здійснюється **класифікація господарської діяльності** за критерієм її спрямованості на два види (ч. 2 ст. 3 ГК України):

1) господарська діяльність, що здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою отримання прибутку, є підприємницькою діяльністю (підприємництвом), а суб'єкти підприємництва – підприємцями;

2) господарська діяльність, яка здійснюється без мети отримання прибутку, – господарська некомерційна діяльність.

Ст. 42 ГК України описує поняття підприємництва як самостійну, ініціативну, систематичну, на власний ризик господарську діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та отримання прибутку.

Некомерційне господарювання (ст. 52 ГК України) – це самостійна систематична господарська діяльність, здійснювана суб'єктами господарювання, спрямована на досягнення економічних, соціальних та інших результатів без мети отримання прибутку.

Господарське право, як і будь-яку іншу галузь права, можна розглядати як галузь права, як галузь законодавства, як науку й як навчальну дисципліну. Серед вчених-цивілістів не існує розбіжностей щодо визначення господарського законодавства, науки господарського права та навчальної дисципліни, але питання про господарське право як галузі права і зараз залишається дискусійним.

Традиційно юристи розподіляють право на публічне та приватне. Такий розподіл було застосовано ще в Римському праві, де публічне право було правовими нормами, що регулюють відносини між громадянами й органами держави, а норми приватного права регулювали відносини, які складаються між громадянами.

Виходячи із цього ряд вчених-цивілістів вважає, що господарського права як галузі права не існує, а є комплексна галузь законодавства та відносини регулюються нормами права, які належать до різних його галузей – таких, як: громадянське, адміністративне, фінансове, трудове та інші.

Деякі вчені стверджують, що перехід від планово-адміністративних до ринкових відносин призвів до того, що господарська діяльність стала підприємницькою діяльністю, а зміст господарського права перетворюється на право підприємницької діяльності. Тобто існує підміна понять "підприємницька діяльність" і "господарська діяльність". Проте це не збігається із ч. 2 ст. 3 ГК України, де господарська діяльність класифікується за критерієм її напряму на два види.

Вчені, які вважають господарське право самостійною галуззю права, визначають предмет господарського права як господарські відносини, поділяючи їх на три види:

- 1) господарсько-виробничі;
- 2) організаційно-господарські;
- 3) внутрішньогосподарські.

Такий розподіл закріплений законодавчо у ст. 3 ГК України, а саме:

1) господарсько-виробничими є майнові й інші відносини, що виникають між суб'єктами господарювання в процесі безпосереднього здійснення господарської діяльності;

2) організаційно-господарськими відносинами у ГК України вважаються відносини, що складаються між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю;

3) внутрішньогосподарськими є відносини, що складаються між структурними підрозділами підприємства, та відносини суб'єкта господарювання з його структурними підрозділами.

Метод – це сукупність прийомів, засобів, за допомогою яких регулюються правові відносини. Застосовуваний в господарському праві метод регулювання відносин характеризується складним поєднанням двох способів (імперативного та диспозитивного) впливу на поведінку суб'єктів. Це дало підставу стверджувати, що в господарському праві існує не один, а кілька методів правового регулювання.

Під час реалізації директивних актів застосовуються директивні приписи (наприклад, припис антимонопольних органів). Однак унаслідок переходу до переважно економічних методів регулювання економіки владні приписи в ряді випадків трансформуються в диспозитивні (рекомендаційні) або реалізуються на основі договору. Крім того, некомпетентний припис може бути оскаржений в суді.

В умовах ринку поведінка учасників правовідносин регулюється головним чином шляхом надання суб'єктам права самостійно визначати взаємовідносини з іншими учасниками економічного обігу, використовувати виробничі фонди, здійснювати господарську діяльність.

Посилення самостійності всіх суб'єктів господарювання різко підвищило обсяг застосування таких способів регулювання. Втручання в господарську або іншу діяльність організацій, що посідало в колишніх умовах господарювання провідне місце в роботі вищих органів, сьогодні не допускається. Виняток становить тільки контроль, передбачений законодавством з метою захисту публічних інтересів суспільства.

Способи регулювання, що застосовуються у сфері економіки, взаємозалежні та складають нерозривну єдність. Посилення однієї риси регулювання за рахунок іншої не руйнує цієї єдності. Широкий дозвіл самостійності

дій суб'єктів господарювання замість дрібної їх регламентації та застосування диспозитивних засад у виборі поведінки не усуває владних імпульсів держави там, де публічний інтерес, робить необхідним її вплив. Права та свободи учасників господарського обороту з'єднані, тому необхідно витримувати у встановлених випадках квоти, брати ліцензії для певних видів діяльності, не допускати монополістичної діяльності тощо.

Взаємозв'язок свободи в процесі реалізації приватних інтересів з державним владним впливом там, де це диктується інтересами держави та суспільства, – характерна риса господарсько-правового методу регулювання.

Загальні принципи господарювання в Україні сформульовані в ст. 6 ГК України, яка закріплює:

забезпечення економічної багатоманітності та рівний захист державою всіх суб'єктів господарювання;

свободу підприємницької діяльності у межах, визначених законом;

вільний рух капіталів, товарів й послуг на території України;

обмеження державного регулювання економічних процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення соціальної спрямованості економіки, добросовісної конкуренції у підприємстві, екологічного захисту населення, захисту прав споживачів і безпеки суспільства та держави;

захист національного товаровиробника;

заборону незаконного втручання органів державної влади й органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські відносини.

Більшість із принципів знайшли своє закріплення в Конституції України. Так, ст. 15 проголошує принцип економічної багатоманітності, а ст. 42 – право на підприємницьку діяльність, не заборонену законом. Інші принципи також ґрунтуються на положеннях Конституції України або впливають із них.

2.2. Місце господарського права в системі права України

Як зазначалося, галузі права розрізняються за предметом і методом правового регулювання. Але потрібно звернути увагу на те, що, як правило, галузі не існують одна без іншої, а доповнюють одна одну.

Територія господарського права – це відтворювальні відносини в економіці, але не всі вони регулюються господарським правом.

Господарське право відрізняється від цивільного тим, що споживання виробленого продукту (невиробниче споживання) здійснюється в рамках

цивільного права. Сам же процес задоволення потреб громадян має особливий сенс і, відповідно, специфічне регулювання. У цьому сенсі *господарський обіг* як сукупність усіх актів діяльності в процесі виробництва, розподілу, обміну є самостійною сферою, в якій взаємодіють виробники. На відміну, *цивільний обіг* – це сукупність операцій щодо задоволення особистих потреб, і тут взаємодіють виробники та громадяни, громадяни між собою, укладаючи угоди з метою задоволення інтересів споживача.

Глухої стіни між цивільним і господарським правом немає, але відмінність цих галузей проглядається досить виразно. Навіть у прикордонній зоні переміщення результатів виробництва для задоволення потреб громадян видно, що, з одного боку, діють виробники, для яких реалізація товарів, робіт, послуг – необхідна ланка відтворювального кругообігу; з іншого – діють споживачі товарів, робіт, послуг. У цій прикордонній зоні конкретні угоди громадян – територія цивільного права. Сукупна ж діяльність виробників (на кінцевій стадії в цій прикордонній зоні діють торгові організації, організації побутового обслуговування, перевізники й інші суб'єкти, які взаємодіють з громадянами) становить для них звичайну професійну господарську діяльність з виробництва та реалізації товарів, що підпадає під дію господарського права.

Організація роботи магазинів, завезення, зберігання товарів, застосування норм природного збитку, фінансові результати торгівлі є прерогативою господарського права. Угоди з громадянином регулюються цивільним правом. Але сукупність угод – це вже обсяг товарообігу, прибутку, які підпадають під дію господарського регулювання. Розмежування господарського та цивільного права в цій прикордонній зоні можна провести досить чітко. За цією ж ознакою (професійна діяльність комерсанта) проводиться межа між цивільним і торговим правом в іноземних дуалістичних системах, що обслуговують обіг на основі цих двох галузей права.

У сфері господарського права є й деякі немайнові відносини, пов'язані з веденням підприємницької діяльності (право на фірмове найменування, право на торговельну марку, доменне ім'я). Вони відрізняються від відповідних немайнових відносин цивільного права тісним зв'язком з господарською діяльністю, поза якою ці права не реалізуються та позбавлені будь-якого сенсу.

Однак щодо регулювання господарських відносин у ГК України іноді зустрічаються посилання на ЦК України (договір купівлі – продажу та інші).

Від *адміністративного права* господарське вирізняється тим, що до предмета адміністративного права віднесена виконавчо-розпорядча діяльність адміністрації, тобто відносини у сфері влади та підпорядкування. Такі відносини реалізуються там, де діють суб'єкти цієї діяльності: органи управління; окремі посадові особи, які реалізують владу й управління, підпорядковуючи своєму директивному впливу нижчі органи та посадові особи. Це характерна сфера суспільних відносин адміністративного права.

У господарських відносинах немає виконавчо-розпорядчої діяльності. Органи управління й окремі посадові особи в господарстві не задіяні. Тут у здійсненні управлінської діяльності виступають державні органи від імені держави. Акти господарського управління – це не просто акти виконання законів або розпоряджень щодо їх виконання. Діяльність з управління економікою досить багатофакторна та неоднозначна, а тому її неможливо здійснити шляхом розпоряджень на основі примусу та підпорядкування. Одна справа – прийняти рішення про призначення пенсії, взяття на облік осіб, які потребують забезпечення житлоплощею. Зовсім інше – вирішення економічних завдань з організації виробництва, розгляд і вирішення проблем подолання монополізму, встановлення цін, нормативів, інших питань організації та регулювання економіки.

Економічне управління держави сьогодні все більше відмежовується від актів виконавчо-розпорядчої діяльності, втрачає характер наказів-директив, "економізується". Застосування економічних важелів (податків, пільг, економічних санкцій, дотацій, субсидій) у сфері відносин управління виборює першість, тоді як, відносини, засновані на "владі та підпорядкуванні", характерні для адміністративного права, поступаються місцем впливу на інтерес і за допомогою інтересу.

Однак адміністративні норми встановлюють захист господарських правовідносин від порушень з боку винних осіб (наприклад, в Кодексі України про адміністративні правопорушення глава 12 присвячена адміністративним правопорушенням у галузі торгівлі, громадського харчування, сфери послуг, фінансів і підприємницької діяльності).

Від *трудового права* господарське відрізняється тим, що не впливає на відносини окремих осіб, які найнялися на роботу та підпорядковуються правилам внутрішнього трудового розпорядку, встановленого режиму роботи й інших відносин наймання. Його прерогатива – відносини між підприємствами та їх підрозділами як господарськими утвореннями.

Регулювання бюджету (державного плану формування та реалізації доходів держави) є предметом *фінансового права*. Регулювання ж джерел доходів підприємств і їх використання у відтворювальному кругообігу становить предмет *господарського права*. Господарська діяльність неможлива поза утворенням доходів і їх реалізацією за визначеними правилами. Вона передбачає належне формування підприємством собівартості, точне визначення доходів і прибутку. Тому в частині руху грошових коштів суб'єктів господарювання регулювання здійснюється нормами господарського права. У частині ж утворення державних доходів на основі податків (напрями руху бюджетних коштів) відносини складають предмет фінансового права.

Сам об'єкт – земля та пов'язані з нею відносини (навіть з приводу залучення в обіг на основі передання у власність), в силу особливої важливості даного об'єкта становить предмет *земельного права*. Те саме слід сказати про водні, гірські, лісові природоохоронні відносини. Для господарської діяльності земельні й інші природоресурсні відносини є, хоча і важливими, але не головними, а супутніми. Тому вони господарсько-правовим регулюванням не охоплюються.

Конституційні положення, що визначають державний устрій; розмежування предметів ведення вищих органів влади й управління країною; положення інших законів у частині, що забезпечує реалізацію державного управління у сфері економіки, становлять предмет *державного (конституційного) права*. Що стосується питань встановлення прав та обов'язків держави в цілому, окремих галузей з окремими підприємцями, вони регулюються нормами господарського права. Так, акти про: створення або припинення суб'єктів господарської діяльності, захист ринку від монополістичної діяльності окремих суб'єктів, встановлення пріоритетів і пільг для суб'єктів господарювання реалізуються за допомогою норм господарського права.

Контрольні запитання

1. Розкрийте поняття господарського права.
2. Покажіть місце господарського права в системі національного права.
3. Охарактеризуйте предмет і метод господарського права.

Рекомендована література: [30; 32; 48; 137; 141].

3. Господарські правовідносини

3.1. Поняття та види господарських правовідносин.

*3.2. Об'єкти господарських правовідносин, їх види та особливості.
Цілісний майновий комплекс (підприємство) як об'єкт господарських правовідносин.*

3.3. Суб'єкти господарських правовідносин та їх види.

Ключові слова: господарські правовідносини; елементи господарських правовідносин; суб'єкти господарських правовідносин; майно суб'єктів господарювання; приватизація державних підприємств; майнові права; майнові обов'язки; право власності; суб'єкти господарських правовідносин; організаційні форми підприємств; господарські об'єднання; асоціація; корпорація; консорціум; концерн.

3.1. Поняття та види господарських правовідносин

В основах теорії держави та права закріплено визначення правовідносин, згідно з яким під **правовідносинами** розуміють суспільні відносини, врегульовані нормами права, сторони яких мають взаємні права й обов'язки, що охороняються державою.

Таким чином, **ознаками правовідносин** є таке:

вони виникають на підставі правових норм і врегульовані ними;

вони виникають у суспільстві;

суб'єкти (сторони) мають взаємні права й обов'язки;

суб'єкти, які бажають стати учасниками правовідносин, повинні проявити волю та волевиявлення;

держава бажає, щоб відносини склалися на підставі встановлених ним норм, тому здійснює охорону цих правовідносин.

Виходячи із цього, можна сказати, що **господарські правовідносини** – це суспільні відносини, які виникають на підставі господарських норм права в процесі здійснення господарської діяльності та її державного регулювання; їх суб'єкти мають взаємні права й обов'язки, що охороняються державою.

Структура правовідносин складається з таких елементів: суб'єкта; об'єкта; змісту.

Суб'єктом господарських правовідносин відповідно до ст. 2 ГК України є суб'єкти господарювання, споживачі, органи державної влади й органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також громадяни, громадські й інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності. Тобто суб'єкти господарювання, згідно зі ст. 55 ГК України, – це:

господарські організації – юридичні особи, створені відповідно до ЦК України; державні, комунальні й інші підприємства, створені відповідно до ГК України; інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність і зареєстровані в установленому законом порядку;

громадяни України, іноземці й особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність і зареєстровані відповідно до закону як підприємці.

Об'єктом в господарських відносинах є те, у зв'язку із чим суб'єкти вступають у правовідносини. Це матеріальні та нематеріальні блага: майно, прибуток (дохід), цінні папери, інформація, роботи, послуги, торгова марка тощо.

Зміст буває фактичним (тобто безпосередньо дії суб'єктів) і юридичним. Юридичний зміст включає господарське суб'єктивне право та господарський юридичний обов'язок суб'єкта у господарських правовідносинах.

Потрібно зауважити, що суб'єктивне право одного суб'єкта є юридичним обов'язком іншого суб'єкта. Тому норма господарського права, як правило, закріплює обов'язки суб'єктів у тих чи інших видах господарських правовідносин. Так, наприклад, ст. 265 ГК України вказує, що за договором поставки одна сторона – постачальник зобов'язується передати (поставити) у встановлені строки (строк) іншій стороні – покупцеві товар (товари), а покупець зобов'язується прийняти вказаний товар (товари) і сплатити за нього певну грошову суму.

Господарське суб'єктивне право – це міра можливої поведінки правомочної особи у господарських правовідносинах, які охороняються державою.

Господарський юридичний обов'язок – це міра належної поведінки на користь правомочної особи, що охороняється державою.

Юридичний обов'язок здійснюється таким чином:

активні дії зобов'язуючої особи на користь правомочної особи (наприклад, передача коштів, постачання товарів тощо);

пасивні дії з боку зобов'язальної особи на користь правомочної особи (наприклад, державний службовець повинен утримуватися від дій, які завдають шкоди підприємцю, або суб'єкт повинен утримуватися від заволодіння власністю, яка йому не належить).

Вчені-юристи розробили **класифікацію правових відносин**. Усі правові відносини та господарські правовідносини зокрема розрізняються за:

функціями права – регулятивні та охоронні;

галузями господарювання – у сфері сільського господарства, капітального будівництва, промисловості тощо;

положенням сторін – горизонтальні, коли учасники мають однакові права (наприклад, виробничо-господарські відносини – господарські договори); вертикальні, коли одна із сторін наділена владними повноваженнями (наприклад відносини між власником і виконавчим органом підприємства).

Ч. 3 ст. 3 ГК України встановлює, що *господарськими є господарсько-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські відносини*.

Залежно від *об'єкта правовідносин* можна виділити правовідносини з приводу майна (або речі) та немайнові правовідносини.

Залежно від *визначеності сторін* можна виділити:

абсолютні правовідносини, коли власнику конкретного суб'єктивного права протиставлене певне коло зобов'язаних осіб (наприклад, відносини власності);

відносні правовідносини, коли конкретному власнику суб'єктивного права протиставлена конкретна зобов'язана особа (наприклад, у договірних відносинах).

В. С. Мартем'янов [30] поділяє господарські правовідносини за їх конструкцією, об'єктом і змістом на:

абсолютні речові правовідносини (відносини власності);

абсолютно-відносно речові правовідносини (господарське відання, оперативне управління);

абсолютні правовідносини з ведення власної господарської діяльності;

немайнові абсолютні господарські правовідносини;

зобов'язальні господарські правовідносини.

Господарські правовідносини, як правило, знаходяться в постійній взаємодії, тому зустрітися з наведеними господарськими правовідносинами в чистому вигляді дуже важко.

3.2. Об'єкти господарських правовідносин, їх види та особливості. Цілісний майновий комплекс (підприємство) як об'єкт господарських правовідносин

Як було зазначено, об'єктом правовідносин є все те, у зв'язку із чим суб'єкти вступають у господарські правовідносини.

Об'єктами господарських правовідносин виступають предмети духовної творчості (наприклад, об'єкт винахідницького права – створений автором винахід), різні немайнові блага (комерційна таємниця, інформація). В якості об'єктів можуть бути визнані дії суб'єктів господарювання (послуги); так, за договором поставки постачальник зобов'язаний поставити товар у пункт призначення.

Основну масу господарських правовідносин становлять відносини майнового характеру. Такими об'єктами можуть бути різні предмети, що представляють цінність для суб'єкта господарського права: речі, гроші, цінні папери тощо.

ГК України у ст. 139 встановлює, що **майном** визнається сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються у діяльності суб'єктів господарювання та відображаються у їх балансі або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів.

Залежно від економічної форми, якої набуває майно у процесі здійснення господарської діяльності, майнові цінності належать до основних фондів, оборотних засобів, коштів, товарів.

Основними фондами виробничого та невиробничого призначення є будинки, споруди, машини й устаткування, обладнання, інструмент, виробничий інвентар і приладдя, господарський інвентар та інше майно тривалого використання, що віднесені законодавством до основних фондів.

Оборотними засобами є сировина, паливо, матеріали, малоцінні та швидкозношувані предмети, інше майно виробничого та невиробничого призначення, що віднесені законодавством до оборотних засобів.

Коштами у складі майна суб'єктів господарювання є гроші у національній та іноземній валюті, призначені для здійснення товарних відносин цих суб'єктів з іншими суб'єктами, а також фінансових відносин відповідно до законодавства.

Товарами у складі майна суб'єктів господарювання визнаються вироблена продукція (товарні запаси), виконані роботи та послуги.

Особливим видом майна суб'єктів господарювання є *цінні папери*. Суб'єкт господарювання має право випускати власні цінні папери, реалізовувати їх громадянам і юридичним особам, а також придбавати цінні папери інших суб'єктів. Види цінних паперів, умови та порядок їх випуску, реалізації та придбання суб'єктами господарювання встановлюються законодавством.

Основу правового режиму майна суб'єктів господарювання, на якій базується їх господарська діяльність, становлять право власності й інші речові права – право господарського відання, право оперативного управління. Господарська діяльність може здійснюватися також на основі інших речових прав (права володіння, права користування, сервітут, оренда тощо).

Майно суб'єктів господарювання може бути закріплене на іншому праві відповідно до умов договору з власником майна.

Держава забезпечує рівний захист майнових прав усіх суб'єктів господарювання.

Суб'єкт господарювання, який здійснює господарську діяльність на основі права власності, на свій розсуд, одноосібно або спільно з іншими суб'єктами володіє, користується та розпоряджається належним йому (їм) майном. У тому числі він має право надати майно іншим суб'єктам для використання на праві власності, праві господарського відання чи праві оперативного управління, або на основі інших форм правового режиму майна відповідно до чинного законодавства.

Майно, що використовується у господарській діяльності, може перебувати у спільній власності двох або більше власників.

Джерелами формування майна суб'єктів господарювання є:

грошові та матеріальні внески засновників;

доходи від реалізації продукції (робіт, послуг);

доходи від цінних паперів;

капітальні вкладення та дотації з бюджетів;

надходження від продажу (здачі в оренду) майнових об'єктів (комплексів), що належать їм, придбання майна інших суб'єктів;

кредити банків та інших кредиторів;

безоплатні та благодійні внески, пожертвування організацій і громадян;

інші джерела, не заборонені законом.

Види майна, яке може перебувати виключно у державній власності, відчуження якого недержавним суб'єктам господарювання не допускається, а також додаткові обмеження щодо розпорядження окремими видами майна,

яке належить до основних фондів державних підприємств, установ і організацій, визначаються законом.

Прибуток (дохід) суб'єкта господарювання є показником фінансових результатів його господарської діяльності. Він визначається шляхом зменшення суми валового доходу суб'єкта господарювання за визначений період на суму валових витрат та суму амортизаційних відрахувань.

Склад валового доходу та валових витрат суб'єктів господарювання визначається законодавством. Для цілей оподаткування законом може встановлюватися спеціальний порядок визначення доходу як об'єкта оподаткування.

Порядок використання прибутку (доходу) суб'єкта господарювання визначає власник (власники) або уповноважений ним орган відповідно до законодавства через установчі документи. Порядок використання прибутку державних підприємств і господарських товариств, у статутних фондах яких більше 50 % акцій (часток, паїв) належить державі, здійснюється відповідно до затвердженого фінансового плану з урахуванням вимог чинного законодавства.

Держава може впливати на вибір суб'єктами господарювання напрямів та обсягів використання прибутку (доходу) через нормативи, податки, податкові пільги та господарські санкції.

До державного майна у сфері господарювання належать:

цілісні майнові комплекси державних підприємств або їх структурних підрозділів;

нерухоме майно;

інше окреме індивідуально-визначене майно державних підприємств;

акції (частки, паї) держави у майні суб'єктів господарювання різних форм власності;

майно, закріплене за державними установами й організаціями з метою здійснення необхідної господарської діяльності;

майно, передане в безоплатне користування установам і організаціям місцевого самоврядування або в оренду для використання його у господарській діяльності.

Відчуження суб'єктом господарювання державного майна, яке належить до основних фондів, здійснюється у порядку, встановленому КМ України. Продаж суб'єктом господарювання державного майна, яке належить до основних фондів, здійснюється лише на конкурсній основі.

Підприємство є єдиним майновим комплексом, що використовується для здійснення підприємницької діяльності. До складу підприємства

як єдиного майнового комплексу входять усі види майна, призначені для його діяльності, включаючи земельні ділянки, будівлі, споруди, устаткування, інвентар, сировину, продукцію, права вимоги, борги, а також право на торговельну марку або інше позначення й інші права, якщо інше не встановлено договором або законом. Підприємство як єдиний майновий комплекс є нерухомістю, і воно або його частина можуть бути об'єктом купівлі – продажу, застави, оренди й інших правочинів.

Приватизація державних (комунальних) підприємств чи їх майна здійснюється шляхом:

купівлі – продажу об'єктів приватизації на аукціоні, за конкурсом, іншими способами, що передбачають конкуренцію покупців;

викупівлі цілісного майнового комплексу державного (комунального) підприємства, зданого в оренду, у випадках і порядку, передбачених законом;

викупівлі майна державного (комунального) підприємства в інших випадках, передбачених законом.

Кожен громадянин України має право на придбання державного майна в процесі приватизації в порядку та на загальних умовах здійснення приватизації державних (комунальних) підприємств або їх майна, визначених законом.

У процесі приватизації державного (комунального) підприємства права працівників підприємства, що приватизується, охороняються та захищаються державою.

Майно єдиного цілісного майнового комплексу державного (комунального) підприємства або його окремих підрозділів, що є єдиними (цілісними) майновими комплексами та виділяються в самостійні підприємства, а також об'єкти незавершеного будівництва й акції (частини, паї), що належать державі у майні інших суб'єктів господарювання, можуть бути відчужені на користь громадян чи недержавних юридичних осіб і приватизовані цими особами відповідно до закону.

Приватизація державних (комунальних) підприємств здійснюється згідно з державною програмою приватизації, що визначає цілі, пріоритети й умови приватизації, суворо в порядку, встановленому законом.

У ст. 144 ГК України встановлено **підстави виникнення майнових прав та обов'язків** суб'єкта господарювання, серед яких виділяють:

угоди, передбачені законом, а також угоди, не передбачені законом, але такі, що йому не суперечать;

акти органів державної влади та місцевого самоврядування, їх посадових осіб у випадках, передбачених законом;

створення та придбання майна на підставах, не заборонених законом;
заподіяння шкоди іншій особі, придбання або збереження майна за рахунок іншої особи без достатніх підстав;

порушення вимог закону у ході здійснення господарської діяльності;
інші обставини, з якими закон пов'язує виникнення майнових прав та обов'язків суб'єктів господарювання.

Право на майно, що підлягає державній реєстрації, виникає з моменту реєстрації цього майна або відповідних прав на нього, якщо інше не встановлено законом. Майнові права суб'єктів господарювання захищаються законом. Вилучення державою у суб'єкта господарювання його майна допускається не інакше, як у випадках, на підставах і в порядку, передбачених законом.

Збитки, завдані суб'єкту господарювання порушенням його майнових прав громадянами чи юридичними особами, а також органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, відшкодовуються йому відповідно до закону.

Право власності й інші майнові права суб'єкта господарювання захищаються шляхом:

визнання наявності або відсутності прав;

визнання повністю або частково недійсними актів органів державної влади та місцевого самоврядування, актів інших суб'єктів, що суперечать законодавству, зменшують права та законні інтереси суб'єкта господарювання або споживачів;

визнання недійсними господарських угод на підставах, передбачених законом;

відновлення становища, яке існувало до порушення прав і законних інтересів суб'єктів господарювання;

припинення дій, що порушують право або створюють загрозу його порушення;

присудження до виконання обов'язку в натурі;

відшкодування збитків;

застосування штрафних санкцій;

застосування оперативно-господарських санкцій;

застосування адміністративно-господарських санкцій;

установлення, зміни та припинення господарських правовідносин;

іншими способами, передбаченими законом.

3.3. Суб'єкти господарських правовідносин та їх види

Учасниками відносин у сфері господарювання є суб'єкти господарювання, споживачі, органи державної влади та місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією.

Центральне місце серед суб'єктів господарських правовідносин посідають суб'єкти господарювання. **Суб'єктами господарювання** визнаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно та несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством (ст. 55 ГК України).

Суб'єктами господарювання є:

господарські організації – юридичні особи, створені відповідно до ЦК України; державні, комунальні й інші підприємства, створені відповідно до ГК України; інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність і зареєстровані в установленому законом порядку;

громадяни України, іноземці й особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність і зареєстровані відповідно до закону як підприємці.

До господарських організацій належать підприємства. Це самостійні суб'єкти господарювання, створені компетентним органом державної влади, органом місцевого самоврядування або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому чинним законодавством.

Види та організаційні форми підприємств залежать від:

форми власності (державні, комунальні, приватні, іноземні, змішані); способу утворення (заснування) та формування статутного фонду (унітарні – створені одним учасником; корпоративні – створені двома та більше засновниками);

кількості працюючих та обсягу річного валового доходу від реалізації продукції (малі, середні, великі).

Підприємство відповідально за своїми зобов'язаннями всім своїм майном, крім випадків, установлених законодавством.

Громадянин може здійснювати підприємницьку діяльність безпосередньо як підприємець або через приватне підприємство, що створюється із залученням або без залучення найманої праці; самостійно або спільно з іншими особами.

Право на здійснення підприємницької діяльності, не забороненої законом, має фізична особа з повною цивільною дієздатністю. Обмеження права фізичної особи на здійснення підприємницької діяльності встановлюються Конституцією України [53] та Законом України "Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань" [106].

Фізична особа здійснює своє право на підприємницьку діяльність за умови її державної реєстрації в порядку, встановленому законом. Інформація про державну реєстрацію фізичних осіб-підприємців є відкритою.

Якщо особа розпочала підприємницьку діяльність без державної реєстрації, уклавши відповідні договори, вона не має права оспорювати ці договори на тій підставі, що вона не є підприємцем.

Фізична особа-підприємець відповідає за зобов'язаннями, пов'язаними з підприємницькою діяльністю, всім своїм майном, крім майна, на яке за законом не може бути звернено стягнення.

Фізична особа-підприємець, яка перебуває у шлюбі, відповідає за зобов'язаннями, пов'язаними з підприємницькою діяльністю, всім своїм особистим майном і часткою у праві спільної сумісної власності подружжя, яка належатиме йому після розділу цього майна.

До інших учасників господарських правовідносин відповідно до ст. 2 ГК України відносять громадян, громадські й інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності.

Громадянин здійснює управління заснованим ним приватним підприємством безпосередньо або через керівника, найманого за контрактом. У разі здійснення підприємницької діяльності спільно з іншими громадянами або юридичними особами громадянин має: права й обов'язки стосовно засновника та/або учасника господарського товариства, члена кооперативу тощо; права й обов'язки, визначені укладеним за його участю договором про спільну діяльність без створення юридичної особи.

Юридичні та фізичні особи можуть створювати підприємства у формі **господарських товариств**. На сьогодні виділяють такі види господарських товариств: акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, повні товариства, командитні товариства.

Акціонерним товариством є господарське товариство, яке має статутний фонд, поділений на визначену кількість акцій однакової номінальної

вартості, і несе відповідальність за зобов'язаннями тільки майном товариства, а акціонери несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, в межах вартості належних їм акцій.

Товариством з обмеженою відповідальністю є господарське товариство, яке має статутний фонд, розділений на частки, розмір яких визначається установчими документами, і несе відповідальність за своїми зобов'язаннями тільки своїм майном. Учасники товариства, які повністю сплатили вклади, несуть ризик збитків, пов'язаних із діяльністю товариства, у їх межах.

Товариством із додатковою відповідальністю є господарське товариство, статутний фонд якого поділений на частки визначених установчими документами розмірів і яке відповідає за своїми зобов'язаннями власним майном, а в разі його недостатності учасники цього товариства несуть додаткову солідарну відповідальність у визначеному установчими документами однаково кратному розмірі до вкладу кожного з учасників.

Повним товариством є господарське товариство, всі учасники якого відповідно до укладеного між ними договору здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства та несуть додаткову солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства всім своїм майном.

Командитним товариством є господарське товариство, в якому один або декілька учасників здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і несуть за його зобов'язаннями додаткову солідарну відповідальність усім своїм майном, на яке за законом може бути звернено стягнення (повні учасники), а інші учасники присутні в діяльності товариства лише своїми вкладами (вкладники).

Підприємства можуть створювати об'єднання підприємств із метою координації їх виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних і соціальних завдань.

Господарські об'єднання утворюються як асоціації, корпорації, консорціуми, концерни, інші об'єднання підприємств, передбачені законом.

Асоціація – договірне об'єднання, створене з метою постійної координації господарської діяльності підприємств, що об'єдналися шляхом: централізації однієї або кількох виробничих та управлінських функцій, розвитку спеціалізації та кооперації виробництва, організації спільних виробництв на основі об'єднання учасниками фінансових і матеріальних ресурсів для задоволення переважно господарських потреб учасників

асоціації. У статуті асоціації повинно бути зазначено, що вона є господарською асоціацією. Асоціація не має права втручатися у господарську діяльність підприємств – її учасників. За рішенням учасників асоціація може бути уповноважена представляти їх інтереси у відносинах з органами влади, іншими підприємствами й організаціями.

Корпорацією визнається договірне об'єднання, створене на основі об'єднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств. Передбачається делегування ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації.

Консорціум – тимчасове статутне об'єднання підприємств для досягнення його учасниками певної спільної господарської мети (реалізації цільових програм; науково-технічних, будівельних проектів тощо). Консорціум використовує: кошти, якими його наділяють учасники; централізовані ресурси, виділені на фінансування відповідної програми; кошти, що надходять з інших джерел, – у порядку, визначеному його статутом. У разі досягнення мети його створення консорціум припиняє свою діяльність.

Концерном визнається статутне об'єднання підприємств, а також інших організацій на основі їх фінансової залежності від одного або групи учасників об'єднання з централізацією функцій науково-технічного та виробничого розвитку, інвестиційної, фінансової, зовнішньоекономічної та іншої діяльності. Учасники концерну наділяють його частиною своїх повноважень, у тому числі – правом представляти їх інтереси у відносинах з органами влади, іншими підприємствами й організаціями. Учасники концерну не можуть бути одночасно учасниками іншого концерну.

Наступним учасником господарських відносин є **органи державної влади й органи місцевого самоврядування**, наділені господарською компетенцією. Законом встановлено, що держава, органи державної влади та місцевого самоврядування не є суб'єктами господарювання. Безпосередня участь держави, органів державної влади місцевого самоврядування у господарській діяльності може здійснюватися лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України: наприклад, з питань створення державних (комунальних) підприємств, призначення керівників цих підприємств та інших.

Рішення органів державної влади та місцевого самоврядування з фінансових питань, що виникають у процесі формування та контролю виконання бюджетів усіх рівнів, а також з адміністративних та інших відносин управління, (крім організаційно-господарських, в яких орган державної

влади або місцевого самоврядування є суб'єктом, наділеним господарською компетенцією), приймаються від імені цього органу та в межах його владних повноважень.

Господарська компетенція органів державної влади та місцевого самоврядування реалізується від імені відповідної державної чи комунальної установи.

Учасником відносин у сфері господарювання може бути **споживач** – фізична особа, яка придбає, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити продукцію для особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних з підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника. Таке поняття дає Закон України "Про захист прав споживачів" [136], але відповідно до чинного законодавства ці правовідносини регулюються цивільним правом. Господарське право в цих правовідносинах регулює саму господарську діяльність суб'єкта господарювання з приводу надання товарів, робіт, послуг споживачеві. ГК України не надає поняття споживача, але закріплює захист прав споживачів.

Господарські суб'єктні права та юридичні обов'язки суб'єктів у правовідносинах залежать від статусу їх учасників.

Контрольні запитання

1. Розкрийте поняття господарських правовідносин.
2. Охарактеризуйте види господарських правовідносин.
3. Охарактеризуйте об'єкти господарських правовідносин.
4. Опишіть цілісний майновий комплекс як об'єкт господарських правовідносин.

Рекомендована література: [6; 9; 10; 15 – 17; 30; 48; 53; 59; 106; 136].

4. Загальна характеристика суб'єктів господарської діяльності

- 4.1. *Поняття та види суб'єктів господарської діяльності.*
- 4.2. *Фізичні особи-підприємці як суб'єкти господарювання.*
- 4.3. *Юридичні особи як суб'єкти господарювання.*
- 4.4. *Правоздатність і дієздатність юридичної особи.*

Ключові слова: суб'єкти господарювання; господарські організації; юридичні особи; філії та представництва; види юридичних осіб; фізичні особи – підприємці; право господарського відання; право оперативного управління; цивільна правоздатність юридичної особи; цивільна дієздатність юридичної особи.

4.1. Поняття та види суб'єктів господарської діяльності

Згідно із чинним законодавством України право на здійснення господарської діяльності мають суб'єкти господарювання.

Згідно зі ст. 55 ГК України [32] **суб'єкти господарювання** – учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно та несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством.

Суб'єктами господарювання можуть бути:

господарські організації – юридичні особи: державні, комунальні й інші підприємства, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність і зареєстровані в установленому законом порядку;

громадяни України, іноземці й особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність і зареєстровані відповідно до закону як підприємці;

філії, представництва, інші відокремлені підрозділи господарських організацій (структурні одиниці), створені ними для здійснення господарської діяльності.

Ознаки суб'єкта господарського права:

визначеність організаційно-правової форми, яку суб'єкт вибирає самостійно з передбачених законодавством;

майнова відокремленість, яка може існувати в різних формах: майно може бути закріплене за підприємством на правах власності, господарського відання; оперативного управління, використання тощо;

легітимність існування в якості суб'єкта господарювання (необхідність державної реєстрації встановлюється ст. 58 ГК України);

наявність господарських прав і обов'язків, що складають господарську компетенцію;

відповідальність за результати господарювання (може виражатися у вигляді: економічної відповідальності за несприятливі результати власної діяльності, оперативно-господарських санкцій, майнової відповідальності).

Згідно з розділом 3 "Майнова основа господарювання" ГК України **основу правового режиму** майна суб'єктів господарювання, на якій базується їх господарська діяльність, становлять: право власності, право господарського відання, право оперативного управління, право оперативно-господарського використання.

Суб'єкт господарювання, який здійснює господарську діяльність на основі **права власності**, на свій розсуд, одноосібно або спільно з іншими суб'єктами володіє, користується та розпоряджається належним йому (їм) майном. У тому числі він має право надати майно іншим суб'єктам для використання його на праві власності, праві господарського відання, праві оперативного управління чи праві оперативного господарського використання або на основі інших речових прав (право володіння, право користування тощо).

Право господарського відання є речовим правом суб'єкта підприємництва, який володіє, користується та розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом), з обмеженням правомочності розпорядження щодо окремих видів майна за згодою власника. Власник майна має право здійснювати контроль за використанням і збереженням належного йому майна, не втручаючись в оперативно-господарську діяльність суб'єкта підприємництва.

Правом оперативного управління визнається речове право суб'єкта господарювання, який володіє, користується та розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом) для здійснення некомерційної господарської діяльності. Власник здійснює контроль за використанням і збереженням належного йому майна. Він має право вилучати у суб'єкта господарювання надлишкове майно, майно, яке не використовується або використовується не за призначенням.

Суб'єкт господарювання – *відокремлений підрозділ* (структурна одиниця) господарської організації використовує надане йому майно для здійснення господарської діяльності на **праві оперативного використання** майна. Обсяг майнових правомочностей суб'єкта господарювання визначається господарською організацією, до складу якої входить зазначений суб'єкт.

Суб'єкти господарювання – господарські організації, які діють на основі права власності, права господарського відання чи оперативного управління, мають статус юридичної особи.

Суб'єкти господарювання – відокремлені підрозділи (структурні одиниці) господарських організацій, які можуть діяти на основі права оперативно-господарського використання майна, без статусу юридичної особи.

Усі суб'єкти господарювання зобов'язані здійснювати первинний (оперативний) податковий і бухгалтерський облік результатів своєї роботи, складати статистичну інформацію, а також надавати відповідно до вимог закону фінансову звітність і статистичну інформацію щодо своєї господарської діяльності. Забороняється вимагати від суб'єктів господарювання надання статистичної інформації та інших даних, не передбачених законом або з порушенням порядку, встановленого законом.

4.2. Фізичні особи-підприємці як суб'єкти господарювання

Відповідно до ст. 50 ЦК України [194] право на здійснення не забороненої законом підприємницької діяльності має фізична особа з повною цивільною дієздатністю. Обмеження щодо здійснення підприємницької діяльності, а також перелік видів діяльності, в яких забороняється підприємництво, встановлюються Конституцією України та законодавством.

Так, у ст. 43 ГК України встановлені певні *обмеження щодо кола осіб, які не можуть бути підприємцями*. Не допускається заняття підприємницькою діяльністю таких категорій громадян:

військовослужбовцям, посадовим особам органів прокуратури, суду, державної безпеки, внутрішніх справ, державного нотаріату, а також органів державної влади й управління, які покликані здійснювати контроль за діяльністю підприємства;

державним службовцям або іншим особам, уповноваженим на виконання функцій держави, заборонено займатися підприємницькою діяльністю чи входити до складу правління підприємств, фінансово-кредитних установ, господарських товариств, організацій, спілок, об'єднань кооперативів, що здійснюють підприємницьку діяльність (Закон України "Про державну службу" [107]);

керівникам, заступникам керівників державних підприємств, установ і організацій, їх структурних підрозділів, а також посадовим особам державних органів місцевого та регіонального самоврядування (Декрет КМ України "Про впорядкування діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, створених за участю державних підприємств" [100]). Однак це

не виключає їх права отримувати дивіденди за акціями, а також доходи від інших корпоративних прав;

особам, яким суд заборонив займатися певною діяльністю й які не можуть здійснювати підприємницьку діяльність до закінчення терміну, встановленого вироком суду згідно з Кримінальним кодексом України [58];

особам, які мають непогашену судимість за крадіжки, хабарництво й інші корисливі злочини. Вони не можуть бути підприємцями, не можуть виступати співзасновниками підприємницької організації, а також посідати в підприємницьких товариствах та їх об'єднаннях керівні посади та посади, пов'язані з матеріальною відповідальністю.

Крім обмеження суб'єктного складу підприємництва, законодавством України встановлені певні *обмеження, які стосуються здійснення окремих видів підприємницької діяльності*. Так, діяльність, пов'язана з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, виготовленням і реалізацією військової зброї та боєприпасів до неї, вибухових речовин, видобуванням бурштину, охороною окремих особливо важливих об'єктів права державної власності, а також діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних, судово-психіатричних експертиз і розробленням, випробуванням, виробництвом та експлуатацією ракет-носіїв (у тому числі з їх космічними запусками з будь-якою метою), може здійснюватися тільки державними підприємствами й організаціями, а проведення ломбардних операцій – ще й повними товариствами.

Також законодавством встановлені певні обмеження щодо окремих видів діяльності, які можуть здійснюватися підприємцями лише після отримання відповідних ліцензій.

Слід зазначити, що відповідно до ст. 50 ЦК України фізична особа з повною цивільною дієздатністю здійснює своє право на підприємницьку діяльність за умови її державної реєстрації в порядку, встановленому законом. Державна реєстрація суб'єктів господарювання здійснюється згідно зі ст. 58 ГК України та детально регулюється Законом України "Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань" [106]. Інформація про державну реєстрацію фізичних осіб-підприємців є відкритою для загального ознайомлення. Якщо особа розпочала підприємницьку діяльність без державної реєстрації, уклавши відповідні договори, вона не має права оспорювати ці договори на тій підставі, що вона не є підприємцем (ч. 3 ст. 50 ГК України).

Згідно зі ст. 52 ГК України фізична особа-підприємець відповідає за зобов'язаннями, пов'язаними з підприємницькою діяльністю, всім своїм майном, крім майна, на яке відповідно до закону може бути звернено стягнення. Фізична особа-підприємець, яка перебуває у шлюбі, відповідає за зобов'язаннями, пов'язаними з підприємницькою діяльністю, всім своїм особистим майном і часткою у праві спільної сумісної власності подружжя, яка належатиме йому за розподілом цього майна.

Відповідно до ст. 53 ГК України фізична особа, яка неспроможна задовольнити вимоги кредиторів, пов'язані зі здійсненням підприємницької діяльності, може бути визнана банкрутом у порядку, встановленому законом. Порядок і умови визнання суб'єктів підприємницької діяльності банкрутами з метою задоволення претензій кредиторів регулює Закон України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" [99].

4.3. Юридичні особи як суб'єкти господарювання

Згідно зі ст. 80 ЦК України **юридичною особою** є організація, створена та зареєстрована у встановленому законом порядку, що наділена цивільною правоздатністю та дієздатністю, яка може бути позивачем і відповідачем у суді.

Можна виділити такі **ознаки юридичної особи**:

організаційна єдність, що характеризується наявністю стійких взаємозв'язків між членами юридичної особи, внутрішньою структурою та функціональною диференціацією;

легітимність існування того чи іншого виду юридичної особи. Юридична особа підлягає державній реєстрації у порядку, встановленому законом. Дані державної реєстрації включаються до Єдиного державного реєстру, який є відкритим для загального ознайомлення. Організація набуває статус юридичної особи та має право бути суб'єктом господарських відносин тільки з моменту державної реєстрації;

наділення цивільною правоздатністю та дієздатністю. Юридична особа здатна мати такі ж цивільні права й обов'язки, як і фізична особа, крім тих, які за своєю природою властиві тільки людині;

наявність можливості виступати позивачем і відповідачем у суді. У ст. 102 ЦПК України зазначено, що сторонами в цивільному процесі, крім громадян, можуть бути державні підприємства, установи, організації, кооперативи, їх об'єднання, інші громадські організації, що мають статус юридичної особи;

майнова відособленість юридичної особи, яка є матеріальною базою його діяльності. Ступінь майнової відокремленості різних юридичних осіб неоднакова. Так, відповідно до ст. 85 ГК України господарські товариства є власниками свого майна. Статтею 74 ГК України визначено, що майно державного комерційного підприємства перебуває у державній власності, але закріплено за таким підприємством на праві господарського відання. Майно казенного підприємства згідно зі ст. 76 ГК України, закріплюється за ним на праві оперативного управління;

принцип самостійної цивільно-правової відповідальності юридичної особи, який полягає в тому, що організація обов'язково повинна нести самостійну майнову відповідальність за своїми зобов'язаннями у межах закріпленого за нею майна, якщо інше не встановлено законом. Так, відповідно до ст. 80 ГК України командитним товариством є господарське товариство, в якому один або декілька учасників здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і несуть за його зобов'язаннями додаткову солідарну відповідальність усім своїм майном, на яке за законом може бути звернено стягнення (повні учасники), а інші учасники несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства лише своїми вкладами (вкладники);

участь у цивільному обороті від свого імені. Ст. 90 ЦК України визначено, що юридична особа повинна мати своє найменування, яке містить інформацію про її організаційно-правову форму. Найменування установи має містити інформацію про характер її діяльності.

Відповідно до ст. 93 ЦК України місцезнаходження юридичної особи визначається місцем її державної реєстрації, якщо інше не передбачено законом, і вказується в її установчих документах.

Для створення юридичної особи, згідно зі ст. 87 ЦК України, його учасники (засновники) розробляють установчі документи, які викладаються письмово та підписуються всіма учасниками (засновниками), якщо законом не встановлений інший порядок їх затвердження. *Установчим документом* товариства є затверджений учасниками статут або засновницький договір між учасниками, якщо інше не встановлено законом. Так, ч. 2 ст. 82 ГК України встановлено, що: установчим документом повного та командитного товариства є засновницький договір; установчим документом акціонерного товариства, товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю є статут; товариство, створене однією особою, діє на підставі статуту, затвердженого цією особою.

Відповідно до ч. 3 ст. 87 ЦК України установа створюється на підставі індивідуального або спільного установчого акта, складеного засновником (засновниками).

У ст. 81 ГК України визначено такі **види юридичних осіб**:

1) залежно від мети їх створення:

юридична особа, створена шляхом об'єднання майна;

юридична особа, створена шляхом об'єднання осіб;

юридична особа, створена шляхом об'єднання осіб і майна;

2) залежно від порядку створення:

юридичні особи приватного права створюються на підставі установчих документів, передбачених статтею 87 ЦК України;

юридичні особи публічного права створюються розпорядчим актом Президента України, органу державної влади або органу місцевого самоврядування.

Згідно зі ст. 79 ГК України до господарських товариств належать юридичні особи, засновники яких ставлять за мету отримання прибутку, об'єднуючи для цього матеріальні ресурси. До об'єднання юридичних осіб відносять благодійні фонди, партії, об'єднання осіб і капіталу – виробничі кооперативи, члени яких згідно зі ст. 95 ГК України формують майно кооперативу з пайових внесків, своєю працею беручи участь у діяльності кооперативу.

Юридична особа може бути створена шляхом примусового розподілу у випадках, встановлених законодавством (ч. 4 ст. 81 ЦК України). Так, згідно зі ст. 48 Закону України "Про захист економічної конкуренції" [132] у разі, якщо підприємство зловживає монопольним становищем на ринку, органи Антимонопольного комітету України мають право застосувати примусовий розподіл суб'єкта господарювання з монопольним положенням.

Ст. 83 ЦК України передбачене створення юридичних осіб у формі товариств, установ і в інших формах, установлених законом. Відповідно до зазначеної статті товариства бувають *підприємницькими* та *непідприємницькими*.

Товариства, які здійснюють підприємницьку діяльність з метою отримання прибутку та подальшого його розподілу між учасниками, можуть бути створені лише як господарські товариства або виробничі кооперативи.

Непідприємницькими товариствами є товариства, які не мають на меті отримання прибутку для його подальшого розподілу. Однак ст. 86 ЦК

України передбачає можливість здійснення підприємницької діяльності непередприємницькими товариствами й установами, якщо ця діяльність відповідає меті, з якою вони були створені, та сприяє її досягненню.

Установою є організація, створена однією або кількома особами (засновниками), які не беруть участі в управлінні нею, шляхом об'єднання їх майна для досягнення мети, визначеної засновниками, за рахунок цього майна (ч. 3 ст. 83 ЦК України).

ГК України називає такі види юридичних осіб, як підприємства й об'єднання. Так, згідно зі ст. 63 ГК України залежно від форм власності, передбачених законом, можуть діяти підприємства таких видів: державне; приватне; комунальне підприємство, що діє на основі колективної власності; підприємство, засноване на змішаній формі власності.

4.4. Правоздатність і дієздатність юридичної особи

Відповідно до ст. 91 ЦК України юридична особа здатна мати такі самі цивільні права й обов'язки (**цивільну правоздатність**), як і фізична особа, крім тих, які за своєю природою можуть належати лише людині (право на життя). Цивільна правоздатність юридичної особи може бути обмежена лише за рішенням суду.

Юридична особа може здійснювати окремі види діяльності, перелік яких передбачено законом, після отримання нею спеціального дозволу (ліцензії).

Цивільна правоздатність юридичної особи виникає з моменту її створення та припиняється з дня внесення до Єдиного державного реєстру запису про його припинення.

Згідно зі ст. 92 ЦК України **цивільна дієздатність юридичної особи** – це набуття цивільних прав та обов'язків і здійснення їх через свої органи, що діють відповідно до установчих документів і закону. Порядок створення органів юридичної особи встановлюється установчими документами та законом.

У випадках, передбачених законом, юридична особа може набувати цивільних прав та обов'язків і здійснювати їх через своїх учасників. Так, ст. 68 Закону України "Про господарські товариства" [101] встановлено, що ведення справ повного товариства може здійснюватися або всіма учасниками, або одним чи кількома з них, які виступають від імені товариства.

Орган або особа, яка виступає від імені юридичної особи, зобов'язана діяти в її інтересах, добросовісно, розумно та не перевищуючи повноважень. У відносинах із третіми особами обмеження повноважень щодо представництва юридичної особи не має юридичної сили, крім випадків, коли юридична особа доведе, що третя особа знала чи за всіма обставинами не могла не знати про такі обмеження (ч. 3 ст. 92 ЦК України).

Якщо особи, які відповідно до установчих документів чи закону виступають від імені юридичної особи, порушують свої обов'язки щодо представництва, вони несуть солідарну відповідальність за збитки, завдані ними юридичній особі.

Контрольні запитання

1. Охарактеризуйте суб'єктів господарських правовідносин.
2. Охарактеризуйте види суб'єктів господарювання.
3. Охарактеризуйте правовий статус фізичних осіб-підприємців.
4. Проаналізуйте наявні обмеження фізичних осіб у праві на заняття підприємницькою діяльністю.
5. Охарактеризуйте юридичні особи як суб'єкти господарювання.
6. Розкрийте поняття правоздатності та дієздатності юридичних осіб.

Рекомендована література: [4; 20; 32; 58; 99; 100; 101; 107; 132; 190; 193; 194; 201].

5. Правові основи створення суб'єктів господарювання та порядок їх державної реєстрації

- 5.1. *Поняття та види легалізації суб'єкта господарювання.*
- 5.2. *Реєстрація суб'єктів підприємницької діяльності.*
- 5.3. *Загальний порядок державної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності.*
- 5.4. *Перереєстрація суб'єктів підприємницької діяльності та внесення змін в установчі документи.*
- 5.5. *Державна реєстрація припинення діяльності юридичної особи.*
- 5.6. *Припинення підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця.*

Ключові слова: легалізація; внутрішня легалізація; зовнішня легалізація; створення юридичної особи; державна реєстрація суб'єктів підприємницької діяльності; державний реєстратор; місцезнаходження юридичної особи; перереєстрація; припинення діяльності юридичної особи; припинення підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця.

5.1. Поняття та види легалізації суб'єкта господарювання

Здійснення підприємницької діяльності можливе лише за умови її легалізації. Як зазначалося у попередніх розділах, для підприємництва характерною ознакою є легальність. Тільки той суб'єкт, який виконав усі передбачені законом вимоги щодо отримання необхідних дозволів, може вважатися підприємцем та отримати державну підтримку й захист у випадку порушення його законних прав і інтересів. В іншому випадку здійснення підприємництва без реєстрації (легалізації) розглядається як тіньове та переслідується в кримінальному порядку (встановлена кримінальна відповідальність). Отже, діяльність підприємця повинна бути наслідком дозволу уповноважених на те органів. Це стосується як самої діяльності, так і її виду, місця, способу, характеру, обсягів.

Легалізацію (англ. legalize – узаконювати) розглядають як узаконення або надання законної сили, перехід на легальне становище. Інакше кажучи, для того щоб отримати статус підприємця, особа повинна в установленому законом порядку виконати всі необхідні для цього умови, а згодом – отримати відповідні дозволи. Практично всі види діяльності підприємців, за рідкісним винятком, проходять процес легалізації. Деякі види мають перманентний характер, наприклад, ліцензування [141].

Легалізація суб'єктів підприємницької діяльності є необхідною, обов'язковою умовою для участі в конкретних підприємницьких правовідносинах і функціонування на ринку. Особи, які займаються підприємництвом, але не пройшли легалізації, охоплюються поняттям тіньового бізнесу і, відповідно, залежно від кваліфікації такої діяльності підлягають адміністративній або кримінальній відповідальності. Легалізація свідчить про намір особи займатися підприємницькою діяльністю на законній підставі, мати відповідні права й юридичні обов'язки (бути "прозорим" для споживача та держави).

Легалізація підприємницької діяльності – необхідне для держави явище, адже, за різними даними, від 50 до 60 % української економіки

має тіньовий характер. Легалізація тіньового сектору економіки, його перехід у правове поле дозволить знизити податковий тиск на легальний сектор і відкрити можливості його державного інвестування та виконання програм соціально-економічного розвитку.

Як правова категорія легалізація – це результат узагальнення явищ, які у процесі реалізації набувають право на заняття підприємницькою діяльністю.

Сутність легалізації проявляється у вчиненні ряду послідовних, юридично значущих дій, спрямованих на придбання прав і обов'язків підприємця (правосуб'єктності). Із цієї точки зору легалізація може розглядатися як юридичний склад – сукупність цілого ряду необхідних юридичних фактів. Ураховуючи це, можна виділити дві групи правових дій: внутрішні та зовнішні. Відповідно, і легалізація буває внутрішня та зовнішня.

Внутрішня легалізація проявляється в ініціативній стадії, проходить через організаційну стадію та закінчується формалізацією. У процесі внутрішньої легалізації суб'єкт господарювання найбільш зручним і безпечним чином устанавлює свою роль, права й обов'язки, організаційно-правову форму та її структуру. На внутрішній стадії визначається, хто, власне, буде головним, хто буде керівником, від кого буде залежати діяльність майбутнього підприємства і яка його організаційно-правова форма. Недооцінювати суб'єктивний фактор керівництва суб'єктом підприємницької діяльності було б у край неадекватно. Тому вже на стадії ініціативи, а саме – на стадії створення підприємницької структури, з'являється лідер – формальний або неформальний, який і бере на себе організацію бізнесу. Саме керівник представляє суб'єкта підприємництва в усіх правовідносинах, визначає стратегію, а в основному – і тактику в процесі здійснення підприємницької діяльності. Він формує команду фахівців – виконавчий орган.

Внутрішня легалізація включає такі правові дії, як визначення: організаційно-правової форми суб'єкта підприємництва, виду його діяльності, місця розташування, структури керівних органів та їх повноважень, правового положення власника та засновників, а під час створення структурних підрозділів – їх правове становище. Це знаходить своє закріплення в установчому договорі, статуті, положеннях про структурні підрозділи, наказах власника тощо. Внутрішня легалізація є передумовою зовнішньої легалізації, її стартовою позицією, визначає її вид, порядок, схему.

Зовнішня легалізація, безумовно, починається процедурою державної реєстрації підприємця, після якої потрібна статистична, дозвільна,

податкова, банківська, пенсійна, страхова, пожежна, санітарна реєстрація тощо.

Після цього в рамках зовнішньої легалізації відбувається спеціальне ліцензування, сертифікація, квотування, акредитація та інше.

Таким чином, легалізація має перманентний характер і, враховуючи вид діяльності й організаційно-правову форму, відбувається постійно. *Під легалізацією слід розуміти* послідовність юридично значущих дій особи, спрямованих на реалізацію права на заняття підприємництвом, з метою узаконення цієї діяльності та встановлення відносин з власне-розпорядчими органами державної влади.

Легалізація є процесом узаконення цієї діяльності. Легалізація підприємництва насамперед залежить від дій особи та проводиться в заявному та дозвільному порядку. У тих випадках, коли діяльність підприємця стосується безпеки держави, забезпечення економічних умов її існування, безпеки для оточуючих, здорового та безпечного життя та збереження довкілля, достовірності статистики законних прав та інтересів людини, легалізація здійснюється державними органами незалежно від дій підприємця. Інакше кажучи, вона прямо передбачена чинним законодавством, здійснюється безпосередньо державними органами автоматично й є продовженням заявної легалізації.

Так, згідно із Законом України про державну реєстрацію [106] технічний адміністратор ЄДР у день проведення реєстраційної дії забезпечує передання інформаційно-телекомунікаційними засобами в електронній формі інформаційних систем для:

центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику в галузі статистики, та центрального органу виконавчої влади, що реалізує єдину державну податкову політику та державну політику з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, – відомості про проведення такої реєстраційної дії;

Пенсійного фонду України – відомості про здійснення реєстраційних дій щодо припинення юридичної особи та підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця.

Для центрального органу виконавчої влади, що реалізує єдину державну податкову політику та державну політику з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, одночасно з відомостями ЄДР про державну реєстрацію створення юридичної особи та державної реєстрації фізичної особи-підприємця, технічний адміністратор

ЄДР передає копії заяви про обрання спрощеної системи оподаткування та/або реєстраційної заяви про добровільну реєстрацію як платника податку на додану вартість в електронній формі, якщо такі заяви подані як додаток до заяви державної реєстрації.

Легалізація може розглядатися як форма прояву економічної функції державних органів щодо здійснення та збереження дієвості й ефективності державного регулювання господарської діяльності в рамках, передбачених ст. 12 ГК України [32] та інших спеціальних нормативних актів. Під час легалізації державні органи та їх посадові особи мають право давати особам, які реалізують своє право на заняття підприємництвом, обов'язкові до виконання вказівки відповідно до своєю компетенції. Це можуть бути вимоги про погодження установчих документів із чинним законодавством, про усунення його порушень тощо.

Коли йде мова про порядок створення юридичної особи, традиційно можна виділити розпорядчий, дозвільний і нормативно-явочний порядок [31, с. 234].

Розпорядчий порядок передбачає прийняття рішення власника майна або уповноваженого ним органу про створення організації та затвердження статуту або положення про нього. Такий порядок застосовується до створення державних підприємств.

Дозвільний порядок застосовується у випадках, коли на законодавчому рівні передбачене отримання дозволу компетентного органу на створення юридичної особи.

Нормативно-явочний порядок полягає у тому, що умови створення юридичної особи зафіксовані у законі (нормативному акті) у вигляді загального дозволу держави, але для виникнення конкретної організації потрібні прояв ініціативи (явки) її організаторів і реєстрація у відповідному органі. Виконання організацією цих умов надає право для останньої на внесення її до реєстру. Таким чином, організація приходить на реєстрацію не з проханням, а з правом на своє існування як юридичної особи [61, с. 10].

5.2. Реєстрація суб'єктів підприємницької діяльності

Державна реєстрація суб'єктів підприємницької діяльності одночасно є першим і найважливішим етапом реалізації права на підприємництво, який завершується етапами внутрішньої легалізації та початком зовнішньої легалізації. Навіть у тому випадку, коли юридична особа створюється

в дозвільному порядку, її реєстрація обов'язкова. Не випадково у ст. 83 ГК України зазначено, що юридична особа вважається створеною з моменту її державної реєстрації [32].

Порядок проведення державної реєстрації юридичних і фізичних осіб-підприємців містить:

а) перевірку комплектності документів, які подаються державному реєстратору, та повноти відомостей, що вказані в реєстраційній картці;

б) перевірку документів, які подаються державному реєстратору, на відсутність підстав для відмови у проведенні державної реєстрації;

в) внесення відомостей про юридичну або фізичну особу-підприємця до ЄДР;

г) оформлення та видачу виписки про державну реєстрацію з ЄДР.

Реєстрація одночасно є початком офіційних публічно-правових відносин майбутнього підприємця з державними органами. Слід зауважити, що за здійсненням реєстрації перші стають *носіями права*, а другі – реєстраційні органи (державний реєстратор) є *носіями обов'язків*.

Державний реєстратор проводить державну реєстрацію юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців. Він здійснює її оформлення та видає витяг про державну реєстрацію, а також здійснює їх заміну; проводить державну реєстрацію змін до установчих документів юридичних осіб і державну реєстрацію зміни імені або місця проживання фізичних осіб-підприємців; передає в органи статистики, податкові органи, позабюджетні фонди повідомлення та відомості з реєстраційних карток про вчинення дій, про створення або ліквідацію відокремлених підрозділів юридичних осіб тощо.

Реалізацію державної політики у сфері контролю за здійсненням порядку реєстрації та забезпеченням дотримання законодавства здійснює спеціально уповноважений орган з питань державної реєстрації. За ним закріплено: державний контроль за дотриманням законодавства у сфері державної реєстрації юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців; забезпечення формування та ведення ЄДР; перевірка дотримання юридичними та фізичними особами-підприємцями вимог чинного законодавства й умов реалізації права на підприємництво на етапі внутрішньої легалізації (ст. 7 Закону України "Про державну реєстрацію" [106]).

У разі дотримання всіх передбачених законом вимог державний реєстратор не має права відмовити в реєстрації особі, яка в установленому законом порядку звернулась до реєстратора. Однак закон передбачає,

що відповідальність за відповідність поданих для реєстрації документів несе заявник. Так, у разі виявлення явної невідповідності в таких документах реєстраційний орган вправі їх повернути та не проводити реєстрацію до приведення їх у відповідність до вимог закону.

Документи, які подаються державному реєстратору для реєстрації, повинні відповідати таким вимогам:

документи, які подаються в паперовій або електронній формі, повинні бути викладені державною мовою;

реєстраційна картка заповнюється машинодруком або від руки друкованими літерами.

Документ, що підтверджує реєстрацію іноземної юридичної особи в країні її перебування, повинен бути легалізований у встановленому порядку.

У разі відмови в розгляді документів, поданих для здійснення державної реєстрації юридичної особи, засновнику або уповноваженій ним особі видається відповідне повідомлення із зазначенням підстав для відмови у реєстрації юридичної особи.

З моментом реєстрації цивільне законодавство пов'язує виникнення правосуб'єктності юридичної особи. Не випадково ст. 83 ГК України містить спеціальну норму "Державна реєстрація господарського товариства", де зазначено, що юридична особа підлягає державній реєстрації органами юстиції в порядку, визначеному законом про реєстрацію юридичних осіб [32]. Дані державної реєстрації включаються до ЄДР, який відкритий для загального користування.

ГК України передбачає державну реєстрацію фізичної особи-підприємця та пов'язує з цим здійснення права на підприємництво. Реєстрація суб'єктів підприємницької діяльності здійснюється на підставі Закону України про державну реєстрацію, прийнятого в 2003 р. [106]. Прийнятий Закон визначає загальний порядок державної реєстрації та перереєстрації суб'єктів підприємницької діяльності незалежно від їх організаційно-правових форм і форм власності, за винятком окремих видів (банків, засобів масової інформації, фондових бірж та ін.), для яких законодавством України встановлені спеціальні правила державної реєстрації. Державна реєстрація юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців здійснюється державним реєстратором за принципом екстериторіальності.

5.3. Загальний порядок державної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності

Місцезнаходження юридичної особи – це місцезнаходження постійно діючого виконавчого органу юридичної особи, що вказана засновником (учасником) в установчих документах і за яким здійснюється зв'язок з юридичною особою. Місцем проживання фізичної особи-підприємця (громадянина), як і засновника юридичної особи, є зареєстроване в установленому порядку постійне або тимчасове місце її проживання.

Для проведення державної реєстрації юридичної особи засновник (засновники) або уповноважена ними особа повинні особисто подати державному реєстратору (надіслати поштовим відправленням з описом вкладення або в електронній формі через портал електронних сервісів) такі документи:

заповнену реєстраційну картку на проведення державної реєстрації юридичної особи, до якої може бути докладена заява про обрання юридичною особою спрощеної системи оподаткування та/або реєстраційна заява про добровільну реєстрацію як платника податку на додану вартість за формою, затвердженою центральним органом виконавчої влади;

примірник оригіналу (ксерокопія, нотаріально завірена копія) рішення засновників або уповноваженого ними органу про створення юридичної особи у випадках, передбачених законом;

два примірники установчих документів (у разі подання електронних документів – один примірник).

У випадках, передбачених законом, крім зазначених документів, додатково подається (надсилається) копія рішення органів Антимонопольного комітету або КМ України про надання дозволу на узгоджені дії або на концентрацію суб'єктів господарювання.

У разі державної реєстрації фермерського господарства додатково додається копія Державного акта на право приватної власності засновника на землю, копія Державного акта на право постійного користування землею засновником або копія договору про право користування землею засновником (зокрема на умовах оренди).

У разі державної реєстрації юридичної особи, засновником (засновниками) якої є іноземна юридична особа, додатково подається документ про підтвердження реєстрації іноземної особи в країні її місцезнаходження (зокрема витяг із торговельного, банківського або судового реєстру).

Державному реєстратору забороняється вимагати інші додаткові документи для проведення державної реєстрації юридичної особи.

Якщо документи для проведення державної реєстрації юридичної особи подаються особисто її засновником, державному реєстратору додатково надається паспорт громадянина України або паспортний документ іноземця.

Якщо документи для проведення державної реєстрації юридичної особи подаються особою, уповноваженою засновником (засновниками), державному реєстратору додатково подається документ, що засвідчує її повноваження, або у випадку подання електронних документів – документ, що засвідчує повноваження даної особи.

Документи, подані для проведення державної реєстрації юридичної особи, приймаються за описом, копія якого в день подання документів видається (надсилається поштовим відправленням) засновнику або уповноваженій ним особі з позначкою про дату надходження документів. Дата надходження документів для проведення державної реєстрації юридичної особи вноситься до Журналу обліку реєстраційних дій.

Державний реєстратор зобов'язаний *залишити без розгляду документи*, надані для проведення державної реєстрації юридичної особи, у випадках, якщо:

документи не відповідають вимогам закону;

до державного реєстратора надійшло рішення суду про заборону щодо проведення реєстраційних дій;

документи подані не в повному обсязі;

документи подані особою, яка не має на це повноважень.

Про залишення документів, поданих для здійснення державної реєстрації юридичної особи, без розгляду засновнику або уповноваженій ним особі не пізніше наступного робочого дня з дати їх надходження державним реєстратором видається (направляється поштовим відправленням з описом вкладення) відповідне повідомлення із зазначенням підстав залишення документів без розгляду та документи, що подавалися для проведення державної реєстрації юридичної особи, відповідно до опису. Залишення документів, які подавалися для проведення державної реєстрації юридичної особи, без розгляду не перешкоджає засновнику або уповноваженій ним особі повторно звернутися до державного реєстратора у загальному порядку після усунення причин, що стали підставою для залишення цих документів без розгляду.

Згідно із Законом України про державну реєстрацію [106] *підставами для відмови у проведенні державної реєстрації юридичної особи є:*

невідповідність відомостей, вказаних в реєстраційній картці на проведення державної реєстрації юридичної особи, відомостям, зазначеним у документах, поданих для проведення державної реєстрації юридичної особи;

наявність в установчих документах юридичної особи пропаганди комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та їх символіки;

порушення порядку створення юридичної особи, встановленого законом;

наявність обмежень на займання відповідних посад, установлених законом щодо осіб, зазначених як посадові особи органу управління юридичної особи;

невідповідність відомостей про засновників (учасників) юридичної особи;

наявність обмежень щодо вчинення засновниками (учасниками) юридичної особи або уповноваженою ними особою юридичних дій, які передбачені законом;

наявність в ЄДР найменування, тотожного найменуванню юридичної особи, яка реєструється;

використання у найменуванні юридичної особи приватного права повного чи скороченого найменування державного органу або органу місцевого самоврядування, або похідних від цих найменувань, або історичного державного найменування, перелік яких встановлюється КМ України;

невідповідність найменування юридичної особи вимогам законів щодо найменування окремих видів юридичних осіб [106] (банк, кредитна спілка, недержавний пенсійний фонд тощо);

документи надані не уповноваженою особою;

документи суперечать статуту громадського об'єднання.

Відмова у проведенні державної реєстрації юридичної особи з інших підстав не допускається.

За наявності підстав для відмови у проведенні державної реєстрації юридичної особи державний реєстратор зобов'язаний протягом 24-х годин (крім вихідних і святкових днів) після отримання ним від органів статистики, доходів і зборів, Пенсійного фонду України даних про взяття на облік юридичної особи розмістити відповідну інформацію на порталі електронних

сервісів і видати (надіслати поштовим відправленням з описом вкладення) засновнику або уповноваженій ним особі один примірник оригіналу установчих документів з відміткою державного реєстратора про проведення державної реєстрації юридичної особи та виписку з ЄДР.

5.4. Перереєстрація суб'єктів господарської діяльності та внесення змін в установчі документи

У процесі діяльності суб'єктів підприємництва часто виникають ситуації, коли необхідно вносити зміни в реєстраційні документи та проходити перереєстрацію.

Для проведення державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи засновники (учасники) або уповноважений орган чи особа повинні подати особисто (надіслати рекомендованим листом з описом вкладення або в електронній формі через портал електронних сервісів) такі документи:

заповнену реєстраційну картку на проведення державної реєстрації змін в установчих документах юридичної особи;

нотаріально посвідчену копію рішення засновників (учасників) юридичної особи або уповноваженого ними органу, яким затверджено зміни до установчих документів;

оригінал установчих документів юридичної особи з відміткою про державну реєстрацію;

два примірники змін до установчих документів юридичної особи та два примірники установчих документів у новій редакції;

документи, що підтверджують внесення реєстраційного збору за проведення державної реєстрації змін в установчих документах.

У разі внесення змін до статуту у зв'язку із зміною статутного фонду юридичної особи, крім зазначених документів, необхідно додатково надати документ, що підтверджує внесення плати за публікацію відповідного оголошення у спеціалізованому друкованому виданні.

У разі внесення змін до установчих документів, які пов'язані із зміною складу засновників (учасників) юридичної особи, додатково подається копія рішення про вихід юридичної особи зі складу засновників (учасників), завірена в установленому порядку, або нотаріально засвідчена копія заяви фізичної особи про вихід зі складу засновників (учасників).

У разі передання права засновника (учасника) іншій особі додатково подається нотаріально засвідчений документ, що підтверджує факт передавання права.

Якщо засновник або учасник був примусово виключений із числа засновників (учасників), у випадках, передбачених законом або установчими документами, державному реєстратору надається копія рішення уповноваженого органу юридичної особи.

У процесі внесення змін в установчі документи на підставі смерті одного із засновників або учасників юридичної особи та відмови інших засновників прийняття спадкоємців до складу засновників (учасників) державному реєстратору додатково надається нотаріально завірена копія свідоцтва про смерть фізичної особи або судове рішення про визнання громадянина померлим.

Якщо юридична особа вносить зміни в установчі документи у зв'язку зі зміною назви юридичної особи, державному реєстратору додатково подається свідоцтво про державну реєстрацію, на підставі якого діяв попередник.

Документи, надані для проведення державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи, приймаються державним реєстратором за описом, копія якого в день надходження документів видається (надсилається рекомендованим листом) засновникам (учасникам) юридичної особи або уповноваженій ними особі з відміткою про отримання документів. Державний реєстратор може *залишити документи, які подані для проведення державної реєстрації змін, без розгляду* у разі, якщо: документи подані не в повному обсязі; документи подані з порушенням термінів.

У разі відмови в розгляді документів, поданих для проведення державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи, державний реєстратор не пізніше наступного дня з моменту їх отримання повинен повідомити засновникам (учасникам), зазначивши підстави для відмови. Державна реєстрація змін здійснюється в такому ж порядку, що і реєстрація.

Державний реєстратор не пізніше наступного робочого дня з дати проведення державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи повинен видати засновникам (учасникам) юридичної особи або уповноваженому ними органу один примірник оригіналу установчих документів у новій редакції та один екземпляр установчих документів у старій редакції з відмітками державного реєстратора про проведення державної реєстрації

змін в установчих документах. Державний реєстратор зобов'язаний передати в органи Державної статистики, Державної податкової служби та позабюджетні фонди повідомлення про реєстрацію змін до установчих документів юридичної особи. У разі проведення державної реєстрації змін в установчих документах у зв'язку зі зміною назви юридичної особи, державний реєстратор крім указаних документів, повинен видати (надіслати рекомендованим листом) засновникам (учасникам) або уповноваженому ними органу нове свідоцтво про реєстрацію юридичної особи.

5.5. Державна реєстрація припинення діяльності юридичної особи

Юридична особа припиняється в результаті передання всього свого майна, прав та обов'язків іншим юридичним особам- правонаступникам у результаті злиття, приєднання, поділу, перетворення (реорганізації) або в результаті ліквідації за рішенням, прийнятим засновниками (учасниками) юридичної особи або уповноваженим ними органом, за рішенням суду або державних органів, прийнятих у випадках, передбачених законом.

У випадках, установлених законом, додатково подається документ, який підтверджує отримання згоди відповідних державних органів на припинення юридичної особи. Державний реєстратор вносить до ЄДР запис про призначення комісії з припинення не пізніше наступного робочого дня з дати отримання (надходження) зазначених відомостей.

Діяльність юридичної особи є припиненою з дати внесення до ЄДР запису про державну реєстрацію припинення юридичної особи. Для внесення до ЄДР запису про рішення припинити діяльність юридичної особи заявник повинен подати (або надіслати рекомендованим листом з описом вкладення) державному реєстраторові оригінал або нотаріально засвідчену копію рішення засновників (учасників) або уповноваженого ними органу про припинення діяльності юридичної особи. Повідомлення про внесення запису до ЄДР для прийняття рішення засновників (учасників) юридичної особи, суду або уповноваженого ними органу про припинення юридичної особи публікується на офіційному веб-сайті центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державної реєстрації юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців.

5.6. Припинення підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця

Припинення підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця здійснюється на підставі:

особистого рішення підприємця про припинення підприємницької діяльності;

у зв'язку зі смертю фізичної особи-підприємця;

у зв'язку з рішенням суду про визнання фізичної особи померлою або безвісно відсутньою;

судового рішення про визнання фізичної особи недієздатною або обмеженою у дієздатності;

рішення суду про припинення підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця.

Підставою для рішення суду про припинення підприємницької діяльності фізичною особою-підприємцем є:

визнання фізичної особи-підприємця банкрутом;

здійснення підприємцем діяльності, забороненої законом;

неподання протягом року до органів податкової інспекції декларацій, документів фінансової звітності згідно з чинним законодавством.

Для припинення підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця підприємець або уповноважена ним особа повинні подати державному реєстратору такі **документи**:

заяву про припинення підприємницької діяльності фізичною особою-підприємцем;

запис про рішення фізичної особи-підприємця про припинення нею підприємницької діяльності (подається заявником особисто). Державному реєстратору додатково пред'являється паспорт.

За відсутності підстав для залишення без розгляду реєстраційної картки на проведення державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичною особою-підприємцем державний реєстратор зобов'язаний не пізніше наступного робочого дня з дати надходження цього документа внести до ЄДР запис про проведення державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичною особою-підприємцем і в той же день видати (надіслати поштовим відправленням з описом вкладення) заявнику повідомлення про внесення такого запису.

Контрольні запитання

1. Розкрийте поняття та види легалізації підприємця.
2. Опишіть значення легалізації підприємницької діяльності.
3. Розкрийте змістовність внутрішньої легалізації підприємництва.
4. У чому полягає процес реєстрації підприємців?
5. Назвіть документи, які подаються для реєстрації.
6. Опишіть порядок реєстрації підприємців.
7. Які правові наслідки реєстрації?
8. Охарактеризуйте підстави для перереєстрації підприємців.
9. Як здійснюється реєстрація припинення діяльності юридичної особи?

Рекомендована література: [18; 25; 31; 32; 43; 49; 56; 61; 68; 76; 106; 141].

6. Правове регулювання ліцензування господарської діяльності

- 6.1. *Загальні положення про ліцензування господарської діяльності.*
- 6.2. *Порядок отримання ліцензії.*
- 6.3. *Види господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню.*
- 6.4. *Органи ліцензування.*
- 6.5. *Підстави для анулювання ліцензії.*

Ключові слова: ліцензування; ліцензія; ліцензування господарської діяльності; здобувач ліцензії; ліцензіат; орган ліцензування; отримання ліцензії; анулювання ліцензії.

6.1. Загальні положення про ліцензування господарської діяльності

Інститут ліцензування є одним із провідних у системі регулювання господарської діяльності. Проведення економічної реформи в Україні вимагає посилення ролі правового регулювання господарської діяльності. Ліцензування потребує ефективного правового регулювання, оскільки під ліцензування підпадають ті види господарської діяльності, які можуть

зашкодити життю та здоров'ю людей, довкіллю, а також територіальній цілісності та національній безпеці держави.

Правове регулювання ліцензування господарської діяльності здійснюється такими нормативно-правовими актами:

Господарським кодексом України [32];

Законом України "Про ліцензування певних видів господарської діяльності" (далі – Закон про ліцензування) [141];

Постановою КМ України "Про затвердження переліку органів ліцензування" [121];

Постановою КМ України "Про затвердження переліку документів, які додаються до заяви про видачу ліцензії для окремого виду господарської діяльності" [120].

Ліцензування можна розглядати як правовий інститут, тобто сукупність правових норм, що регулюють такі групи відносин:

відносини, що виникають зі створення системи органів, які мають право видавати ліцензії на провадження видів господарської діяльності;

відносини щодо організації діяльності органів, які здійснюють ліцензування;

відносини, що виникають між органами виконавчої влади й особою, яка бажає отримати, отримала чи втратила ліцензію на проведення того чи іншого виду господарської діяльності [62, с. 51].

Інститут ліцензування є комплексним, оскільки містить у собі норми адміністративного та цивільного права, де наявність ліцензії є підставою для виникнення правоздатності та майнових відносин у здійсненні окремих видів діяльності [65, с. 218].

Ліцензування є формою виконавчої діяльності, вираженої в санкціонуванні, офіційному визнанні за визначеними суб'єктами прав на заняття окремими видами діяльності, коли потрібен високий професіоналізм і кваліфікація, а також здійснення контролю за фактично здійснюваними діями. Ліцензійна діяльність є основним і необхідним засобом управлінського впливу, за допомогою якого громадяни нашої держави отримують можливість розширювати свою діяльність, що гарантовано відповідними нормативними актами.

Легальне визначення поняття "ліцензування" закріплено у ст. 1 Закону України про ліцензування. Відповідно до зазначеної норми, **ліцензування** – це спосіб державного регулювання провадження видів господарської

діяльності, що підлягають ліцензуванню, спрямований на забезпечення реалізації єдиної державної політики у сфері ліцензування, захисту економічних і соціальних інтересів держави, суспільства й окремих споживачів.

Ліцензія – документ, який надається органом ліцензування, на право здійснення суб'єктом господарювання у певному виді господарської діяльності, яка підлягає ліцензуванню, в електронному вигляді (запис про наявність ліцензії у такого суб'єкта господарювання у ЄДР) або на паперовому носії.

Законом України про ліцензування чітко визначені **принципи** державної політики у сфері **ліцензування**. Так, ст. 3 Закону України "Про ліцензування" містить такі принципи:

принцип єдиної державної системи ліцензування, яка реалізується шляхом визначення єдиного переліку: видів ліцензування; документів, які додаються до заяви про отримання ліцензії. Органи ліцензування визначаються КМ України;

принцип територіальності, який означає, що ліцензія поширюється на адміністративну територію органу ліцензування, що її видав;

принцип дотримання законності;

принцип пріоритетності захисту прав, законних інтересів, життя та здоров'я людини, природного середовища, захисту обмежених ресурсів та забезпечення безпеки держави;

принцип рівності прав суб'єктів господарювання, який передбачає: вільний вибір суб'єктом господарювання провадження певного виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню, та території своєї діяльності; забезпечення під час отримання ліцензії рівності прав суб'єктів господарювання незалежно від організаційно-правової форми або форми власності; встановлення вимог ліцензійних умов шляхом визначення їх відповідності рівням ризику від провадження відповідного виду господарської діяльності; уникнення необґрунтованих обтяжень або зайвих адміністративних процедур; заборону використання ліцензування певних видів господарської діяльності для запобігання обмеженню конкуренції;

принцип відкритості процесу ліцензування, який забезпечується шляхом: своєчасного оприлюднення результатів ліцензійної діяльності органами ліцензування на своїх офіційних сайтах; проектів нормативно-правових актів – у порядку, передбаченому Законом України "Про доступ до публічної інформації" [110]; забезпечення доступності інформації у сфері ліцензування відповідно до закону; залучення на паритетних засадах

представників профільних громадських організацій, суб'єктів господарювання й/або їх об'єднань до процесу прийняття рішень Експертно-апеляційною радою з питань ліцензування.

Суб'єкти, які беруть участь у ліцензуванні господарської діяльності, – це:

здобувач ліцензії – суб'єкт господарювання, який подав до органу ліцензування заяву про отримання ліцензії разом з підтвердними документами згідно з вимогами відповідних ліцензійних умов;

ліцензіат – суб'єкт господарювання, який має ліцензію на здійснення встановленого законом виду господарської діяльності;

орган ліцензування – орган виконавчої влади, визначений КМ України, або уповноважений законом державний колегіальний орган (повноваження органу ліцензування закріплені в ст. 6 Закону про ліцензування).

Кожен ліцензіат має виконувати *ліцензійні умови*, які відповідно до ст. 1 Закону про ліцензування є нормативно-правовим актом КМ України, положення якого встановлюють вичерпний перелік вимог, обов'язкових для виконання ліцензіатом, та документів, які додаються до заяви про отримання ліцензії.

Ліцензіат зобов'язаний виконувати вимоги ліцензійних умов, а здобувач ліцензії для її отримання – відповідати ліцензійним умовам.

6.2. Порядок отримання ліцензії

За загальним правилом, передбаченим ст. 11 Закону України про ліцензування, здобувач ліцензії подає до органу ліцензування заяву про отримання ліцензії.

У заяві про отримання ліцензії повинна міститися інформація про: здобувача ліцензії: для юридичної особи – повне найменування, місцезнаходження, ідентифікаційний код; для фізичної особи-підприємця – прізвище, ім'я, по батькові (за наявності), відомості про місце проживання, реєстраційний номер облікової картки платника податків (не зазначається фізичною особою, яка через свої релігійні переконання відмовляється від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків, повідомила про це відповідний орган державної податкової служби та має відмітку в паспорті; нею подається копія цієї позначки) та згода на оброблення персональних даних із метою забезпечення виконання вимог Закону України про ліцензування;

вид господарської діяльності (повністю або частково), зазначений в ст. 7 Закону України про ліцензування (у зазначеній статті закріплено тридцять видів господарської діяльності, які підлягають ліцензуванню), на провадження якого здобувач ліцензії має намір отримати ліцензію; бажаний спосіб отримання документів.

До заяви про отримання ліцензії додаються:

1) документи відповідно до вимог ліцензування;

2) копія паспорта керівника здобувача ліцензії (довіреної особи) з відміткою органу Державної податкової служби щодо повідомлення про відмову за своїми релігійними переконаннями від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків (подається тільки фізичними особами-підприємцями, які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків і повідомили про це відповідний орган Державної податкової служби);

3) опис документів, що подаються для отримання ліцензії, у двох примірниках.

Перелік підтвердних документів встановлюється ліцензійними умовами і є винятковим.

Посадовим особам органів ліцензування забороняється вимагати від претендента ліцензії (підприємства):

подання оригіналів документів (крім документів, що складаються безпосередньо здобувачем ліцензії);

вказівки шукачами ліцензії у документах, що подаються для отримання ліцензії, інформації або подання документів, не передбачених законом;

документи, що підтверджують або спростовують інформацію про здобувача, видані іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування або їх посадовими особами (виписки, витяги, довідки, листи).

Документи, надання яких для отримання ліцензії передбачене Законом України про ліцензування та прийняті органом ліцензування до розгляду для видачі ліцензії, поверненню здобувачеві ліцензії не підлягають.

Відповідно до ст. 12 Закону України про ліцензування орган ліцензування протягом трьох робочих днів з дня отримання заяви про отримання ліцензії встановлює наявність або відсутність підстав для залишення його без розгляду; в разі їх наявності приймає відповідне рішення. Копія рішення про залишення заяви про отримання ліцензії без розгляду надається здобувачеві ліцензії у триденний строк.

Підставою для залишення заяви про отримання ліцензії без розгляду є:

1) документи, що додаються до заяви для отримання ліцензії, подані не в повному обсязі;

2) заява або хоча б один з документів, який додається до заяви про отримання ліцензії, підписані особою, яка не має на це повноважень; оформлені з порушенням вимог Закону України про ліцензування; документи складені не за встановленою формою або які не містять даних, що підлягають обов'язковій реєстрації відповідно до Закону України про ліцензування;

3) подання заяви з порушенням термінів;

4) відсутність у ЄДР відомостей про здобувача ліцензії (підприємства) або наявність відомостей про державну реєстрацію його припинення.

У повідомленні про прийняття рішення про залишення заяви про отримання ліцензії без розгляду зазначаються вичерпний перелік та опис підстав для прийняття такого рішення та пропозиції щодо усунення відповідних недоліків, які повинні бути викладені у чіткій та однозначній формі. Після усунення причин, що були підставою для прийняття рішення про залишення заяви про отримання ліцензії без розгляду, здобувач ліцензії може повторно подати заяву про отримання ліцензії.

Забороняється залишення заяви про отримання ліцензії без розгляду з підстав, не передбачених ст. 12 Закону України про ліцензування.

Після того як орган ліцензування перевірів відсутність підстав для залишення заяви без розгляду, ним розглядається заява та підтвердні документи з метою виявлення наявності або відсутності підстав для відмови у видачі ліцензії. У разі встановлення наявності таких підстав орган ліцензування ухвалює обґрунтоване рішення про відмову у видачі ліцензії. Орган ліцензування надсилає копію рішення про відмову у видачі ліцензії здобувачеві ліцензії у термін, що не перевищує п'яти робочих днів.

Підставою для прийняття рішення про відмову у видачі ліцензії за результатами розгляду заяви про отримання ліцензії є:

установлення невідповідності здобувача ліцензії ліцензійним умовам, визначеним для здійснення виду господарської діяльності, зазначеного в заяві про отримання ліцензії. У разі відмови у видачі ліцензії на даній підставі, здобувач ліцензії може подати нову заяву після усунення причин, що стали підставою для прийняття такого рішення;

виявлення недостовірності даних у підтвердних документах, поданих претендентом ліцензії. Виявлення недостовірності даних у підтвердних

документах, поданих суб'єктом господарювання до органу ліцензування, є встановлення на момент подання документів здобувачем ліцензії ліцензіатом або розбіжності між даними, наведеними в них, і фактичним станом цього підприємства. У разі відмови у видачі ліцензії на даній підставі, здобувач ліцензії може подати нову заяву про отримання ліцензії не раніше трьох місяців з дати прийняття рішення про відмову.

За видачу ліцензії стягується одноразова плата у розмірі однієї мінімальної заробітної плати виходячи з розміру мінімальної заробітної плати, яка діє на день прийняття органом ліцензування рішення про видачу ліцензії, якщо інший розмір не встановлений законом (ст. 14 Закону про ліцензування).

6.3. Види господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню

Згідно зі ст. 7 Закону України про ліцензування, ліцензуванню підлягають такі **види господарської діяльності**:

1) банківська діяльність, ліцензована відповідно до Закону України "Про банки і банківську діяльність" [97];

2) надання фінансових послуг (крім професійної діяльності на ринку цінних паперів);

3) професійна діяльність на ринку цінних паперів, яка ліцензується з урахуванням особливостей, визначених Законом України "Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні" [104];

4) діяльність у галузі телебачення та радіомовлення, яка ліцензується відповідно до Закону України "Про телебачення і радіомовлення" [160];

5) діяльність у сфері електроенергетики, яка ліцензується з урахуванням особливостей, визначених Законом України "Про електроенергетику", крім діяльності з постачання електричної енергії за нерегульованим тарифом (поставка незалежним електропостачальником), та у сфері використання ядерної енергії, ліцензована з урахуванням особливостей, визначених Законом України "Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії" [109];

6) освітня діяльність навчальних закладів;

7) виробництво та торгівля спиртом етиловим, коньячним і плодовим, алкогольними напоями та тютюновими виробами, які ліцензуються відповідно до Закону України "Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів" [103];

8) діяльність у сфері телекомунікацій з урахуванням особливостей, визначених Законом України "Про телекомунікації" [161]; надання послуг у галузі криптографічного захисту інформації (крім послуг електронного цифрового підпису) та технічного захисту інформації за переліком, що визначається КМ України;

9) будівництво об'єктів IV і V категорій складності – з урахуванням особливостей, визначених Законом України "Про архітектурну діяльність" [99];

10) виробництво лікарських засобів, оптова та роздрібна торгівля лікарськими засобами, імпорт лікарських засобів (крім активних фармацевтичних інгредієнтів) – з урахуванням особливостей, визначених Законом України "Про лікарські засоби" [140];

11) виробництво та ремонт вогнепальної зброї невійськового призначення та боєприпасів до неї; холодної та пневматичної зброї калібру понад 4,5 мм і швидкістю польоту кулі понад 100 м/с. Торгівля: вогнепальною зброєю невійськового призначення та боєприпасами до неї; холодною зброєю; пневматичною зброєю калібру понад 4,5 мм і швидкістю польоту кулі понад 100 м/с. Виробництво спеціальних засобів, заряджених речовинами сльозоточивої та дратівної дії, індивідуального захисту, активної оборони та їх продаж;

12) виробництво вибухових матеріалів промислового призначення за переліком, що визначається КМ України;

13) надання послуг і виконання робіт протипожежного призначення за переліком, що визначається КМ України;

14) поводження з особливо небезпечними речовинами та небезпечними відходами за переліком, який визначається КМ України. Не підлягає ліцензуванню зберігання (накопичення) суб'єктом господарювання утворених ним небезпечних відходів, якщо протягом року з дня утворення небезпечні відходи передаються суб'єктам господарювання, які мають ліцензію на здійснення операцій у сфері поводження з небезпечними відходами;

15) медична практика;

16) діяльність банків пуповинної крові, інших тканин і клітин людини згідно з переліком, затвердженим Міністерством охорони здоров'я України;

17) ветеринарна практика;

18) випуск і проведення лотерей;

19) туроператорська діяльність;

20) посередництво у працевлаштуванні за кордоном;

21) промисловий вилов риби, крім внутрішніх водойм і річок;

22) культивування рослин, включених до таблиці I Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, затвердженого КМ України; розроблення, виробництво, виготовлення, зберігання, перевезення, придбання, реалізація (відпуск), ввезення на територію України, вивезення з території України, використання, знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, включених до зазначеного Переліку – з урахуванням особливостей, визначених Законом України "Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори" [145];

23) діяльність, пов'язана з розробленням, виготовленням, постачанням спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку й інших технічних засобів негласного отримання інформації (критерії належності та перелік технічних засобів негласного отримання інформації визначаються КМ України за поданням СБ України);

24) перевезення пасажирів, небезпечних вантажів і небезпечних відходів повітряним, річковим, морським, автомобільним і залізничним транспортом; міжнародні перевезення пасажирів і вантажів автомобільним транспортом;

25) зовнішньоекономічна діяльність відповідно до ст. 16 Закону України "Про зовнішньоекономічну діяльність" [137];

26) транспортування нафти, нафтопродуктів магістральним трубопроводом;

27) транспортування та розподіл природного газу, газу (метану) вугільних родовищ; їх зберігання в обсягах, що перевищують рівень, установлений ліцензійними умовами, і поставки, крім постачання природного газу, газу (метану) вугільних родовищ за нерегульованим тарифом;

28) централізоване водопостачання та водовідведення, крім централізованого водопостачання та водовідведення за нерегульованим тарифом;

29) виробництво та транспортування теплової енергії магістральними та місцевими (розподільчими) тепловими мережами та постачання її, крім виробництва, транспортування та постачання теплової енергії за нерегульованим тарифом;

30) охоронна діяльність.

6.4. Органи ліцензування

Ліцензування в Україні здійснює спеціально уповноважений орган з питань ліцензування. **Орган ліцензування** – це орган виконавчої влади,

визначений КМ України, або уповноважений законом державний колегіальний орган (повноваження органу ліцензування закріплені в ст. 6 Закону про ліцензування).

Згідно зі ст. 6 Закону України про ліцензування *орган ліцензування* має такі *повноваження*:

1) отримує та розглядає заяву разом із документами, надання яких до органу ліцензування передбачено законом; за результатами їх розгляду ухвалює рішення про залишення заяви про отримання ліцензії без розгляду або відмову у видачі ліцензії або про видачу ліцензії (в електронній формі та/або на паперовому носії); здійснює оформлення, переоформлення та видачу інших документів, що стосуються сфери повноважень органу ліцензування;

2) розробляє проекти ліцензійних умов і змін до них і подає їх в установленому порядку на затвердження КМ України;

3) здійснює контроль за дотриманням ліцензіатами вимог ліцензійних умов і за результатами перевірки приймає рішення;

4) забезпечує передачу в ЄДР у порядку, встановленому його розпорядником, відомостей про прийняте рішення щодо видачі або анулювання ліцензії та забезпечує їх щоденну актуалізацію (у разі необхідності);

5) формує, проводить, забезпечує зберігання, передання та отримання ліцензійних справ (або отримання належним чином засвідчених документів із них у разі, якщо такі справи передані до архівних установ), інших інформаційних ресурсів;

6) здійснює інформаційне та методичне супроводження ліцензування;

7) надає інформацію за ліцензійними справами й Єдиним державним реєстром юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців, зокрема в порядку, встановленому Законом України "Про доступ до публічної інформації" [110];

8) розміщує на своєму офіційному веб-сайті інформацію про прийняті ним рішення щодо відповідного виду господарської діяльності та забезпечує на наступний день з дня ухвалення рішення його актуалізацію в ЄДР;

9) складає та подає до спеціально уповноваженого органу з питань ліцензування щорічний ліцензійний звіт до 30 січня року, наступного за звітним;

10) забезпечує підвищення кваліфікації працівників, до посадових обов'язків яких віднесене забезпечення виконання повноважень у сфері ліцензування;

11) здійснює перевірку документів, які підтверджують відсутність контролю, – у значенні, наведеному в ст. 1 Закону України "Про захист

економічної конкуренції" [132], за діяльністю ліцензіата осіб-резидентів інших держав, які здійснюють збройну агресію проти України – в значенні, наведеному в ст. 1 Закону України "Про оборону України" [146], та/або дії яких створюють умови для виникнення воєнного конфлікту та застосування військової сили проти України.

Рішення органу ліцензування оформлюються організаційно-розпорядчими актами за підписом керівника органу або його заступника – за розподілом повноважень. Рішенням органу ліцензування на його територіальні підрозділи можуть бути покладені обов'язки щодо виконання повноважень органу ліцензування про проведення перевірок дотримання ліцензіатами вимог ліцензійних умов і складання актів за результатами їх проведення. Надання таких повноважень оформлюється організаційно-розпорядчим актом органу ліцензування. Такий акт на наступний день після його прийняття публікується на офіційному веб-сайті органу ліцензування та надсилається в письмовому вигляді в спеціально уповноважений орган з питань ліцензування.

Забороняється делегувати повноваження органу ліцензування будь-яким органам, організаціям, суб'єктам господарювання або особам (у тому числі створеним органом ліцензування або таким, що перебувають у сфері управління або підпорядкуванні органу ліцензування).

Орган виконавчої влади чи державний колегіальний орган, що втратив повноваження органу ліцензування, зобов'язаний:

вжити у місячний строк невідкладних заходів щодо передання своїх ліцензійних справ та інших інформаційних ресурсів, необхідних для забезпечення виконання вимог Закону України про ліцензування, у відповідний орган виконавчої влади або державного колегіального органу, визначеного (уповноваженого) для ліцензування відповідного виду господарської діяльності, а в разі скасування ліцензування відповідного виду діяльності – до архівної установи;

забезпечити передання ліцензійних справ та інших інформаційних ресурсів у сфері ліцензування органу ліцензування, який визначений (уповноважений) за законом або КМ України, протягом часу, що забезпечує дотримання строків прийняття рішень, вчинення інших дій у сфері ліцензування, але не більш як за десять календарних днів із дня його визначення (уповноваження) органом ліцензування.

6.5. Підстави для анулювання ліцензії

Анулюванням ліцензії є позбавлення ліцензіата права на провадження виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню, шляхом прийняття органом ліцензування рішення про анулювання його ліцензії.

Ліцензія вважається анульованою з дня, коли ліцензіат дізнався або повинен був дізнатися про анулювання ліцензії, але на строк не менше одного тижня з дня прийняття органом ліцензування рішення про анулювання виданої йому ліцензії.

Підставою для прийняття рішення про анулювання ліцензії є:

1) заява ліцензіата про анулювання власної ліцензії. Не є підставою для анулювання ліцензії заява ліцензіата про анулювання його ліцензії, подана після видання органом ліцензування розпорядчого документа про проведення перевірки додержання таким ліцензіатом вимог ліцензійних умов і до закінчення терміну: перевірки й усунення порушень ліцензійних умов (у разі їх наявності); у тридцять робочих днів після закінчення терміну виконання ліцензіатом розпорядження про усунення порушень ліцензійних умов (крім випадку видання протягом цього строку органом ліцензування розпорядчого документа про проведення позапланової перевірки виконання ліцензіатом розпорядження про усунення порушень ліцензійних умов);

2) набуття сили рішення органу ліцензування про анулювання ліцензії або скасування такого рішення спеціально уповноваженим органом з питань ліцензування;

3) наявність у ЄДР відомостей про державну реєстрацію припинення юридичної особи (державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця), крім випадків і терміну, передбачених ч. 4 ст. 15 Закону України про ліцензування;

4) подання копії свідоцтва про смерть фізичної особи-підприємця (у разі відсутності правонаступника);

5) акт про невиконання розпорядження про усунення порушень ліцензійних умов, установлених для виду господарської діяльності;

6) акт про повторне порушення ліцензіатом ліцензійних умов. Повторним порушенням ліцензіатом ліцензійних умов вважається вчинення ним протягом двох років з дня видання органом ліцензування розпорядження про усунення порушень ліцензійних умов нового порушення, за якими видано таке розпорядження;

7) акт про виявлення недостовірності даних у документах, поданих суб'єктом господарювання разом із заявою про отримання ліцензії;

8) акт про відмову ліцензіата в проведенні перевірки органом ліцензування. Відмовою ліцензіата в проведенні перевірки органом ліцензування вважається недопуск уповноважених посадових осіб органу ліцензування до здійснення перевірки дотримання ліцензіатом вимог відповідних ліцензійних умов за відсутності передбачених для цього законом підстав (зокрема: неподання документів, інформації щодо предмета перевірки на письмову вимогу посадових осіб органу ліцензування; відмова в доступі посадових осіб органу ліцензування до місць здійснення діяльності, що підлягає ліцензуванню, об'єктів, що використовуються ліцензіатом для здійснення діяльності, яка підлягає ліцензуванню; відсутність протягом першого дня перевірки за місцезнаходженням ліцензіата особи, уповноваженої представляти інтереси ліцензіата на час проведення перевірки);

9) акт про документальне підтвердження встановлення факту контролю (вирішального впливу) за діяльністю ліцензіата осіб інших держав, що здійснюють збройну агресію проти України – в значенні, наведеному в ст. 1 Закону України "Про оборону України" [146], і (або) дії яких створюють умови для виникнення воєнного конфлікту, застосування військової сили проти України;

10) несплата за видачу ліцензії.

Орган ліцензування приймає рішення про анулювання ліцензії протягом п'яти робочих днів:

- з дня отримання документа;
- з дня виявлення відомостей;
- з на наступний день після закінчення строку;
- з дня виявлення підстав.

У разі ухвалення рішення про анулювання ліцензії орган ліцензування зобов'язаний протягом трьох календарних днів надати виписку з рішення про анулювання ліцензії суб'єкту господарювання, ліцензія якого була анульована.

Рішення про анулювання ліцензії повинно містити:

1) реквізити рішення про видачу ліцензії;

2) вид господарської діяльності, на провадження якої анулюється ліцензія;

3) найменування та ідентифікаційний код юридичної особи або прізвище, ім'я, по батькові та реєстраційний номер облікової картки платника податків фізичної особи-підприємця (серія та номер паспорта – для фізичної

особи, яка через свої релігійні переконання відмовляється від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків, яка повідомила про це відповідний орган державної податкової служби та має відмітку в паспорті);

4) підстави анулювання ліцензії.

Рішення про анулювання ліцензії згідно з п. п. 1 – 3 ст. 16 Закону про ліцензування набирає чинності з дня його прийняття. Рішення про анулювання ліцензії, прийняте на підставах, передбачених п. п. 4 – 9 тієї ж статті набирає чинності через тридцять календарних днів із дня його ухвалення.

Якщо ліцензіат протягом строку набрання чинності рішення органу ліцензування про анулювання ліцензії подає скаргу (апеляцію) до Експертно-апеляційної ради з питань ліцензування, дія цього рішення органу ліцензування зупиняється до прийняття спеціально уповноваженим органом з питань ліцензування відповідного рішення за результатами розгляду апеляції Експертно-апеляційною радою з питань ліцензування.

Рішення спеціально уповноваженого органу з питань ліцензування набирає чинності з дня видання ним розпорядження про задоволення чи відхилення апеляції або про необхідність усунення порушень законодавства у сфері ліцензування.

У разі анулювання ліцензії суб'єкт господарювання може подати заяву про отримання ліцензії на право здійснення відповідного виду господарської діяльності (повністю або частково) не раніше ніж через рік з дня набрання чинності рішення органу ліцензування про анулювання попередньої ліцензії. Рішення про анулювання ліцензії може бути оскаржено в суді.

Контрольні запитання

1. Розкрийте поняття ліцензії та ліцензування.
2. Які нормативно-правові акти регулюють порядок ліцензування?
3. Охарактеризуйте документи, необхідні для отримання ліцензії.
4. Дайте визначення поняттю "суб'єкти ліцензування".
5. Проаналізуйте повноваження органу ліцензування.
6. Які види господарської діяльності підлягають ліцензуванню?
7. Назвіть підстави для анулювання ліцензії.

Рекомендована література: [32; 62; 65; 97; 99; 103; 104; 109; 110; 120; 121; 132; 137; 140; 141; 145; 146; 160; 161; 196].

7. Система господарського законодавства

7.1. *Поняття та види джерел права.*

7.2. *Система господарського законодавства.*

Ключові слова: джерела господарського права; господарське законодавство; міжнародні договори; кодифіковані акти; локальні нормативні акти; підзаконні нормативні акти; регіональні нормативні акти.

7.1. Поняття та види джерел права

Джерела права – це зовнішня форма виразу норм, правил поведінки, яким держава надає загальнообов'язковий характер. Наука теорії держави та права дає такі види джерел права:

1) нормативно-правовий акт – це офіційний документ, виражений в письмовій формі, прийнятий компетентними органами держави у встановленому законом порядку; охороняється та забезпечується державою;

2) правовий договір – це угода між двома та більше сторонами з приводу виникнення, зміни, припинення прав і обов'язків;

3) правовий звичай – це правило поведінки, яке склалося у суспільстві в результаті багаторазового повторення і який держава наділяє обов'язковим характером;

4) юридичний прецедент (адміністративний чи судовий) – це конкретне рішення щодо конкретної справи, яке в подальшому використовується для вирішення аналогічних справ. В Україні це джерело, як правило, не застосовується.

Нормативно-правовий акт – це вихідний, як правило, від компетентного органу держави акт-документ, що містить норми права. Нормативно-правовий акт є найбільш поширеним джерелом права. Він встановлює, змінює, скасовує норми права, вводить їх у дію. Основними суб'єктами права, що приймають і видають нормативно-правові акти, є відповідні правотворчі органи держави. Вони приймають і видають нормативно-правові акти на основі та в межах своєї компетенції.

Нормативно-правовий акт буває двох видів: закони та підзаконні нормативно-правові акти.

Закон – це документ, нормативно-правовий акт, який приймається законодавчими органами в установленому порядку та регулює найбільш важливі питання в суспільстві.

Підзаконні нормативно-правові акти – це документи, які приймаються компетентними органами держави в установленому законом порядку в цілях виконання положень, установлених законом.

Нормативно-правовий договір – основне джерело права в міжнародному праві.

Правовий звичай – це санкціонований державою звичай, який набуває загальнообов'язкового значення. Санкціонування того чи іншого звичаю державою означає його визнання як загальнообов'язкового правила поведінки, адресованого відповідним суб'єктам права. Підставою для санкціонування державою звичаїв є відповідність спрямованості їх регулятивного впливу на суспільні відносини цілям, завданням, інтересам держави.

Правові звичаї як джерело права з'явилися давно. Про це свідчать, наприклад, закони XII таблиць (що існували в Стародавньому Римі у V ст. до н. е.), закони Драконта (Афіни, VII ст. до н. е.) й інші юридичні пам'ятники. Один із шляхів виникнення права – поява так званого звичайного права, яке складається з правових звичаїв.

У сучасних державах, включаючи Україну, сфера суспільних відносин, регульованих правовими звичаями, помітно обмежена, на відміну від сфери дії законодавства.

Правовий прецедент – це рішення державного органу (судового, адміністративного) щодо конкретної юридичної справи, яке є загальнообов'язковим прикладом для вирішення аналогічних справ.

Види правових прецедентів:

- а) судовий;
- б) адміністративний.

Відмінність цих прецедентів пов'язана з існуванням в механізмі держави судових і адміністративних органів.

У ряді сучасних держав судовий прецедент займає помітне місце серед джерел (форм) права. До числа таких держав належать Великобританія (батьківщина правового прецеденту) та США. Однак правила та межі дії судового прецеденту в цих країнах неоднакові.

В Україні судовий прецедент не є джерелом права, оскільки суди не належать до правотворчих органів. Публіковані в Україні вищими судовими інстанціями збірники рішень конкретних юридичних справ слугують орієнтиром правильного розуміння й однакового застосування норм матеріального та процесуального права.

7.2. Система господарського законодавства

У господарському праві, як правило, застосовуються нормативно-правові акти, в яких закріплюються господарсько-правові норми. **Господарське законодавство** – це сукупність нормативно-правових актів і правових норм, що регулюють відносини у здійсненні керівництва й організації господарської діяльності.

Господарське законодавство є нормативною основою для організації, здійснення й управління господарською діяльністю. Суб'єкти й учасники господарської діяльності здійснюють своє господарювання відповідно до встановленого правового порядку та дотримуються вимог законодавства, що регулює господарську діяльність.

Потрібно зауважити, що сукупність нормативно-правових актів об'єктивує внутрішній зміст і структурні характеристики господарського права та складає систему законодавства.

Система законодавства полягає у виданні правових норм, закріпленні їх в офіційних актах, а також у систематизації цих актів.

За юридичною силою нормативно-правові акти можна та потрібно класифікувати таким чином.

I. Конституція України. Конституція України – це Основний Закон України. Важливість Конституції України полягає в тому, що вона закріплює суспільний і державний устрій країни, функції органів державної влади, а також основні права й обов'язки громадян. Конституція є нормативно-правовим актом, володіє вищою юридичною силою. 28 червня 1996 р. вищий представницький орган державної влади – Верховна Рада України прийняла Конституцію України. Таким чином, Конституція України є основою чинного законодавства держави.

Розглядаючи взаємозв'язок Конституції України з Господарським правом, необхідно зазначити, що основне місце серед нормативно-правових актів, в яких містяться норми, що регулюють порядок здійснення господарських відносин, належить Конституції України. Згідно з нею Господарський кодекс має на меті забезпечити зростання ділової активності суб'єктів господарювання, розвиток підприємств і на цій основі – підвищення ефективності суспільного виробництва, його соціальну спрямованість, а також утвердити суспільний господарський порядок в економічній системі України, сприяти гармонізації її з іншими економічними системами.

Конституційні основи правового господарського порядку в Україні, які закладені в Основному Законі, гарантують, що:

1) відповідно до ст. 13 кожен громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу згідно із законом (це означає, що здійснюючи господарську діяльність, кожний суб'єкт може користуватися всім, що надала природа, але за законом і Конституцією України);

2) за ст. 14 гарантується право власності на землю. Це право набувається та реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону (суб'єкт господарювання може здійснювати діяльність, засновану на власності на землю; його права підкріплені в Конституції України);

3) за ст. 36 громадяни мають право на участь у професійних спілках з метою захисту своїх трудових і соціально-економічних прав та інтересів (якщо, здійснюючи господарську діяльність з метою задоволення та захисту відповідного роду інтересів, підприємство отримає бажання брати участь у різного роду об'єднаннях, воно має на це повне право);

4) за ст. 38 громадяни користуються рівним правом доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування (у разі, якщо громадянин бажає вступити в державну чи місцеву службу, він має на це повне право, підкріплене Конституцією);

5) відповідно до ст. 41 кожен має право володіти, користуватися та розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності (кожен суб'єкт господарювання не може бути обмежений у своїх правах щодо власності та діяльності; він має вільно використовувати ці права у своїх власних цілях);

6) за ст. 42 кожен має право на підприємницьку діяльність, не заборонену законом. Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності (громадянин має повне право здійснювати діяльність в обраній ним сфері; держава гарантує йому усунення недобросовісної конкуренції);

7) у ст. 43 указано, що кожен має право на працю, що означає можливість заробляти собі на життя працею, яку громадянин вільно обирає або на яку вільно погоджується (ніхто не може заборонити суб'єкту господарювання здійснювати обрану ним діяльність з метою матеріального благополуччя);

8) за ст. 44 ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів (суб'єкти мають право відстоювати свої власні інтереси);

9) відповідно до ст. 54 кожен громадянин має право на: результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; захист інтелектуальної власності, авторських прав, моральних і матеріальних інтересів (у здійсненні господарської діяльності ніхто не може використовувати результати будь-якого роду діяльності суб'єктів господарювання, за винятком ситуацій, суворо встановлених законодавством);

10) згідно зі ст. 55 права та свободи особи та громадянина захищаються судом (кожен суб'єкт господарювання має право звернутися до суду з приводу захисту своїх інтересів, і суд, в свою чергу, повинен їх захищати);

11) за ст. 56 кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди (будь-які незаконні рішення повинні бути відшкодовані державою або органами місцевого самоврядування);

12) відповідно до ст. 59 кожен має право на правову допомогу (суб'єкту господарювання гарантується отримання правового захисту);

13) за ст. 66 кожен зобов'язаний не завдавати шкоди природі, культурі, понести відповідальність за завдані ним збитки (у разі заподіяння шкоди під час здійснення господарської діяльності суб'єкт повинен негайно відшкодувати збитки);

14) ст. 67 зобов'язує кожного сплачувати податки та збори в порядку та розмірах, установлених законом (будь-який суб'єкт господарювання повинен сплатити податки у встановлених часі та розмірі);

15) відповідно до ст. 68 кожен зобов'язаний дотримуватися Конституції України (головний із законів підтверджує обов'язок суб'єкта господарювання під час здійснення господарської діяльності виконувати всі зазначені статті).

На підставі викладеного можна зробити висновок, що у ході здійснення господарської діяльності суб'єкт повинен брати за основу законодавчу базу для успішного, безперервного та законного господарювання.

II. Міжнародні договори. Частина 1 ст. 5 Закону України "Про міжнародне приватне право" [142] передбачає право учасників, якщо це закріплено законом, самостійно здійснювати вибір права, яким будуть регулюватися їх правові відносини. У випадку обрання сторонами права, що підлягає застосуванню до змісту правовідносин, суд на підставі ст. 4 ГПК України застосовує це право у вирішенні спору. Для укладання зовнішньоекономічного договору учасники господарювання обирають, правом якої країни будуть регулюватися ті або інші відносини, що стосуються господарської діяльності. У разі відсутності волевиявлення сторін зовнішньоекономічної

угоди щодо застосування права господарський суд визначає його на підставі колізійної норми, яка може міститися в міжнародних договорах. Відповідно до ст. 9 Конституції України норми міжнародних договорів є частиною національного законодавства України після ратифікації їх ВР України.

Такі норми містять, наприклад, Угода про порядок вирішення спорів, пов'язаних зі здійсненням господарської діяльності від 20.03.1992 р., укладена учасниками СНД. Угодою встановлені правила застосування цивільного законодавства однієї держави – учасниці СНД на території іншої держави – учасниці СНД. За цими правилами права й обов'язки сторін за договором визначаються законодавством країни – місця укладання такого договору, якщо інше не передбачено угодою сторін.

III. Закони України, які регулюють господарські відносини. Провідне місце серед них займають такі кодифіковані акти, як ГК України [32], положення ЦК України [194]. Їх застосовують на субсидіарних засадах у тих випадках, коли норми ЦК України не регулюють ті або інші відносини, що належать до категорії господарювання. До цієї категорії належать такі закони України, як "Про господарські товариства" [101], "Про ліцензування певних видів господарської діяльності" [141] та інші.

ГК України має величезне значення у правовій системі, оскільки визначає основні засади господарювання в Україні та регулює господарські відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами й іншими учасниками відносин у сфері господарювання. Таке регулювання необхідне для організації, управління та контролю процесів, проваджуваних суб'єктами господарювання.

Необхідність прийняття ГК України була встановлена законодавчо ще в 1992 р. ВР України прийняла рішення про розроблення цього кодексу, робота над яким тривала до 8.06.2000 р. Проект ГК України приймали у першому читанні 08.06.2000 р., у другому читанні – 21.06.2001 р., у третьому – 29.11.2001 р. 13.01.2002 р. разом із пропозиціями він був відправлений ВР України на доопрацювання, після якого остаточний варіант ГК України був знову прийнятий у третьому читанні 16.01.2003 р. ГК України набрав чинності 1.01.2004 р. Остання його редакція була здійснена 12.08.2015 р.

ГК України складається із чотирьохсот вісімнадцяти статей і шести прикінцевих положень, які згруповані в сорок одну главу та дев'ять розділів, кожний з яких розкриває норми, що стосуються певних складових господарського права.

Важливу роль у системі законодавства мають і закони України, які умовно можна розділити на загальні та спеціальні.

Загальні закони включають матеріал щодо основних положень правового регулювання господарської діяльності незалежно від галузі та сфери цієї діяльності. До них відносять закони України:

"Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань" [106];

"Про господарські товариства" [101];

"Про ліцензування видів господарської діяльності" [141];

"Про акціонерні товариства" [95];

"Про захист економічної конкуренції" [132];

"Про захист від недобросовісної конкуренції" [131].

Спеціальні закони господарського права містять матеріал про правове регулювання господарської діяльності в окремих галузях і сферах господарського життя, а саме:

торговельна діяльність в Україні регулюється законами України "Про захист прав споживачів" [136], "Про споживчу кооперацію" [156], "Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення" [112], "Про лікарські засоби" [140];

правове регулювання ЗЕД гарантує Закон України "Про зовнішньоекономічну діяльність" [137];

правове регулювання ринків фінансових послуг забезпечує Закон України "Про фінансові послуги" [167];

правове регулювання банківської діяльності в Україні нормалізоване Законом України "Про банки і банківську діяльність" [97];

правове регулювання інвестиційної діяльності визначає Закон України "Про інвестиційну діяльність" [138].

IV. Підзаконні нормативно-правові акти, які зі свого боку виступають у такій ієрархії:

1) постанови ВР України;

2) укази Президента України;

3) акти Уряду України.

V. Регіональні нормативні акти, прийняті органами місцевого самоврядування відповідно до делегованих державою повноважень і встановленого порядку.

VI. Локальні нормативні акти. До законодавства належать також нормативні акти, які в теорії права називають локальними, або статутними.

Це статuti й установчі договори підприємств, господарських товариств, господарських об'єднань, положення про структурні підрозділи підприємств (у тому числі окремі філії, представництва, відділення). Сукупність цих нормативних актів з юридичної точки зору є своєрідним елементом законодавства.

Прикладом локальних актів можуть бути такі нормативно-правові документи, як положення про:

філії та представництва;

порядок скликання та прийняття рішень загальними зборами підприємства;

порядок утворення та компетенції наглядової ради підприємства тощо;

порядок нарахування та виплати дивідендів;

порядок надання інформації про діяльність підприємства (юридичної особи) його учасникам (членам).

Своєрідним джерелом права є **звичай ділового обороту**, в тому числі міжнародні торгові звичаї. Відповідно до Закону України "Про режим іноземного інвестування" [155] оцінювання окремих видів іноземних інвестицій може здійснюватися за міжнародними діловими звичаями, а ст. 7 ЦК України закріплює принцип застосування звичаїв ділового обороту, що стосуються комерційної діяльності.

Найбільш поширеним звичаєм міжнародної торгівлі в господарській діяльності виступають Правила ІНКОТЕРМС. **ІНКОТЕРМС** – (скорочення від англ. "*International Commercial Terms*" – Міжнародні торгові терміни); повна їх назва – Міжнародні правила тлумачення торгових термінів (часто їх спрощено називають – базисні умови постачання). Уперше вони були опубліковані Міжнародною торговельною палатою в 1936 р. У подальшому до них вносилися зміни та доповнення в 1953, 1967, 1976, 1980, 1990, 2000 рр. За своєю сутністю Правила ІНКОТЕРМС є систематизованим зведенням низки міжнародних торговельних звичаїв.

Застосування термінів ІНКОТЕРМС дозволяє суб'єктам господарювання (продавцю та покупцю) із різних країн, що можуть мати різне внутрішнє законодавство, різну практику здійснення торгових операцій тощо: досягти однакового розуміння своїх зобов'язань щодо постачання товару; уникнути непотрібної витрати часу на узгодження та детальний опис у договорі купівлі-продажу умов постачання товару; звести до мінімуму можливі суперечки у зв'язку з неправильним розумінням, тлумаченням умов постачання товару та запобігти збоям у постачанні.

Застосування українськими господарюючими суб'єктами термінів ІНКОТЕРМС у взаємовідносинах з іноземними контрагентами спрощує укладання й узгодження торгових договорів, сприяє однаковому розумінню та тлумаченню умов постачання товарів, незважаючи на можливі відмінності між законодавствами України та країни – контрагента українських підприємств.

Контрольні запитання

1. Розкрийте поняття господарського права.
2. Покажіть місце господарського права в системі національного права.
3. Охарактеризуйте предмет і метод права.
4. Розкрийте джерела господарського права.
5. Проаналізуйте особливості господарського законодавства.

Рекомендована література: [1; 32; 95; 101; 106; 112; 131; 132; 136; 138; 140; 142; 155; 156; 167; 194].

8. Правовий статус господарських товариств

- 8.1. *Поняття, ознаки та види господарських товариств.*
- 8.2. *Поняття та види акціонерного товариства.*
- 8.3. *Порядок створення акціонерного товариства.*
- 8.4. *Управління діяльністю акціонерного товариства.*
- 8.5. *Правовий статус товариства з обмеженою відповідальністю та товариства з додатковою відповідальністю.*
- 8.6. *Особливості правового становища повного та командитного товариства.*

Ключові слова: господарське товариство; акціонерне товариство; учасники товариства; публічне акціонерне товариство; приватне акціонерне товариство; акція; прості акції; привілейовані акції; Наглядова рада акціонерного товариства; товариство з обмеженою відповідальністю; товариство з додатковою відповідальністю; повне товариство; командитне товариство.

8.1. Поняття, ознаки та види господарських товариств

Юридичні особи як найбільш поширені суб'єкти господарського права можна класифікувати за різними ознаками. Серед юридичних осіб при-

ватного права переважають господарські товариства, які підрозділяють на *статутні, договірні, персональні та колективні*.

У теорії права під **господарським товариством** прийнято розуміти організацію, яка створюється з метою здійснення господарської діяльності з отриманням прибутку. Господарські товариства розглядають, як "об'єднання осіб" (до них відносять повне та командитне товариство) й "об'єднання капіталів" (до них відносять акціонерне товариство та товариство з обмеженою або додатковою відповідальністю). Виходячи з цілей їх створення визначається сфера діяльності. Так, у сфері великого бізнесу переважною правовою формою є об'єднання капіталів, а в сегменті середнього та малого бізнесу створюються товариства на основі об'єднання капіталу.

Господарським товариством є юридична особа, статутний (складений) капітал якої поділений на частки між учасниками. Правовий статус господарських товариств визначається ГК України, ЦК України та Законом України "Про господарські товариства" [101].

В Україні господарські товариства можуть бути створені у формі повного товариства, командитного товариства, товариства з обмеженою або додатковою відповідальністю, акціонерного товариства.

Господарські товариства можуть проводити будь-яку підприємницьку діяльність, яка не суперечить законодавству України.

Найменування товариства повинно містити відомості про його організаційно-правову форму (вид товариства), назву, а також інші відомості, передбачені законом. Найменування товариства міститься в установчих документах. Воно не може вказувати на належність товариства до відповідних міністерств, відомств і громадських організацій.

Засновниками й учасниками товариства можуть бути підприємства, установи, організації, а також громадяни, крім випадків, передбачених законодавством України.

Іноземні громадяни, особи без громадянства, іноземні юридичні особи, а також міжнародні організації можуть бути засновниками й учасниками господарських товариств нарівні з громадянами й юридичними особами України, крім випадків, установлених законодавчими актами України.

Господарське товариство, крім повного та командитного товариств, може бути створене однією особою, яка стає його єдиним учасником.

Види та вимоги до установчих документів господарських товариств передбачені в ст. 4 Закону України "Про господарські товариства" [101]. Так, акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю

та товариство з додатковою відповідальністю створюються та діють на підставі статуту; повне та командитне товариство – установчого договору.

Установчі документи повинні містити відомості про:

вид товариства;

предмет і цілі його діяльності;

склад засновників та учасників;

найменування;

розмір і порядок утворення статутного (складеного) капіталу;

порядок розподілу прибутків і витрат;

склад і компетенцію органів товариства та порядок прийняття ними рішень, включаючи перелік питань, щодо яких необхідна кваліфікована більшість голосів;

порядок внесення змін в установчі документи;

порядок ліквідації та реорганізації товариства.

Відсутність зазначеної інформації в установчих документах є підставою для відмови у державній реєстрації товариства.

Якщо господарське товариство створюється та діє на підставі модельного статуту, в рішенні про його створення, яке підписується всіма засновниками, зазначаються відомості про: вид товариства, його найменування, місцезнаходження, предмет і цілі діяльності, склад засновників та учасників, розмір статутного (складеного) капіталу, розмір часток кожного з учасників, порядок внесення ними вкладів, а також інформацію про провадження діяльності на основі модельного статуту.

Господарське товариство набуває статусу юридичної особи з дня його державної реєстрації, яка проводиться в порядку, встановленому Законом України про державну реєстрацію [106].

Товариства, що займаються банківською діяльністю, реєструються НБ України в порядку, визначеному законодавством України про банки і банківську діяльність [97].

Товариство має право створювати на території України та за її межами філії та представництва, а також дочірні підприємства.

Ст. 118 ЦК України передбачена діяльність *залежного господарського товариства*. Так, господарське товариство (товариство з обмеженою або додатковою відповідальністю, акціонерне товариство) є залежним, якщо іншому (головному) господарському товариству належать двадцять або більше відсотків статутного капіталу товариства з обмеженою або додатковою відповідальністю чи двадцять або більше відсотків простих акцій

акціонерного товариства. Господарське товариство, яке набуло необхідну кількість відсотків статутного капіталу указаних товариств, зобов'язане оприлюднити інформацію про це в порядку, встановленому законом.

Права й обов'язки учасників господарського товариства передбачені в ст. 10; 11 Закону України "Про господарські товариства" [101]. Так, **учасники товариства мають право:**

а) брати участь в управлінні справами товариства в порядку, визначеному в установчих документах;

б) брати участь у розподілі прибутку товариства й отримувати його частку (дивіденди);

в) вийти в установленому порядку з товариства;

г) отримувати інформацію про діяльність товариства. На вимогу учасника товариство зобов'язане надавати йому для ознайомлення річні баланси, звіти товариства про діяльність, протоколи зборів;

д) здійснювати відчуження часток у статутному (складеному) капіталі товариства, цінних паперів, що засвідчують участь у товаристві, у порядку, встановленому законом.

Учасники можуть мати також інші права, передбачені законодавством і установчими документами товариства.

Учасники товариства зобов'язані:

а) дотримуватись установчих документів товариства та виконувати рішення загальних зборів та інших органів управління товариства;

б) виконувати свої зобов'язання перед товариством, в тому числі пов'язані з майновою участю, а також вносити вклади (оплачувати акції) у розмірі, порядку та засобами, передбаченими установчими документами;

в) не розголошувати комерційну таємницю та конфіденційну інформацію про діяльність товариства;

г) виконувати інші обов'язки, передбачені законодавством України й установчими документами.

Товариство є власником майна, переданого йому учасниками у власність як вклад до статутного (складеного) капіталу; продукції, виробленої товариством у результаті господарської діяльності; отриманих доходів; іншого майна, набутого на підставах, не заборонених законом.

Ризик випадкової загибелі або пошкодження майна, що є власністю товариства або передане йому в користування, несе товариство, якщо інше не передбачено установчими документами.

Вкладом до статутного (складеного) капіталу господарського товариства можуть бути гроші, цінні папери, інші речі або майнові чи інші відчужувані права, що мають грошове вираження, якщо інше не встановлено законом.

Забороняється використовувати для формування статутного (складеного) капіталу господарського товариства: бюджетні кошти; кошти, отримані в кредит або під заставу; векселі; майно державних (комунальних) підприємств, яке відповідно до закону не підлягає приватизації; майно, що перебуває в оперативному управлінні бюджетних установ, – якщо інше не передбачено законом.

Фінансовий стан засновників (крім фізичних осіб) відкритих акціонерних товариств щодо їх спроможності здійснювати відповідні внески до статутного (складеного) капіталу повинен бути перевірений аудитором (аудиторською фірмою).

У товаристві створюється резервний (страховий) фонд у розмірі, встановленому установчими документами, але не менше 25 % статутного капіталу, а також інші фонди, передбачені законодавством України або установчими документами товариства. Розмір щорічних відрахувань у резервний (страховий) фонд передбачається установчими документами, але не може бути менше 5 % суми чистого прибутку.

Прибуток товариства утворюється з надходжень від господарської діяльності після покриття матеріальних і прирівняних до них витрат і витрат на оплату праці. З балансового прибутку товариства сплачуються відсотки за кредитами банків і за облігаціями, а також вносяться передбачені законодавством України податки й інші платежі до бюджету. Чистий прибуток, отриманий після зазначених розрахунків і сплати дивідендів, залишається у повному розпорядженні товариства, яке відповідно до установчих документів визначає напрями його використання.

Товариство веде бухгалтерський облік, складає та подає статистичну інформацію й адміністративні дані у порядку, встановленому законодавством. Достовірність і повнота річної фінансової звітності товариства повинні бути підтверджені аудитором (аудиторською фірмою). Обов'язкова аудиторська перевірка річної фінансової звітності товариств з річним господарським оборотом, меншим двохсот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів проводиться один раз на три роки.

Управління товариством здійснюють його органи, склад і порядок обрання (призначення) яких здійснюється відповідно до виду товариства.

Посадовими особами органів управління товариства є фізичні особи – голова та члени виконавчого органу, ревізійної комісії, ревізор товариства, а також голова та члени іншого органу товариства, наділені повноваженнями щодо управління товариством, якщо утворення такого органу передбачено установчими документами товариства.

Посадовими особами органів управління товариства не можуть бути: народні депутати України, члени Кабінету міністрів України, керівники центральних та інших органів виконавчої влади; військовослужбовці; нотаріуси; депутати місцевих рад, які працюють у цих радах на постійній основі; посадові особи органів прокуратури, суду, державної безпеки, внутрішніх справ, а також посадові особи органів державної влади та місцевого самоврядування. Винятком є випадки, коли державні службовці виконують функції з управління акціями (частками, паями), що належать державі, та представляють інтереси держави в наглядовій раді або ревізійній комісії товариства. Особи, яким суд заборонив займатися певною діяльністю, не можуть бути посадовими особами тих товариств, які здійснюють цей вид діяльності. Особи, які мають непогашену судимість за крадіжки, набуття неправомірної вигоди й інші корисливі злочини, не можуть займати у товариствах керівні посади та посади, пов'язані з матеріальною відповідальністю.

Посадові особи повинні зберігати комерційну таємницю та конфіденційну інформацію та несуть за її розголошення відповідальність, передбачену чинним законодавством України й установчими документами товариства.

8.2. Поняття та види акціонерного товариства

Основною правовою формою функціонування сучасного великого бізнесу виступає акціонерне товариство. Згідно зі ст. 3 Закону України "Про акціонерні товариства" [95], **акціонерне товариство** – це господарське товариство, статутний капітал якого поділено на визначену кількість часток однакової номінальної вартості, корпоративні права за якими посвідчуються акціями.

Акціонерні товариства мають ряд важливих властивостей, що виділяють їх з інших господарських товариств і роблять привабливими для великого капіталу. У числі цих властивостей потрібно зазначити відповідальність акціонерів за боргами акціонерних товариств лише в межах суми своїх акцій. Акціонерне товариство не відповідає за зобов'язаннями

акціонерів. У разі вчинення акціонерами протиправних дій до товариства та його органів не можуть застосовуватися будь-які санкції, що обмежують їх права. Акціонери не відповідають за зобов'язаннями товариства і несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, тільки в межах належних їм акцій. У разі вчинення протиправних дій товариством або іншими акціонерами до акціонерів не можуть застосовуватися будь-які санкції, що обмежують їх права.

Акціонери, які не повністю оплатили акції, у випадках, визначених статутом товариства, відповідають за зобов'язаннями товариства у межах неоплаченої частини вартості належних їм акцій.

Акціонерне товариство може бути створене шляхом заснування або злиття, поділу, виділу чи перетворення підприємницького товариства, державного, комунального й інших підприємств у акціонерне товариство.

Товариство створюється без обмеження строку діяльності, якщо інше не встановлено його статутом. Це також є важливою властивістю акціонерного товариства, яка обумовлює стабільність бізнесу, оскільки воно зберігається до тих пір, поки в ньому є хоча б один акціонер.

Акціонерне товариство може бути створене однією особою чи складатися з однієї особи у разі придбання одним акціонером усіх акцій товариства. Відомості про це підлягають реєстрації і опублікуванню для загального відома в порядку, встановленому Національною комісією з цінних паперів і фондового ринку.

Повне найменування акціонерного товариства українською мовою повинне містити назву його типу (публічне чи приватне) й організаційно-правової форми (акціонерне товариство). Товариство може мати скорочене найменування українською мовою, повне та скорочене найменування іноземною мовою (мовами).

Акціонерні товариства за типом розподіляються *на публічні акціонерні товариства та приватні акціонерні товариства*. Кількісний склад акціонерів приватного акціонерного товариства не може перевищувати ста акціонерів. Публічне акціонерне товариство може здійснювати публічне та приватне розміщення акцій. Приватне акціонерне товариство може здійснювати тільки приватне розміщення акцій. У разі прийняття загальними зборами приватного акціонерного товариства рішення про здійснення публічного розміщення акцій до статуту товариства вносяться відповідні зміни, у тому числі про зміну типу товариства – з приватного на публічне. Зміна типу товариства з приватного на публічне та навпаки не є його перетворенням.

Оснoву утворення та діяльності акціонерних товариств становлять акції. **Акція** – це цінний папір, що дає її власникам право на отримання частини прибутку товариств. Згідно зі ст. 3 Закону України "Про цінні папери та фондовий ринок" [169] цінним папером є документ встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право, визначає взаємовідносини емітента цінного папера (особи, яка видала цінний папір) і особи, яка має права на цінний папір; передбачає виконання зобов'язань за таким цінним папером, а також можливість передання прав на нього та прав за ним іншим особам.

Акція є об'єктом права приватної власності. Акції – це товар, їх можна купувати, продавати або відчужувати в іншій формі. *Емітентом акцій* є тільки акціонерне товариство. З 2010 р. акції існують виключно в бездокументарній формі.

Акція має номінальну вартість, установлену в національній валюті. Мінімальна номінальна вартість акції не може бути менше однієї копійки. Акціонерне товариство розміщує тільки іменні акції. У разі існування акцій у документарній формі власникові акцій видається сертифікат акції (акцій). У сертифікаті акцій зазначаються: вид цінного паперу, найменування акціонерного товариства, серія та номер сертифіката, міжнародний ідентифікаційний номер цінного паперу, тип і клас акцій, номінальна вартість акції; кількість акцій, що належить власникові за таким сертифікатом; ім'я (найменування) власника, підпис керівника емітента або іншої уповноваженої особи.

Акціонерне товариство розміщує акції двох типів – прості та привілейовані.

Прості акції надають їх власникам право на:

отримання частини прибутку акціонерного товариства у вигляді дивідендів;

участь в управлінні акціонерним товариством;

отримання частини майна акціонерного товариства у разі його ліквідації;

інші права, передбачені законодавством.

Прості акції надають їх власникам однакові права. Вони не підлягають конвертації у привілейовані акції або в інші цінні папери акціонерного товариства. Надання будь-яких гарантій щодо отримання доходу (дивідендів) за простими акціями забороняється.

Привілейовані акції надають їх власникам переважне, стосовно власників простих акцій право на отримання частини прибутку акціонерного товариства у вигляді дивідендів і на отримання частини майна акціонерного товариства у разі його ліквідації, а також наділяють правом на участь в управлінні акціонерним товариством у випадках, передбачених статутом і законодавством.

Акціонерне товариство розміщує привілейовані акції різних класів (з різним обсягом прав), якщо така можливість передбачена його статутом. У такому разі у проспекті їх емісії зазначається черговість отримання дивідендів і виплат із майна ліквідованого товариства для кожного класу привілейованих акцій, розміщених акціонерним товариством. Порядок черговості встановлюється статутом товариства. Привілейовані акції певних класів можуть бути конвертовані у прості акції або у привілейовані акції інших класів, якщо це передбачено проспектом їх емісії. Частка привілейованих акцій у статутному капіталі акціонерного товариства не може перевищувати 25 %.

Акціонери публічного акціонерного товариства можуть відчужувати належні їм акції без згоди інших акціонерів товариства. Статутом приватного акціонерного товариства може бути передбачене переважне право його акціонерів на придбання акцій цього товариства, що пропонується їх власником до відчуження третій особі. Акціонери приватного акціонерного товариства мають переважне право на придбання акцій, що продаються іншими акціонерами цього товариства, за ціною та на умовах, запропонованих акціонером третій особі, пропорційно кількості акцій, що належать кожному з них. Таке переважне право діє протягом двох місяців з дня отримання товариством повідомлення акціонера про намір продати акції, якщо більш короткий строк не передбачений статутом товариства. Термін дії переважного права, передбачений статутом товариства, не може бути менше двадцяти днів з дня отримання товариством відповідного повідомлення. Такий термін припиняється в разі, якщо до його спливу від усіх акціонерів товариства отримані письмові заяви про використання або про відмову від використання переважного права на купівлю акцій.

Акціонер приватного акціонерного товариства, який має намір продати свої акції третій особі, зобов'язаний письмово повідомити про це решту акціонерів товариства із зазначенням ціни й інших умов продажу акцій. Повідомлення акціонерів товариства здійснюється через товариство. Після отримання письмового повідомлення від акціонера, який має намір продати

свої акції третій особі, товариство зобов'язане протягом двох робочих днів направити копії повідомлення всім іншим акціонерам.

Якщо акціонери приватного акціонерного товариства не скористаються переважним правом на придбання всіх акцій, пропонуваних до продажу, акції можуть бути продані третій особі за ціною та на умовах, що повідомлені акціонерам товариства. У разі порушення переважного права на придбання акцій будь-який акціонер товариства має право протягом трьох місяців із дня, коли він дізнався або повинен був дізнатися про таке порушення, вимагати в судовому порядку переведення на нього прав та обов'язків покупця акцій. Відступлення зазначеного переважного права іншим особам не допускається.

8.3. Порядок створення акціонерного товариства

Засновниками акціонерного товариства визнаються *держава* – в особі органу, уповноваженого управляти державним майном, *територіальна громада* – в особі органу, уповноваженого управляти комунальним майном, а також *фізичні та/або юридичні особи*, які прийняли рішення про його заснування. Засновниками акціонерного товариства можуть бути одна, дві чи більше осіб.

Засновники можуть укласти *засновницький договір*, у якому визначаються: порядок провадження спільної діяльності щодо створення акціонерного товариства; кількість, тип і клас акцій, що підлягають придбанню кожним засновником; номінальна вартість і вартість придбання цих акцій; строк і форма оплати вартості акцій; строк дії договору. Слід звернути увагу на те, що засновницький договір не є установчим документом товариства і діє до дати реєстрації Національною комісією з цінних паперів і фондового ринку звіту про результати закритого (приватного) розміщення акцій.

Засновницький договір укладається в письмовій формі. Якщо товариство створюється за участю фізичних осіб, їх підписи на засновницькому договорі підлягають нотаріальному засвідченню. У разі заснування товариства однією особою засновницький договір не укладається.

Для створення акціонерного товариства засновники повинні: провести закрите (приватне) розміщення його акцій; провести установчі збори; здійснити державну реєстрацію акціонерного товариства.

У разі заснування акціонерного товариства його акції підлягають розміщенню виключно серед його засновників шляхом приватного розміщення.

Публічне розміщення акцій товариства може здійснюватися після отримання свідоцтва про реєстрацію першого випуску акцій.

Особливості створення акціонерного товариства шляхом злиття, поділу, виділення чи перетворення підприємницького (підприємницьких) товариства, державного (державних) і комунального (комунальних) підприємств у акціонерне товариство визначаються НКЦПФР, а за участю державних і (чи) комунальних підприємств – НКЦПФР за погодженням з Фондом державного майна України.

Етапи створення акціонерного товариства:

1) прийняття зборами засновників рішення про створення акціонерного товариства та про закрите (приватне) розміщення акцій;

2) подання заяви та всіх необхідних документів на реєстрацію випуску акцій у ДКЦПФР;

3) реєстрація ДКЦПФР випуску акцій та видача тимчасового свідоцтва про реєстрацію випуску акцій;

4) присвоєння акціям міжнародного ідентифікаційного номера цінних паперів;

5) укладення з депозитарієм цінних паперів договору про обслуговування емісії акцій або з реєстратором іменних цінних паперів – договору про ведення реєстру власників іменних цінних паперів;

6) закрите (приватне) розміщення акцій серед засновників товариства;

7) оплата засновниками повної вартості акцій;

8) затвердження установчими зборами товариства результатів закритого (приватного) розміщення акцій серед засновників товариства; затвердження статуту товариства, а також прийняття інших рішень, передбачених законом;

9) реєстрація товариства та його статуту в органах державної реєстрації;

10) подання НКЦПФР звіту про результати закритого (приватного) розміщення акцій;

11) реєстрація НКЦПФР звіту про результати закритого (приватного) розміщення акцій;

12) отримання свідоцтва про реєстрацію випуску акцій;

13) видача засновникам товариства документів, що підтверджують право власності на акції.

У разі заснування акціонерного товариства однією особою рішення, які повинні прийматися зборами засновників, приймаються цією особою

одноосібно й оформлюються рішенням про намір заснувати товариство. Якщо єдиним засновником товариства є фізична особа, її підпис на рішенні про намір заснувати товариство підлягає нотаріальному засвідченню.

Установчі збори акціонерного товариства мають бути проведені протягом трьох місяців з дати повної оплати акцій засновниками. Кількість голосів засновників на установчих зборах акціонерного товариства визначається кількістю акцій товариства, які підлягають придбанню цими засновниками.

На установчих зборах акціонерного товариства вирішуються питання про:

- 1) заснування товариства;
- 2) затвердження оцінки майна, що вноситься засновниками в рахунок оплати акцій товариства;
- 3) затвердження статуту товариства;
- 4) утворення органів товариства;
- 5) уповноваження представника (представників) на здійснення подальшої діяльності щодо утворення товариства;
- 6) обрання членів наглядової ради, голови колегіального виконавчого органу товариства (особи, яка здійснює повноваження одноосібного виконавчого органу товариства), членів ревізійної комісії (ревізора);
- 7) затвердження результатів розміщення акцій;
- 8) обрання лічильної комісії;
- 9) учинення інших дій, необхідних для створення товариства.

Рішення з питань, зазначених в перших трьох пунктах вважаються прийнятими, якщо за них проголосували всі засновники акціонерного товариства. Рішення з інших питань приймаються простою більшістю голосів засновників, якщо інше не передбачено засновницьким договором. У разі заснування акціонерного товариства однією особою зазначені рішення приймаються цією особою одноосібно.

Незатвердження установчими зборами статуту акціонерного товариства вважається відмовою засновників від створення цього товариства й є підставою для повернення засновникам внесків, зроблених ними в рахунок оплати акцій. Повернення внесків здійснюється протягом двадцяти робочих днів із дати проведення установчих зборів, на яких було прийнято рішення про затвердження статуту акціонерного товариства.

Кожний засновник акціонерного товариства повинен оплатити повну вартість придбаних акцій до дати затвердження результатів розміщення

першого випуску акцій. У разі несплати (неповної оплати) вартості придбаних акцій до дати затвердження результатів розміщення першого випуску акцій акціонерне товариство вважається не заснованим. До оплати 50 % статутного капіталу товариство не має права здійснювати операції, не пов'язані з його заснуванням.

8.4. Управління діяльністю акціонерного товариства

Відповідно до ст. 25 Закону України "Про акціонерні товариства" [95], **права акціонерів – власників простих акцій** передбачають:

участь в управлінні акціонерним товариством;

отримання дивідендів;

отримання у разі ліквідації товариства частини його майна або вартості частини майна товариства;

отримання інформації про господарську діяльність акціонерного товариства.

Одна проста акція товариства надає акціонеру один голос для вирішення кожного питання на загальних зборах, крім випадків проведення кумулятивного голосування.

За кожною привілейованою акцією одного класу її власнику-акціонеру надається однакова сукупність прав.

Акціонери – власники привілейованих акцій товариства мають право голосу тільки у випадках розгляду питань про:

припинення товариства, що передбачає конвертацію привілейованих акцій одного класу у привілейовані акції іншого класу, прості акції або інші цінні папери;

внесення змін до статуту товариства, що передбачає обмеження прав акціонерів – власників привілейованих акцій;

внесення змін до статуту товариства, що передбачає розміщення нового класу привілейованих акцій, власники яких матимуть перевагу щодо черговості отримання дивідендів чи виплат у разі ліквідації товариства або збільшення обсягу прав акціонерів – власників розміщених класів привілейованих акцій, які мають перевагу щодо черговості отримання дивідендів чи виплат у разі ліквідації товариства.

Господарські функції та права акціонерного товариства як суб'єкта права у правовідносинах реалізують його органи управління. Органами управління акціонерним товариством є: загальні збори акціонерів; наглядова рада; правління.

Загальні збори є вищим органом акціонерного товариства. Акціонерне товариство зобов'язане щороку скликати загальні збори (річні загальні збори). Річні загальні збори товариства проводяться не пізніше 30 квітня наступного за звітним року.

До компетенції загальних зборів належать питання діяльності акціонерного товариства щодо:

- 1) визначення основних напрямів діяльності;
- 2) внесення змін до статуту;
- 3) ухвалення рішення про анулювання викуплених акцій;
- 4) ухвалення рішення про зміну типу товариства;
- 5) ухвалення рішення про розміщення акцій;
- 6) ухвалення рішення про збільшення статутного капіталу;
- 7) ухвалення рішення про зменшення статутного капіталу;
- 8) ухвалення рішення про дроблення або консолідацію акцій;
- 9) затвердження положень про загальні збори, наглядову раду, виконавчий орган і ревізійну комісію (ревізора) товариства, а також внесення змін до них;
- 10) затвердження інших внутрішніх документів товариства, якщо це передбачено його статутом;
- 11) затвердження річного звіту;
- 12) розподіл прибутку та збитків товариства з урахуванням вимог, передбачених законом;
- 13) ухвалення рішення про викуп товариством розміщених ним акцій;
- 14) ухвалення рішення про форму існування акцій;
- 15) затвердження розміру річних дивідендів;
- 16) ухвалення рішень із питань порядку проведення загальних зборів;
- 17) обрання членів наглядової ради; затвердження умов цивільно-правових договорів, трудових договорів (контрактів), що укладатимуться з ними, встановлення розміру їх винагороди; обрання особи, яка уповноважується на підписання договорів (контрактів) із членами наглядової ради;
- 18) ухвалення рішення про припинення повноважень членів наглядової ради;
- 19) обрання членів ревізійної комісії (ревізора), ухвалення рішення про дострокове припинення їх повноважень;
- 20) затвердження висновків ревізійної комісії (ревізора);
- 21) обрання членів лічильної комісії, ухвалення рішення про припинення їх повноважень;

22) ухвалення рішення про вчинення значного правочину, якщо ринкова вартість майна, робіт або послуг, що є предметом такого правочину, перевищує 25 % вартості активів за даними останньої річної фінансової звітності;

23) ухвалення рішення про виділ, припинення або ліквідацію товариства, обрання ліквідаційної комісії; затвердження порядку та строків ліквідації, порядку розподілу між акціонерами майна, що залишається після задоволення вимог кредиторів; затвердження ліквідаційного балансу;

24) ухвалення рішення за наслідками розгляду звіту наглядової ради, звіту виконавчого органу, звіту ревізійної комісії (ревізора);

25) затвердження принципів (кодексу) корпоративного управління;

26) обрання комісії з припинення акціонерного товариства;

27) вирішення інших питань, що належать до виключної компетенції загальних зборів згідно зі статутом.

Повноваження з вирішення питань, що належать до виключної компетенції загальних зборів, не можуть бути передані іншим органам товариства. Наявність кворуму загальних зборів визначається реєстраційною комісією на момент закінчення реєстрації акціонерів для участі у загальних зборах акціонерного товариства. Загальні збори мають кворум за умови реєстрації акціонерів, які сукупно є власниками більш як 50 % голосуючих акцій.

Наглядова рада акціонерного товариства є органом, що здійснює захист прав акціонерів товариства та в межах компетенції контролює та регулює діяльність виконавчого органу. В акціонерних товариствах із кількістю акціонерів (власників простих акцій) десять і більше осіб створення наглядової ради є обов'язковим.

Член наглядової ради повинен виконувати свої обов'язки особисто та не може передавати власні повноваження іншій особі, крім члена наглядової ради – юридичної особи-акціонера. Оплата діяльності членів наглядової ради здійснюється за рахунок товариства.

До виключної компетенції наглядової ради належать:

1) затвердження в межах своєї компетенції положень, якими регулюються питання, пов'язані з діяльністю товариства;

2) підготовка порядку денного загальних зборів, прийняття рішення про дату їх проведення та про включення пропозицій до порядку денного, крім скликання акціонерами позачергових загальних зборів;

- 3) ухвалення рішення про проведення чергових або позачергових загальних зборів відповідно до статуту;
- 4) ухвалення рішення про продаж раніше викуплених товариством акцій;
- 5) ухвалення рішення про розміщення товариством інших цінних паперів, крім акцій;
- 6) ухвалення рішення про викупівлю розміщених товариством інших, крім акцій, цінних паперів;
- 7) затвердження ринкової вартості майна;
- 8) обрання та припинення повноважень голови та членів виконавчого органу;
- 9) затвердження умов контрактів, які укладатимуться з членами виконавчого органу, встановлення розміру їх винагороди;
- 10) ухвалення рішення про відсторонення голови або члена виконавчого органу від здійснення повноважень та обрання особи, яка тимчасово здійснюватиме повноваження голови виконавчого органу;
- 11) обрання та припинення повноважень голови та членів інших органів товариства;
- 12) обрання реєстраційної комісії;
- 13) обрання аудитора товариства та визначення умов договору, що укладатиметься з ним, встановлення розміру оплати його послуг;
- 14) визначення дати складення переліку осіб, які мають право на отримання дивідендів, порядку та строків виплати;
- 15) визначення дати складання списку акціонерного проведення загальних зборів;
- 16) вирішення питань про участь товариства у промислово-фінансових групах та інших об'єднаннях, про заснування інших юридичних осіб;
- 17) вирішення питань, віднесених до компетенції наглядової ради в разі злиття, приєднання, поділу, виділу або перетворення товариства;
- 18) ухвалення рішення про вчинення значних правочинів;
- 19) визначення ймовірності визнання товариства неплатоспроможною унаслідок ухвалення ним на себе зобов'язань або їх виконання, у тому числі внаслідок виплати дивідендів або викупівлі акцій;
- 20) ухвалення рішення про обрання оцінювача майна товариства та затвердження умов договору, що укладатиметься з ним, встановлення розміру оплати його послуг;
- 21) ухвалення рішення про обрання (заміну) реєстратора власників іменних цінних паперів товариства або депозитарію цінних паперів і затвер-

дження умов договору, що укладатиметься з ним, установлення розміру оплати його послуг;

22) надсилання пропозиції акціонерам про придбання належних їм простих акцій особою (особами, що діють спільно), яка придбала контрольний пакет акцій;

23) вирішення інших питань, що належать до виключної компетенції наглядової ради згідно зі статутом акціонерного товариства, в тому числі прийняття рішення про переведення випуску акцій документарної форми існування у бездокументарну форму існування.

Члени наглядової ради акціонерного товариства обираються із числа фізичних осіб, які мають повну цивільну дієздатність, та/або з числа юридичних осіб – акціонерів.

Правління – виконавчий орган акціонерного товариства, який здійснює управління поточною діяльністю товариства.

До компетенції виконавчого органу належить вирішення всіх питань, пов'язаних з управлінням поточною діяльністю товариства, крім питань, що належать до виключної компетенції загальних зборів і наглядової ради.

Виконавчий орган акціонерного товариства підзвітний загальним зборам і наглядовій раді, організовує виконання їх рішень. Виконавчий орган діє від імені акціонерного товариства у межах, установлених статутом акціонерного товариства та законом.

Виконавчий орган акціонерного товариства може бути колегіальним (правління, дирекція) або одноосібним (директор, генеральний директор). Членом виконавчого органу акціонерного товариства може бути будь-яка фізична особа, яка має повну цивільну дієздатність і не є членом наглядової ради чи ревізійної комісії товариства.

Контроль за фінансово-господарською діяльністю правління акціонерного товариства здійснюється **ревізійною комісією**, яка обирається з числа акціонерів. Членами ревізійної комісії не можуть бути члени правління, наглядової ради акціонерного товариства та інші посадові особи.

Перевірки фінансово-господарської діяльності правління проводяться ревізійною комісією за дорученням загальних зборів, наглядової ради акціонерного товариства, з її власної ініціативи або на вимогу акціонерів, які володіють сукупно більш як 10 % голосів. Ревізійній комісії акціонерного товариства повинні бути подані всі матеріали, бухгалтерські або інші документи й особисті пояснення посадових осіб – на її вимогу. Ревізійна комісія доповідає про результати проведених нею перевірок загальним зборам або наглядовій раді акціонерного товариства.

8.5. Правовий статус товариства з обмеженою відповідальністю та товариства з додатковою відповідальністю

Поряд з акціонерними товариствами широке поширення в Україні набули товариства з обмеженою відповідальністю. Такі товариства переважають у сфері середнього та малого бізнесу.

Товариством з обмеженою відповідальністю, згідно зі ст. 50 Закону України "Про господарські товариства" [101], визнається товариство, яке має статутний капітал, розділений на частки, розмір яких визначається установчими документами.

Максимальна кількість учасників товариства з обмеженою відповідальністю може досягати ста осіб. Учасники товариства несуть відповідальність в межах їх вкладів.

Установчі документи товариства з обмеженою відповідальністю, крім загальних відомостей, обов'язкових для такого типу документів, повинні містити відомості про: розмір часток кожного з учасників; розмір, склад і порядок внесення вкладів учасниками; розмір і порядок формування резервного фонду; порядок передання (переходу) часток у статутному капіталі.

Статутний капітал товариства з обмеженою відповідальністю підлягає сплаті учасниками товариства до закінчення першого року з дня державної реєстрації товариства. Якщо до закінчення першого року з дня державної реєстрації товариства учасники не внесли (не повністю внесли) свої вклади, загальні збори учасників приймають одне з таких рішень:

про виключення зі складу товариства тих учасників, які не внесли (не повністю внесли) свої вклади, та про визначення порядку перерозподілу часток у статутному капіталі;

про зменшення статутного капіталу та про визначення порядку перерозподілу часток у статутному капіталі;

про ліквідацію товариства.

Учасник товариства з обмеженою відповідальністю, який систематично не виконує, неналежним чином виконує обов'язки або перешкоджає своїми діями досягненню цілей товариства, може бути виключений з товариства на основі рішення, за яке проголосували учасники, що володіють у сукупності більш як 50 % загальної кількості голосів.

Зміни статуту, пов'язані зі зміною розміру статутного капіталу та/або із зміною складу учасників, підлягають державній реєстрації в установленому законом порядку.

Зменшення статутного капіталу товариства з обмеженою відповідальністю допускається після повідомлення про це всіх його кредиторів в порядку, встановленому статутом. У цьому разі кредитори мають право вимагати дострокового припинення або виконання відповідних зобов'язань товариства та відшкодування їм збитків.

Збільшення статутного капіталу товариства з обмеженою відповідальністю допускається після внесення всіма його учасниками вкладів у повному обсязі.

З виходом учасника з товариства з обмеженою відповідальністю йому виплачується вартість частини майна товариства, пропорційна його частці у статутному капіталі. Виплата провадиться після затвердження звіту за рік, в якому він вийшов з товариства, і в строк до дванадцяти місяців з дня виходу. На вимогу учасника та за згодою товариства вклад може бути повернений повністю або частково в натуральній формі.

З реорганізацією юридичної особи – учасника товариства або у зв'язку зі смертю громадянина – учасника товариства правонаступники (спадкоємці) мають переважне право вступу до цього товариства.

До органів управління в товаристві з обмеженою відповідальністю належать: загальні збори учасників; дирекція (директор); ревізійна комісія.

Вищим органом товариства з обмеженою відповідальністю є **загальні збори учасників**. Вони складаються з учасників товариства або призначених ними представників. Представники учасників можуть бути постійними або призначеними на певний термін. Учасник вправі в будь-який час замінити свого представника у загальних зборах, сповістивши про це інших учасників.

Учасники мають кількість голосів, пропорційну розміру їх часток у статутному капіталі.

До компетенції зборів товариства з обмеженою відповідальністю належать такі питання:

- 1) визначення основних напрямів діяльності товариства і затвердження його планів і звітів про їх виконання;
- 2) внесення змін до статуту товариства, у тому числі зміна розміру його статутного капіталу;
- 3) утворення та відкликання виконавчого й інших органів товариства;
- 4) затвердження річних результатів діяльності товариства, включаючи його дочірні підприємства; затвердження звітів і висновків ревізійної комісії,

порядку розподілу прибутку, строку та порядку виплати частки прибутку (дивідендів), визначення порядку покриття збитків;

5) створення, реорганізація та ліквідація дочірніх підприємств, філій та представництв; затвердження їх статутів і положень;

6) винесення рішень про притягнення до майнової відповідальності посадових осіб органів управління товариства;

7) затвердження правил процедури й інших внутрішніх документів товариства, визначення його організаційної структури;

8) визначення умов оплати праці посадових осіб товариства, його дочірніх підприємств, філій та представництв;

9) затвердження договорів (угод), укладених на суму, що перевищує вказану в статуті;

10) ухвалення рішення про припинення діяльності товариства, призначення ліквідаційної комісії, затвердження ліквідаційного балансу;

11) ухвалення рішення про обрання уповноваженої особи акціонерів для представлення інтересів акціонерів у випадках, передбачених законом;

12) визначення розміру, форми та порядку внесення учасниками додаткових вкладів;

13) вирішення питання про придбання товариством частки учасника;

14) виключення учасника із товариства;

15) визначення форм контролю за діяльністю виконавчого органу, створення та визначення повноважень відповідних контрольних органів.

З питань, зазначених у пунктах 1, 2, а також щодо виключення учасника з товариства рішення вважається ухваленим, якщо за нього проголосують учасники, що володіють у сукупності більш як 50 % загальної кількості голосів учасників товариства. З решти питань рішення приймається простою більшістю голосів.

Загальні збори учасників вважаються повноважними, якщо на них присутні учасники (представники учасників), що володіють у сукупності більш як 60 % голосів.

Загальні збори учасників товариства з обмеженою відповідальністю скликаються не рідше двох разів на рік, якщо інше не передбачено установчими документами.

Позачергові загальні збори учасників скликаються головою товариства за наявності обставин, зазначених в установчих документах, у разі неплатоспроможності товариства, а також у будь-якому іншому випадку, якщо цього вимагають інтереси товариства в цілому та зокрема – якщо виникає загроза значного скорочення статутного капіталу.

Учасники товариства, що володіють у сукупності більш як 20 % голосів, мають право вимагати скликання позачергових загальних зборів учасників у будь-який час і з будь-якого приводу, що стосується діяльності товариства. Загальні збори учасників товариства повинні скликатися також на вимогу виконавчого органу.

У товаристві з обмеженою відповідальністю створюється **виконавчий орган**, який може бути колегіальним – **дирекція** або одноосібним – **директор**. Дирекцію очолює генеральний директор. Членами виконавчого органу можуть бути також і особи, які не є учасниками товариства.

Дирекція вирішує всі питання діяльності товариства, за винятком тих, що належать до виключної компетенції загальних зборів учасників. Загальні збори учасників товариства можуть винести рішення про передачу частини повноважень, що належать їм, до компетенції дирекції.

Дирекція підзвітна загальним зборам учасників і організує виконання їх рішень. Генеральний директор має право без довіреності виконувати дії від імені товариства. Інші члени дирекції також можуть бути наділені цим правом.

Контроль за діяльністю дирекції (директора) товариства з обмеженою відповідальністю здійснюється **ревізійною комісією**, що утворюється загальними зборами учасників товариства з їх числа в кількості, передбаченій установчими документами, але не менше трьох осіб. Члени дирекції не можуть бути членами ревізійної комісії.

Перевірка діяльності дирекції (директора) товариства проводиться ревізійною комісією за дорученням зборів, з власної ініціативи або на вимогу учасників товариства. Ревізійна комісія вправі вимагати від посадових осіб товариства подання їй усіх необхідних матеріалів, бухгалтерських чи інших документів та особистих пояснень.

Ревізійна комісія складає висновок щодо річних звітів і балансів. Без висновку ревізійної комісії загальні збори учасників товариства не мають права затверджувати баланс товариства. Ревізійна комісія має право ставити питання про скликання позачергових загальних зборів учасників, якщо виникла загроза суттєвим інтересам товариства або виявлено зловживання з боку його посадових осіб.

Товариством з додатковою відповідальністю визнається товариство, статутний капітал якого поділений на частки, розмір яких визначений установчими документами. Учасники такого товариства відповідають

за його боргами своїми внесками до статутного капіталу, а за недостатності цих сум – додатково належним їм майном у розмірі, однаковому для всіх, і кратному розміру внеску кожного учасника.

До товариства з додатковою відповідальністю застосовуються положення аналогічні, товариству з обмеженою відповідальністю, крім норм відповідальності учасників.

8.6. Особливості правового становища повного та командитного товариства

Повне товариство – це товариство, всі учасники якого займаються спільною підприємницькою діяльністю та несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства всім своїм майном.

Найменування повного товариства повинно містити імена (найменування) всіх його учасників, слова "повне товариство" або містити ім'я (найменування) одного чи кількох учасників з доданням слів "і компанія", а також слів "повне товариство".

Установчий договір повного товариства (крім умов, що пред'являються до аналогічних документів) повинен визначати розмір частки кожного з учасників, форму їх участі у справах товариства, розмір, склад і порядок внесення вкладів.

Ведення справ повного товариства здійснюється за спільною згодою всіх учасників. Ведення справ товариства може здійснюватися всіма учасниками або одним чи кількома з них, які виступають від імені товариства. В останньому випадку обсяг повноважень учасників визначається дорученням, яке повинно бути підписано рештою учасників товариства.

Учасник, який діяв у спільних інтересах, не маючи повноважень, у випадках, коли його дії не будуть схвалені рештою учасників, вправі висунути вимогу до товариства про відшкодування витрат за умови, якщо доведено, що внаслідок його дій товариство зберегло чи, відповідно, збагатило майно, яке перевищує понесені товариством витрати.

Передавання учасником повного товариства своєї частки або її частини іншим учасникам цього товариства або третім особам може бути здійснене лише за згодою всіх учасників. Особа може бути учасником тільки одного повного товариства.

Учасники повного товариства не вправі від свого імені та у своїх інтересах здійснювати угоди, однорідні з цілями діяльності товариства,

а також брати участь у будь-яких товариствах (крім акціонерних), які мають однорідну з повним товариством мету діяльності.

Учасник повного товариства, яке було створене на невизначений строк, може в будь-який час вийти з товариства, попередивши про це не пізніше ніж за три місяці. Вихід із товариства, що було створене на визначений строк, допускається лише з поважних причин і за умови, що попередження про це надійшло не пізніше як за шість місяців.

Якщо з виходом учасника повне товариство зберігається, то учаснику виплачується вартість його внеску відповідно до балансу, складеного на день виходу. На вимогу учасника та за згодою товариства вклад може бути повернений повністю або частково в натуральній формі. Учаснику, який вибув, виплачується належна йому частина прибутку, отриманого товариством у даному році. Майно, передане учасникам товариства тільки для користування, повертається в натуральній формі без винагороди.

Учасник повного товариства, який систематично не виконує, неналежним чином виконує обов'язки або перешкоджає своїми діями досягненню цілей товариства, може бути виключений із товариства в порядку, передбаченому установчими документами.

Якщо у процесі ліквідації повного товариства виявиться, що наявного майна не вистачає для сплати всіх боргів, за товариство у недостатній частині несуть солідарну відповідальність його учасники всім своїм майном, на яке відповідно до законодавства України може бути звернене стягнення. Учасник товариства відповідає за борги товариства незалежно від того, виникли вони після або до його вступу в товариство.

Учасник, який сплатить повністю борги товариства, вправі звернутися з регресною вимогою у відповідній частині до решти учасників, які несуть перед ним відповідальність пропорційно своїй частці у майні товариства.

Командитним товариством визнається товариство, в якому разом з одним або більше учасниками, які здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і несуть відповідальність за зобов'язаннями товариства всім своїм майном, є один або більше учасників, відповідальність яких обмежується вкладом у майно товариства (вкладників) та які не беруть участі в діяльності товариства. Якщо у командитному товаристві беруть участь два або більше учасників із повною відповідальністю, вони несуть солідарну відповідальність за боргами товариства.

Особа може бути повним учасником тільки в одному командитному товаристві. Повний учасник командитного товариства не може бути учасником повного товариства.

Найменування командитного товариства повинно містити імена (найменування) всіх повних його учасників, слова "командитне товариство" або містити ім'я (найменування) хоча б одного повного учасника з доданням слів "і компанія", а також слів "командитне товариство". Якщо у найменування командитного товариства включене ім'я вкладника, такий вкладник стає повним учасником товариства.

Установчий договір про командитне товариство, крім загальних умов, повинен включати розмір часток кожного з учасників із повною відповідальністю, розмір, склад і порядок внесення ними вкладів, форму їх участі у справах товариства. В установчому договорі стосовно вкладників вказуються тільки сукупний розмір їх часток у майні товариства, а також розмір, склад і порядок внесення ними вкладів.

Вкладник може вступити до командитного товариства шляхом внесення грошових або матеріальних вкладів. *Вкладник командитного товариства має право:*

- отримувати частину прибутку товариства відповідно до його частки у складеному капіталі товариства в порядку, встановленому засновницьким договором (меморандумом);

- діяти від імені товариства у разі видачі йому довіреності та відповідно до неї;

- переважно перед третіми особами набувати відчужувану частку (її частину) в складеному капіталі товариства. Якщо бажання викупити частку (її частину) виявили декілька вкладників, зазначена частка розподіляється між ними відповідно до їхніх часток у капіталі товариства;

- вимагати першочергового повернення вкладу у разі ліквідації товариства;

- ознайомлюватись із річними звітами та балансами товариства;

- після закінчення фінансового року вийти з товариства й отримати свій вклад у порядку, встановленому засновницьким договором (меморандумом);

- передати свою частку (її частину) у складеному капіталі іншому вкладнику або третій особі, повідомивши про це товариство. Передання вкладником усієї своєї частки іншій особі припиняє його участь у командитному товаристві.

Обов'язки вкладників командитного товариства передбачені ст. 80 Закону України "Про господарські товариства" [101]. Так, вкладники командитного товариства повинні вносити вклади та додаткові внески у розмірі, способами й у порядку, передбаченими установчим договором. Сукупний розмір часток вкладників не повинен перевищувати 50 % майна товариства, заявленого в установчому договорі.

Управління справами командитного товариства здійснюється тільки учасниками із повною відповідальністю. У командитному товаристві, де є тільки один учасник з повною відповідальністю, управління справами здійснюється ним самотійно. Вкладники не вправі перешкоджати діям учасників з повною відповідальністю щодо управління справами командитного товариства.

Якщо вкладник командитного товариства вчиняє правочин від імені та в інтересах товариства без відповідних повноважень, то в разі схвалення його дій командитним товариством він звільняється від відповідальності перед кредиторами за вчинений правочин. Якщо схвалення не буде отримане, вкладник відповідає перед третьою особою самотійно всім своїм майном, на яке відповідно до законодавства може бути звернене стягнення. Вкладник командитного товариства відповідає за борги товариства, які виникли до його вступу в товариство, перед третіми особами в тому самому порядку, як інші вкладники.

Командитне товариство припиняється в разі вибуття всіх учасників з повною відповідальністю; ліквідується в разі вибуття усіх вкладників. Повні учасники командитного товариства в разі вибуття всіх вкладників мають право перетворити командитне товариство на повне товариство.

Наявні у командитного товариства грошові кошти (включаючи виручку від продажу його майна за умови ліквідації) після розрахунків з оплати праці найманих працівників товариства та виконання обов'язків перед банками, бюджетом, іншими кредиторами розподіляються насамперед між вкладниками для повернення їм їх вкладів, а потім між учасниками з повною відповідальністю. У разі недостатності коштів товариства для повного повернення вкладникам їх вкладів наявні кошти розподіляються між вкладниками відповідно до їх долі у майні товариства.

Контрольні запитання

1. Дайте характеристику господарського товариства.
2. Охарактеризуйте особливості правового статусу акціонерного товариства.

3. Розкрийте порядок управління акціонерним товариством.
4. Розкрийте правовий статус товариства з обмеженою відповідальністю.
5. Які особливості правового положення товариства з додатковою відповідальністю?
6. Що таке повне товариство? У чому особливості його правового становища?
7. Охарактеризуйте правовий статус командитного товариства.
8. У чому полягає відмінність правового положення повних учасників і вкладників у командитному товаристві?
9. Порівняйте ступінь майнової відповідальності засновників різних видів господарських товариств.

Рекомендована література: [3; 7; 8; 17; 18; 95; 97; 101; 106; 169].

9. Поняття, ознаки та принципи діяльності виробничого кооперативу

- 9.1. *Поняття виробничого кооперативу.*
- 9.2. *Порядок створення та ліквідації виробничого кооперативу.*
- 9.3. *Управління та функціонування виробничого кооперативу.*

Ключові слова: виробничий кооператив; кооперативні відносини; кооперативні виплати; засновники виробничого кооперативу; членство у виробничому кооперативі; загальні збори членів кооперативу; правління виробничого кооперативу; наглядова рада; ревізійна комісія.

9.1. Поняття виробничого кооперативу

Виробничий кооператив, подібно до господарських товариств, є підприємницькою організацією, заснованою на засадах членства. Але, на відміну від господарських товариств, кооперативи розраховані не тільки та не стільки на об'єднання майна учасників, скільки на їх спільну, особисту трудову участь у діяльності створеної ними організації. А отже, розподіл отриманого прибутку між учасниками відбувається головним чином із праці, а не пропорційно майновими внесками, а також у кожного з них є лише один голос для вирішення всіх загальних питань (повна рівність в управлінні загальними справами).

Кооперативні відносини мають майже двохсотлітню і досить суперечливу (особливо в радянський період), історію розвитку [69, с. 20]. Виробничі кооперативи поширилися в період промислової революції як частина робочого руху. Коли підприємства почали концентруватися в промислових районах, а рівень зайнятості – спадати, робітники стали організовувати власні підприємства й управляти ними. Мета формування деяких виробничих кооперативів полягала в бажанні подолати проблеми неприборканого капіталізму та ненадійності найманої праці.

Перший виробничий кооператив не мав чіткої кооперативної структури або ідеології. Сучасний кооперативний рух, починаючи з 1960-х років, розвивався на базі "колективної власності", де паї номінальної вартості надавали рівне право голосу. У Великобританії ця система відома як "*common ownership*". Як форма об'єднання господарської діяльності фізичних осіб виробничі кооперативи набули поширення в різних країнах світу, а на території сучасної України були відомі ще з XIX століття. У радянський період виробничі кооперативи зберегли своє існування переважно у формі сільськогосподарської артілі та колгоспів, хоча їх правовий статус і економічне становище були досить суперечливими та невизначеними [191].

Правовий статус і порядок здійснення господарської діяльності виробничими кооперативами встановлюється ЦК України, ГК України, Законом України "Про кооперацію" [139] та іншими нормативно-правовими актами з питань кооперації.

Кооперативи як добровільні об'єднання громадян із метою спільного вирішення ними економічних, соціально-побутових та інших питань можуть створюватися у різних галузях.

Відповідно до завдань і характеру діяльності кооперативи розподіляються на такі типи: виробничі, обслуговуючі та споживчі.

За напрямками діяльності кооперативи можуть бути сільськогосподарськими, житлово-будівельними, садово-городніми, гаражними, торговельно-закупівельними, транспортними, освітніми, туристичними, медичними та ін.

Згідно зі ст. 2 Закону України "Про кооперацію" **виробничий кооператив** – це кооператив, який утворюється шляхом об'єднання фізичних осіб для спільної виробничої або іншої господарської діяльності на засадах їх обов'язкової трудової участі з метою отримання прибутку.

У ЦК і ГК України визначення виробничого кооперативу відрізняється від визначення, закладеного в Законі "Про кооперацію". Так, згідно

з Господарським Кодексом України виробничий кооператив – це добровільне об'єднання громадян на основі членства для спільної виробничої або іншої господарської діяльності, заснованої на їх особистій трудовій участі і об'єднанні його членами майнових пайових внесків. У ЦК України передбачена можливість участі в діяльності виробничого кооперативу на засадах членства інших осіб, якщо це не суперечить статуту кооперативу або законодавству.

Виходячи з поданих визначень виробничого кооперативу, його **відмітними особливостями є наявність трьох ознак:**

- 1) об'єднання майна членами виробничого кооперативу;
- 2) об'єднання членами виробничого кооперативу трудової діяльності;
- 3) наявність спільної господарської мети.

Виробничі кооперативи можуть здійснювати виробничу, переробну, заготівельно-збутову, постачальницьку, сервісну та будь-яку іншу підприємницьку діяльність, не заборонену законом. Виробничий кооператив є юридичною особою, установчим документом якої є статут. Найменування виробничого кооперативу повинно містити слова "виробничий кооператив" або "кооперативне підприємство". Як будь-яка юридична особа, кооператив може відкривати свої філіали та представництва.

Виробничі кооперативи створюються та здійснюють свою діяльність за такими **принципами:**

добровільність членства громадян у кооперативі та вільний вихід з нього;

особиста трудова участь членів кооперативу у діяльності підприємства; відкритість і доступність членства для тих, хто визнає статут кооперативу, бажає брати участь у його діяльності на умовах, установлених статутом кооперативу;

демократичний характер управління кооперативом, рівні права членів кооперативу в процесі ухвалення рішень;

розподіл доходу між членами кооперативу відповідно до їх трудової та майнової участі в діяльності кооперативу;

контроль членів кооперативу за його роботою в порядку, визначеному статутом.

Відповідно до статуту виробничий кооператив самостійно визначає основні напрями господарської діяльності, здійснює її планування й організацію. Виробничий кооператив реалізує свою продукцію, надає послуги за цінами

та тарифами, які встановлюються ним самостійно або на договірній основі, а у випадках, передбачених законодавством, – за державними цінами та тарифами.

Відносини виробничого кооперативу з іншими підприємствами, установами, організаціями та громадянами в усіх сферах господарської діяльності встановлюються на основі договорів.

Дохід виробничого кооперативу формується з надходжень від господарської діяльності після покриття матеріальних і прирівняних до них витрат і витрат на оплату праці найманого персоналу. Дохід спрямовується на сплату податків та інших обов'язкових платежів, на погашення кредитів, покриття збитків, проведення відрахувань у фонди кооперативу, кооперативні виплати, виплату часток доходу на паї та інше.

Кооперативні виплати – це частина доходу виробничого кооперативу, що розподіляється між членами кооперативу з урахуванням їх трудової та іншої участі в діяльності кооперативу. Нарахування та виплата часток доходу на паї здійснюються за підсумками фінансового року з доходу, що залишається у розпорядженні кооперативу з урахуванням необхідності формування його фондів. За рішенням загальних зборів членів кооперативу виплата часток доходу на паї може здійснюватися у грошовій формі, товарами, цінними паперами тощо.

Виробничий кооператив самостійно здійснює зовнішньоекономічну діяльність згідно із законодавством.

9.2. Порядок створення та ліквідації виробничого кооперативу

Засновниками (членами) виробничого кооперативу можуть бути громадяни України, іноземні громадяни й особи без громадянства. Кількість членів виробничого кооперативу не може бути менше трьох. Членом кооперативу може бути фізична особа, яка досягла 16-річного віку та виявила бажання брати участь у його діяльності. Рішення про створення виробничого кооперативу приймається його установчими зборами. Виробничий кооператив не має права випускати акції.

Установчим документом виробничого кооперативу є його статут, затверджений загальними зборами його членів. Крім загальних вимог, що пред'являються до таких документів, статут виробничого кооперативу має містити:

- 1) розмір пайового внеску члена кооперативу;
- 2) склад і порядок внесення пайових внесків членами кооперативу;

3) відповідальність членів кооперативу за порушення зобов'язання щодо внесення пайових внесків;

4) характер і порядок трудової участі його членів у діяльності кооперативу та їхньої відповідальності за порушення зобов'язань щодо особистої трудової участі;

5) порядок розподілу доходів і витрат кооперативу;

6) розмір і умови субсидіарної відповідальності його членів за зобов'язаннями кооперативу;

7) склад і компетенція органів управління кооперативу та порядок ухвалення ними рішень.

Вступ до виробничого кооперативу здійснюється на підставі письмової заяви громадянина. Член кооперативу робить вступний та пайовий внески в порядку, визначеному статутом. Рішення правління (голови) кооперативу про прийняття у члени кооперативу підлягає затвердженню загальними зборами. Порядок ухвалення такого рішення та його затвердження визначається статутом кооперативу.

Членство у виробничому кооперативі припиняється у разі:

добровільного виходу з кооперативу. Члену кооперативу виплачується вартість паю або видається майно, пропорційне розміру його паю, а також здійснюються виплати, встановлені статутом кооперативу;

припинення трудової участі в діяльності кооперативу;

виключення з кооперативу у випадках і в порядку, визначених статутом.

Член виробничого кооперативу може бути виключений з кооперативу в разі невиконання або неналежного виконання обов'язків, покладених на нього статутом кооперативу, а також в інших випадках, установлених статутом кооперативу та законом;

незатвердження загальними зборами членів кооперативу рішення правління (голови) про прийняття до кооперативу;

смерті члена кооперативу. У разі смерті члена виробничого кооперативу його спадкоємці можуть набути членства, якщо інше не встановлено статутом. У разі відмови прийняти спадкоємців у члени кооперативу виплачує спадкоємцям вартість паю померлого.

Законодавством передбачено право члена виробничого кооперативу передати свій пай чи його частину іншому членові кооперативу, якщо інше не встановлено статутом кооперативу та законом. Передання паю (його частини) особі, яка не є членом виробничого кооперативу, допускається

тільки за згодою. У цьому разі інші члени кооперативу користуються переважним правом купівлі такого паю (його частини). Порядок відчуження паю чи його частини іншому членові кооперативу або третій особі встановлюється статутом кооперативу та законодавчо.

У разі виходу або виключення з кооперативу фізична особа має право на отримання своєї загальної частки натурою, грошми або (за бажанням) цінними паперами відповідно до їх вартості на момент виходу. Строк та інші умови отримання членом кооперативу своєї частки встановлюються статутом кооперативу. Такий строк не може перевищувати двох років, а відлік його розпочинається з 1 січня року, що настає з моменту виходу або виключення з кооперативу.

Права й обов'язки членів виробничого кооперативу передбачені в ст. 99 ГК України. Так, до основних прав членів виробничого кооперативу належать:

участь в управлінні кооперативом, право голосу на загальних зборах членів кооперативу, право обирати та бути обраним в органи управління кооперативом;

користування послугами кооперативу;

отримання кооперативних виплат і частки доходу на пай;

отримання достовірної та повної інформації про фінансово-господарську діяльність кооперативу;

отримання паю у разі виходу з кооперативу в порядку та строки, визначені його статутом.

Основними обов'язками членів виробничого кооперативу є дотримання статуту та виконання рішень органів управління кооперативу.

Майно, що перебуває у власності виробничого кооперативу, поділяється на паї його членів відповідно до статуту. Член виробничого кооперативу зобов'язаний внести до дня державної реєстрації кооперативу не менше 10 % пайового внеску, а частину, що залишилася, – протягом року з дня його державної реєстрації, якщо інший строк не встановлений статутом кооперативу.

Прибуток виробничого кооперативу розподіляється між його членами відповідно до їхньої трудової участі, якщо інший порядок не встановлений статутом кооперативу.

Відповідно до ст. 19 Закону України "Про кооперацію" для досягнення мети своєї діяльності кооператив набуває та використовує майно, фінансові й інші ресурси.

Джерелами формування майна кооперативу є:

вступні, членські та цільові внески його членів, паї та додаткові паї;
майно, добровільно передане кооперативу його членами;
кошти, що надходять від провадження господарської діяльності;
кошти, що надходять від створених кооперативом підприємств, установ, організацій;
грошові та майнові пожертвування, благодійні внески, гранти;
безоплатна технічна допомога юридичних і фізичних осіб, у тому числі іноземних;
інші надходження, не заборонені законодавством.

Порядок реорганізації і ліквідації виробничого кооперативу передбачений ст. 109 ГК України. Виробничий кооператив за рішенням загальних зборів членів кооперативу може бути реорганізований у підприємства інших форм господарювання в порядку, визначеному статутом кооперативу та законом.

Виробничий кооператив ліквідується в загальному порядку ліквідації суб'єктів господарювання з урахуванням таких чинників:

ліквідація виробничого кооперативу здійснюється ліквідаційною комісією, призначеною загальними зборами членів кооперативу, а у разі його ліквідації за рішенням суду – ліквідаційною комісією, сформованою відповідно до цього рішення;

розпорядження землею виробничого кооперативу, що ліквідується, здійснюється в порядку та на умовах, передбачених земельним законодавством. Майно кооперативу, що залишилося після розрахунків з бюджетом і кредиторами, розподіляється між членами виробничого кооперативу пропорційно вартості їх паю.

9.3. Управління та функціонування виробничого кооперативу

Управління виробничим кооперативом здійснюється на основі самоврядування, гласності, участі його членів у вирішенні питань діяльності кооперативу. Вищим органом управління виробничого кооперативу є **загальні збори членів кооперативу**. До органів управління кооперативу належать правління (голова) кооперативу та ревізійна комісія (ревізор) кооперативу. Статутом виробничого кооперативу може бути передбачена спостережна рада кооперативу. Члени ревізійної комісії (ревізор) кооперативу не можуть бути членами його правління (головою кооперативу) чи спостережної ради.

Компетенція загальних зборів передбачена ст. 102 ГК України. Так, загальні збори виробничого кооперативу можуть:

вносити зміни до статуту кооперативу;

обирати шляхом прямого таємного голосування голову, членів правління та ревізійної комісії (ревізора), членів спостережної ради кооперативу;

затверджувати напрям розвитку кооперативу;

заслуховувати звіти органів управління кооперативу про їх діяльність;

визначати види та розміри фондів кооперативу, порядок їх формування та використання;

затверджувати правила внутрішнього розпорядку кооперативного підприємства, річний звіт і баланс кооперативу, порядок формування та розподілу доходу кооперативу, рішення правління (голови) кооперативу про прийняття нових членів;

вирішувати питання про входження кооперативного підприємства до об'єднань підприємств (кооперативів), участь кооперативу в заснуванні інших суб'єктів господарювання;

приймати рішення про реорганізацію або ліквідацію кооперативу.

Загальні збори членів кооперативу проходять щорічно після закінчення фінансового року. Вони можуть скликатися також у будь-який час за рішенням правління (голови) кооперативу чи з ініціативи не менш як третини членів кооперативу, якщо інше не передбачено статутом. Загальні збори правомочні приймати рішення, якщо на них присутні більше половини членів виробничого кооперативу.

Компетенція правління виробничого кооперативу передбачена ст. 103 ГК України. Правління виробничого кооперативу створюється у кооперативі, до складу якого входить не менше десяти членів. Якщо до складу виробничого кооперативу входить менше десяти членів, функції та повноваження правління здійснюють загальні збори та голова кооперативу – відповідно до статуту.

Правління кооперативу:

розробляє та вносить на затвердження загальних зборів напрями розвитку;

скликає загальні збори членів та контролює виконання ухвалених ними рішень;

вносить на затвердження загальних зборів рішення про прийняття в кооператив нових членів і припинення членства;

забезпечує збереження майна;

організовує проведення незалежних аудиторських перевірок діяльності; вирішує питання навчання членів кооперативу, співробітництва з вітчизняними й іноземними організаціями;

делегує виконавчому директору право на прийняття відповідних рішень із питань компетенції правління, якщо це передбачено статутом; вирішує інші питання діяльності кооперативу.

Правління очолює голова кооперативу, який обраний загальними зборами членів виробничого кооперативу. Функції голови та порядок його відкликання визначаються статутом. Члени правління працюють переважно на громадських засадах. У статуті кооперативу може бути передбачено винагороду за роботу членів правління.

Періодичність проведення засідань правління кооперативу визначається статутом. Рішення ухвалюється більшістю голосів за наявності на засіданні не менше двох третин членів правління.

Правління виробничого кооперативу може наймати виконавчого директора для оперативного управління діяльністю підприємства. Виконавчий директор не може бути членом кооперативу. Він здійснює свою діяльність на умовах контракту, який укладає з ним правління кооперативу, та виконує функції відповідно до статуту.

У разі, якщо кількість членів виробничого кооперативу становить більше п'ятдесяти осіб, у кооперативі може утворюватися **наглядова рада** для контролю за діяльністю виконавчого директора.

Наглядова рада обирається загальними зборами з числа членів кооперативу у складі трьох – п'яти осіб. Член наглядової ради не може бути членом правління чи ревізійної комісії.

З метою контролю за фінансово-господарською діяльністю виробничого кооперативу обирається **ревізійна комісія**, а в кооперативі, до складу якого входить менше десяти членів, – ревізор. Ревізійна комісія (ревізор) обирається загальними зборами із числа членів кооперативу. Членами ревізійної комісії (ревізором) не можуть бути члени правління чи спостережної ради виробничого кооперативу. Ревізійна комісія (ревізор) підзвітна загальним зборам членів виробничого кооперативу.

Виробничий кооператив відповідає за своїми зобов'язаннями всім належним йому майном. Його члени несуть за зобов'язаннями кооперативу субсидіарну (додаткову) відповідальність своїм майном у розмірі, не меншому їх пайового внеску, якщо більший розмір відповідальності не передбачено законом або статутом кооперативу. Виробничий кооператив не несе відповідальності за зобов'язаннями членів кооперативу.

Контрольні запитання

1. Розкрийте поняття виробничого кооперативу.
2. Охарактеризуйте особливості створення та припинення виробничого кооперативу.
3. Розкрийте зміст установчих документів виробничого кооперативу.
4. Охарактеризуйте правовий режим майна виробничого кооперативу.
5. Розкрийте порядок управління виробничим кооперативом.

Рекомендована література: [18; 29; 68; 69; 139; 191].

10. Правове становище підприємств і їх об'єднань

10.1. Поняття та види підприємств.

10.2. Поняття приватного підприємства.

10.3. Правове становище підприємств, що діють на основі колективної власності.

10.4. Поняття та правовий статус державних (казенних) і комунальних підприємств.

10.5. Поняття та види об'єднань підприємств.

Ключові слова: приватне підприємство; державне підприємство; казенне підприємство; державне унітарне підприємство; комунальне унітарне підприємство; корпоративне підприємство; підприємство з іноземними інвестиціями; мікропідприємства; малі підприємства; великі підприємства; суб'єкти середнього підприємництва; фермерське господарство; підприємство колективної власності; споживча кооперація; об'єднання підприємств; асоціація; корпорація; консорціум; концерн.

10.1. Поняття та види підприємств

Суб'єктами господарювання за ст. 55 ГК України є: господарські організації – юридичні особи, створені відповідно до ЦК України; державні, комунальні й інші підприємства, створені відповідно до ГК України, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність і зареєстровані в установленому законом порядку; громадяни України, іноземці й особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність і зареєстровані як підприємці [32].

У цивільному праві підприємство не є окремим суб'єктом права, а виступає як певний майновий комплекс, що включає матеріальні та нематеріальні елементи, і як такий є лише об'єктом права. На відміну від цивілістичного підходу, в господарському праві підприємство – самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності.

Підприємства можуть створюватись як для здійснення підприємництва, так і для некомерційної господарської діяльності. Підприємства незалежно від форми власності, організаційно-правової форми, а також установчих документів, на основі яких вони створені та діють, мають рівні права й обов'язки.

Підприємство є юридичною особою, має відокремлене майно, самостійний баланс, рахунки в установах банків і може мати печатки. Підприємство не може мати у своєму складі інших юридичних осіб.

Залежно від форм власності, передбачених законодавством, в Україні можуть діяти підприємства таких видів:

приватне підприємство, що діє на основі приватної власності громадян чи суб'єкта господарювання (юридичної особи);

підприємство колективної власності – підприємство, що діє на основі колективної власності;

комунальне підприємство, що діє на основі комунальної власності територіальної громади;

державне підприємство, що діє на основі державної власності;

підприємство, засноване на змішаній формі власності (на базі об'єднання майна різних форм власності);

спільне комунальне підприємство, яке діє на договірних засадах спільного фінансування (утримання) відповідними територіальними громадами – суб'єктами співробітництва.

У разі, якщо в статутному капіталі підприємства іноземна інвестиція становить не менше 10 %, воно визнається підприємством з **іноземними інвестиціями**. Підприємство набуває статусу підприємства з іноземними інвестиціями з дня зарахування іноземної інвестиції на його баланс. Іноземною інвестицією є цінності, що вкладаються іноземними інвесторами в об'єкти інвестиційної діяльності відповідно до законодавства України

з метою отримання прибутку або досягнення соціального ефекту. Іноземні інвестиції можуть вкладатися в об'єкти, інвестування в які не заборонене законами України.

Підприємства з іноземними інвестиціями мають право бути засновниками дочірніх підприємств, створювати філії та представництва на території України та за її межами з додержанням вимог законодавства України та відповідних держав.

Іноземним підприємством є створене за законодавством України унітарне або корпоративне підприємство, що діє виключно на основі власності іноземців або іноземних юридичних осіб, або діюче підприємство, придбане повністю у власність цих осіб.

Підприємство, в статутному капіталі якого іноземна інвестиція становить 100 %, також вважається іноземним підприємством. Іноземні підприємства не можуть створюватися у визначених законом галузях, які мають стратегічне значення для безпеки держави.

Залежно від способу утворення (заснування) та формування статутного капіталу в Україні діють підприємства унітарні та корпоративні.

Унітарне підприємство створюється одним засновником, який виділяє необхідне для цього майно, формує відповідно до закону статутний капітал, не поділений на частки (паї); затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через керівника, який ним призначається; керує підприємством і формує його трудовий колектив на засадах трудового найму; вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства. Унітарними є: підприємства державні, комунальні; підприємства, засновані на власності об'єднання громадян, релігійної організації або на приватній власності засновника.

Корпоративне підприємство утворюється, як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором). Воно діє на основі:

об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами;

корпоративних прав, у тому числі через створені ними органи;

участі засновників (учасників) у розподілі доходів і ризиків підприємства.

Корпоративними є кооперативні підприємства, підприємства, створені у формі господарського товариства, а також інші підприємства, в тому числі засновані на приватній власності двох чи більше осіб.

У випадках існування залежності від іншого підприємства, підприємство визнається *дочірнім*.

Залежно від кількості працюючих і доходів підприємства поділяють на:

мікропідприємства. Це фізичні особи, зареєстровані у встановленому законом порядку як фізичні особи-підприємці. Середня кількість працівників у них за звітний період (календарний рік) не перевищує десяти осіб і річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 млн євро, визначену за середньорічним курсом НБ України. Юридичні особи – суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, в яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує десяти осіб і річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 млн євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України;

малі підприємства. Це фізичні особи, зареєстровані у встановленому законом порядку як фізичні особи-підприємці. У них середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує п'ятдесяти осіб і річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 млн євро, визначену за середньорічним курсом НБ України. Юридичні особи-суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, в яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує п'ятдесяти осіб і річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 млн євро, визначену за середньорічним курсом НБ України;

великі підприємства. Це суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) перевищує 250 осіб і річний дохід від будь-якої діяльності перевищує суму, еквівалентну 50 млн євро, визначену за середньорічним курсом НБ України;

інші суб'єкти господарювання належать до суб'єктів *середнього підприємництва*.

Управління підприємством здійснюється відповідно до його установчих документів на основі поєднання прав власника щодо господарського використання свого майна й участі в управлінні трудовим колективом. Власник здійснює свої права щодо управління підприємством безпосередньо

або через уповноважені ним органи відповідно до статуту підприємства або інших установчих документів.

Для управління господарською діяльністю підприємства власник або уповноважений ним орган призначає керівника підприємства. У разі наймання керівника з ним укладається договір, в якому визначаються строк наймання, права, обов'язки та відповідальність керівника, умови його матеріального забезпечення, умови звільнення його з посади, інші умови наймання за погодженням сторін.

Керівник підприємства без доручення діє від імені підприємства, представляє його інтереси в органах державної влади й органах місцевого самоврядування, інших організаціях, у відносинах з юридичними особами та громадянами, формує адміністрацію підприємства та вирішує питання діяльності підприємства в межах та порядку, визначених установчими документами.

Трудовий колектив підприємства складають усі громадяни, які своєю працею беруть участь в його діяльності на основі трудового договору (контракту, угоди) або інших форм, що регулюють трудові відносини працівника з підприємством. Повноваження трудового колективу щодо його участі в управлінні підприємством установлюються статутом або іншими установчими документами відповідно до вимог ГК України, законів про окремі види підприємств і про трудові колективи.

Рішення з соціально-економічних питань, що стосуються діяльності підприємства, розробляються й ухвалюються його органами управління за участю трудового колективу й уповноважених ним органів.

Майно підприємства становлять виробничі та невиробничі фонди, а також інші цінності, вартість яких відображається в самостійному балансі підприємства.

Джерелами формування майна підприємства є:

- грошові та матеріальні внески засновників;
- доходи, отримані від реалізації продукції, послуг, інших видів господарської діяльності;
- доходи від цінних паперів;
- кредити банків та інших кредиторів;
- капітальні вкладення та дотації з бюджетів;
- майно, придбане в інших суб'єктів господарювання, організацій та громадян у встановленому законодавством порядку;
- інші джерела, не заборонені законодавством України.

10.2. Поняття приватного підприємства

Згідно зі ст. 113 ГК України [32] **приватним підприємством** визнається підприємство, що діє на основі приватної власності одного або кількох громадян, іноземців, осіб без громадянства, їх праці чи з використанням найманої праці. Приватним є також підприємство, що діє на основі приватної власності суб'єкта господарювання – юридичної особи.

Засновниками приватного підприємства можуть бути лише фізичні особи (обмежень за кількістю немає, але якщо кількість більше десяти осіб, то це вже має бути акціонерне товариство) або тільки одна юридична особа.

У разі, коли приватне підприємство створюється кількома фізичними особами, то воно вважається корпоративним. Це означає, що статутний капітал розділений на частини. Однак від цього приватне підприємство не стає господарським товариством.

Статутний капітал формується за рахунок внесків засновників як грошовими коштами, так і цінними паперами, речами, об'єктами інтелектуальної власності.

Різновидом приватних підприємств господарське законодавство визнає і фермерське господарство. Так, згідно зі ст. 114 ГК України *фермерське господарство* – це форма підприємництва громадян з метою виробництва, переробки та реалізації товарної сільськогосподарської продукції.

Відносини, пов'язані зі створенням і діяльністю фермерських господарств, регулюються Законом України "Про фермерське господарство" [165].

Фермерське господарство може бути створене одним громадянином або кількома громадянами України, які є родичами або членами сім'ї. Членами фермерського господарства не можуть бути особи, які працюють у ньому за трудовим договором (контрактом, угодою).

Фермерське господарство має найменування та може мати печатки. Фермерське господарство діє на основі статуту. У статуті зазначаються: найменування господарства, його місцезнаходження, адреса; предмет і мета діяльності; порядок формування майна (складеного капіталу); органи управління, порядок прийняття ними рішень; порядок вступу до господарства та виходу з нього й інші положення, що не суперечать законодавству України.

10.3. Правове становище підприємств, що діють на основі колективної власності

Підприємство колективної власності – це корпоративне або унітарне підприємство, що діє на основі колективної власності засновника (засновників). Підприємствами колективної власності є виробничі кооперативи; підприємства споживчої кооперації, громадських та релігійних організацій; інші підприємства, передбачені законом.

Кооперативи як добровільні об'єднання громадян з метою спільного вирішення ними економічних, соціально-побутових та інших питань можуть створюватися у різних галузях (виробничі, споживчі, житлові тощо). Діяльність різних видів кооперативів регулюється законом.

Споживча кооперація в Україні – система самоврядних організацій громадян (споживчих товариств, їх спілок, об'єднань), а також підприємств та установ цих організацій, яка є самостійною організаційною формою кооперативного руху.

Первинною ланкою споживчої кооперації є споживче товариство – самоврядна організація громадян, які на основі добровільності членства, майнової участі та взаємодопомоги об'єднуються для спільної господарської діяльності з метою колективного організованого забезпечення своїх економічних і соціальних інтересів. Кожний член споживчого товариства має свою частку в його майні.

Споживче товариство є юридичною особою та діє на основі статуту. Власність споживчої кооперації складається з власності споживчих товариств, спілок (об'єднань) та їх спільної власності й є однією з форм колективної власності. Володіння, користування та розпорядження власністю споживчої кооперації здійснюють її органи відповідно до установчих документів товариств, спілок (об'єднань).

Підприємствами споживчої кооперації визнаються унітарні або корпоративні підприємства, утворені споживчим товариством (товариствами) або спілкою (об'єднанням) споживчих товариств з метою здійснення статутних цілей цих товариств, спілок (об'єднань).

Підприємством об'єднання громадян, релігійної організації є унітарне підприємство, засноване на власності об'єднання громадян (громадської організації, політичної партії) або власності релігійної організації для здійснення господарської діяльності з метою виконання їх статутних завдань.

Засновником підприємства об'єднання громадян є відповідне об'єднання громадян, що має статус юридичної особи, а також об'єднання (спілка) громадських організацій у разі, якщо його статутом передбачене право заснування підприємств. Політичним партіям та юридичним особам, що ними створюються, забороняється засновувати підприємства, за винятком: засобів масової інформації; підприємств, що здійснюють продаж суспільно-політичної літератури, інших пропагандистсько-агітаційних матеріалів, виробів з власною символікою, проведення виставок, лекцій, фестивалів та інших суспільно-політичних заходів.

Релігійні організації мають право засновувати видавничі, поліграфічні, виробничі, реставраційно-будівельні, сільськогосподарські й інші підприємства, необхідні для забезпечення діяльності цих організацій. Підприємство об'єднання громадян, релігійної організації діє на основі статуту й є юридичною особою, здійснюючи свою діяльність на праві оперативного управління.

10.4. Поняття та правовий статус державних (казених) і комунальних підприємств

Державне унітарне підприємство утворюється компетентним органом державної влади в розпорядчому порядку на базі відокремленої частини державної власності (як правило, без поділу її на частки) та входить до сфери його управління.

Майно державного унітарного підприємства перебуває у державній власності та закріплюється за таким підприємством на праві господарського відання чи оперативного управління.

Найменування державного унітарного підприємства повинно містити слова "державне підприємство". Державні унітарні підприємства діють як державні комерційні або казенні підприємства.

Державне комерційне підприємство є суб'єктом підприємницької діяльності, діє на основі статуту або модельного статуту та несе відповідальність за наслідки своєї діяльності всім належним йому на праві господарського відання майном. Майно державного комерційного підприємства закріплюється за ним на праві господарського відання.

Статутний капітал державного комерційного підприємства утворюється уповноваженим органом, до сфери управління якого воно належить. Розмір статутного капіталу державного комерційного підприємства встанов-

люється зазначеним уповноваженим органом. Статутний капітал державного комерційного підприємства підлягає сплаті до закінчення першого року з дня його державної реєстрації.

Державне унітарне комерційне підприємство може бути перетворене на державне акціонерне товариство, 100 % акцій якого належать державі, у порядку, встановленому КМ України.

Казенні підприємства створюються у галузях економіки, в яких:

законом дозволене здійснення господарської діяльності лише державним підприємствам;

основним споживачем (понад 50 %) продукції (робіт, послуг) виступає держава;

за умовами господарювання неможлива вільна конкуренція товаровиробників чи споживачів;

переважаючим (понад 50 %) є виробництво суспільно необхідної продукції (робіт, послуг), яке за своїми умовами та характером задоволених потреб, як правило, не може бути рентабельним;

приватизація майнових комплексів державних підприємств заборонена законом.

Казенне підприємство створюється за рішенням КМ України. У рішенні про його створення визначаються обсяг і характер основної діяльності, а також орган, до сфери управління якого входить створюване підприємство.

Майно казенного підприємства закріплюється за ним на праві оперативного управління.

Казенне підприємство є юридичною особою, має відповідні рахунки в установах Державного банку, печатку зі своїм найменуванням. Найменування казенного підприємства повинно містити слова "казенне підприємство". Казенне підприємство здійснює господарську діяльність відповідно до виробничих завдань органу, до сфери управління якого воно входить. Казенне підприємство не має права відчужувати або іншим способом розпоряджатися закріпленим за ним майном, що належить до основних фондів, без попередньої згоди органу, до сфери управління якого воно належить.

Комунальне унітарне підприємство утворюється компетентним органом місцевого самоврядування в розпорядчому порядку на базі відокремленої частини комунальної власності та входить до сфери його управління.

Майно комунального унітарного підприємства перебуває у комунальній власності та закріплюється за таким підприємством на праві господарського відання (комунальне комерційне підприємство) або на праві оперативного управління (комунальне некомерційне підприємство).

Статутний капітал комунального унітарного підприємства утворюється органом, до сфери управління якого воно належить. Розмір статутного капіталу комунального унітарного підприємства визначається відповідною місцевою радою. Найменування комунального унітарного підприємства повинно містити слова "комунальне підприємство" та вказівку на орган місцевого самоврядування, до сфери управління якого входить дане підприємство.

10.5. Поняття та види об'єднань підприємств

Господарським кодексом підприємствам надано право на добровільних засадах об'єднувати свою господарську діяльність – виробничу, комерційну й інші її види.

Об'єднанням підприємств є господарська організація, утворена у складі двох або більше підприємств з метою координації їх виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних і соціальних завдань.

Об'єднання підприємств утворюються підприємствами на добровільних засадах або за рішенням уповноважених органів (антимонопольний комітет, суд). В об'єднання підприємств можуть входити підприємства, утворені за законодавством інших держав, а підприємства України можуть входити в об'єднання підприємств, утворені на території інших держав.

Об'єднання підприємств можуть утворюватися на невизначений строк або як тимчасові об'єднання. Об'єднання підприємств є юридичною особою.

Залежно від порядку заснування об'єднання підприємств можуть утворюватися як господарські об'єднання або як державні чи комунальні господарські об'єднання.

Види об'єднань підприємств:

господарське об'єднання – об'єднання підприємств, утворене за ініціативою підприємств (незалежно від їх виду), які на добровільних засадах об'єднали свою господарську діяльність. Господарські об'єднання діють на основі установчого договору та/або статуту, який затверджується їх засновниками;

державне (комунальне) господарське об'єднання – об'єднання підприємств, утворене державними (комунальними) підприємствами за рішенням КМ України або, у визначених законом випадках, за рішенням міністерств (інших органів), до сфери управління яких належать підприємства, що утворюють об'єднання, або за рішенням компетентних органів місцевого самоврядування. Державне (комунальне) господарське об'єднання діє на основі рішення про його утворення та статуту, який затверджується органом, що прийняв рішення про утворення об'єднання.

Господарські об'єднання утворюються в різних організаційно-правових формах – таких, як: асоціації, корпорації, консорціуми, концерни, інші об'єднання підприємств, передбачені законом.

Асоціація – договірне об'єднання, створене з метою: постійної координації господарської діяльності об'єднаних підприємств шляхом централізації однієї або кількох виробничих та управлінських функцій; розвитку спеціалізації і кооперації виробництва; організації спільних виробництв на основі об'єднання учасниками фінансових і матеріальних ресурсів – для задоволення переважно господарських потреб учасників асоціації.

У статуті асоціації повинно бути зазначено, що вона є господарською асоціацією. Асоціація не має права втручатися у господарську діяльність підприємств – учасників асоціації. За рішенням учасників асоціація може бути уповноважена представляти їх інтереси у відносинах з органами влади, іншими підприємствами й організаціями.

Корпорація – договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів об'єднаних підприємств з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності органам управління.

Консорціум – тимчасове статутне об'єднання підприємств для досягнення його учасниками певної спільної господарської мети (реалізації цільових програм, науково-технічних, будівельних проектів тощо). Консорціум використовує: кошти, якими його наділяють учасники; централізовані ресурси, виділені на фінансування відповідної програми, а також кошти, що надходять з інших джерел, в порядку, визначеному його статутом. У разі досягнення мети його створення консорціум припиняє свою діяльність.

Концерн – статутне об'єднання підприємств, а також інших організацій на основі їх фінансової залежності від одного або групи учасників об'єднання з централізацією функцій науково-технічного та виробничого розвитку,

інвестиційної, фінансової, зовнішньоекономічної та іншої діяльності. Учасники концерну наділяють його частиною своїх повноважень, у тому числі правом представляти їх інтереси у відносинах з органами влади, іншими підприємствами й організаціями. Учасники концерну не можуть бути одночасно учасниками іншого концерну.

Державні та комунальні господарські об'єднання утворюються переважно у формі корпорації або концерну, незалежно від найменування об'єднання (комбінат, трест тощо).

Підприємства – учасники об'єднання підприємств зберігають статус юридичної особи незалежно від організаційно-правової форми об'єднання.

Підприємство – учасник господарського об'єднання має право:

добровільно вийти з об'єднання на умовах і в порядку, визначених установчим договором про його утворення чи статутом господарського об'єднання;

бути членом інших об'єднань підприємств, якщо законом, засновницьким договором чи статутом господарського об'єднання не встановлено інше;

отримувати від господарського об'єднання в установленому порядку інформацію, пов'язану з інтересами підприємства;

отримувати частину прибутку від діяльності господарського об'єднання відповідно до його статуту.

Підприємство може мати також інші права, передбачені засновницьким договором чи статутом господарського об'єднання відповідно до законодавства. Підприємство, яке входить до складу державного або комунального господарського об'єднання, не має права без згоди об'єднання виходити з його складу, а також об'єднувати на добровільних засадах свою діяльність з іншими суб'єктами господарювання та приймати рішення про припинення.

Майно передається об'єднанню його учасниками у господарське відання або в оперативне управління на основі установчого договору чи рішення про утворення об'єднання. Вартість майна об'єднання відображається у його балансі.

Об'єднання підприємств не відповідає за зобов'язаннями його учасників, а підприємства-учасники не відповідають за зобов'язаннями об'єднання, якщо інше не передбачено установчим договором або статутом об'єднання.

Контрольні запитання

1. Розкрийте поняття та класифікацію підприємств.
2. Охарактеризуйте правовий статус приватного підприємства.
3. Охарактеризуйте правовий статус комунального підприємства.
4. Розкрийте поняття й ознаки державного підприємства.
5. Охарактеризуйте особливості правового становища казенного підприємства.
6. Охарактеризуйте передбачені чинним законодавством види господарських об'єднань.

Рекомендована література: [22; 23; 28; 32; 34; 55; 72; 74; 75; 78; 165; 189].

11. Загальна характеристика припинення господарської діяльності

11.1. Поняття, способи та форми припинення діяльності суб'єктів господарювання.

11.2. Поняття, види реорганізації та правові наслідки їх застосування.

11.3. Поняття, підстави та порядок ліквідації підприємства.

Ключові слова: припинення господарської діяльності; припинення діяльності суб'єкта господарювання; реорганізація; злиття; приєднання; поділ; виділення; перетворення; ліквідація; примусове припинення.

11.1. Поняття, способи та форми припинення діяльності суб'єктів господарювання

До змісту поняття припинення господарської діяльності суб'єктів господарювання входять юридичні підстави, акти та процесуально-правові дії щодо припинення суб'єктів господарювання як суб'єктів права.

Підставами для припинення суб'єктів господарювання є певні фактичні обставини, з якими закон пов'язує припинення їх діяльності. Вони встановлюються законодавством та установчими документами підприємства.

Загальні підстави для припинення діяльності суб'єктів господарювання встановлюються ст. 59 ЦК України. Так, **припинення діяльності суб'єкта господарювання** здійснюється шляхом його реорганізації (злиття, приєднання, поділу, перетворення) або ліквідації за рішенням власника (власників) чи уповноважених ним органів, за рішенням інших осіб – засновників суб'єкта господарювання чи їх правонаступників, а у випадках, передбачених чинним законодавством України, – за рішенням суду.

Загальний процесуальний порядок і форми здійснення припинення регламентуються нормами ст. 60, 61 ГК України [32] та ст. 104, 112 ЦК України [194]. У разі банкрутства підприємства правовідносини припинення регулюються Законом України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" [99].

Особливі підстави та форми припинення діяльності окремих суб'єктів господарювання регламентуються відповідними законами (наприклад, ст. 83 Закону України "Про господарські товариства" [101] передбачається припинення командитного товариства у разі виходу всіх учасників із повною відповідальністю, а також виходу всіх вкладників).

Способи припинення – це закріплений законодавством порядок припинення діяльності суб'єкта господарювання, який визначає право відповідного органу приймати рішення про припинення діяльності.

Відповідно до ст. 59 ЦК України можна назвати такі способи припинення діяльності підприємства: *добровільний спосіб*, заснований на вирішенні власників, засновників суб'єкта господарювання; *примусовий спосіб*, заснований на рішенні суду.

Формами припинення діяльності підприємства є: *реорганізація* (злиття, приєднання, поділ, перетворення) або *ліквідація* підприємства.

Підстави та форми припинення господарської діяльності суб'єктів господарювання залежать від їх юридичного статусу.

Припинення підприємницької діяльності фізичної особи відбувається за підставами, передбаченими ст. 46 Закону України "Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань" [106]:

прийняття фізичною особою-підприємцем рішення про припинення підприємницької діяльності;

смерть фізичної особи, яка була зареєстрована як підприємець;

постанова судового рішення про оголошення фізичної особи померлою або визнання безвісно відсутньою;

постанова судового рішення про визнання фізичної особи, яка є підприємцем, недієздатною або про обмеження її цивільної дієздатності;

постанова судового рішення про припинення підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця з таких підстав:

а) визнання фізичної особи-підприємця банкрутом;

б) здійснення фізичною особою підприємницької діяльності, забороненої законом;

в) неподання протягом року органам Державної податкової служби податкових декларацій, документів фінансової звітності відповідно до закону.

Таким чином, на відміну від юридичних осіб, фізична особа – суб'єкт підприємницької діяльності не припиняється, а припиняє свою підприємницьку діяльність.

11.2. Поняття, види реорганізації та правові наслідки їх застосування

Реорганізація суб'єкта господарювання – юридичної особи є формою його припинення шляхом злиття, приєднання, поділу, перетворення з подальшим переходом до новоствореної юридичної особи всіх майнових прав та обов'язків колишнього суб'єкта господарської діяльності.

Після реорганізації правонаступник відповідає за боргами реорганізованої особи в повному обсязі незалежно від обсягу отриманих активів.

Відповідно до ст. 106 ЦК України **реорганізація відбувається за:**

рішенням учасників або органу юридичної особи, уповноважених на це установчими документами;

судовим рішенням, прийнятим у випадках, передбачених законом;

рішенням органу державної влади, прийнятим у випадках, передбачених законом.

Видами реорганізації є: злиття, приєднання, поділ, виділення, перетворення суб'єкта підприємницької діяльності (ст. 59 ЦК України).

У разі **злиття** суб'єктів господарювання всі майнові права й обов'язки кожного з них переходять до суб'єкта господарювання, що утворений внаслідок злиття. У процесі злиття створюється новий суб'єкт господарювання з одночасним припиненням двох або більшої кількості інших. *Злиття* вважається завершеним з моменту державної реєстрації новоствореної юридичної особи та державної реєстрації припинення юридичних осіб, що припиняються у результаті злиття.

У випадку злиття одного або кількох суб'єктів господарювання до іншого суб'єкта господарювання переходять усі майнові права й обов'язки приєднаних суб'єктів господарювання. Тобто відбувається "поглинання" слабшого більш сильним. **Приєднання** вважається завершеним з моменту державної реєстрації відповідних змін до установчих документів і державної реєстрації припинення юридичних осіб, що припиняються в результаті приєднання.

У зв'язку з тим, що під час злиття та приєднання відбувається концентрація суб'єктів господарювання, чинне законодавство про захист економічної конкуренції містить положення про необхідність отримання дозволу органів Антимонопольного комітету України на такі **види реорганізації**:

у разі **поділу** підприємства всі його майнові права й обов'язки переходять за роздільним актом (балансом) у відповідних частках до кожного з нових суб'єктів господарювання, що утворені внаслідок цього поділу. У результаті "старі" підприємства припиняються. Поділ вважається завершеним з моменту державної реєстрації новоутворених юридичних осіб і державної реєстрації припинення юридичної особи, що припиняється у результаті поділу;

у разі **виділення** одного або кількох нових суб'єктів господарювання до кожного з них переходять за роздільним актом (балансом) у відповідних частках майнові права й обов'язки реорганізованого. Водночас підприємство, з якого відбулося виділення та створення іншого, зберігає за собою певні майнові права й обов'язки та продовжує існування. Таким чином, виділення – це єдиний вид реорганізації, в якому вона не є формою припинення суб'єкта господарювання.

Відповідно до ст. 108 ЦК України **перетворенням** юридичної особи є зміна її організаційно-правової форми. У разі перетворення одного суб'єкта господарювання на інший до новоутвореного суб'єкта господарювання переходять усі майнові права й обов'язки попереднього суб'єкта господарювання. *Перетворення* вважається завершеним з моменту державної реєстрації новоутвореної юридичної особи та державної реєстрації припинення юридичної особи, що припиняється у результаті перетворення.

11.3. Поняття, підстави та порядок ліквідації підприємства

Ліквідацією визнається припинення юридичної особи без правонаступництва інших юридичних чи фізичних осіб. Припинення юридичної особи шляхом ліквідації може бути добровільним або примусовим.

Відповідно до ст. 91, 109 ЦК України припинення юридичної особи в **добровільному порядку** здійснюється на таких *підставах*:

за рішенням його учасників або органу юридичної особи, уповноваженого на це установчими документами без зазначення мотивів прийняття відповідного рішення за власною заявою, у тому числі:

- у зв'язку із закінченням строку, на який було створено юридичну особу;
- у зв'язку з досягненням мети, для якої було створено юридичну особу;
- в інших випадках, передбачених установчими документами.

Припинення юридичних осіб у **примусовому порядку** здійснюється за рішенням суду з підстав, передбачених ст. 91, 109 ЦК України, ст. 38 Закону України "Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань" [106]. Так, відповідно до зазначених норм, *примусове припинення* юридичних осіб здійснюється внаслідок:

визнання недійсним запису про проведення державної реєстрації через порушення закону, допущені під час створення юридичної особи, які не можна усунути;

здійснення діяльності, що суперечить установчим документам або заборонена законом;

невідповідність мінімального розміру статутного фонду юридичної особи вимогам закону;

неподання протягом року органам Державної податкової служби податкових декларацій, документів фінансової звітності відповідно до закону;

наявності в ЄДР запису про відсутність юридичної особи за вказаним її місцезнаходженням;

визнання суб'єкта підприємницької діяльності банкрутом (у випадках, передбачених чинним законодавством).

Вимога про припинення юридичної особи в примусовому порядку (крім ліквідації у зв'язку з банкрутством) з наведених підстав може бути подана до суду лише органом, що здійснює державну реєстрацію, або учасником юридичної особи.

Загальний порядок ліквідації підприємства юридичної особи встановлений ст. 60 ГК та ст. 111 ЦК України.

Ліквідація підприємства здійснюється ліквідаційною комісією, яка створюється власником майна підприємства або його представниками (органами), або іншим органом, визначеним законом. Ліквідацію суб'єкта господарювання може бути також покладено на орган управління суб'єкта, що ліквідується.

Орган (особа), який прийняв рішення про ліквідацію підприємства, встановлює порядок і визначає строки проведення ліквідації, а також строк для заяви претензій кредиторами, який не може бути менше двох місяців з дня оголошення про ліквідацію.

Ліквідаційна комісія або інший орган, який проводить ліквідацію суб'єкта господарювання, вміщує в друкованих виданнях відповідно до вимог чинного законодавства повідомлення про: його ліквідацію, про порядок і строки заяви кредиторами претензій, а явних (відомих) кредиторів повідомляє персонально у письмовій формі у встановлені законодавством терміни.

Одночасно ліквідаційна комісія вживає всіх необхідних заходів, встановлених законодавством, щодо стягнення дебіторської заборгованості ліквідованого підприємства, та виявлення вимог кредиторів, з письмовим повідомленням кожного з них про ліквідацію підприємства.

Ліквідаційна комісія після закінчення терміну для пред'явлення вимог кредиторами складає проміжний ліквідаційний баланс, який містить відомості про склад майна ліквідованої юридичної особи, перелік висунутих кредиторами вимог, а також про результати їх розгляду. Проміжний ліквідаційний баланс затверджується учасниками юридичної особи або органом, який прийняв рішення про його ліквідацію.

Претензії кредиторів до ліквідованого суб'єкта господарювання, задовольняються з майна цього суб'єкта, якщо інше не передбачено ГК України й іншими законами.

Виплата грошових сум кредиторам ліквідованої юридичної особи провадиться у порядку черговості, встановленої ст. 112 ЦК України, відповідно до проміжного ліквідаційного балансу, починаючи з дня його затвердження, за винятком кредиторів четвертої черги, виплати яким провадяться після закінчення місяця від дня затвердження проміжного ліквідаційного балансу.

У разі ліквідації платоспроможної юридичної особи **вимоги її кредиторів задовольняються у такій черговості:**

у першу чергу – вимоги щодо відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, та вимоги кредиторів, забезпечені заставою чи іншим способом;

у другу чергу – вимоги працівників, пов'язані з трудовими відносинами, вимоги автора про плату за використання результату його інтелектуальної, творчої діяльності;

у третю чергу – вимоги щодо податків, зборів (обов'язкових платежів);
у четверту чергу – всі інші вимоги.

Вимоги однієї черги задовольняються пропорційно сумі вимог, що належать кожному кредитору цієї черги.

У разі відмови ліквідаційної комісії у задоволенні вимог кредитора або ухилення від їх розгляду кредитор має право до затвердження ліквідаційного балансу юридичної особи звернутися в суд з позовом до ліквідаційної комісії. За рішенням суду вимоги кредитора можуть бути задоволені за рахунок майна, що залишилося після ліквідації юридичної особи.

Вимоги кредитора, заявлені після спливу строку, встановленого ліквідаційною комісією для їх пред'явлення, задовольняються з майна юридичної особи, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, заявлених своєчасно.

Погашеними вважають такі вимоги кредиторів:

1) не визнані ліквідаційною комісією, якщо кредитор у місячний строк після отримання повідомлення про повну або часткову відмову у визнанні його вимог не звертався до суду з позовом;

2) у задоволенні яких за рішенням суду кредиторів відмовлено;

3) не задоволені через відсутність майна юридичної особи, що ліквідується.

Після завершення розрахунків з кредиторами ліквідаційна комісія складає ліквідаційний баланс і подає його власнику або органу, який призначив ліквідаційну комісію.

Майно юридичної особи, що залишилося після задоволення претензій кредиторів, передається її учасникам, якщо інше не встановлено установчими документами юридичної особи або законом.

Юридична особа є ліквідованою з дня внесення до Єдиного державного реєстру запису про його припинення. Такий запис вноситься після затвердження ліквідаційного балансу відповідно до вимог ЦК України.

Контрольні запитання

1. Охарактеризуйте поняття припинення діяльності суб'єктів господарювання.

2. Наведіть підстави припинення діяльності суб'єктів господарювання.

3. Розкрийте поняття ліквідації і реорганізації як форми припинення суб'єктів господарювання.

4. Розкрийте порядок державної реєстрації припинення юридичної особи.

5. Розкрийте порядок державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця.

Рекомендована література: [99; 101; 106; 172; 192; 194; 199].

12. Особливості ліквідації суб'єкта господарювання у зв'язку з банкрутством

12.1. Поняття та суб'єкти банкрутства.

12.2. Проведення у справах про банкрутство.

12.3. Санація боржника як судова процедура у справі про банкрутство.

12.4. Ліквідаційна процедура.

12.5. Мирова угода як судова процедура у справі про банкрутство.

Ключові слова: банкрутство; неплатоспроможність суб'єкта господарювання; боржник; кредитор; арбітражний керуючий; Фонд державного майна України; державний орган з питань банкрутства; проведення у справі про банкрутство; розпорядження майном боржника; санація боржника; керуючий санацією; ліквідатор; ліквідаційна процедура; мирова угода.

12.1. Поняття та суб'єкти банкрутства

Інститут банкрутства в Україні запроваджено у зв'язку з ринковою орієнтацією вітчизняної економіки, основним принципом якої є принцип підприємництва: здійснення підприємницької діяльності самостійно, на власний ризик і під власну відповідальність підприємця. Інститут банкрутства забезпечує звільнення ринкової економіки від неефективних господарюючих суб'єктів, які функціонують на засадах самофінансування (з метою отримання прибутку) та несуть самостійну відповідальність за власними зобов'язаннями.

Ознаки банкрутства:

1) застосування інституту за загальним правилом у сфері підприємницької діяльності (тобто, щодо суб'єктів підприємницької діяльності, основною рисою яких є функціонування з метою отримання прибутку);

2) встановлюється господарським судом як юридичний факт, що породжує певні наслідки (тобто слід відрізнити від неплатоспроможності боржника як фактичного стану);

3) змістовність встановленого господарським судом факту банкрутства – неспроможність суб'єкта підприємницької діяльності у повній мірі розрахуватися за своїми боргами (неплатоспроможність) у зв'язку з перевищенням пасивів (суми боргових зобов'язань боржника) над його активами (критерій неоплатності, визначений ч. 4 ст. 205 ГК України);

4) неплатоспроможність боржника має бути стійкою та не піддаватися усуненню, попри здійсненим судовим заходам з відновлення платоспроможності суб'єкта.

Неплатоспроможність суб'єкта господарювання – це неспроможність суб'єкта підприємництва після настання встановленого строку виконати свої грошові зобов'язання перед іншими особами, територіальною громадою або державою інакше, як через відновлення його платоспроможності.

Банкрутство – це встановлений господарським судом факт неспроможності суб'єкта підприємницької діяльності виконати свої грошові зобов'язання не інакше, як через застосування ліквідаційної процедури. Проведення за справою про банкрутство порушується за наявності матеріально-правових і процесуально-правових умов.

Матеріально-правовими умовами порушення провадження у справі про банкрутство є стійка (понад три місяці) та значна (на суму не менше трьохсот мінімальних розмірів заробітної плати) неплатоспроможність.

Процесуально-правовими умовами порушення провадження у справі про банкрутство є подання боржником або кредитором (кредиторами) до господарського суду (за місцезнаходженням боржника) заяви про порушення справи про банкрутство з комплектом передбачених законом документів.

Учасники у справі про банкрутство: сторони, забезпечені кредитори, арбітражний керуючий (фізична особа, призначена господарським судом у встановленому порядку в справі про банкрутство як розпорядник майна, керуючий санацією або ліквідатор з числа осіб, які отримали відповідне свідоцтво та внесені до Єдиного реєстру арбітражних керуючих України), власник майна (орган, уповноважений управляти майном) боржника, державний орган з питань банкрутства, Фонд державного майна України, представник органу місцевого самоврядування, представник працівників боржника, уповноважена особа засновників (учасників, акціонерів) боржника, а також

у випадках, передбачених законодавством – інші особи, які беруть участь у провадженні у справі про банкрутство.

Сторони у справі про банкрутство: конкурсні кредитори (представник комітету кредиторів), боржник (банкрут); уповноважена особа засновників (учасників, акціонерів) боржника – особа, уповноважена загальними зборами учасників (акціонерів), які володіють більш як половиною статутного капіталу боржника, представляти їх інтереси під час провадження у справі про банкрутство з правом дорадчого голосу.

Боржник – суб'єкт підприємницької діяльності, неспроможний виконати свої грошові зобов'язання перед кредиторами, які сукупно складають не менше трьохсот мінімальних розмірів заробітної плати протягом трьох місяців після настання встановленого строку їх сплати. Боржник, неспроможність якого виконати свої грошові зобов'язання встановлена господарським судом, іменується банкрутом або суб'єктом банкрутства.

Суб'єктами банкрутства не можуть бути:

відокремлені структурні підрозділи юридичної особи (філії, представництва, відділення тощо);

казенні підприємства;

комунальні підприємства, майно яких закріплене на праві оперативного управління відповідно до рішення, прийнятого на пленарному засіданні органу місцевого самоврядування;

у частині санації та ліквідації – державні підприємства, майно яких не підлягає приватизації.

Кредитор – юридична або фізична особа, яка має у встановленому порядку підтверджені документами вимоги щодо грошових зобов'язань боржника та виплати заборгованості за заробітною платою працівникам боржника, а також органи державної податкової служби й інші державні органи, які здійснюють контроль за правильністю та своєчасністю справляння податків і зборів (обов'язкових платежів).

Не можуть бути стороною у справі про банкрутство:

кредитори, вимоги яких повністю забезпечені заставою;

кредитори, вимоги яких задоволені, а також вимоги, щодо яких досягнуто згоди про припинення, у тому числі заміни або припинення зобов'язання. Згідно із Законом України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" [99] (надалі – Закон про банкрутство) вимоги вважаються погашеними.

За ознакою часу виникнення вимог до боржника й відповідно до особливостей правового становища розрізняють **конкурсних кредиторів** (кредитори за вимогами до боржника, які виникли до порушення провадження у справі про банкрутство або визнані конкурсними відповідно до вимог Закону України "Про банкрутство" [99] та зобов'язання яких не забезпечені заставою) та **поточних кредиторів** (кредитори за вимогами до боржника, які виникли після порушення провадження справи про банкрутство). Вимоги, що надаються першою категорією кредиторів (*конкурсними кредиторами*) до господарського суду, мають, як правило, бути безспірними: визнані боржником, підтверджені виконавчими чи розрахунковими документами, за якими відповідно до законодавства здійснюється списання коштів з рахунків боржника. *Поточні кредитори* вступають у процес після публікації оголошення про порушення справи про банкрутство (їхні вимоги подаються як господарському суду, так і боржнику й повинні бути обґрунтованими, але не обов'язково безперечними).

Крім сторін, учасниками провадження у справі про банкрутство є:

арбітражний керуючий (розпорядник майна, керуючий санацією, ліквідатор) – фізична особа, яка має ліцензію, видану в установленому законодавством порядку, та діє на підставі ухвали господарського суду; власник майна (орган, уповноважений управляти майном) боржника;

Фонд державного майна України та державний орган з питань банкрутства – у разі порушення провадження щодо державних підприємств-боржників або підприємств, частка державного майна у статутному фонді яких перевищує 50 %;

представник органу місцевого самоврядування – щодо комунальних підприємств-боржників;

представник працівників боржника.

Засновники (учасники) суб'єкта підприємництва, власник майна, органи державної влади та місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, у межах своїх повноважень зобов'язані вживати своєчасних заходів щодо запобігання банкрутству. Законодавством передбачено *два види позасудових процедур*, які можуть провадитися з метою запобігання банкрутству:

надання фінансової допомоги в розмірі, достатньому для погашення зобов'язань боржника перед кредиторами, включаючи зобов'язання щодо сплати податків, зборів (обов'язкових платежів);

система заходів щодо відновлення платоспроможності боржника, яка включає реорганізаційні, організаційно-господарські, управлінські, інвестиційні, технічні, фінансово-економічні, правові заходи відповідно до законодавства до початку порушення провадження у справі про банкрутство – відновлення платоспроможності цього суб'єкта (досудова санація).

12.2. Провадження у справах про банкрутство

Підставою для порушення справи про банкрутство може бути лише письмова заява до господарського суду – заява про порушення справи про банкрутство. З такою заявою *в господарський суд можуть звернутися:*

будь-хто з кредиторів. Кредитори мають право об'єднати свої вимоги до боржника та звернутися до суду з однією заявою, підписаною всіма кредиторами, які об'єднали свої вимоги;

боржник за власною ініціативою (за наявності майна, достатнього для покриття судових витрат).

Справа про банкрутство порушується господарським судом, якщо безспірні вимоги кредитора (кредиторів) до боржника сукупно складають не менше трьохсот мінімальних розмірів заробітної плати, які не були задоволені боржником протягом трьох місяців після встановленого для їх погашення строку, якщо інше не передбачено Законом про банкрутство.

Водночас боржник зобов'язаний в місячний строк звернутися до господарського суду з заявою про порушення справи про банкрутство у разі, якщо:

задоволення вимог одного або кількох кредиторів унеможливить виконання грошових зобов'язань боржника в повному обсязі перед іншими кредиторами;

орган боржника, уповноважений відповідно до установчих документів або законодавства прийняти рішення про ліквідацію боржника, ухвалив рішення про звернення в господарський суд з заявою боржника про порушення справи про банкрутство;

під час ліквідації боржника не у зв'язку з процедурою банкрутства встановлено неможливість боржника задовольнити вимоги кредиторів у повному обсязі;

є інші випадки, передбачені законом.

Згідно із Законом України про банкрутство щодо боржника застосовуються такі **судові процедури банкрутства**: розпорядження майном

боржника; мирова угода; санація (відновлення платоспроможності) боржника; ліквідація банкрута.

Суд, у провадженні якого знаходиться справа про банкрутство, вирішує всі майнові спори за вимогами до боржника, в тому числі про: визнання недійсними будь-яких правочинів (договорів), укладених боржником; стягнення заробітної плати; поновлення на роботі посадових і службових осіб боржника, за винятком пов'язаних із визначенням і сплатою (стягненням) грошових зобов'язань (податкового боргу), визначених відповідно до ПК України, а також справ у спорах про визнання недійсними угод (договорів), якщо з відповідним позовом звертається на виконання своїх повноважень контролюючий орган, визначений ПК України.

Виділяють такі **стадії провадження у справі про банкрутство**.

I. Відкриття провадження у справі про банкрутство відбувається протягом п'яти днів з дня надходження відповідної заяви та комплексу передбачених законом документів. Суддя господарського суду виносить ухвалу про порушення провадження у справі про банкрутство, яка направляється заінтересованим особам (сторонам, державному органу з питань банкрутства). Унаслідок порушення провадження у справі про банкрутство вводиться процедура розпорядження майном боржника – система заходів щодо нагляду та контролю за управлінням та розпорядженням майном боржника з метою забезпечення збереження й ефективного використання майнових активів боржника та проведення аналізу його фінансового становища.

Розпорядження майном боржника – це перша судова процедура, яка застосовується до боржника. Вона не проводиться лише у випадках спрощеного порядку банкрутства, а також стосовно громадян-підприємців. Призначається розпорядник майна боржника, якщо це можливо на даній стадії процесу; вживаються заходи щодо забезпечення грошових вимог кредиторів, у тому числі вводиться мораторій на задоволення вимог кредиторів; призначається дата проведення підготовчого засідання суду (але не пізніше тридцятого дня з дня прийняття заяви про порушення справи про банкрутство); боржник зобов'язується подати відзив на заяву про порушення справи про банкрутство.

Завдання процедури розпорядження майном боржника полягають у:
збереженні майнових активів боржника;
виявленні кредиторів;
складанні та затвердженні реєстру грошових вимог кредиторів;
проведенні перших загальних зборів кредиторів.

II. Підготовче засідання господарського суду у справі про банкрутство проводиться за участю сторін і має на меті визначення обґрунтованості вимог кредиторів і заперечень боржника (якщо такі будуть) на підставі оцінювання поданих документів і пояснень сторін.

За результатами цього засідання виноситься *ухвала*, якою:

на заявника покладається обов'язок подати до офіційних друкованих органів (газет "Голос України" або "Урядовий кур'єр") оголошення про порушення справи про банкрутство;

зупиняється процес приватизації до припинення провадження у справі про банкрутство (якщо боржник – державне підприємство, щодо якого прийнято рішення про приватизацію).

Крім того, *ухвалою визначаються*:

розмір вимог кредиторів, які подали заяву про порушення справи про банкрутство;

дата складення розпорядником майна реєстру вимог кредиторів (не пізніше двох місяців і десяти днів після дати проведення підготовчого засідання суду);

дата попереднього засідання суду (не пізніше трьох місяців після дати проведення підготовчого засідання суду);

дата скликання перших загальних зборів кредиторів (не пізніше трьох місяців і десяти днів після дати проведення підготовчого засідання суду);

дата засідання суду, на якому буде винесена ухвала про санацію боржника чи про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури, чи про припинення провадження у справі про банкрутство (не пізніше шести місяців після дати проведення підготовчого засідання суду).

У тих випадках, коли у процесі порушення провадження у справі про банкрутство не була введена процедура розпорядження майном боржника, це робиться на підготовчому засіданні та зазначається у відповідній ухвалі.

III. Виявлення кредиторів та осіб, які мають намір взяти участь у санації боржника. Це відбувається протягом одного місяця після опублікування в офіційних друкованих виданнях оголошення про порушення справи про банкрутство.

IV. Попереднє засідання господарського суду проводиться не пізніше двох місяців і десяти днів, а у разі великої кількості кредиторів – не пізніше трьох місяців після проведення підготовчого засідання суду. Про попереднє засідання суду повідомляються сторони, а також інші учасники провадження у справі про банкрутство, визнані такими згідно із Законом

про банкрутство. Обов'язок такого повідомлення суд може покласти на розпорядника майна або боржника.

У попередньому засіданні господарський суд розглядає всі вимоги кредиторів, у тому числі щодо яких були заперечення боржника й які не були включені розпорядником майна до реєстру вимог кредиторів, а також ті, які визнані боржниками, внесені розпорядником майна до реєстру вимог кредиторів і вирішується питання про його затвердження.

За результатами розгляду вимог кредиторів господарський суд виносить ухвалу, в якій зазначаються:

розмір і перелік усіх визнаних судом вимог кредиторів, які вносяться розпорядником майна до реєстру вимог кредиторів;

розмір і перелік не визнаних судом вимог кредиторів;

дата проведення зборів кредиторів і комітету кредиторів;

дата підсумкового засідання суду, на якому буде винесено ухвалу про санацію боржника, або постанову про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури, чи ухвалу про припинення провадження у справі про банкрутство, або ухвалу про продовження строку процедури розпорядження майном і відкладення підсумкового засідання суду, яке має відбутися у строки, встановлені ч. 2 ст. 22 Закону про банкрутство.

У реєстрі вимог кредиторів повинні міститися відомості про кожного кредитора, розмір його вимог за грошовими зобов'язаннями, черговість задоволення кожної вимоги.

Неустойка (штраф, пеня) враховується в реєстрі вимог кредиторів окремо від основних зобов'язань у шосту чергу та може бути предметом мирової угоди.

Погашення неустойки (штрафу, пені) у справі про банкрутство можливе лише в ліквідаційній процедурі за спрощеним порядком розгляду справи про банкрутство.

Ухвала є підставою для визначення кількості голосів, що належать кожному конкурсному кредитору під час ухвалення рішення на зборах (комітеті) кредиторів. З метою визначення кількості голосів для участі у представницьких органах кредиторів зі складу вимог конкурсних кредиторів виключається неустойка (штраф, пеня).

Внесення змін до затвердженого господарським судом реєстру вимог кредиторів здійснюється виключно за наслідками перегляду ухвали господарського суду в апеляційному та касаційному порядку або за нововиявленими обставинами, а також у разі правонаступництва.

V. Визнання боржника банкрутом. Якщо внаслідок проведення спеціальних судових процедур банкрутства не була відновлена платоспроможність боржника та не проведені розрахунки за його боргами, господарський суд визнає боржника банкрутом і відкриває ліквідаційну процедуру.

Унаслідок такого визнання з дати прийняття відповідної **постанови господарського суду:**

завершується підприємницька діяльність банкрута;

строк виконання всіх грошових зобов'язань банкрута вважається таким, що настав;

припиняється нарахування неустойки (пені, штрафу), відсотків за всіма видами заборгованості банкрута;

укладення угод, пов'язаних з відчуженням майна банкрута чи передачею його майна третім особам, допускається лише в порядку ліквідаційної процедури;

припиняються повноваження органів управління та власника (власників) майна банкрута, якщо цього не було зроблено раніше;

в офіційних друкованих виданнях публікуються відомості про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури;

призначається ліквідатор і формується ліквідаційна комісія, на яку покладається безпосереднє здійснення ліквідаційної процедури.

VI. Припинення ліквідаційної процедури. На підставі відповідної ухвали господарський суд може припинити провадження у справі про банкрутство, якщо:

боржник не включений до ЄДР або до Реєстру суб'єктів підприємницької діяльності;

подано заяву про визнання банкрутом ліквідованої або реорганізованої (крім реорганізації у формі перетворення) юридичної особи;

у провадженні господарського суду є справа про банкрутство того ж боржника;

у встановленому порядку затверджено звіт керуючого санацією;

затверджено мирову угоду;

у встановленому порядку затверджено звіт ліквідатора;

боржник виконав усі зобов'язання перед кредиторами;

кредитори не висунули вимог до боржника після порушення провадження у справі про банкрутство за заявою боржника.

12.3. Санація боржника як судова процедура у справі про банкрутство

Заключним етапом процедури розпорядження є засідання суду, на якому приймається рішення про введення процедури санації або відкриття ліквідаційної процедури. Якщо до початку засідання суду було укладено мирову угоду або погашено борг перед кредиторами, то провадження у справі про банкрутство припиняється.

Санація боржника до порушення справи про банкрутство – це система заходів щодо відновлення платоспроможності боржника, які може здійснювати засновник (учасник, акціонер) боржника, власник майна (орган, уповноважений управляти майном) боржника, кредитор боржника, інші особи з метою запобігання банкрутству боржника шляхом ужиття організаційно-господарських, управлінських, інвестиційних, технічних, фінансово-економічних, правових заходів відповідно до законодавства до порушення провадження у справі про банкрутство.

Ініціювати процедуру санації боржника до порушення провадження у справі про банкрутство мають право боржник або кредитор. Згода між боржником і кредитором (кредиторами) про проведення санації боржника до порушення провадження у справі про банкрутство може бути досягнута як до, так і після виникнення заборгованості боржника. Санація боржника до порушення провадження у справі про банкрутство може бути передбачена правочином (договором), на підставі якого виникло грошове зобов'язання боржника.

Процедура санації боржника до порушення провадження у справі про банкрутство може бути введена за наявності:

відповідної письмової згоди власника майна (органу, уповноваженого управляти майном) боржника;

відповідної письмової згоди кредиторів, загальна сума вимог яких перевищує 50 % кредиторської заборгованості боржника згідно з даними його бухгалтерського обліку;

плану санації, який повинен бути письмово погоджений усіма забезпеченими кредиторами та схвалений загальними зборами кредиторів боржника.

Загальні збори кредиторів скликаються боржником шляхом письмового повідомлення всіх кредиторів за даними бухгалтерського обліку боржника. Боржник повинен розмістити оголошення про проведення загаль-

них зборів кредиторів на веб-сайті Державного органу з питань банкрутства та Вищого господарського суду України.

Боржник або представник кредиторів, уповноважений загальними зборами кредиторів, протягом п'яти днів з дня ухвалення кредиторами плану санації боржника до порушення провадження у справі про банкрутство повинен подати до господарського суду за місцезнаходженням боржника заяву про його затвердження.

До заяви про затвердження плану санації додають:

план санації;

протокол засідання загальних зборів кредиторів, на якому було ухвалено рішення про ухвалення плану санації;

перелік кредиторів із зазначенням їх найменування, поштової адреси, ідентифікаційного коду (номера) та суми заборгованості;

письмові заперечення кредиторів, які не брали участі в голосуванні або проголосували проти ухвалення плану санації (за їх наявності).

За подання заяви про затвердження плану санації справляється судовий збір.

Протягом п'яти днів з дня отримання заяви про затвердження плану санації господарський суд виносить ухвалу про прийняття заяви про затвердження плану санації до розгляду, в якій вказуються час і місце проведення судового засідання. Копія ухвали направляється боржнику та всім кредиторам, зазначеним у заяві.

Ухвала про прийняття до розгляду заяви про затвердження плану санації боржника до порушення провадження у справі про банкрутство оскарженню не підлягає.

Повідомлення про прийняття до розгляду заяви про затвердження плану санації публікується на офіційному веб-сайті Вищого господарського суду України в мережі інтернет. Повідомлення має містити: найменування боржника, його ідентифікаційний код; номер справи; найменування господарського суду, в провадженні якого знаходиться справа; дату першого судового засідання за справою.

Господарський суд виносить ухвалу про відмову в затвердженні плану санації боржника до порушення провадження у справі про банкрутство, якщо: під час схвалення плану санації були допущені порушення законодавства, що вплинули на результат голосування загальних зборів кредиторів; кредитор, який не брав участі в голосуванні або голосував проти схвалення плану санації, доведе, що у разі ліквідації боржника в порядку,

визначеному Законом про банкрутство, його вимоги були задоволені в розмірі, що перевищує розмір вимог, які будуть задоволені відповідно до умов плану санації;

відсутнє письмове погодження плану санації всіма забезпеченими кредиторами;

боржником були надані недостовірні дані щодо кредиторської заборгованості.

В інших випадках господарський суд виносить ухвалу про затвердження плану та вводить мораторій на задоволення вимог кредиторів. Мораторій поширюється на вимоги кредиторів, що виникли до затвердження плану санації.

Винесення ухвали про відмову в затвердженні плану санації не є перешкодою для повторного схвалення плану санації загальними зборами кредиторів відповідно до вимог чинного законодавства та для звернення боржника до суду із заявою про його затвердження.

Строк дії процедури санації боржника до порушення провадження у справі про банкрутство не може перевищувати дванадцяти місяців з дня затвердження судом відповідного плану санації. Протягом дії цієї процедури не може бути порушено справу про банкрутство боржника за його заявою або за заявою будь-кого з кредиторів. Протягом процедури санації діє мораторій на задоволення вимог кредиторів.

Господарський суд за клопотанням комітету кредиторів виносить ухвалу про введення процедури санації строком на шість місяців. За вмотивованим клопотанням керівника санації чи комітету кредиторів цей строк може бути продовжений господарським судом, але не більше ніж на дванадцять місяців.

Ухвала господарського суду про введення процедури санації та призначення керуючого санацією набирає чинності з дня його винесення.

Керуючий санацією – фізична особа, яка відповідно до рішення господарського суду організовує здійснення процедури санації боржника. З моменту винесення ухвали про введення процедури санації:

керівник боржника звільняється з посади в порядку, визначеному законодавством;

управління боржником переходить до керуючого санацією;

припиняються повноваження органів управління боржника – юридичної особи з управління та розпорядження майном боржника; повноваження органів управління передаються керуючому санацією, за винятком повноважень, передбачених планом санації.

Органи управління боржника протягом трьох днів з дня прийняття рішення про введення процедури санації та призначення керуючого санацією зобов'язані здійснити передання керуючому санацією бухгалтерської та іншої документації боржника, його печаток, штампів, матеріальних та інших цінностей.

Арешт на майно боржника й інші обмеження його дій щодо розпорядження майном можуть бути накладені виключно у межах процедури санації та у разі, якщо вони не перешкоджають виконанню плану санації та не суперечать інтересам конкурсних кредиторів.

Господарський суд за заявою керуючого санацією знімає арешт з майна боржника чи інші обмеження щодо розпорядження його майном у разі, якщо такі арешти чи обмеження перешкоджають виконанню плану санації, господарській діяльності боржника та відновленню його платоспроможності. Офіційне оприлюднення повідомлення про введення процедури санації здійснюється на офіційному веб-сайті Вищого господарського суду України в мережі інтернет. Таке повідомлення містить характеристики та тип виробництва боржника, суми кредиторської заборгованості, термін подачі заявок інвесторами, який не може перевищувати двох місяців тощо.

У разі дострокового припинення процедури санації через укладення мирової угоди або погашення вимог кредиторів керуючий санацією: протягом п'яти днів із дня прийняття господарським судом відповідного рішення повідомляє про це орган або посадову особу органу, до компетенції яких належить призначення керівника (органів управління) боржника; у разі необхідності забезпечує проведення зборів чи засідання відповідного органу та продовжує виконувати повноваження керівника (органів управління) боржника до призначення такого в установленому порядку.

Процедура санації боржника припиняється достроково в разі невиконання умов плану санації та/або невиконання поточних зобов'язань боржника, у зв'язку з чим господарський суд визнає боржника банкрутом і відкриває ліквідаційну процедуру.

У випадку визнання господарським судом боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури керуючий санацією продовжує виконувати свої обов'язки до моменту передання справ ліквідатору або призначення його ліквідатором у встановленому Законом про банкрутство порядку.

Протягом трьох місяців з дня винесення ухвали про санацію боржника керуючий санацією у випадках, передбачених Законом про банкрутство, зобов'язаний подати до суду розроблений і схвалений комітетом кредиторів план санації боржника.

Керуючий санацією зобов'язаний попередньо погоджувати план санації державних підприємств або підприємств, у статутному капіталі яких частка державної власності перевищує 50 %, з органом, уповноваженим управляти державним майном. Цей орган у десятиденний строк із дня отримання проекту плану санації зобов'язаний його розглянути та надати свій висновок про погодження або відмову в погодженні плану санації.

Дії (бездіяльність) уповноважених державних органів щодо погодження плану санації можуть бути оскаржені керуючим санацією в межах провадження справи про банкрутство.

У разі наявності інвесторів план санації розробляється за участю інвесторів і підписується ними. **Інвестор** – особа, яка ухвалює рішення про внесення власних, позикових і залучених майнових та інтелектуальних цінностей в об'єкти інвестування та несе відповідальність за невиконання своїх зобов'язань.

План санації повинен містити заходи щодо відновлення платоспроможності боржника та строк відновлення.

Комітет кредиторів може ухвалити одне з таких рішень:

ухвалити план санації та подати його до господарського суду;

відхилити план санації та звернутися до господарського суду з клопотанням про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури;

відхилити план санації, звернутися до господарського суду з клопотанням про усунення арбітражного керуючого від виконання ним обов'язків керуючого санацією та про призначення нового керуючого санацією в порядку, встановленому Законом про банкрутство.

Зазначене рішення повинно містити дату скликання чергового засідання комітету кредиторів для розгляду нового плану санації. Схвалений комітетом кредиторів план санації (зміни до нього) та протокол засідання комітету кредиторів про введення процедури санації подаються арбітражним керуючим до господарського суду. Господарський суд затверджує схвалений та погоджений план санації боржника та виносить ухвалу про його затвердження.

Якщо протягом шести місяців із дня винесення ухвали про санацію в господарський суд не буде поданий план санації боржника, господарський суд має право прийняти рішення про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури відповідно до Закону про банкрутство.

Власник майна (орган, уповноважений управляти майном) боржника протягом усієї процедури санації з метою припинення провадження у справі

про банкрутство має право задовольнити всі вимоги конкурсних кредиторів, внесені до реєстру вимог кредиторів, або надати боржнику кошти, достатні для задоволення всіх їхніх вимог згідно з реєстром вимог кредиторів, за винятком неустойки (штрафу, пені).

З метою відновлення платоспроможності боржника може бути передбачене збільшення статутного капіталу боржника в розмірі, встановленому планом санації.

Емісія акцій та облігацій акціонерного товариства – боржника здійснюється виключно для переведення зобов'язань товариства у цінні папери в порядку, встановленому НКЦПФР.

За п'ятнадцять днів до закінчення строку проведення процедури санації, визначеного планом санації, а також за наявності підстав для дострокового припинення процедури санації керуючий санацією зобов'язаний надати комітету кредиторів письмовий звіт і повідомити членів комітету про час і місце проведення засідання комітету кредиторів.

Якщо комітет кредиторів прийняв рішення про припинення процедури санації у зв'язку з виконанням плану санації та відновленням платоспроможності боржника, звіт керуючого санацією підлягає затвердженню господарським судом, якщо інше не передбачено Законом про банкрутство.

12.4. Ліквідаційна процедура

Ліквідація – це припинення діяльності суб'єкта підприємницької діяльності, визнаного господарським судом банкрутом, з метою здійснення заходів щодо задоволення визнаних судом вимог кредиторів шляхом продажу його майна. Це завершальна процедура, і вийти з неї можна лише через мирову угоду.

У випадках, передбачених Законом про банкрутство, господарський суд у судовому засіданні за участю сторін приймає постанову про визнання боржника банкрутом і відкриває ліквідаційну процедуру строком на дванадцять місяців. Нез'явлення в судове засідання осіб, які були належним чином повідомлені про час і місце такого засідання, не перешкоджає провадженню у справі.

З дня прийняття господарським судом постанови про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури:

господарська діяльність банкрута завершується закінченням технологічного циклу з виготовлення продукції у разі можливості її продажу

за виключенням укладення та виконання договорів, що мають на меті захист майна банкрута або забезпечення його збереження (підтримання) у належному стані, договорів оренди майна, яке тимчасово не використовується, на період до його продажу в процедурі ліквідації тощо;

строк виконання всіх грошових зобов'язань банкрута вважається таким, що настав;

у банкрута не виникає жодних додаткових зобов'язань (у тому числі зі сплати податків і зборів – обов'язкових платежів) крім витрат, безпосередньо пов'язаних із здійсненням ліквідаційної процедури;

припиняється нарахування неустойки (штрафу, пені), відсотків та інших економічних санкцій за всіма видами заборгованості банкрута;

відомості про фінансове становище банкрута перестають бути конфіденційними чи становити комерційну таємницю;

продаж майна банкрута допускається в порядку, передбаченому Законом про банкрутство;

скасовується арешт, накладений на майно боржника, визнаного банкрутом, чи інші обмеження щодо розпорядження майном такого боржника. Накладення нових арештів або інших обмежень щодо розпорядження майном банкрута не допускається;

вимоги за зобов'язаннями боржника, визнаного банкрутом, що виникли під час проведення процедур банкрутства, можуть пред'являтися тільки в межах ліквідаційної процедури протягом двох місяців з дня офіційного оприлюднення повідомлення про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури. Зазначений строк є граничним і поновленню не підлягає. Кредитори, вимоги яких заявлені після закінчення строку, встановленого для їх подання, або не заявлені взагалі, не є конкурсними, а їх вимоги погашаються в шосту чергу в ліквідаційній процедурі.

З дня прийняття господарським судом постанови про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури припиняються повноваження органів управління банкрута щодо управління банкрутом та розпорядження його майном, якщо цього не було зроблено раніше. Керівник банкрута звільняється з роботи у зв'язку з банкрутством підприємства, а також припиняються повноваження власника (власників) майна банкрута.

З метою виявлення кредиторів з вимогами за зобов'язаннями визнаного банкрутом боржника, що виникли під час проведення процедур банкрутства, здійснюється офіційне оприлюднення повідомлення про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури на офіційному веб-сайті Вищого господарського суду України в мережі інтернет.

У постанові про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури *господарський суд* *призначає ліквідатора* банкрута з урахуванням вимог, установлених Законом про банкрутство, із числа арбітражних керуючих, якщо інше не передбачено Законом. **Ліквідатор** – фізична особа, яка відповідно до судового рішення господарського суду організує здійснення ліквідаційної процедури боржника, визнаного банкрутом, і забезпечує задоволення вимог кредиторів в установленому порядку.

За клопотанням ліквідатора, погодженого з комітетом кредиторів, господарський суд призначає членів ліквідаційної комісії. У разі ліквідації державного підприємства або підприємства, у статутному капіталі якого державна частка становить 50 %, господарський суд призначає членами ліквідаційної комісії представника органу, уповноваженого управляти державним майном, і за необхідності – представника органу місцевого самоврядування. До складу ліквідаційної комісії банкрута включаються представники кредиторів, уповноважена особа засновників (учасників, акціонерів) боржника, фінансових органів і профспілки, а в разі необхідності – також представники спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у справах нагляду за страховою діяльністю, Антимонопольного комітету України, органу, уповноваженого управляти державним майном, і представника органів місцевого самоврядування.

Ліквідатор (ліквідаційна комісія) виконує свої повноваження до завершення ліквідаційної процедури в порядку, встановленому Законом про банкрутство й іншими нормативно-правовими актами.

Ліквідатор із дня свого призначення здійснює такі повноваження:

приймає до свого відання майно боржника, забезпечує його збереження;

виконує функції з управління та розпорядження майном банкрута;

проводить інвентаризацію й оцінювання майна банкрута;

аналізує фінансове становище банкрута;

виконує повноваження керівника (органів управління) банкрута;

очолює ліквідаційну комісію та формує ліквідаційну масу;

пред'являє до третіх осіб вимоги щодо повернення сум дебіторської заборгованості банкруту;

має право отримувати кредит для виплати вихідної допомоги працівникам, що звільняються внаслідок ліквідації банкрута, який відшкодовується позачергово за рахунок коштів, отриманих від продажу майна банкрута;

з дня визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури повідомляє працівників банкрута про звільнення та здійснює його відповідно до законодавства України про працю. Виплата вихідної допомоги звільненим працівникам банкрута провадиться ліквідатором у першу чергу за рахунок коштів, від продажу майна банкрута, або отриманого для цієї мети кредиту;

заявляє в установленому порядку заперечення щодо заявлених до боржника вимог поточних кредиторів за зобов'язаннями, які виникли під час провадження у справі про банкрутство, й є неоплаченими;

подає до суду заяви про визнання недійсними угод (договорів) боржника;

уживає заходів, спрямованих на пошук, виявлення та повернення майна банкрута, що знаходиться у третіх осіб;

передає у встановленому порядку на зберігання документи банкрута, які відповідно до нормативно-правових актів підлягають обов'язковому зберіганню на строк не менше п'яти років з дати визнання особи банкрутом;

продає майно банкрута для задоволення вимог, внесених до реєстру вимог кредиторів;

повідомляє про своє призначення державний орган з питань банкрутства в десятиденний строк з дня прийняття рішення господарським судом і надає державному органу з питань банкрутства інформацію для ведення Єдиного реєстру підприємств, щодо яких порушено провадження у справі про банкрутство;

у разі провадження банкрутом діяльності, пов'язаної з державною таємницею, вживає заходів з ліквідації режимно-секретного органу. Для цього за погодженням зі Службою безпеки України визначає склад ліквідаційної комісії режимно-секретного органу, яка формується в установленому законодавством порядку;

веде реєстр вимог кредиторів;

подає в установленому порядку й у випадках, передбачених Законом України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення" [81], інформацію центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення;

здійснює інші повноваження, передбачені Законом про банкрутство.

З дня призначення ліквідатора до нього переходять права керівника (органів управління) юридичної особи – банкрута. Ліквідатор (арбітражний керуючий) має право замовити виготовлення дублікату печатки та штампів у разі їх втрати.

Під час здійснення своїх повноважень ліквідатор має право заявити вимоги до третіх осіб, які відповідно до законодавства несуть субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями боржника у зв'язку з доведенням його до банкрутства. Розмір зазначених вимог визначається з різниці між сумою вимог кредиторів і ліквідаційною масою.

У разі банкрутства боржника з вини його засновників (учасників, акціонерів) або інших осіб (у тому числі з вини керівника боржника), які мають право давати обов'язкові для боржника вказівки або мають можливість іншим чином визначати його дії, на засновників (учасників, акціонерів) боржника – юридичної особи або інших осіб у разі недостатності майна боржника може бути покладена субсидіарна відповідальність за його зобов'язаннями. Стягнені суми включаються до складу ліквідаційної маси та можуть бути використані тільки для задоволення вимог кредиторів у порядку черговості.

Протягом п'ятнадцяти днів із дня призначення ліквідатора відповідні посадові особи банкрута зобов'язані передати бухгалтерську й іншу документацію банкрута, печатки та штампи, матеріальні й інші цінності банкрута ліквідатору. У разі ухилення від виконання зазначених обов'язків відповідні посадові особи банкрута несуть відповідальність відповідно до законів України.

Під час проведення ліквідаційної процедури ліквідатор зобов'язаний використовувати тільки один рахунок боржника в банківській установі. Інші рахунки, виявлені у ході проведення ліквідаційної процедури, підлягають закриттю ліквідатором. Залишки коштів на цих рахунках перераховуються на основний рахунок боржника.

З основного рахунку банкрута проводяться виплати кредиторам, виплати поточних платежів і витрат, пов'язаних зі здійсненням ліквідаційної процедури.

Ліквідатор не рідше одного разу на місяць надає комітету кредиторів звіт про свою діяльність; інформацію про фінансове становище та майно боржника (на день відкриття ліквідаційної процедури та в процесі її проведення), про використання коштів боржника, а також іншу інформацію (на вимогу комітету кредиторів).

У разі невиконання або неналежного виконання ліквідатором своїх обов'язків господарський суд за клопотанням комітету кредиторів або з власної ініціативи може припинити його повноваження та призначити іншого.

У разі ліквідації підприємства – банкрута, яке зобов'язано згідно із законодавством передати територіальній громаді об'єкти житлового фонду (у тому числі гуртожитки, дитячі дошкільні заклади й об'єкти комунальної інфраструктури), арбітражний керуючий (ліквідатор) передає, а орган місцевого самоврядування приймає такі об'єкти без додаткових умов у порядку, встановленому законодавством.

Усі види майнових активів (майно та майнові права) банкрута, які належать йому на праві власності або господарського відання на дату відкриття ліквідаційної процедури та виявлені в ході ліквідаційної процедури, включаються до складу ліквідаційної маси, за винятком об'єктів житлового фонду (у тому числі гуртожитків, дитячих дошкільних закладів та об'єктів комунальної інфраструктури, які належать юридичній особі – банкруту та які передаються в порядку, встановленому законодавством, до комунальної власності відповідних територіальних громад без додаткових умов і фінансуються в установленому порядку).

Кошти, що залишилися після задоволення забезпечених вимог і покриття витрат, пов'язаних з утриманням, збереженням і продажем предмета забезпечення, підлягають включенню до складу ліквідаційної маси.

Майно, яке підлягає реалізації у ліквідаційній процедурі, оцінюється ліквідатором. Початковою вартістю цілісного майнового комплексу є сукупність визнаних у встановленому законом порядку вимог кредиторів.

Для продажу майна банкрута на аукціоні вартість майна, що визначається ліквідатором, є початковою вартістю. Оцінювання майна державних підприємств і підприємств, у статутному капіталі яких частка державної власності перевищує 50 %, здійснюється обов'язково із залученням суб'єктів оціночної діяльності у порядку, визначеному Законом України "Про оцінку майна, майнових прав та професійної оціночної діяльності в Україні" [92].

Після проведення інвентаризації й оцінки майна ліквідатор здійснює продаж майна банкрута через проведення аукціону або продажі безпосередньо юридичній або фізичній особі.

Вибір способів продажу активів здійснюється ліквідатором із метою забезпечення його відчуження за найвищою ціною. **Кошти, отримані**

від продажу майна банкрута, спрямовуються на задоволення вимог кредиторів. Цей процес здійснюється у такому **порядку**.

У першу чергу задовольняються:

вимоги щодо виплати заборгованості із заробітної плати перед працюючими та звільненими працівниками банкрута; грошові компенсації за всі невикористані дні щорічної відпустки та додаткової відпустки працівникам, які мають дітей; інші кошти, належні працівникам у зв'язку з оплачуваною відсутністю на роботі (оплата часу простою не з вини працівника; гарантії на час виконання державних або громадських обов'язків; гарантії та компенсації за службовими відрядженнями; гарантії для працівників, які направляються для підвищення кваліфікації; гарантії для донорів і працівників, направлених на обстеження до медичного закладу; соціальні виплати у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності за рахунок коштів підприємства тощо), а також вихідної допомоги, належної працівникам у зв'язку з припиненням трудових відносин і нарахованих на ці суми страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування й інше соціальне страхування, у тому числі відшкодування кредиту, отриманого на ці цілі;

вимоги кредиторів за договорами страхування;

витрати, пов'язані з провадженням у справі про банкрутство в господарському суді та роботою ліквідаційної комісії, у тому числі:

витрати на оплату судового збору;

витрати кредиторів на проведення аудиту, якщо аудит проводився за рішенням господарського суду за рахунок їх коштів;

витрати заявника на публікацію оголошення про порушення справи про банкрутство, введення процедури санації, визнання боржника банкрутом;

витрати на публікацію в офіційних друкованих органах інформації про порядок продажу майна банкрута;

витрати на публікацію в засобах масової інформації про поновлення провадження у справі про банкрутство у зв'язку з визнанням мирової угоди недійсною;

вимоги щодо виплати основної грошової винагороди арбітражному керуючому;

вимоги щодо відшкодування витрат арбітражного керуючого, пов'язані з виконанням ним повноважень розпорядника майна, керуючого санацією боржника або ліквідатора банкрута;

витрати арбітражного керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора), пов'язані з утриманням і збереженням майнових активів банкрута;

витрати Гарантійного фонду виконання зобов'язань за складськими документами на зерно, що пов'язані з набуттям ним права регресної вимоги щодо зернового складу, – у розмірі всієї виплаченої ним суми відшкодування вартості зерна.

У другу чергу задовольняються:

вимоги із зобов'язань, що виникли внаслідок заподіяння шкоди життю та здоров'ю громадян, шляхом капіталізації у ліквідаційній процедурі відповідних платежів (у тому числі до Фонду соціального страхування України за громадян, які застраховані в цьому фонді, у порядку, встановленому КМ України); вимогами до зобов'язань зі сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування й інше соціальне страхування (крім вимог, задоволених позачергово, з повернення невикористаних коштів Фонду соціального страхування України); вимоги громадян – довіритель (вкладників) довірчих товариств або інших суб'єктів підприємницької діяльності, які залучали майно (кошти) довіритель (вкладників).

У третю чергу задовольняються:

вимоги щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів);

вимоги центрального органу виконавчої влади, що здійснює управління державним резервом.

У четверту чергу задовольняються:

вимоги кредиторів, не забезпечені заставою, у тому числі вимоги кредиторів, що виникли із зобов'язань у процедурі розпорядження майном боржника чи в процедурі санації боржника.

У п'яту чергу задовольняються:

вимоги щодо повернення внесків членів трудового колективу до статутного капіталу підприємства;

вимоги щодо виплати додаткової грошової винагороди керуючому санацією або ліквідатору у частині 5 % від обсягу стягнутих на користь боржника активів (повернення грошових коштів, майна, майнових прав), які на дату порушення провадження у справі про банкрутство перебували у третіх осіб;

вимоги щодо виплати додаткової грошової винагороди керуючому санацією або ліквідатору у частині 3 % обсягу погашених вимог конкурсних кредиторів, які підлягають позачерговому задоволенню та віднесені до конкурсних.

У шосту чергу задовольняються інші вимоги.

Вимоги кожної наступної черги задовольняються в міру надходження на рахунок коштів від продажу майна банкрута після повного задоволення вимог попередньої черги, крім випадків, встановлених Законом про банкрутство. У разі недостатності коштів, отриманих від продажу майна банкрута задоволення всіх вимог однієї черги здійснюється пропорційно сумі вимог, що належить кожному кредиторі однієї черги. У разі відмови кредитора від задоволення визнаної в установленому порядку вимоги ліквідатор (ліквідаційна комісія) не враховує суму грошових вимог цього кредитора.

Вимоги, не задоволені за недостатністю майна, вважаються погашеними. Якщо на момент закінчення строку ліквідації залишилися непроданими активи боржника, а негайний продаж матиме наслідком істотну втрату їх вартості, ліквідатор передає такі активи в управління призначеній господарським судом юридичній особі, яка зобов'язана вжити заходів щодо продовження погашення заборгованості кредиторів боржника за рахунок отриманих активів.

У разі, якщо господарським судом винесено ухвалу про ліквідацію юридичної особи – банкрута, майно, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, передається власникові або уповноваженому ним органу, а майно державних підприємств – органу приватизації для прийняття рішень щодо подальшого розпорядження таким майном. У випадку відмови власника або уповноваженого ним органу, а також органу приватизації прийняти таке майно або у випадку неможливості встановити місцезнаходження власника або уповноваженого ним органу, майно, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, безоплатно передається: міністерствам та іншим центральним органам виконавчої влади; закладам охорони здоров'я, освіти, соціального забезпечення; закладам, в яких виховуються діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування; дитячим будинкам сімейного типу, прийомним сім'ям; будинкам дитини в установах виконання покарань; установам виконання покарань, слідчим ізоляторам, військовим формуванням – чи знищується (утилізується).

Після завершення всіх розрахунків із кредиторами ліквідатор подає до господарського суду **звіт і ліквідаційний баланс**, до якого додаються: відомості за результатами інвентаризації майна боржника та перелік ліквідаційної маси;

відомості про реалізацію об'єктів ліквідаційної маси з посиланням на укладені договори купівлі – продажу;

копії договорів купівлі – продажу й акти приймання – передачі майна;
реєстр вимог кредиторів з даними про розміри погашених вимог кредиторів;

документи, які підтверджують погашення вимог кредиторів;

довідка архівної установи про прийняття документів, які відповідно до закону підлягають довгостроковому зберіганню;

для акціонерних товариств – копія розпорядження про скасування реєстрації випуску акцій, засвідчена НКЦПФР;

для емітентів цінних паперів – копія звіту про наслідки погашення цінних паперів, засвідчена НКЦПФР.

Звіт ліквідатора має бути схвалений комітетом кредиторів, власником майна (органом, уповноваженим управляти майном) боржника (для державних підприємств або підприємств, у статутному капіталі яких частка державної власності перевищує 50 %).

Про час і місце судового засідання, у якому будуть розглядатися звіт і ліквідаційний баланс, господарський суд повідомляє ліквідатора та членів комітету кредиторів. Господарський суд після заслуховування звіту ліквідатора та думки членів комітету кредиторів або окремих кредиторів виносить постанову про затвердження звіту ліквідатора та ліквідаційного балансу.

Якщо за результатами ліквідаційної процедури після задоволення вимог кредиторів не залишилося майна, господарський суд виносить ухвалу про ліквідацію юридичної особи – банкрута. Копія цієї ухвали направляється органу, який здійснив державну реєстрацію юридичної особи – банкрута, й органам державної статистики для виключення юридичної особи з ЄДР, а також власнику майна й органам доходів і зборів за місцезнаходженням банкрута.

Господарський суд може винести ухвалу про ліквідацію юридичної особи, що звільнилася від боргів, лише у разі, якщо залишок його майнових активів менше, ніж вимагається для продовження нею господарської діяльності згідно із законодавством.

Якщо організаційно-правовою формою юридичної особи – банкрута є акціонерне товариство, ліквідатор здійснює передбачені законодавством дії щодо припинення обігу акцій. Ліквідатор виконує свої повноваження до внесення до ЄДР запису про припинення юридичної особи – банкрута.

12.5. Мирова угода як судова процедура у справі про банкрутство

Мирова угода як судова процедура у справі про банкрутство – це домовленість між боржником і кредиторами стосовно відстрочення та (або) розстрочення, а також прощення (списання) кредиторами боргів боржника, яка оформляється як письмова угода сторін. Вона набирає чинності в разі затвердження її господарським судом, про що виноситься відповідна ухвала. Ухвала може бути укладена на будь-якій стадії провадження у справі про банкрутство. У процедурі розпорядження майном боржника мирова угода може бути укладена тільки після виявлення всіх кредиторів і затвердження господарським судом реєстру вимог кредиторів. Рішення про укладення мирової угоди від імені кредиторів ухвалюються комітетом кредиторів більшістю голосів кредиторів – членів комітету та вважається ухваленим за умови, що всі кредитори, вимоги яких забезпечені заставою майна боржника, висловили письмову згоду на її укладення. Рішення про укладення мирової угоди приймається від імені боржника керівником боржника чи арбітражним керуючим (керуючим санацією, ліквідатором), який виконує повноваження органів управління та керівника боржника і підписується ними.

З ухваленням рішення про укладення мирової угоди припиняється дія процедур розпорядження майном боржника, санації та ліквідації.

Мирова угода може бути укладена тільки щодо вимог, забезпечених заставою, вимог другої та наступних черг задоволення вимог кредиторів, визначених Законом про банкрутство.

У разі, якщо умови мирової угоди передбачають розстрочення (відстрочення) або прощення (списання) боргів чи їх частини, орган стягнення зобов'язаний погодитися із задоволенням частини вимог із податків, зборів (обов'язкових платежів) на умовах такої мирової угоди з метою відновлення платоспроможності підприємства. Проте податковий борг, який виник у строк, що передував трьом повним календарним рокам до дня подання заяви для порушення справи про банкрутство до господарського суду, визнається безнадійним і списується, а податкові зобов'язання чи податковий борг, які виникли протягом трьох останніх календарних років перед днем подання заяви для порушення справи про банкрутство до господарського суду, розстрочується (відстрочується) або списується на умовах мирової угоди. Зазначену мирову угоду підписує керівник відповідного органу доходів і зборів за місцезнаходженням боржника.

*Не підлягає прощенню (списанню), відстрочуванню та/або розстро-
чуванню за умовами мирової угоди заборгованість із заробітної плати перед
працюючими та звільненими працівниками банкрута; грошові компенсації
за невикористані дні щорічної та додаткової відпустки працівникам, які мають
дітей; інші кошти, належні працівникам у зв'язку з оплачуваною відсутністю
на роботі (оплата часу простою не з вини працівника; гарантії на час вико-
нання державних або громадських обов'язків; гарантії та компенсації щодо
службових відряджень; гарантії для працівників, що направляються для під-
вищення кваліфікації; гарантії для донорів і працівників, що направляються
на обстеження до медичного закладу; соціальні виплати у зв'язку з тимча-
совою втратою працездатності за рахунок коштів підприємства тощо, а також
вихідної допомоги, належної працівникам у зв'язку з припиненням трудових
відносин).*

Не підлягає також прощенню (списанню) за умовами мирової угоди
заборгованість: зі сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне
пенсійне й інше соціальне страхування; за не використані та своєчасно
не повернені кошти Фонду соціального страхування України. Погашення
вимог кредиторів згідно з умовами мирової угоди здійснюється з дотри-
манням черговості.

Для кредиторів, які не брали участі в голосуванні або проголосу-
вали проти укладення мирової угоди, не можуть бути встановлені умови
гірші, ніж для кредиторів, які висловили таку згоду й вимоги яких відне-
сені до однієї черги.

Мирова угода укладається у письмовій формі та підлягає затвер-
дженню господарським судом, про що зазначається в ухвалі господарського
суду про припинення провадження у справі про банкрутство. Мирова угода
набирає чинності з дня її затвердження господарським судом і є обов'яз-
ковою для боржника (банкрута), кредиторів, вимоги яких забезпечені
заставою, кредиторів другої та наступних черг.

*Господарський суд відмовляє в затвердженні мирової угоди у разі
порушення порядку укладення мирової угоди або якщо умови мирової угоди
суперечать законодавству.*

З дня затвердження мирової угоди боржник приступає до погашення
вимог кредиторів згідно з її умовами. Затвердження господарським су-
дом мирової угоди є підставою для припинення провадження у справі про
банкрутство.

Протягом п'яти днів із дня затвердження господарським судом мирової угоди керуючий санацією або ліквідатор повідомляє про це орган або посадову особу органу, до компетенції якого належить призначення керівника (органів управління) боржника; у разі необхідності забезпечує проведення зборів чи засідання відповідного органу та продовжує виконувати повноваження керівника (органів управління) боржника до призначення такого в установленому порядку.

Наслідки невиконання мирової угоди:

1) учасники провадження у справі про банкрутство, а також інші особи, права та законні інтереси яких порушені або можуть бути порушені мировою угодою, мають право оскаржити ухвалу про припинення провадження за справою у зв'язку із затвердженням мирової угоди;

2) за заявою будь-кого із конкурсних кредиторів мирова угода може бути визнана господарським судом недійсною в межах провадження у справі про банкрутство з підстав, передбачених цивільним законодавством. За такими заявами справляється судовий збір;

3) визнання мирової угоди недійсною або розірвання мирової угоди є підставою для поновлення провадження у справі про банкрутство, про що господарським судом виноситься ухвала;

4) вимоги кредиторів, щодо яких зроблені розрахунки згідно з умовами мирової угоди, вважаються погашеними;

5) повідомлення про поновлення провадження у справі про банкрутство боржника офіційно оприлюднюється;

6) мирова угода може бути розірвана в разі невиконання боржником умов мирової угоди щодо не менш як третини вимог кредиторів у межах провадження справи про банкрутство;

7) розірвання мирової угоди господарським судом щодо окремого кредитора не тягне її розірвання щодо інших кредиторів;

8) у разі визнання мирової угоди недійсною або її розірвання вимоги кредиторів, щодо яких були надані відстрочення та/або розстрочення платежів або прощення (списання) боргів, відновлюються в повному розмірі у незадоволеній частині;

9) у разі невиконання мирової угоди кредитори можуть пред'явити свої вимоги до боржника в обсязі, передбаченому цією мировою угодою. У разі порушення провадження у справі про банкрутство цього самого боржника обсяг вимог кредиторів, щодо яких було укладено мирову угоду, визначається в межах, передбачених зазначеною мировою угодою.

Контрольні запитання

1. Які ознаки банкрутства?
2. Розкрийте поняття "суб'єкт банкрутства".
3. Чи може ініціювати порушення провадження справи про банкрутство сам боржник?
4. Які категорії осіб беруть (можуть брати) участь у справі про банкрутство?
5. Які стадії можна виділити в процесі провадження справи про банкрутство?
6. Які судові процедури застосовуються у справі про банкрутство? Яке їх призначення?
7. Яка з судових процедур є обов'язковою у справі про банкрутство? Обґрунтуйте відповідь.
8. За наявності яких підстав припиняється провадження у справі про банкрутство?
9. Розкрийте змістовність і порядок ведення процедури санації у справі про банкрутство.
10. Чим мирова угода відрізняється від інших судових процедур у справі про банкрутство?
11. За яких умов і в якому порядку вводиться ліквідаційна процедура? Хто її очолює? Яке призначення ліквідаційної процедури?
12. Чи може суб'єкт господарювання, визнаний банкрутом, продовжити свою господарську діяльність після завершення ліквідаційної процедури?

Рекомендована література: [14; 66; 71; 81; 92; 99; 177; 179; 183 – 186].

Розділ 2. Основні напрями правового регулювання господарської діяльності в Україні

13. Правове регулювання обмеження монополізму та захисту суб'єктів господарювання від недобросовісної конкуренції

13.1. Розвиток законодавства про недобросовісну конкуренцію.

13.2. Антиконтурентна та дискримінаційна монополістична діяльність.

13.3. Контроль концентрації суб'єктів господарювання.

13.4. Повноваження Антимонопольного комітету України.

13.5. Недобросовісна конкуренція.

13.6. Відповідальність за недобросовісну конкуренцію.

Ключові слова: недобросовісна конкуренція; монополістичне становище; антимонопольне законодавство; природна монополія; адміністративна монополія; економічна монополія; картель; синдикат; трест; багатогалузевий концерн; монополізація; Антимонопольний комітет України; монополістичне утворення.

13.1. Розвиток законодавства про недобросовісну конкуренцію

Відповідно до ст. 42 Конституції України [53], серед конституційних принципів здійснення підприємницької діяльності зазначається неприпустимість зловживання монополістичним становищем на ринку та неправомірність обмеження конкуренції та недобросовісної конкуренції. Таке конституційне обмеження не залежить від виду та складу правопорушень та має бути абсолютним. Це означає, що суб'єкт підприємництва є носієм конституційного права на свободу підприємництва, вираженого в принципах підприємницької діяльності, та може захищатися від будь-яких його обмежень і тиску з боку інших підприємців, держави в особі уповноважених нею органів і органів місцевого самоврядування. Суб'єкти господарювання повинні здійснювати свою діяльність в рівних умовах, мати можливість проявити свою творчість і досвід, бути захищеними від неправомірних спроб вижити їх з ринку або нав'язати явно не вигідні для них умови.

Вперше наприкінці XIX – початку XX ст. антитрестівське (антимонопольне) законодавство з'явилося в США. Це були знамениті закони Шермана 1890 і Клейтона 1914 рр. З часів великої економічної кризи та депресії 1930-х рр. у США був прийнятий ряд поправок у ці закони та встановлені більш жорсткі механізми впорядкування підприємництва та використання капіталу. У подальшому законодавство про монополізм отримало розвитку в англосаксонських країнах, охарактеризувавшись низкою нормативних актів щодо обмеження монополізму та забезпечення свободи економічної діяльності та конкуренції (Канада, Австралія). Після Другої світової війни антимонопольне законодавство почало розвиватися і в Європі. Саме воно було однією з умов запровадження плану Маршалла. Але від США та Канади європейське антимонопольне законодавство має ряд відмінностей. У зв'язку з цим прийнято розрізняти американську й європейську системи антимонопольного (антитрестівського) законодавства.

Американська система антимонопольного законодавства має глибокі історичні корені, свою школу, свої традиції та вважається найбільш розвиненою. Водночас високий і стабільний рівень життя протягом тривалого часу та підвищені вимоги до американських товарів визначили наявність в ньому застосування жорстких санкцій – досить великих штрафів і тюремного ув'язнення. Той же закон Шермана зробив практично неможливим здійснити будь-яку спробу монополізувати торгівлю та створити в цій сфері підприємництва трести й інші об'єднання. Це досить мудре й ефективне рішення, враховуючи, що торгівля є заключною стадією руху товару від виробника до споживача. В українській торгівлі тенденції монополізації торговельної сфери отримали загрозливого характеру, що вплинуло на взаємини між підприємцями, що практично унеможливило зниження цін.

Європейська система антимонопольного законодавства хоча і передбачає обов'язкову реєстрацію картельних угод, але унеможливорює створення монопольних утворень. Більш того, в 1957 р. створено Європейське економічне співтовариство (надалі – ЄЕС), яке координує таку діяльність, у тому числі цінову політику. Це призвело до невдоволення підприємців в Європі.

З моменту переходу України до умов ринкової економіки в рамках правової реформи найголовнішим завданням стало руйнування монополій та створення дієвих механізмів для розвитку конкурентного середовища, що й досі є актуальним питанням для нашої держави. Не дивлячись

на значний масив нормативної бази, що регулює питання конкуренції та захисту законних інтересів підприємців і споживачів, нині цивілізовані ринкові відносини в Україні ще не сформовані. Ефективність конкурентного законодавства залежить від встановлення системи санкцій за його порушення. Проте сьогодні більшість норм, що регулюють дане питання, залишаються декларативними та не діють на практиці.

Відповідно до вітчизняного законодавства, виділяють **різні види монополій**, але найбільш поширеними є *природна, адміністративна й економічна*.

Природна монополія – це результат об'єктивних причин, що відображає ситуацію, коли попит на даний товар краще задовольняється однією або декількома фірмами. В її основу закладені особливості технології виробництва й обслуговування споживачів, тому тут конкуренція майже неможлива або небажана.

Адміністративна монополія виникає внаслідок дій державних органів та їх адміністративних приписів і може проявлятися в наданні окремим фірмам виключного права на провадження певного виду діяльності.

Економічна монополія найбільш поширена та залежить виключно від економічних причин.

В економіці монополістичні тенденції є проявом дії закону максимізації прибутку та закону концентрації виробництва та капіталу.

Сучасна економічна теорія виділяє **три типи монополій**:

1) монополія окремого підприємства, яка досягається за рахунок постійного вдосконалення технології, якості й інших споживчих якостей товару та підвищення ефективності виробництва. Тому вона затратна, вимагає багато зусиль і досягається протягом тривалого часу;

2) монополія як угода дає можливість за рахунок створення та здійснення єдиної цінової політики, товарного асортименту виключити для споживача можливість альтернативи;

3) монополія, заснована на диференціації продукту.

Прийнято виділяти **чотири основні форми** монополістичних об'єднань, які захоплюють і контролюють усі сфери суспільного відтворення: безпосередньо виробництво, обмін, розподіл і споживання.

На основі монополізації сфери обігу виникли найпростіші форми монопольних об'єднань – картелі та синдикати.

Картель – це об'єднання підприємств однієї сфери виробництва, учасники якого зберігають право власності та комерційну самостійність,

але домовляються про частку кожного в загальному обсязі виробництва, цінах, ринках збуту.

Синдикат – це об'єднання ряду підприємств однієї галузі промисловості, учасники якого зберігають право власності на засоби виробництва, але втрачають його на вироблену продукцію та, таким чином зі збереженням виробничої самостійності втрачають комерційну складову. Збут товару здійснюється створеним підприємством (конторою).

Більш складні форми монополістичних об'єднань створюються поширенням монополізації сфери безпосереднього виробництва. Характерною формою такого монополістичного об'єднання є трест.

Трест – це об'єднання підприємств однієї або декількох галузей промисловості. Його учасники втрачають право власності на засоби виробництва та вироблену ними продукцію, виробничу та комерційну самостійність, об'єднуючи виробництво, збут, фінанси, управління, а на суму вкладеного капіталу отримують акції тресту, які забезпечують їм право брати участь в управлінні й отримувати відповідну частину прибутку.

Багатогалузевий концерн – це об'єднання десятків або сотень підприємств різних галузей промисловості, транспорту, торгівлі, учасники якого втрачають право власності на засоби виробництва і виготовлену продукцію, а головна фірма здійснює над іншими учасниками фінансовий контроль.

У 60-ті рр. ХХ ст. у США та деяких інших країнах набули розвитку *конгломерати* монополістичних об'єднань, які створювалися шляхом захоплення прибутку різногалузевих підприємств, які не мають технічної і виробничої єдності.

Без врегулювання відносин корпоративного характеру, на рівні встановлення імперативного регулювання та контролю діяльності монопольних утворень, неможливе реальне забезпечення чесної, добросовісної конкурентної боротьби та прогресу в техніці, технології та в кінцевому результаті – неможливо здешевлення товарів і поліпшення їх споживчих якостей. В іншому випадку підприємці, враховуючи об'єктивні економічні чинники та насамперед – зацікавленість у покритті своїх витрат на модернізацію, вдосконалення технології виробництва – будуть максимально організаційними засобами (в тому числі і змовою) штучно утримувати вигідну їм політику щодо цін і ціноутворення, усунення дрібних конкурентів тощо.

В Україні основу законодавства про правове регулювання економічної конкуренції та монопольного становища суб'єкта підприємницької діяльності

на ринку товарів і послуг складають ГК України [32] і закони України "Про захист економічної конкуренції" [132], "Про захист від недобросовісної конкуренції" [131], "Про зовнішньоекономічну діяльність" [137], "Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту" [134], "Про Антимонопольний комітет України" [81].

Закон України "Про Антимонопольний комітет України" встановив структуру й уточнив правове становище Антимонопольного комітету, його повноваження щодо здійснення контролю за дотриманням антимонопольного законодавства.

Системою законодавства в сфері регулювання економічної конкуренції та монопольного становища встановлено ряд спеціальних правил про створення, злиття, приєднання та ліквідацію суб'єктів господарювання у вигляді господарських товариств та об'єднань підприємств. Встановлено специфічні правила та порядок придбання іншими суб'єктами господарської діяльності, що мають ознаки монопольного утворення, у власність або управління (користування) часток (акцій, паїв), а також активів та іншого майна у вигляді цілісних майнових комплексів підприємств чи їх структурних підрозділів, а також в оренду. Такі права купують тільки за згодою антимонопольного комітету або його органів у передбачених випадках.

13.2. Антиконтурентна та дискримінаційна монополістична діяльність

Монополізація – це досягнення суб'єктом господарювання монопольного (домінуючого) становища на ринку товарів, підтримання або посилення цього становища.

Монопольним становищем визнається домінуюче становище підприємця, яке дає йому можливість самотійно або разом з іншими підприємцями обмежувати конкуренцію на ринку певного товару. Воно проявляється в перевагах перед іншими конкурентами, що діють на даному ринку. Монопольним визнається становище підприємця, частка якого на ринку певного товару перевищує 35 %. Але Антимонопольний комітет України має право прийняти рішення про зменшення частки на ринку певного товару менше зазначених відсотків.

Монопольне становище підприємців на ринку робіт і послуг визначається Антимонопольним комітетом України та його територіальними управліннями в межах адміністративної області або автономії, району, населеного пункту.

Аналіз чинного законодавства дозволяє встановити **передумови**, за яких виникають підстави зловживання монополієм становити:

встановлення таких цін та інших умов придбання або реалізації товару, які неможливо було б встановити за умови значної конкуренції на ринку;

обмеження або припинення виробництва, а також вилучення з обороту товарів з метою створення або підтримки дефіциту на ринку для встановлення монополієм цін;

часткова або повна відмова від реалізації або закупівлі товару за відсутності альтернативних джерел постачання або збуту з метою створення або підтримки дефіциту на ринку чи встановлення монополієм цін;

істотне обмеження конкурентоспроможності інших суб'єктів господарювання на ринку без об'єктивних причин;

установлення дискримінаційних цін (тарифів, розцінок) на свої товари, що обмежує права окремих споживачів;

установлення монополієм високих цін (тарифів, розцінок) на свої товари, що призводить до порушення прав споживачів;

установлення монополієм низьких цін (тарифів, розцінок) на свої товари, що призводить до обмеження конкуренції.

Монополізм має реальний прояв у монополієм утвореннях і монополієм діяльності. **Монополієм утворенням** визнається підприємство, об'єднання або господарське товариство й інше утворення, що займає монополієм становище на ринку.

Під **монополієм діяльністю** визнаються дії (бездіяльність) підприємця або скоординовані дії групи підприємців щодо їх монополієм становища на ринку у виробництві та реалізації товарів, а також дії або бездіяльність органів влади й управління, спрямовані на недопущення істотного обмеження або усунення конкуренції.

В аналізі чинного законодавства щодо обмеження монополізму та недопущення дискримінаційної монополістичної діяльності істотне значення надається **двом основним аспектам**:

антиконкурентним діям органів державної влади, місцевого самоврядування й адміністративно-господарського управління та контролю;

обмежувальній і дискримінаційній діяльності суб'єктів господарювання, в тому числі їх об'єднань.

Антиконкурентними діями органів державної влади, місцевого самоврядування й адміністративно-господарського управління та контролю

(колегіального органу чи посадової особи) є прийняття будь-яких актів (рішень, наказів, розпоряджень, постанов тощо), надання письмових чи усних указівок, укладення угод або будь-які інші дії (чи бездіяльність), які призвели або можуть призвести до недопущення, усунення, обмеження чи спотворення конкуренції. До таких дій ст. 31 ГК України відносить:

заборону створення нових підприємств чи інших організаційних форм господарювання в будь-якій сфері господарської діяльності, а також установлення обмежень на здійснення окремих видів господарської діяльності або виробництво певних видів товарів з метою обмеження конкуренції;

примушування суб'єктів господарювання до пріоритетного укладання договорів, першочергової реалізації товарів певним споживачам або до вступу в господарські організації та інші об'єднання;

прийняття рішень про централізований розподіл товарів, який призводить до монопольного становища на ринку;

установлення заборони на реалізацію товарів з одного регіону України в інший;

надання окремим підприємцям податкових та інших пільг, які ставлять їх у привілейоване становище щодо інших суб'єктів господарювання, що призводить до монополізації ринку певного товару;

обмеження прав суб'єктів господарювання щодо придбання та реалізації товарів;

установлення заборон чи обмежень стосовно окремих суб'єктів господарювання або груп підприємців.

У ст. 15 Закону України "Про захист економічної конкуренції" [132] встановлені дії державних органів і органів місцевого самоврядування, які *обмежують конкуренцію*:

пряме або опосередковане примушення суб'єктів господарювання до вступу в асоціації, концерни, міжгалузеві, регіональні чи інші форми об'єднань або здійснення узгоджених дій концентрації суб'єктів господарювання в інших формах;

пряме або опосередковане примушення суб'єктів господарювання до пріоритетного укладення договорів, першочергової поставки товарів певному колу споживачів чи першочергового їх придбання у певних продавців;

будь-яка дія, спрямована на централізований розподіл товарів, а також розподіл ринків між суб'єктами господарювання за територіальним принципом, асортиментом товарів, обсягом їх реалізації чи закупівель або за колом споживачів чи продавців;

установлення заборони на реалізацію певних товарів або надання дозволу на реалізацію товарів з одного регіону в інший в певному обсязі чи за виконання певних умов; надання окремим суб'єктам господарювання або групам суб'єктів господарювання пільг чи інших переваг, які ставлять їх у привілейоване становище стосовно конкурентів, що призводить або може призвести до недопущення, усунення, обмеження чи спотворення конкуренції;

дія, внаслідок якої окремим суб'єктам або групам суб'єктів господарювання створюються несприятливі чи дискримінаційні умови діяльності порівняно з конкурентами;

дія, якою встановлюються не передбачені законами України заборони й обмеження самостійності підприємств, у тому числі щодо придбання чи реалізації товарів, ціноутворення, формування програм діяльності та розвитку, розпорядження прибутком.

13.3. Контроль концентрації суб'єктів господарювання

Відповідно до Закону України "Про Антимонопольний комітет України" **контроль** над концентрацією суб'єктів господарювання здійснює Антимонопольний комітет та його структурні підрозділи на місцях. Метою проведення такого контролю є запобігання монополізації товарних ринків і зловживання монополічним (домінуючим) становищем.

Чинне законодавство України не закріплює поняття концентрації суб'єктів господарювання, а лише встановлює обставини, за яких вона може виникнути.

До **обставин** концентрації належать:

злиття суб'єктів господарювання або приєднання одного суб'єкта господарювання до іншого;

придбання безпосередньо або через інших осіб одним або декількома суб'єктами господарювання контролю над одним або кількома суб'єктами господарювання чи їх частинами, зокрема шляхом:

а) безпосереднього або опосередкованого придбання, набуття у власність іншим способом активів у вигляді цілісного майнового комплексу або структурного підрозділу суб'єкта господарювання; отримання в управління, оренду, лізинг, концесію чи набуття в інший спосіб права користування активами у вигляді цілісного майнового комплексу або структурного підрозділу суб'єкта господарювання, в тому числі придбання активів підприємства, що ліквідується;

б) призначення або обрання на посаду керівника, заступника керівника спостережної ради, правління, іншого наглядового чи виконавчого органу суб'єкта господарювання особи, яка вже обіймає одну чи кілька з зазначених посад в інших суб'єктах господарювання, або створення ситуації, за якої більше половини посад членів спостережної ради, правління, інших наглядових чи виконавчих органів двох чи більше суб'єктів господарювання обіймають ті самі особи;

створення суб'єкта господарювання двома та більше суб'єктами господарювання. Новостворений суб'єкт протягом тривалого періоду буде самостійно здійснювати господарську діяльність. Проте це не призводить до координації конкурентної поведінки між суб'єктами господарювання, що створили його або між ними та новоствореним суб'єктом господарювання;

безпосереднє або опосередковане придбання, набуття у власність іншим способом чи отримання в управління часток (акцій, паїв), забезпечує досягнення або перевищення 25 або 50 % голосів у вищому органі управління відповідного суб'єкта господарювання.

Варто відзначити і те, що чинне законодавство України (зокрема, ст. 22 Закону України "Про захист економічної конкуренції" [132]) визначає **низку дій, які не вважаються концентрацією:**

створення суб'єкта господарювання, метою чи внаслідок створення якого здійснюється координація конкурентної поведінки між суб'єктами господарювання, що створили зазначений суб'єкт господарювання, або між ними та новоствореним суб'єктом господарювання. Такі дії розглядаються як узгоджені дії;

придбання часток (акцій, паїв) суб'єкта господарювання особою, основним видом діяльності якої є проведення фінансових операцій чи операцій з цінними паперами, якщо це придбання здійснюється з метою їх подальшого перепродажу за умови, що зазначена особа не бере участі в голосуванні у вищому органі чи інших органах управління суб'єкта господарювання. У такому випадку подальший перепродаж має бути здійснений протягом одного року з дня придбання часток (акцій, паїв). На клопотання зазначених осіб із обґрунтуванням про неможливість здійснення перепродажу органи Антимонопольного комітету України можуть прийняти рішення про продовження цього строку;

дії, які здійснюються між суб'єктами господарювання, пов'язаними відносинами контролю, у випадках, передбачених частиною другою цієї статті (крім випадків набуття такого контролю без отримання дозволу Антимоно-

польного комітету України, якщо необхідність отримання такого дозволу не передбачена законом);

набуття контролю над суб'єктом господарювання або його частиною, в тому числі завдяки праву управління та розпорядження його майном арбітражним керуючим, службовою чи посадовою особою органу державної влади.

Надалі для з'ясування питання щодо порушення чинного законодавства за концентрацією суб'єктів господарювання, треба визначитися, хто може бути учасником концентрації суб'єктів господарювання. Так, згідно зі ст. 23 Закону України "Про захист економічної конкуренції" [132] **учасниками концентрації** суб'єктів визнаються:

суб'єкти господарювання, стосовно яких здійснюється або має здійснитися злиття, приєднання;

суб'єкти господарювання, які набувають або мають намір набути контроль над суб'єктом господарювання, та суб'єкти господарювання, щодо яких набувається або має набутися контроль;

суб'єкти господарювання, активи (майно), частки (акції, паї) яких набуваються у власність, отримуються в управління (користування), оренду, лізинг, концесію або мають набутися, та їх покупці (отримувачі), набувачі;

суб'єкти господарювання, що є або мають намір стати засновниками (учасниками) новостворюваного суб'єкта господарювання. У разі, якщо одним із засновників є орган виконавчої влади, місцевого самоврядування або адміністративно-господарського управління та контролю, учасником концентрації вважається також суб'єкт господарювання, активи (майно), частки (акції, паї) якого вносяться до статутного капіталу новостворюваного суб'єкта господарювання;

фізичні й юридичні особи, пов'язані з учасниками концентрації відносинами контролю, що дає підстави визнати відповідну групу осіб єдиним суб'єктом господарювання.

Єдиною правовою підставою проведення дій, спрямованих на концентрацію суб'єктів господарювання, є отримання дозволу. Випадками, в яких необхідне отримання дозволу на концентрацію суб'єктів господарювання відповідно до Закону України "Про захист економічної конкуренції", є ситуації, якщо:

сукупна вартість активів або сукупний обсяг реалізації товарів учасників концентрації, з урахуванням відносин контролю, за останній фінансовий

рік, у тому числі за кордоном, перевищує суму, еквівалентну 12 млн євро, визначену за офіційним валютним курсом, установленим Національним банком України, що діяв в останній день фінансового року. Водночас вартість (сукупна вартість) активів або обсяг (сукупний обсяг) реалізації товарів, у тому числі за кордоном, не менш як у двох учасників концентрації, з урахуванням відносин контролю, перевищує суму, еквівалентну 1 млн євро, визначену за курсом Національного банку України, що діяв в останній день фінансового року у кожного; вартість (сукупна вартість) активів або обсяг (сукупний обсяг) реалізації товарів в Україні хоча б одного учасника концентрації, з урахуванням відносин контролю, перевищує суму, еквівалентну 1 млн євро, визначену за курсом НБ України, що діяв в останній день фінансового року;

частка на певному ринку товару будь-якого учасника концентрації або сукупна частка учасників концентрації, з урахуванням відносин контролю, перевищує 35 %, та концентрація відбувається на цьому чи суміжному з ним ринку товару;

учасниками концентрації виступають комерційні банки, для розрахунку вартості активів та обсягів реалізації використовується десята частина вартості активів комерційного банку. У випадках, коли учасниками концентрації є страховики, для розрахунку вартості активів страховика використовується сума нетто-активів, а для розрахунку обсягів реалізації товарів – сума доходів від страхової діяльності, визначених відповідно до законодавства України про страхову діяльність.

Порядок обчислення порогових показників, а також його особливості стосовно окремих категорій суб'єктів господарювання встановлюються Антимонопольним комітетом України.

Концентрація, яка потребує дозволу, забороняється до надання дозволу на її здійснення. До надання такого дозволу учасники концентрації зобов'язані утримуватися від дій, які можуть призвести до обмеження конкуренції та неможливості відновлення початкового стану. Концентрація може бути здійснена лише за умови попереднього отримання дозволу Антимонопольного комітету України чи адміністративної колегії Антимонопольного комітету України.

Підставами для надання дозволу на концентрацію суб'єктів господарювання є:

1) рішення Антимонопольного комітету України чи адміністративної колегії Антимонопольного комітету України про концентрацію в разі,

якщо вона не призводить до монополізації чи суттєвого обмеження конкуренції на всьому ринку чи в значній його частині;

2) рішення КМ України на здійснення концентрації, яку Антимонопольний комітет України надав (не відповідає умовам пункту 1), якщо в позитивному ефекті (для громадських інтересів) зазначеної концентрації переважають негативні наслідки обмеження конкуренції. Такий дозвіл не може бути наданий.

13.4. Повноваження Антимонопольного комітету України

Державний контроль за дотриманням антимонопольного законодавства, захист інтересів підприємців і споживачів від його порушень, у тому числі від зловживання монопольним становищем та недобросовісної конкуренції, здійснюються Антимонопольним комітетом України, правове становище якого встановлене Законом України "Про Антимонопольний комітет України".

Антимонопольний комітет України створений Верховною Радою України в складі Голови комітету й уповноважених осіб. У своїй діяльності він безпосередньо підпорядкований КМ України та підзвітний вищому представницькому органу держави. На місцях він створює територіальні відділення, визначає для них коло повноважень. Таким чином, в Україні створена система органів Антимонопольного комітету України, яку очолює його голова. Особливе місце в цій системі займають уповноважені Антимонопольного комітету України, які призначаються строком на сім років, але не більше двох термінів поспіль.

Основними завданнями Антимонопольного комітету України щодо забезпечення проведення державної політики у сфері недопущення порушення монопольного законодавства є:

здійснення державного контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції (на принципах рівності суб'єктів господарювання перед законом і пріоритету прав споживачів), запобігання, виявлення та припинення порушень законодавства про захист економічної конкуренції;

контроль за концентрацією, узгодженими діями суб'єктів господарювання та регулюванням цін (тарифів) на товари, що виробляються (реалізуються) суб'єктами природних монополій;

сприяння розвитку добросовісної конкуренції;

методичне забезпечення застосування законодавства про захист економічної конкуренції;

здійснення контролю щодо створення конкурентного середовища та захисту конкуренції у сфері державних закупівель.

З метою чіткого розмежування функцій між органами державної влади, місцевого самоврядування й адміністративно-господарського управління з проведення антимонопольної політики встановлено, що Антимонопольний комітет: бере участь у проведенні демонополізації окремих об'єктів; у передбачених законодавством випадках разом з іншими державними органами й органами місцевого самоврядування приймає рішення про введення або скасування державного регулювання цін на продукцію монопольних утворень; вносить пропозиції щодо зміни сфери антимонопольного регулювання; проводить аналіз процесів демонополізації економіки та розвитку конкуренції; здійснює інші повноваження, передбачені Законом України "Про Антимонопольний комітет України".

Так, згідно зі ст. 7 Закону України "Про Антимонопольний комітет України" у сфері здійснення контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції Антимонопольний комітет України має **повноваження**:

розглядати заяви та справи про порушення законодавства про захист економічної конкуренції та проводити розслідування за ними;

приймати передбачені законодавством про захист економічної конкуренції розпорядження та рішення за заявами та справами; перевіряти та переглядати рішення у справах, надавати висновки щодо кваліфікації дій відповідно до законодавства про захист економічної конкуренції;

розглядати справи про адміністративні правопорушення, приймати постанови та перевіряти їх законність та обґрунтованість;

перевіряти суб'єкти господарювання, об'єднання, органи влади, місцевого самоврядування й адміністративно-господарського управління та контролю щодо дотримання ними вимог законодавства про захист економічної конкуренції та під час проведення розслідувань за заявами та справами про порушення законодавства про захист економічної конкуренції;

у ході розгляду заяв і справ про порушення законодавства щодо захисту економічної конкуренції, проведення перевірки та в інших передбачених законом випадках вимагати від суб'єктів господарювання, об'єднань, органів влади, місцевого самоврядування й адміністративно-господарського управління та контролю, їх посадових осіб і працівників, від інших фізичних та юридичних осіб інформацію, в тому числі з обмеженим доступом;

призначати експертизу й експерта з числа осіб, які володіють необхідними знаннями для надання експертного висновку;

у випадках і порядку, передбачених законом, проводити огляд службових приміщень і транспортних засобів суб'єктів господарювання – юридичних осіб; вилучати або накладати арешт на предмети, документи чи інші носії інформації, які можуть бути доказами або джерелом доказів у справі незалежно від їх місцезнаходження;

залучати поліцейських, працівників митних та інших правоохоронних органів для забезпечення проведення розгляду справи про порушення законодавства про захист економічної конкуренції, зокрема в разі проведення розслідування;

залучати до проведення перевірок спеціалістів органів державної влади та місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій за погодженням з їх керівниками, депутатів місцевих рад за їх згодою;

проводити дослідження ринку, визначати межі товарного ринку, а також становище, в тому числі монопольне (домінуюче), суб'єктів господарювання на цьому ринку та приймати відповідні рішення (розпорядження);

визначати наявність або відсутність контролю між суб'єктами господарювання або їх частинами та склад групи суб'єктів господарювання, що є єдиним суб'єктом господарювання;

вносити до органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування обов'язкові для розгляду подання щодо анулювання ліцензій, припинення операцій, пов'язаних із зовнішньоекономічною діяльністю суб'єктів господарювання – у разі порушення ними законодавства про захист економічної конкуренції;

надавати обов'язкові для розгляду рекомендації органам влади, місцевого самоврядування й адміністративно-господарського управління та контролю, суб'єктам господарювання, об'єднанням щодо припинення дій або бездіяльності, які містять ознаки порушень законодавства про захист економічної конкуренції, та усунення причин виникнення цих порушень і умов, що їм сприяють;

звертатися до суду з позовами, заявами та скаргами у зв'язку зі застосуванням законодавства про захист економічної конкуренції, а також із запитамми щодо надання інформації про судові справи, що розглядаються цими судами відповідно до законодавства про захист економічної конкуренції;

звертатись та отримувати від компетентних органів інших держав необхідну інформацію для здійснення своїх повноважень;

надавати компетентним органам інших держав інформацію у випадках і порядку, передбачених законом;

здійснювати повноваження, передбачені Законом України "Про публічні закупівлі" [114];

здійснювати інші повноваження, передбачені законодавством про захист економічної конкуренції та Законом України "Про публічні закупівлі".

У сфері здійснення контролю за узгодженими діями та концентрацією Антимонопольний комітет України має повноваження:

розглядати заяви та справи про надання дозволу, висновків, попередніх висновків стосовно узгоджених дій, концентрації; проводити дослідження за цими заявами та справами;

приймати передбачені законодавством про захист економічної конкуренції розпорядження та рішення за заявами та справами про надання дозволу на узгоджені дії, концентрацію; надавати попередні та заключні висновки стосовно узгоджених дій, концентрації, висновки щодо кваліфікації дій відповідно до законодавства про захист економічної конкуренції;

переглядати, перевіряти рішення, прийняті органами Антимонопольного комітету України (в межах компетенції);

дозволяти або забороняти узгоджені дії, концентрацію;

у процесі розгляду заяв і справ про порушення законодавства щодо захисту економічної конкуренції, проведення перевірки та в інших передбачених законом випадках вимагати від суб'єктів господарювання, об'єднань, органів влади, місцевого самоврядування й адміністративно-господарського управління та контролю, їх посадових осіб і працівників, інших фізичних та юридичних осіб інформацію, в тому числі з обмеженим доступом;

здійснювати інші повноваження, передбачені законодавством про захист економічної конкуренції.

У сфері формування та реалізації конкурентної політики, сприяння розвитку конкуренції, нормативного та методичного забезпечення діяльності Антимонопольного комітету України та застосування законодавства про захист економічної конкуренції Антимонопольний комітет України має повноваження:

вимагати від суб'єктів господарювання, об'єднань, органів влади, місцевого самоврядування й адміністративно-господарського управління

та контролю, їх посадових осіб інформацію, у тому числі з обмеженим доступом, необхідну для дослідження ринків, а також інформацію про реалізацію конкурентної політики;

узагальнювати й аналізувати інформацію про реалізацію актів законодавства про захист економічної конкуренції щодо пріоритетів і напрямів конкурентної політики;

брати участь у розробленні та вносити в установленому порядку Президенту України та КМ України пропозиції щодо законів та інших нормативно-правових актів, які регулюють питання розвитку конкуренції, конкурентної політики та демонополізації економіки; погоджувати проекти нормативно-правових актів Президента України, КМ України, центральних і місцевих органів виконавчої влади, місцевого самоврядування й адміністративно-господарського управління та контролю, що можуть вплинути на конкуренцію;

надавати обов'язкові для розгляду рекомендації та вносити до органів державної влади та місцевого самоврядування, установ, організацій, суб'єктів господарювання, об'єднань пропозиції щодо здійснення заходів, спрямованих на обмеження монополізму, розвиток підприємництва та конкуренції, запобігання порушенням законодавства про захист економічної конкуренції, а також щодо припинення дій або бездіяльності, які можуть мати негативний вплив на конкуренцію;

взаємодіяти з органами державної влади, місцевого самоврядування й адміністративно-господарського управління та контролю, підприємствами, установами й організаціями з питань розвитку, підтримки, захисту економічної конкуренції та демонополізації економіки;

узагальнювати практику застосування законодавства про захист економічної конкуренції, вносити до відповідних органів державної влади пропозиції щодо його удосконалення;

розробляти й організовувати здійснення заходів, спрямованих на запобігання порушенням законодавства про захист економічної конкуренції;

брати участь у розробленні та внесенні Президенту України та Кабінету Міністрів України пропозицій щодо проектів нормативно-правових актів з питань конкурентної політики, розвитку та захисту конкуренції та демонополізації економіки;

розробляти та затверджувати разом з іншими заінтересованими органами державної влади міжвідомчі нормативно-правові акти з питань розвитку та захисту економічної конкуренції та демонополізації економіки;

приймати власні нормативно-правові акти у формі розпоряджень з питань, що належать до його компетенції, зокрема щодо контролю за узгодженими діями, концентрацією, підвідомчості та розгляду заяв і справ про узгоджені дії, концентрацію, порушення законодавства про захист економічної конкуренції, організації діяльності органів Антимонопольного комітету України;

здійснювати офіційне тлумачення власних нормативно-правових актів;

надавати рекомендаційні роз'яснення з питань застосування законодавства про захист економічної конкуренції;

вносити пропозиції Президенту України, КМ України, Національному банку України, приписи – органам влади та місцевого самоврядування щодо зміни прийнятих ними нормативно-правових актів, які не відповідають законодавству про захист економічної конкуренції або внаслідок неоднозначного розуміння яких створюються перешкоди для розвитку конкуренції;

утворювати адміністративні колегії Антимонопольного комітету України;

утворювати територіальні відділення та дорадчі органи Антимонопольного комітету України;

брати участь у розробленні та реалізації міжнародних проектів і програм, а також здійснювати співробітництво з міжнародними організаціями, державними органами та неурядовими організаціями інших держав з питань, що належать до компетенції Антимонопольного комітету України;

видавати свої друковані органи, офіційні видання (збірники) актів законодавства про захист економічної конкуренції, вести електронну сторінку в мережі інтернет;

здійснювати інші повноваження, передбачені законодавством про захист економічної конкуренції та Законом України "Про публічні закупівлі" [114].

13.5. Недобросовісна конкуренція

Конкуренція розглядається як змагання між товаровиробниками за кращі й економічно вигідніші умови виробництва та реалізації продукції. У кінцевому підсумку конкуренція проявляється в боротьбі за споживача товарів, робіт або послуг. *Прийнято розрізняти конкуренцію внутрішньогалузеву, міжгалузеву, недобросовісну, недосконалу, цінову, чисту.*

Конкуренція є умовою, необхідним атрибутом ринкових відносин, запорукою прогресу. Вона як важливий інструмент ринку слугує потужним засобом зниження цін і задоволення попиту споживачів. Як вид економічного суперництва між товаровиробниками за кращі та найбільш вигідні умови виробництва та реалізації товарів, послуг вона має свою оцінку, види та прояви.

Як такі можна зазначити:

економічний закон товарного виробництва, якому притаманні різноманітні форми прояву, цінова політика, товар з особливими споживчими якостями, постійне (відповідно до попиту споживача) оновлення товарного асортименту та номенклатури, рекламні кампанії, перманентне вдосконалення системи збуту товарів, сервісне, гарантійне та постгарантійне обслуговування, надання комплексних послуг тощо. У сучасних умовах ці форми удосконалюються, набуваючи більш якісного, (а з огляду на масовість поширення через засоби масової інформації з використанням сучасних інформаційних технологій – нав'язливого) характеру;

політика, впроваджувана на макро- та мікрорівнях. Сама держава сприяє розвитку та підтримці конкурентної боротьби, а підприємці здійснюють конкурентну політику через стратегію та тактику проникнення на ринок і його захоплення;

конкуренція як засіб ринкової економіки є об'єктом правового регулювання та спеціальним інститутом законодавства;

чесна конкурентна боротьба вимагає наявності досконалого й ефективного механізму захисту законних прав та інтересів учасників даних правовідносин;

конкурентна боротьба, яка має свої специфічні прояви, що вимагають комплексних знань права, економіки, психології, новітніх засобів комунікації тощо і як наслідок – наявності фахівців в даній області.

Недобросовісна конкуренція як антипод чистої конкуренції в умовах наявності великої кількості підприємців (з однаковим товаром) на вільному ринку визначається як нечесний, збитковий метод конкурентної боротьби, пов'язаний з порушенням прийнятих на ринку норм і правил конкуренції. Вона проявляється в цінній дискримінації, обмані, фальшивій, неправдивій, недостовірній рекламі, змові, хабарництві, промислового шпигунстві, залякуванні й іншому прямому або опосередкованому впливові на конкурентів. У зв'язку з цим держава приймає ряд заходів економічного та правового характеру щодо недопущення недобросовісної конкуренції та її заборону.

Так, ст. 42 Конституції України встановила її заборону. Це викликане особливою роллю конкуренції в умовах ринкової економіки, необхідністю захисту законних прав та інтересів як рядового споживача (людини як основної соціальної цінності демократичного суспільства) від диктату товаровласника, так і самих підприємців від нанесення їм шкоди з метою забезпечення прогресу, в тому числі сприяння розвитку та підтримці підприємництва.

У ст. 1 Закону України "Про захист від недобросовісної конкуренції" [132] встановлено, що недобросовісною конкуренцією є будь-які дії щодо конкуренції, що суперечать правилам, торговим та іншим чесним звичаям у підприємницькій діяльності.

Законодавство України щодо захисту від недобросовісної конкуренції розподіляє дії, які можна визначити як антиконкурентні, на три групи:

1) неправомірне використання ділової репутації суб'єкта господарювання (підприємця);

2) створення перешкод суб'єктам господарювання (підприємцям) у процесі конкуренції та досягнення неправомірних конкурентних переваг;

3) неправомірне збирання, розголошення та використання комерційної таємниці.

Аналізуючи чинне законодавство можна звернути увагу на те, що *до неправомірного використання ділової репутації суб'єкта господарювання відносять:*

використання без дозволу уповноваженої власником особи чужого імені, фірмового найменування, знаків для товарів і послуг, інших позначень;

неправомірне використання рекламних матеріалів, упаковки товарів, назв літературних, художніх творів, періодичних видань, назв місць походження товарів, що може призвести до змішування з діяльністю іншого суб'єкта господарювання (підприємця), який має пріоритет на їх використання. Використання у фірмовому найменуванні власного імені фізичної особи не визнається неправомірним, якщо до власного імені додається який-небудь відмітний елемент, що виключає змішування з діяльністю іншого господарюючого суб'єкта (підприємця);

неправомірне використання товару іншого виробника, яке проявляється у введенні в господарський обіг під своїм позначенням товару іншого виробника шляхом змін чи зняття позначень виробника без дозволу уповноваженої на те особи;

копіювання зовнішнього вигляду виробу, тобто відтворення зовнішнього вигляду виробу іншого господарюючого суб'єкта та введення його

в господарський обіг без однозначного позначення виробником копії, що може призвести до змішування з діяльністю іншого господарюючого суб'єкта (підприємця). Не визнається неправомірним копіювання зовнішнього вигляду виробу або його частин, якщо таке копіювання зумовлене виключно їх функціональним застосуванням. Проте такі порушення не поширюються на вироби, що мають охорону як об'єкта права інтелектуальної власності;

порівняльну рекламу, що містить порівняння з товарами, роботами, послугами чи діяльністю іншого господарюючого суб'єкта (підприємця). Не визнається неправомірним порівняння в рекламі, якщо наведені відомості про товари, роботи, послуги підтверджені фактичними даними, є достовірними, об'єктивними, корисними для інформування споживачів.

Реклама як спеціальна інформація про осіб чи продукцію, яка розповсюджується в будь-якій формі та будь-яким способом з метою прямого або опосередкованого отримання прибутку повинна відповідати вимогам законності, точності, достовірності. Використання державної або інших мов має відповідати законодавству України. Застосовувані форми та засоби не можуть завдавати споживачеві моральної, фізичної або психічної шкоди. Згідно зі ст. 10 Закону України "Про рекламу" [31] недобросовісною вважається така реклама, яка внаслідок неточності, недостовірності, двозначності, перебільшення, замовчування, порушення вимог щодо місця та способу розповсюдження й інших передбачених законодавством України вимог, вводить або може ввести в оману, тим самим завдаючи шкоди окремим споживачам і державі в цілому.

Розглядаючи більш детально створення перешкод суб'єктам господарювання у процесі конкуренції та досягнення неправомірних переваг, треба звернути увагу на те, які дії вважаються правопорушенням конкуренції.

До таких відносять:

дискредитацію господарюючого суб'єкта шляхом поширення в будь-якій формі неправдивої, неточної інформації, пов'язаної з особою або діяльністю господарюючого суб'єкта (підприємця), які завдали або могли завдати шкоди діловій репутації суб'єкта господарювання (підприємцю);

купівлю-продаж товарів, виконання робіт, надання послуг із примусовим асортиментом, тобто купівля-продаж одних товарів, виконання робіт, надання послуг за умови купівлі-продажу інших товарів, виконання робіт, надання послуг, не потрібних споживачу або контрагенту;

схиляння до бойкоту господарюючого суб'єкта (підприємця). Такі дії вважаються спонуканням третьої особи, безпосередньо або через посередника, до відмови від установаження договірних зв'язків із цим господарюючим суб'єктом (підприємцем);

схиляння постачальника до дискримінації покупця (замовника). Такі дії вважаються порушенням конкуренції на свою користь або на користь третьої особи шляхом спонукання постачальника конкурентом покупця (замовника), безпосередньо або через посередника, до надання постачальником конкуренту покупця (замовника) певних переваг перед покупцем (замовником) без достатніх на те підстав;

схиляння господарюючого суб'єкта до розірвання договору з конкурентом іншого господарюючого суб'єкта (підприємця) абсолютно з корисливих мотивів або в інтересах третіх осіб.

До порушення законодавства України про захист від недобросовісної конкуренції відносять і неправомірне збирання, такими використання *комерційної таємниці*. Для визнання дій неправомірними, що порушують комерційну таємницю, розглядають у сукупності або відокремлено такі дії:

неправомірне збирання комерційної таємниці, набуття протиправним способом відомостей, визначених відповідно до законодавства України комерційною таємницею, якщо це завдало чи могло завдати шкоди господарюючому суб'єкту (підприємцю). Промислове шпигунство досить поширене явище, тому підприємці повинні самостійно вживати заходів щодо запобігання: втрати комерційної таємниці, конфіденційної та ділової інформації; розголошення комерційної таємниці; ознайомлення іншої особи з інформацією без згоди уповноваженої на те особи, якій ці відомості були довірені в установленому порядку або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків, якщо це завдало чи могло завдати шкоди господарюючому суб'єкту (підприємцю);

схиляння особи, якій були довірені у встановленому порядку або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків відомості, до розголошення комерційної таємниці що призвело до розкриття комерційної таємниці та завдало чи могло завдати шкоди господарюючому суб'єкту (підприємцю);

неправомірне використання комерційної таємниці, впровадження у виробництво або врахування під час планування чи здійснення підприємницької діяльності без дозволу уповноваженої на те особи неправомірно отриманих відомостей, що становлять відповідно до законодавства України комерційну таємницю.

13.6. Відповідальність за недобросовісну конкуренцію

Конкурентна боротьба, здійснювана суб'єктами господарювання з порушенням чинного законодавства, дає можливість відповідним державним органам притягати порушників до відповідальності. Згідно зі ст. 20 Закону України "Про захист від недобросовісної конкуренції" [131] вчинення дій, визначених чинним законодавством як недобросовісна конкуренція, тягне за собою накладення Антимонопольним комітетом України на юридичних осіб штрафів, передбачених законодавством України, а також притягнення до відповідальності фізичних і посадових осіб до адміністративної, цивільної та кримінальної відповідальності у випадках, передбачених законодавством. Учинення господарюючими суб'єктами – юридичними особами та їх об'єднаннями дій, визначених як недобросовісна конкуренція, тягне за собою накладення на них Антимонопольним комітетом України, його територіальними відділеннями штрафів у розмірі до 3 % виручки від реалізації товарів, робіт, послуг господарюючого суб'єкта за останній звітний рік, що передував року, в якому накладається штраф. У разі, якщо обчислення виручки господарюючого суб'єкта неможливе або виручка відсутня, вказані штрафи накладаються в розмірі до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Учинення дій, визначених як недобросовісна конкуренція, юридичними особами, їх об'єднаннями й об'єднаннями громадян, які не є господарюючими суб'єктами, тягне за собою накладення на них Антимонопольним комітетом України, його територіальними відділеннями штрафів у розмірі до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Учинення дій, визначених законодавством як недобросовісна конкуренція, фізичними особами, які займаються підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи, тягне за собою накладення адміністративного стягнення згідно із законодавством. Учинення в інтересах третіх осіб таких дій фізичними особами (в тому числі громадянами, які не є підприємцями) тягне за собою накладення адміністративного стягнення відповідно до чинного законодавства.

Збитки підлягають відшкодуванню за позовами зацікавлених осіб у порядку, визначеному цивільним законодавством України.

У разі встановлення факту неправомірного використання чужих позначень, рекламних матеріалів, упаковки або копіювання виробів зацікавлені особи можуть звернутися до Антимонопольного комітету України,

його територіальних відділень із заявою про вилучення товарів з неправомірно використаним позначенням або копій виробів іншого господарюючого суб'єкта (підприємця) як у виробника, так і у продавця. Порядок використання вилучених товарів визначається Кабінетом Міністрів України. Вилучення таких товарів застосовується, якщо можливість змішування з діяльністю іншого господарюючого суб'єкта (підприємця) не може бути усунене іншим шляхом.

У разі встановлення факту дискредитації господарюючого суб'єкта (підприємця) Антимонопольний комітет України, його територіальні відділення мають право прийняти рішення про офіційне спростування за рахунок порушника поширених ним неправдивих, неточних або неповних відомостей у строк і спосіб, визначений законодавством. Якщо цими діями буде завдано шкоди діловій репутації підприємця, то вона може бути захищена відповідно до цивільного законодавства шляхом відшкодування заподіяної шкоди, втраченої вигоди, а також спростування недостовірної інформації про підприємця.

Справи про недобросовісну конкуренцію розглядаються Антимонопольним комітетом України та його територіальними відділеннями.

Особи, права яких порушені діями, визначеними як недобросовісна конкуренція, можуть протягом шести місяців з дня, коли вони дізналися або могли дізнатися про порушення своїх прав, звернутися до Антимонопольного комітету України, його територіальних відділень із заявою про захист своїх прав. Закінчення строку звернення із заявою є підставою для відмови в прийнятті заяви. Якщо Антимонопольний комітет України, його територіальні відділення визнають поважними причини пропуску строку звернення із заявою, порушене право підлягає захисту.

У процесі розгляду справи Антимонопольний комітет України, його територіальні відділення за поданою заявою мають право вжити заходів щодо забезпечення виконання рішення, якщо невжиття таких заходів може утруднити чи зробити неможливим його виконання. З метою забезпечення виконання рішення Антимонопольний комітет України, його територіальні відділення виносять розпорядження про: заборону особі, в діях якої вбачаються ознаки порушення (відповідач), вчиняти певні дії; накладення арешту на майно або грошові суми, належні відповідачу.

Водночас розпорядження може бути оскаржене в судовому порядку в господарському суді у п'ятнадцятиденний строк із дня отримання копії розпорядження. Відповідач у разі закриття провадження у справі у зв'язку

з відсутністю доказів вчинення порушення може стягнути з заявника збитки, завдані йому забезпеченням виконання рішення, у порядку, визначеному цивільним законодавством України.

Антимонопольний комітет України, його територіальні відділення у справах про недобросовісну конкуренцію приймають обов'язкові для виконання рішення про:

визнання факту недобросовісної конкуренції;

припинення недобросовісної конкуренції;

офіційне спростування за рахунок порушника поширених ним неправдивих, неточних або неповних відомостей;

накладення штрафів;

вилучення товарів з неправомірно використаним позначенням і копій виробів іншого господарюючого суб'єкта (підприємця);

скасування або зміну центральними та місцевими органами виконавчої влади, виконавчими органами місцевого самоврядування прийнятих ними неправомірних актів і розірвання укладених ними угод.

Рішення про накладення штрафів у розмірах понад чотириста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян приймається виключно Антимонопольним комітетом України на його засіданнях. Рішення про вилучення товарів із неправомірно використаними позначеннями та копій виробів іншого господарюючого суб'єкта (підприємця) втілюється в порядку, встановленому для виконання судових рішень.

Порушник, на якого накладено штраф, сплачує його у тридцятиденний строк з дня отримання рішення про накладення штрафу, якщо інше не визначено. За кожен день прострочення сплати штрафу стягується пеня у розмірі 1 % від суми штрафу. У разі відмови від сплати штрафу Антимонопольний комітет України, його територіальні відділення стягують штраф у безперечному порядку.

Суми стягнених штрафів розподіляють в такому співвідношенні:

50 % сум штрафів зараховують до Державного бюджету України; 25 % – у республіканський бюджет Автономної республіки Крим і до місцевих бюджетів; 25 % – державному органу, який наклав стягнення, для організації та проведення робіт зі створення науково-дослідної, матеріально-технічної та інформаційної бази розвитку та захисту конкуренції.

Скарги на рішення Антимонопольного комітету України і його територіальних відділень, прийняті у справах про недобросовісну конкурен-

цію, подаються до Верховного Суду Автономної республіки Крим, обласних, Київського та Севастопольського міських судів, господарського суду Автономної республіки Крим, обласних, Київського та Севастопольського міських господарських судів у тридцятиденний строк з дня отримання копії рішення.

Контрольні запитання

1. Розкрийте необхідність правового захисту економічної конкуренції та недопущення недобросовісної конкуренції.
2. Охарактеризуйте правовий статус Антимонопольного комітету України.
3. Охарактеризуйте монопольне становище та порядок визначення.
4. Розкрийте поняття та види антиконкурентних дій.
5. Розкрийте поняття та види недобросовісної конкуренції.
6. Охарактеризуйте відповідальність за порушення антимонопольного законодавства та законодавства про захист від недобросовісної конкуренції.

Рекомендована література: [11; 32; 46; 47; 53; 66; 86; 131; 132; 134; 137; 174; 175; 180; 200].

14. Правове регулювання ціноутворення

14.1. Поняття ціноутворення та цін.

14.2. Державне регулювання цін.

14.3. Державний контроль (нагляд) і спостереження у сфері ціноутворення.

Ключові слова: ціноутворення; державна цінова політика; вільні ціни; державне регулювання цін.

14.1. Поняття ціноутворення та цін

Правове регулювання ціноутворення в Україні здійснюється ГК України (ст. 189 – 192) [32], Податковим кодексом України [83], законами України "Про ціни і ціноутворення" (надалі – Закон) [81] і "Про захист економічної конкуренції" [132].

З усіх зазначених нормативно-правових актах найважливішу роль у правовому регулюванні ціноутворення відіграє Закон України "Про ціни і ціноутворення", дія якого поширюється на відносини, що виникають у процесі формування, встановлення та застосування цін КМ України, органами виконавчої влади, органами, що здійснюють державне регулювання діяльності суб'єктів природних монополій, органами місцевого самоврядування та суб'єктами господарювання, що здійснюють діяльність на території України, а також здійснюють державний контроль (нагляд) та спостереження у сфері ціноутворення.

Так, відповідно до п. 15 – 16 ч. 1 ст. 1 Закону **ціна** – виражений у грошовій формі еквівалент одиниці товару, а **ціноутворення** – процес формування та встановлення цін.

У ціні перетинаються всі основні проблеми розвитку економіки та суспільства. Це стосується передусім виробництва та реалізації товарів, формування їх вартості, розподілу та використання ВВП і національного доходу. Ціна є грошовим вираженням вартості, тобто визначенням за допомогою грошей субстанції ціни. У ринковій економіці ціна є загальним регулятором процесу суспільного виробництва, через який держава впливає на діяльність суб'єктів господарювання (податки, дотації, валютний курс тощо).

Розвиток ринкової економіки відбився в економічній науці багатьма теоріями вартості та ціни. Найвідомішою з них є теорія трудової вартості, розроблена англійськими економістами В. Петті, А. Смітом і Д. Рікардо та завершена в працях К. Маркса. Вона виходить з того, що субстанція та величина вартості як основи мінової вартості та ціни визначається витратами праці на виробництво товарів.

Одночасно з теорією трудової вартості виникла і теорія витрат виробництва, яка визначає їх як основу мінової вартості та цін (висунута представником французької класичної політекономії Ф. Кене). Оскільки величина витрат виробництва, в свою чергу, залежить від цін на окремі види витрат (палива, сировини, матеріалів, робочої сили), то використання витрат як основи цін пояснює ціни на продукцію цінами на елементи витрат.

Наприкінці XIX ст. отримали розвиток теорії вартості, які у визначені величини вартості наголошували на необхідності граничної корисності. Вони були обґрунтовані представниками австрійської, англійської та швейцарської шкіл. Спільними рисами цих теорій було те, що в процесі ринкової взаємодії попиту та пропозиції, яка визначає рівень ринкових цін, вирішальне

значення надавалося попиту. Вартість розглядалася як суб'єктивна категорія, наслідок оцінювання індивідумом споживчих благ залежно від інтенсивності потреб і рідкості блага.

Найбільший вплив на сучасні теорії вартості та цін має неокласична теорія англійського економіста кінця XIX – початку XX ст. А. Маршалла, який поєднує теорію класиків політекономії про визначальну роль витрат виробництва та теорії граничної корисності, попиту та пропозиції у формуванні та русі цін.

Сучасні теорії ціноутворення спираються на створений А. Маршаллом підхід, згідно з яким теорія вартості вже не займає центрального місця, як це було до XX ст. На передній план вийшла теорія ціни, яка комплексно вивчає вплив різних чинників, що утворюють ціну. Вони впливають на ціни завдяки зміні попиту та пропозиції на ринках як товарів, так і факторів виробництва. Рух цін, згідно з нею, в сучасному виробництві є наслідком дії складного комплексу чинників: руху ефективної праці та виробництва, стану грошового обігу, платіжного балансу та державних фінансів, характеру державного регулювання.

Отже ціни та і ціноутворення є одними з ключових елементів ринкової економіки.

Згідно зі ст. 4 Закону державна цінова політика є складовою частиною державної економічної та соціальної політики, спрямованою на забезпечення:

- 1) розвитку національної економіки та підприємницької діяльності;
- 2) протидії зловживанню монопольним (домінуючим) становищем у сфері ціноутворення;
- 3) розширення сфери застосування вільних цін;
- 4) збалансованості ринку товарів і підвищення їх якості;
- 5) соціальних гарантій населенню у разі зростання цін;
- 6) необхідних економічних гарантій для виробників;
- 7) орієнтації цін внутрішнього ринку товарів на рівень цін світового ринку.

Ціну слід розуміти як економічну і правову категорію. З одного боку, ціна (тариф) відповідно до ст. 189 ГК України є формою грошового визначення вартості продукції (робіт, послуг), яку реалізують суб'єкти господарювання. З іншого – ціна є істотною умовою господарського договору, і без визначення цієї умови договір вважається неукладеним.

ГК України визначається також, що суб'єкти господарювання можуть використовувати у господарській діяльності вільні, державні фіксовані та ре-

гульовані ціни – граничні рівні цін або граничні відхилення від державних фіксованих цін. А для експортних та імпорتنих операцій у розрахунках з іноземними контрагентами застосовують контрактні (зовнішньоторговельні) ціни, що формуються відповідно до цін і умов світового ринку й індикативних цін.

Відповідно до ст. 10 Закону суб'єкти господарювання, здійснюючи господарську діяльність, використовують: вільні ціни; державні регульовані ціни;

Вільні ціни встановлюються суб'єктами господарювання самостійно за згодою сторін на всі товари, крім тих, щодо яких здійснюється державне регулювання цін.

Державні регульовані ціни вводяться на товари, які визначально впливають на загальний ринок і динаміку цін, на товари, вироблені суб'єктами господарювання з монопольним (домінуючим) становищем на ринку та мають істотну соціальну значущість.

Державні регульовані ціни можуть запроваджуватися на товари суб'єктів господарювання, які порушують вимоги законодавства про захист економічної конкуренції.

Державні регульовані ціни повинні бути економічно обґрунтованими, тобто забезпечувати відповідність ціни на товар витратам на його виробництво, продаж (реалізацію) та прибуток від його продажу (реалізації).

Зміна рівня державних регульованих цін здійснюється в порядку та строки, що визначаються органами, які відповідно до цього Закону здійснюють державне регулювання цін.

Зміна рівня державних регульованих цін може здійснюватися у зв'язку зі зміною умов виробництва та продажу (реалізації) продукції, що не залежать від господарської діяльності підприємства.

КМ України, органи виконавчої влади, державні колегіальні органи й органи місцевого самоврядування з метою встановлення державних регульованих цін на товари до їх складу обов'язково включають розмір їх інвестиційної складової частини.

Ціни на товари, призначені для реалізації на внутрішньому ринку України, встановлюються виключно у валюті України, якщо інше не передбачено міжнародними угодами, ратифікованими Україною, і постановами КМ України.

14.2. Державне регулювання цін

Державне регулювання цін здійснюється КМ Міністрів України, органами виконавчої влади, державними колегіальними органами й органами місцевого самоврядування відповідно до їх повноважень шляхом:

1) установлення обов'язкових для застосування суб'єктами господарювання:

фіксованих цін;

граничних цін;

граничних рівнів торговельної надбавки (націнки) та постачальницько-збутової надбавки (постачальницької винагороди);

граничних нормативів рентабельності;

розміру постачальницької винагороди;

розміру доплат, знижок (знижувальних коефіцієнтів);

2) запровадження процедури декларування зміни та/або реєстрації ціни.

Порядок формування та встановлення цін для проведення експортних (імпортних) операцій та на експортні (імпортні) товари встановлено в ст. 14 Закону. У ході проведення експортних (імпортних) операцій у розрахунках з іноземними суб'єктами господарювання застосовуються контрактні (зовнішньоторговельні) ціни, що формуються відповідно до цін і умов світового ринка. Міждержавний обмін товарами здійснюється за цінами, визначеними відповідно до міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Крім того, Законом передбачені гарантії, що надаються суб'єктам господарювання під час державного регулювання цін (ст. 15). Так, КМ України, органи виконавчої влади та місцевого самоврядування, які встановили державні регульовані ціни на товари в розмірі, нижчому від економічно обґрунтованого, зобов'язані відшкодувати суб'єктам господарювання різницю між такими розмірами за рахунок коштів відповідних бюджетів. Установлення КМ України, органами виконавчої влади та місцевого самоврядування державних регульованих цін на товари в розмірі, нижчому від економічно обґрунтованого, без визначення джерел для відшкодування різниці між такими розмірами за рахунок коштів відповідних бюджетів не допускається та може бути оскаржено в судовому порядку.

14.3. Державний контроль (нагляд) та спостереження у сфері ціноутворення

Органами державного контролю (нагляду) та спостереження у сфері ціноутворення (надалі – уповноважені органи) є: центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику з контролю за цінами; інші органи, визначені законом.

Повноваження та порядок діяльності уповноважених органів, права й обов'язки їх посадових осіб, які здійснюють державний контроль (нагляд) за дотриманням суб'єктами господарювання вимог щодо формування, встановлення та застосування державних регульованих цін і державне спостереження у сфері ціноутворення, визначаються цим Законом, Законом України "Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності" [149] та іншими законами.

Основними **функціями** уповноважених органів є:

виконання контрольно-наглядових функцій за дотриманням вимог щодо формування, встановлення та застосування державних регульованих цін;

здійснення державного нагляду в сфері ціноутворення;

попередження порушень у сфері ціноутворення.

Уповноважені органи мають право:

1) проводити у суб'єктів господарювання в установленому порядку планові та позапланові перевірки:

достовірності зазначеної в документах інформації про формування, встановлення та застосування державних регульованих цін;

бухгалтерських книг, звітів, кошторисів, декларацій, показників реєстраторів розрахункових операцій та інших документів (незалежно від способу подання інформації), пов'язаних з формуванням, установленням та застосуванням державних регульованих цін;

наявності виписки або витягу з ЄДР, а також документів, що засвідчують особу (у посадових осіб);

2) отримувати відповідно до законодавства у письмовій формі пояснення, довідки та відомості з питань, що виникають під час проведення перевірки;

3) отримувати безоплатно від перевірюваних суб'єктів господарювання копії: документів та інші відомості, необхідні для здійснення державного нагляду (контролю) за дотриманням вимог формування, встановлення

та застосування державних регульованих цін; документів, які можуть підтверджувати їх порушення; платіжних доручень, квитанцій, що підтверджують факт перерахування до бюджету коштів у разі застосування адміністративно-господарських санкцій, а також довідки, підготовлені суб'єктами господарювання (на – вимогу);

4) запитувати й отримувати від органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування в повному обсязі інформацію та документи, необхідні для виконання покладених на них функцій;

5) вимагати від перевірюваних суб'єктів господарювання усунення виявлених порушень вимог формування, встановлення та застосування державних регульованих цін;

6) приймати рішення про застосування адміністративно-господарських санкцій за порушення вимог формування, встановлення та застосування державних регульованих цін;

7) надавати органам виконавчої влади та місцевого самоврядування, суб'єктам господарювання обов'язкові для виконання приписи щодо усунення порушень вимог формування, встановлення та застосування державних регульованих цін;

8) звертатися до суду з позовами про стягнення до бюджету коштів у разі прийняття рішення про порушення вимог формування, встановлення та застосування державних регульованих цін.

Державне спостереження у сфері ціноутворення здійснюється шляхом проведення моніторингу вільних цін (дослідження динаміки цінових процесів на товарних ринках) і державних регульованих цін.

Перелік товарів, ціни на які підлягають державному спостереженню у сфері ціноутворення, та порядок його проведення визначаються КМ України.

За результатами державного нагляду в сфері ціноутворення визначаються методи впливу на економічні процеси та цінову ситуацію на товарних ринках.

До суб'єктів господарювання застосовують адміністративно-господарські санкції за:

1) порушення вимог формування, встановлення та застосування державних регульованих цін – вилучення необґрунтовано отриманої виручки, яка становить позитивну різницю між фактичною виручкою від продажу (реалізації) товару та виручкою за цінами, сформованими відповідно до вве-

деного способу регулювання (крім таких, що на постійній основі надають житлово-комунальні послуги або мають адресного споживача), і штраф в розмірі 100 % необґрунтовано отриманої виручки;

2) стягнення плати за товари, які відповідно до законодавства надаються безкоштовно, – штраф у розмірі 100 % вартості проданих (реалізованих) товарів;

3) надання уповноваженим органам недостовірних відомостей – штраф у розмірі ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

4) невиконання приписів уповноважених органів або створення перешкод для виконання покладених на них функцій – штраф у розмірі двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Суми адміністративно-господарських санкцій зараховуються до державного бюджету.

Суми необґрунтованої виручки, отриманої суб'єктами господарювання, які на постійній основі надають житлово-комунальні послуги або мають адресного споживача, повертаються споживачам.

Порядок стягнення сум адміністративно-господарських санкцій визначається ГК України.

Контрольні запитання

1. Розкрийте поняття ціноутворення та цін.
2. У чому полягає державне регулювання цін?
3. Яким чином здійснюється державний контроль (нагляд) і спостереження у сфері ціноутворення?

Рекомендована література: [5; 32; 36; 51; 81; 83; 132; 149; 178; 197].

15. Правове забезпечення захисту прав споживачів

15.1. Правове регулювання захисту прав споживачів

15.2. Право споживача на належну якість продукції та гарантійні зобов'язання.

15.3. Права споживача у разі придбання товару неналежної якості.

15.4. Права споживача у разі придбання товару належної якості.

15.5. Права споживача у разі порушення умов договору про виконання робіт (надання послуг).

15.6. Права споживача у разі придбання ним продукції у кредит.

Ключові слова: захист прав споживачів; споживач; виробник; гарантійний термін; гарантійні зобов'язання; товар неналежної якості; товар належної якості; споживчий кредит.

15.1. Правове регулювання захисту прав споживачів

Правове регулювання захисту прав споживачів здійснюється ЦК України [194], ГК України [32] і законами України "Про захист прав споживачів" [136], "Про забезпечення санітарного та епідемічного добробуту населення" [81], "Про стандартизацію" [158], Декретом КМ України "Про стандартизацію і сертифікацію" [159].

Найбільш важливим серед зазначених нормативно-правих актів є Закон України "Про захист прав споживачів" (надалі – Закон) [136], який регулює відносини між споживачами товарів, робіт і послуг і виробниками та продавцями товарів, виконавцями робіт і надавачами послуг різних форм власності, встановлює права споживачів, а також визначає механізм їх захисту й основи реалізації державної політики у сфері захисту прав споживачів.

Легальне визначення поняття "споживач" закріплено в п. 22 ч. 1 ст. 1 Закону України. **Споживач** – фізична особа, яка придбаває, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити продукцію для особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних з підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника.

Правове становище споживача проявляється через сукупність прав і обов'язків, які йому надаються Законом.

Згідно зі ч. 1 ст. 4 Закону споживачі під час придбання, замовлення або використання продукції, яка реалізується на території України, для задоволення своїх особистих потреб **мають право на:**

захист своїх прав державою;

належну якість продукції та обслуговування;

безпеку продукції;

необхідну, доступну, достовірну та своєчасну інформацію про продукцію, її кількість, якість, асортимент, а також про її виробника (виконавця, продавця);

відшкодування майнової та моральної шкоди, завданої внаслідок недоліків продукції (дефекту в продукції), відповідно до закону;

звернення до суду й інших уповноважених державних органів за захистом порушених прав;

об'єднання в громадські організації споживачів (об'єднання споживачів).

Споживачі також мають інші права, встановлені законодавством про захист прав споживачів.

Обов'язки споживачів закріплені в ч. 3 ст. 4 Закону, відповідно до якої вони зобов'язані:

перед початком експлуатації товару уважно ознайомитися з правилами експлуатації, викладеними в наданій виробником (продавцем, виконавцем) документації на товар;

у разі необхідності роз'яснення умов і правил використання товару – до початку його використання звернутися за роз'ясненнями до продавця (виробника, виконавця) або до іншої вказаної в експлуатаційній документації особи, яка виконує їх функції;

користуватися товаром згідно з його цільовим призначенням і дотримуватися умов (вимог, норм, правил), установлених виробником товару (виконавцем) в експлуатаційній документації;

з метою запобігання негативним для споживача наслідкам використання товару – застосовувати передбачені виробником до товару засоби безпеки з дотриманням рекомендованих експлуатаційною документацією спеціальних правил, а в разі їх відсутності – дотримуватися звичайних розумних заходів безпеки, встановлених для товарів такого роду.

15.2. Право споживача на належну якість продукції та гарантійні зобов'язання

Продавець (виробник, виконавець) зобов'язаний передати споживачеві продукцію належної якості, а також надати інформацію про цю продукцію. Крім того, продавець (виробник, виконавець) на вимогу споживача зобов'язаний надати йому документи, які підтверджують належну якість продукції.

Вимоги до продукції у плані її безпеки для життя, здоров'я та майна споживачів, а також навколишнього природного середовища встановлюються нормативними документами. За окремими групами продукції зазначені вимоги встановлюються законами й іншими нормативно-правовими актами.

Слід звернути увагу, що введення в обіг фальсифікованої продукції забороняється.

Виробник (виконавець) зобов'язаний:

забезпечити використання продукції за призначенням протягом терміну її служби, передбаченого нормативним документом або встановленого

ним за домовленістю зі споживачем, а в разі відсутності такого терміну – протягом десяти років;

забезпечити технічне обслуговування та гарантійний ремонт продукції, а також її випуск і поставку для підприємств, що здійснюють технічне обслуговування та ремонт, у необхідному обсязі й асортименті запасних частин протягом усього терміну її виробництва, а після зняття з виробництва – протягом терміну служби, в разі відсутності такого терміну – протягом десяти років.

Реалізація інтересів споживачів у встановленні вимог до належної якості продукції забезпечується правом участі споживачів та їх об'єднань у розробленні нормативних документів згідно із законодавством.

Згідно зі ст. 7 Закону виробник (виконавець) забезпечує належну роботу (застосування, використання) продукції, в тому числі комплектувальних, протягом гарантійного терміну, встановленого нормативно-правовими актами, нормативними документами чи договором. Гарантійний термін на комплектувальні повинен бути не менше гарантійного терміну на основний виріб, якщо інше не передбачено нормативно-правовими актами, нормативними документами чи договором.

Гарантійний термін зазначається в паспорті на продукцію або на етикетці чи в будь-якому іншому документі, що додається до продукції. Гарантійні зобов'язання в будь-якому випадку включають також будь-які зобов'язання виробника (виконавця) або продавця, передбачені рекламою.

Для продукції, властивості якої можуть з часом погіршуватися та становити небезпеку для життя, здоров'я, майна споживачів і навколишнього природного середовища, встановлюється термін придатності, який зазначається на етикетках, упаковці або в інших документах, що додаються до неї під час продажу, і який вважається гарантійним терміном. Термін придатності обчислюється від дати виготовлення, яка також зазначається на етикетці або в інших документах, і визначається або часом, протягом якого товар є придатним для використання, або датою, до настання якої товар є придатним для використання.

Продаж товарів, на яких термін придатності не зазначений або зазначений із порушенням вимог нормативних документів, а також продаж товарів, термін придатності яких минув, забороняється.

На сезонні товари (одяг, хутряні й інші вироби) гарантійний термін обчислюється з початку відповідного сезону, що встановлюється КМ України.

У разі продажу товарів за зразками, поштою, а також у випадках, коли укладання договору купівлі – продажу не збігається в часі з переданням товару споживачеві, гарантійний термін обчислюється з дня передання товару споживачеві; якщо товар потребує спеціальної установки (підключення) чи складання – від дня їх здійснення; якщо день передання, установки (підключення) чи складання товару, а також передання нерухомого майна встановити неможливо або якщо майно перебувало у споживача до укладення договору купівлі – продажу – від дня укладення такого договору.

Щодо продукції, на яку гарантійний термін або термін придатності не встановлений, споживач має право пред'явити продавцю (виробнику, виконавцю) відповідні вимоги, якщо недоліки були виявлені протягом двох років, а щодо об'єкта будівництва – не пізніше десяти років від дня передання їх споживачеві.

У випадку виконання гарантійного ремонту гарантійний термін збільшується на час перебування продукції в ремонті. Зазначений час обчислюється від дня, коли споживач звернувся з вимогою про усунення недоліків.

У разі обміну товару його гарантійний термін обчислюється заново від дня обміну.

Гарантійне зобов'язання припиняється на загальних підставах, передбачених ГК України [32]. Гарантійне зобов'язання не припиняється у разі неможливості виконання такого зобов'язання за відсутності необхідних матеріалів, комплектувальних або запасних частин.

15.3. Права споживача в разі придбання товару неналежної якості

На окрему увагу заслуговує питання щодо прав споживача у випадку придбання товару неналежної якості. Так, відповідно до ст. 8 Закону в разі виявлення протягом встановленого гарантійного строку недоліків споживач, в порядку та в строки, встановлені законодавством, має право вимагати: пропорційного зменшення ціни; безоплатного усунення недоліків товару в розумний строк; відшкодування витрат на усунення недоліків товару.

У разі виявлення протягом встановленого гарантійного терміну істотних недоліків, які виникли з вини виробника товару (продавця, виконавця), або фальсифікації товару, підтверджених за необхідності висновком експертизи, споживач, у порядку та в строки, встановлені законодавством, і на підставі обов'язкових для сторін правил або договору має право за своїм вибором вимагати від продавця або виробника: розірвання договору

та повернення сплаченої за товар грошової суми; вимагати заміни товару на такий же або на аналогічний, з числа наявних у продавця (виробника), товар.

Для непродуктованих товарів, що перебували у використанні та були реалізовані через роздрібні комісійні торговельні підприємства, вимоги споживача щодо товарів, гарантійний термін на які не закінчився, задовольняються за згодою продавця.

Споживач має право за вибором пред'явити вимоги до продавця за місцем купівлі товару, виробнику або підприємству, що задовольняє ці вимоги за місцезнаходженням споживача. Права споживача передбачають у разі невиконання висунутої вимоги замінити її на іншу.

Зазначені вимоги за місцезнаходженням споживача задовольняють також створені власником продавця торговельні підприємства та філії, що здійснюють продаж аналогічних до придбаних споживачем товарів, або підприємства, на які ці функції покладені на підставі договору. Функції представників підприємств-виробників виконують їх представництва та філії, створені виробниками для цієї мети, або підприємства, які задовольняють зазначені вимоги на підставі договору з виробником.

Продавець, виробник (підприємство, що задовольняє вимоги споживача) зобов'язані прийняти товар неналежної якості у споживача та задовольнити його вимоги. Доставка великогабаритних товарів і товарів вагою понад 5 кг продавцю, виробнику (підприємству, що задовольняє вимоги споживача) та їх повернення споживачеві здійснюються за рахунок продавця, виробника.

За наявності товару вимога споживача про його заміну підлягає негайному задоволенню, а в разі виникнення потреби в перевірці якості – протягом чотирнадцяти днів або за домовленістю сторін. У разі відсутності товару вимога споживача про його заміну підлягає задоволенню у двомісячний строк з моменту подання відповідної заяви. Якщо задовольнити вимогу споживача про заміну товару в установленій строк неможливо, споживач вправі на свій вибір пред'явити продавцю, виробнику (підприємству, що виконує їх функції) інші вимоги, передбачені пп. 1, 3, 4, 5 ч. 1 ст. 8 Закону.

Під час заміни товару з недоліками на товар аналогічної марки (моделі, артикулу, модифікації) належної якості, ціна на який змінилася, перерахунок вартості не провадиться. За умови заміни товару з недоліками на такий же товар іншої марки (моделі, артикулу, модифікації) належної

якості перерахунок вартості товару з недоліками у разі підвищення ціни проводиться виходячи з його вартості на час обміну, а в разі зниження ціни – виходячи з вартості на час покупки.

У випадку розірвання договору розрахунки зі споживачем у разі підвищення ціни на товар проводяться виходячи з його вартості на час пред'явлення відповідної вимоги, а в разі зниження ціни – виходячи з вартості товару на час купівлі. Гроші, сплачені за товар, повертаються споживачеві у день розірвання договору, а в разі неможливості повернути гроші в день розірвання договору – в інший строк за домовленістю сторін, але не пізніше семи днів.

У разі придбання споживачем продовольчих товарів неналежної якості продавець зобов'язаний замінити їх на товари належної якості або повернути споживачеві сплачені ним гроші, якщо недоліки виявлено у межах терміну придатності.

Пред'явленні споживачем вимоги про безоплатне усунення недоліків товару повинні бути усунуті протягом чотирнадцяти днів з дати пред'явлення або за згодою сторін – в інший термін.

На письмову вимогу споживача на час ремонту йому надається (з доставкою) товар аналогічної марки (моделі, артикулу, модифікації) незалежно від моделі. Для цього продавець, виробник (підприємство, що задовольняє вимоги споживача) зобов'язані створювати (мати) обмінний фонд товарів. Перелік таких товарів визначається КМ України. За кожний день затримки виконання вимоги про надання товару аналогічної марки (моделі, артикулу, модифікації) та за кожний день затримки усунення недоліків понад установлений строк (чотирнадцять днів) споживачеві виплачується неустойка відповідно в розмірі 1 % вартості товару.

У випадку усунення недоліків шляхом заміни комплектувального виробу або складової частини товару, на які встановлено гарантійні терміни, гарантійний термін на новий комплектувальний виріб і складову частину обчислюється від дня видачі споживачеві товару після ремонту.

Споживач має право пред'явити виробнику (продавцю) вимогу про безоплатне усунення недоліків товару після закінчення гарантійного терміну. Ця вимога може бути пред'явлена протягом установленого терміну служби, а якщо такий не встановлено – протягом десяти років, якщо в товарі були виявлені недоліки (істотні недоліки), допущені з вини виробника. Якщо ця вимога не задоволена у передбачені строки, споживач має право за своїм вибором пред'явити виробнику (продавцю) інші вимоги.

Вимоги споживача розглядаються після пред'явлення споживачем розрахункового документа, а щодо товарів, на які встановлено гарантійний строк – технічного паспорта чи замінного документа з позначкою про дату продажу. Здійснюючи акт продажу товару продавець зобов'язаний видати споживачеві розрахунковий документ встановленої форми, що засвідчує факт купівлі, з позначкою про дату продажу. У разі втрати споживачем технічного паспорта чи іншого документа, який його замінює, їх відновлення здійснюється у порядку, визначеному законодавством.

Виробник зобов'язаний відшкодувати всі збитки продавця (підприємства, що задовольняє вимоги споживача), який розглядає претензію споживача до придбаного товару.

Продавець (виробник) товарів зобов'язаний у місячний термін відшкодувати підприємству, що виконує його функції, збитки, яких воно зазнало у зв'язку із задоволенням вимог споживача.

Вимоги споживача, не підлягають задоволенню, якщо продавець, виробник (підприємство, що задовольняє вимоги споживача) доведуть, що недоліки товару виникли внаслідок порушення споживачем правил користування товаром або його зберігання. Споживач має право брати участь у перевірці якості товару особисто або через свого представника.

15.4. Права споживача в разі придбання товару належної якості

Згідно зі ст. 9 Закону споживач має право обміняти непродуктовий товар належної якості на аналогічний у продавця, у якого він був придбаний, якщо товар не задовольнив його за формою, габаритами, фасоном, кольором, розміром або з інших причин не може бути ним використаний за призначенням.

Споживач має право на обмін товару належної якості протягом чотирнадцяти днів, не рахуючи дня купівлі, якщо триваліший строк не оголошений продавцем. Обмін товару належної якості провадиться, якщо він не використовувався і якщо збережений його товарний вигляд, споживчі властивості, пломби, ярлики, а також розрахунковий документ, виданий споживачеві разом з проданим товаром.

Перелік товарів, які не підлягають обміну (поверненню) з підстав, зазначених у ст. 9 Закону, затверджується КМ Міністрів України. Так, відповідно до постанови КМ України "Про реалізацію окремих положень Закону України

"Про захист прав споживачів" до товарів належної якості, що не підлягають обміну (поверненню) належать:

продовольчі товари, лікарські препарати та засоби, предмети сангігієни; непродовольчі товари: фотоплівки, фотоплатівки, фотографічний папір; корсетні товари; парфумерно-косметичні вироби; пір'яно-пухові вироби; дитячі іграшки м'які; дитячі іграшки гумові надувні; зубні щітки; мундштуки; апарати для гоління; помазки для гоління; гребінці та щітки масажні; сурдини (для духових музичних інструментів); скрипкові підборіддя; рукавички; тканини; тюлегардинні та мереживні полотна; килимові вироби метражні; білизна натільна; білизна постільна; панчішно-шкарпеткові вироби; товари в аерозольній упаковці; друковані видання; лінійний та листовий металопрокат, трубна продукція; пиломатеріали погонажні (плінтус, лиштва), плиткові; матеріали деревоволокнисті та деревостружкові плити; фанера та скло, нарізані або розкроєні під розмір, визначений покупцем (замовником); аудіо-, відеокасети, диски для лазерних систем зчитування з записом; вироби з натурального та штучного волосся (перуки); товари для немовлят (пелюшки, соски, пляшечки для годування тощо); інструменти для манікюру, педикюру (ножиці, пилочки тощо); ювелірні вироби з дорогоцінних металів, дорогоцінного (у тому числі органогенного утворення) та напівдорогоцінного каміння.

Якщо на момент обміну аналогічного товару немає у продажу, споживач має право або придбати будь-які інші товари з наявного асортименту з відповідним перерахуванням вартості, або розірвати договір та повернути гроші у розмірі вартості повернутого товару, або здійснити обмін товару на аналогічний з першим надходженням відповідного товару в продаж. Продавець зобов'язаний у день надходження товару в продаж повідомити про це споживача, який вимагає обміну товару.

У випадку розірвання договору купівлі – продажу розрахунки зі споживачем проводять виходячи з вартості товару на час його купівлі. Гроші, сплачені за товар, повертають споживачеві у день розірвання договору, а в разі неможливості повернути гроші в день розірвання договору – в інший строк за домовленістю сторін, але не пізніше семи днів.

15.5. Права споживача в разі порушення умов договору про виконання робіт (надання послуг)

Споживач має право відмовитися від договору про виконання робіт (надання послуг) і вимагати відшкодування збитків, якщо виконавець своє-

часно не приступив до виконання зобов'язань за договором або темп виконання настільки повільний, що закінчити її у визначений термін стає неможливим (ст. 10 Закону).

Якщо значну частину обсягу послуги чи робіт (понад 70 % загального обсягу) вже було виконано, споживач має право розірвати договір лише стосовно частини послуги або робіт, що залишилася.

Якщо під час виконання робіт (надання послуг) стане очевидним, що виконавець не дотримується умов договору, споживач має право призначити виконавцю відповідний термін для усунення недоліків, а в разі невиконання цієї вимоги у визначений термін – розірвати договір і вимагати відшкодування збитків або доручити виправлення недоліків третій особі за рахунок виконавця.

У разі виявлення недоліків у виконаній роботі (наданій послугі) споживач має право за своїм вибором вимагати:

безоплатного усунення недоліків у виконаній роботі (наданій послугі) у розумний строк;

відповідного зменшення ціни виконаної роботи (наданої послуги);

безоплатного виготовлення іншої речі з такого ж матеріалу та такої ж якості чи повторного виконання роботи;

відшкодування завданих йому збитків з усуненням недоліків виконаної роботи (наданої послуги) своїми силами чи із залученням третьої особи;

реалізації інших прав, передбачених чинним законодавством на день укладення відповідного договору.

Зазначені вимоги підлягають задоволенню в разі виявлення недоліків під час приймання виконаної роботи (наданої послуги) або під час роботи (надання), а в разі неможливості виявлення недоліків під час приймання виконаної роботи (наданої послуги) – протягом гарантійного чи іншого терміну, встановленого договором, або протягом двох років з дня прийняття виконаної роботи (наданої послуги) – у разі відсутності гарантійного чи іншого терміну, встановленого законодавством або договором.

За наявності в роботі (послугі) істотних недоліків споживач має право вимагати розірвання договору та відшкодування збитків.

Якщо істотні недоліки було виявлено в роботі (послугі), виконаній з матеріалу споживача, споживач має право вимагати за своїм вибором або виконання її з такого ж матеріалу виконавця, або розірвання договору та відшкодування збитків. Зазначені вимоги можуть бути пред'явлені

споживачем протягом строків, передбачених нормативно-правовими актами та нормативними документами, умовами договору, а в разі відсутності таких термінів – протягом десяти років.

У разі, якщо виконавець не може виконати (прострочує виконання) роботу (надання послуги) згідно з договором, за кожний день (кожну годину, якщо тривалість виконання визначено у годинах) прострочення споживачеві сплачується пеня у розмірі 3 % вартості роботи (послуги), якщо інше не передбачено законодавством. У разі якщо вартість роботи (послуги) не визначено, виконавець сплачує споживачеві неустойку в розмірі 3 % загальної вартості замовлення.

Сплата виконавцем неустойки (пені), встановленої в разі невиконання, прострочення або іншого неналежного виконання зобов'язання, не звільняє його від виконання зобов'язання в натурі.

Виконавець не несе відповідальності за невиконання, прострочення виконання або інше неналежне виконання зобов'язання та недоліки у виконаних роботах або наданих послугах, якщо доведе, що вони виникли з вини самого споживача чи внаслідок дії непереборної сили.

Про відступи від умов договору й інші недоліки в роботі (послугі), які не могли бути виявлені звичайним способом під час її прийняття, споживач зобов'язаний повідомити виконавцеві не пізніше трьох діб після їх виявлення.

Виконавець залежно від характеру та специфіки виконаної роботи (наданої послуги) зобов'язаний видати споживачеві розрахунковий документ, що засвідчує факт виконання роботи (надання послуги).

Виконавець зобов'язаний протягом одного місяця відшкодувати збитки, що виникли в зв'язку зі втратою, псуванням чи пошкодженням речі, прийнятої ним від споживача для виконання робіт (надання послуг). Виконавець не звільняється від відповідальності, якщо рівень його наукових і технічних знань не дав змоги виявити особливі властивості речі, прийнятої ним від споживача для виконання робіт (надання послуг).

Якщо виконання робіт (надання послуг) вимагає використання додаткових матеріалів, такі матеріали повинні відповідати вимогам безпеки, встановленим законодавством до них.

За законодавством виконавець несе відповідальність за шкоду, заподіяну життю, здоров'ю або майну споживача, що виникла у зв'язку з використанням речей, матеріалів, обладнання, приладів, інструментів, пристосувань чи інших засобів, необхідних для виконання ним робіт (надання

послуг), незалежно від рівня його наукових і технічних знань, що дозволяє виявити їх властивості.

Якщо під час виконання робіт (надання послуг) виникає необхідність у додаткових роботах (послугах), які не були передбачені умовами договору, виконавець зобов'язаний отримати від споживача дозвіл на виконання таких робіт (надання послуг). Будь-які додаткові роботи (послуги), виконані (надані) виконавцем без згоди споживача, не створюють для споживача будь-яких зобов'язань щодо їх оплати.

Якщо після укладення договору стане очевидним, що роботи (послуги), з огляду на їх ціну (вартість) і характеристики або інші обставини, явно не задовольнятимуть інтереси або вимоги споживача, виконавець зобов'язаний негайно повідомити про це. Виконавець зобов'язаний таким же чином повідомити споживача, якщо вартість робіт (послуг) може істотно зрости понад зазначену в договорі.

15.6. Права споживача в разі придбання ним продукції у кредит

Договір про надання споживчого кредиту укладається між кредитором і споживачем, відповідно до якого кредитор надає кошти (споживчий кредит) або бере зобов'язання надати їх споживачеві для придбання продукції у розмірі та на умовах, передбачених договором, а споживач зобов'язується повернути їх разом із нарахованими відсотками (ст. 11 Закону).

Не вважається пропозицією споживчого кредиту застереження про можливість надання його під час придбання продукції.

Надання (отримання) споживчих кредитів в іноземній валюті на території України забороняється.

Перед укладенням договору про надання споживчого кредиту кредитор зобов'язаний повідомити споживача у письмовій формі про:

особу та місцезнаходження кредитодавця;

кредитні умови, зокрема: мету, для якої споживчий кредит може бути витрачений; форми його забезпечення; наявні форми кредитування зі стислим описом відмінностей між ними, в тому числі між зобов'язаннями споживача; тип відсоткової ставки; суму, на яку кредит може бути виданий; орієнтовну сукупну вартість кредиту (у відсотковому значенні та грошовому виразі) з урахуванням відсоткової ставки за кредитом і вартості всіх послуг (реєстратора, нотаріуса, страховика, оцінювача тощо), пов'язаних з отриманням та укладенням договору про надання споживчого кредиту; строк,

на який кредит може бути отриманий; варіанти повернення кредиту, включаючи кількість платежів, їх частоту й обсяги; можливість і умови дострокового повернення кредиту; необхідність оцінювання майна та, якщо таке оцінювання необхідне, ким воно здійснюється; податковий режим сплати відсотків; державні субсидії, на які споживач має право; відомості про те, від кого споживач може отримати докладнішу інформацію; переваги та недоліки пропонуванних схем кредитування.

У разі ненадання зазначеної інформації суб'єкт господарювання, який повинен її надати, несе відповідальність, встановлену ст. 15 і 23 Закону.

Кредитодавець не має права вимагати від споживача відомостей, які не стосуються визначення його платоспроможності та не є необхідними для надання споживчого кредиту.

Персональні дані, отримані від споживача або іншої особи у зв'язку з укладенням і виконанням договору про надання споживчого кредиту, можуть використовуватися виключно для оцінювання фінансового стану споживача та його спроможності виконати зобов'язання за таким договором.

Фінансові установи несуть відповідальність за порушення прав споживачів у сфері захисту персональних даних згідно із законом.

Договір про надання споживчого кредиту укладається у письмовій формі, один з оригіналів якого передається споживачеві. Обов'язок доведення того, що один з оригіналів договору був переданий споживачеві, покладається на кредитодавця.

Споживач не зобов'язаний сплачувати кредитодавцеві будь-які збори, відсотки комісії або інші вартісні елементи кредиту, що не були зазначені у договорі. Кредитодавцю забороняється встановлювати у договорі про надання споживчого кредиту будь-які збори, відсотки, комісії, платежі тощо за дії, які не є послугою у визначенні Закону. Умова договору про надання споживчого кредиту, яка передбачає здійснення будь-яких платежів за дії, які не трактуються Законом як послуга, є нікчемною.

У договорі про надання споживчого кредиту зазначаються:

1) сума кредиту;

2) детальний розпис сукупної вартості кредиту для споживача (у відсотковому значенні та грошовому виразі) з урахуванням відсоткової ставки за кредитом і вартості всіх послуг (реєстратора, нотаріуса, страховика, оцінювача тощо), пов'язаних з отриманням, обслуговуванням, погашенням кредиту й укладенням договору про надання споживчого кредиту;

3) дата видачі кредиту або, якщо кредит видаватиметься частинами, дати та суми надання таких частин кредиту й інші умови надання кредиту;

4) право дострокового повернення кредиту;

5) річна відсоткова ставка за кредитом;

6) умови дострокового розірвання договору;

7) інші умови, визначені законодавством.

Забороняється будь-яким способом ускладнювати прочитання споживачем тексту детального розпису сукупної вартості споживчого кредиту, зазначеного в договорі про надання споживчого кредиту або у додатку до такого договору, в тому числі шляхом друкування його кеглем, меншим кегля шрифту основного тексту, злиття кольору шрифту з кольором фону.

До договорів зі споживачами про надання споживчого кредиту застосовуються положення Закону про несправедливі умови в договорах, зокрема положення, згідно з якими:

для надання кредиту необхідно передати як забезпечення повну суму або частину суми кредиту чи використати її повністю або частково для внесення на депозит, або викупу цінних паперів, або інших фінансових інструментів (крім випадків, коли споживач отримує за таким депозитом, такими цінними паперами чи іншими фінансовими інструментами таку ж або більшу відсоткову ставку, ніж ставка за кредитом);

споживач зобов'язаний під час укладання договору укласти інший договір з кредитором або третьою особою, визначеною кредитором (крім випадків, коли укладання такого договору вимагається законодавством та/або коли витрати за таким договором прямо передбачені у складі сукупної вартості кредиту для споживача);

передбачаються зміни в будь-яких витратах за договором (крім відсоткової ставки);

установлюються дискримінаційні стосовно споживача правила зміни відсоткової ставки.

Споживач має право протягом чотирнадцяти календарних днів відкликати свою згоду на укладення договору про надання споживчого кредиту без пояснення причин. Відлік часу починається з моменту передання споживачеві примірника укладеного договору. Відкликання згоди оформлюється письмовим повідомленням, яке споживач зобов'язаний подати особисто,

через уповноваженого представника або надіслати кредитодавцю до закінчення терміну.

Одночасно з відкликанням згоди на укладення договору про надання споживчого кредиту споживач повинен повернути кредитодавцю кошти або товари, отримані за договором. Споживач також сплачує відсотки за період між моментом отримання коштів і моментом їх повернення за ставкою, встановленою в договорі. Споживач не зобов'язаний сплачувати будь-які інші збори у зв'язку з відкликанням згоди.

Кредитор зобов'язаний повернути споживачеві кошти, сплачені ним згідно з договором про надання споживчого кредиту, але не пізніше семи днів. За кожний день затримки повернення споживачу коштів, сплачених ним згідно з договором про надання споживчого кредиту понад установлений строк (сім днів), споживачеві виплачується неустойка в розмірі 1 % суми, що підлягає поверненню кредитодавцем.

Право відкликання згоди не застосовується щодо споживчих кредитів: забезпечених іпотекою; на придбання житла; наданих на купівлю послуги, виконання якої відбулося до закінчення терміну відкликання згоди.

Споживач має право достроково повернути споживчий кредит, у тому числі шляхом збільшення суми періодичних виплат. Якщо споживач скористався таким правом, кредитор зобов'язаний здійснити відповідне коригування кредитних зобов'язань споживача у бік їх зменшення. У такому випадку споживач сплачує відсотки за користування кредитом і вартість усіх послуг, пов'язаних з обслуговуванням і погашенням кредиту за період фактичного користування кредитом.

Кредитодавцю забороняється відмовляти споживачу в прийнятті платежу в разі дострокового повернення споживчого кредиту. Кредитодавцю забороняється встановлювати споживачу будь-яку додаткову плату, пов'язану з достроковим поверненням споживчого кредиту. Умова договору про надання споживчого кредиту, яка передбачає сплату споживачем будь-якої додаткової плати у разі дострокового повернення споживчого кредиту, є нікчемною.

У разі реалізації споживачем своїх прав, передбачених ст. 8 і 10 Закону, ці права діють і стосовно кредитодавця, що надав йому споживчий кредит для придбання продукції. З розірванням договору купівлі – продажу кредитор зобов'язаний повернути споживачеві суму вже здійснених ним виплат або здійснити відповідне коригування кредитних зобов'язань споживача.

Якщо внаслідок порушення споживачем умов договору про надання споживчого кредиту кредитор отримує право вимоги повернення споживчого кредиту, строк виплати якого ще не настав, або на вилучення продукції чи застосування іншої санкції, він може використати таке право лише у разі:

затримання сплати частини кредиту та/або відсотків щонайменше на один календарний місяць, а за споживчим кредитом, забезпеченим іпотекою, і за споживчим кредитом на придбання житла щонайменше на три календарні місяці;

перевищення сумою заборгованості суми кредиту більше ніж на 10 %; несплати споживачем більше однієї виплати, яка перевищує 5 % суми кредиту;

іншого істотного порушення умов договору про надання споживчого кредиту.

Якщо кредитор на основі умов договору про надання споживчого кредиту вимагає здійснення внесків, строк сплати яких не настав, або повернення споживчого кредиту, такі внески або повернення споживчого кредиту можуть бути здійснені споживачем протягом тридцяти календарних днів, а за споживчим кредитом, забезпеченим іпотекою, і за споживчим кредитом на придбання житла – шістдесяти календарних днів з дня отримання повідомлення про таку вимогу від кредитодавця. Якщо протягом цього періоду споживач усуне порушення умов договору про надання споживчого кредиту, вимога кредитодавця втрачає силу.

Якщо кредитор у позасудовому порядку або до судового провадження звертається з вимогою про повернення споживчого кредиту або погашення іншого боргового зобов'язання споживача, кредитор не може в будь-який спосіб вимагати будь-якої плати або винагороди від споживача за таке звернення.

Закон накладає заборону на такі дії кредитодавця:

надавати неправдиву інформацію про наслідки несплати споживчого кредиту;

вилучати продукцію у споживача без його згоди або без отримання відповідного судового рішення;

вказувати на конвертах з поштовими повідомленнями інформацію про те, що вони стосуються несплати боргу або споживчого кредиту;

вимагати стягнення будь-яких сум, не зазначених у договорі про надання споживчого кредиту;

звертатися без згоди споживача за інформацією про його фінансовий стан до третіх осіб, які пов'язані зі споживачем родинними, особистими, діловими, професійними або іншими стосунками;

вчиняти дії, що вважаються нечесною підприємницькою практикою; вимагати повернення споживчого кредиту, строк давності якого минув.

Кредитодавець має право проводити за погодженням із споживачем реструктуризацію заборгованості за договором про надання споживчого кредиту.

Реструктуризація, зокрема, здійснюється шляхом:

1) надання позичальникам відстрочення сплати суми основного боргу за договорами про надання кредиту на термін не більше трьох років;

2) продовження строку договору про надання споживчого кредиту з урахуванням обмежень, що діють в банках, та обставин щодо фінансового стану позичальника;

3) зміни механізму нарахування відсотків таким чином, щоб частина щомісячних платежів з обслуговування кредитів не перевищувала 35 % сукупного місячного доходу сім'ї;

4) поділу існуючого кредитного зобов'язання в іноземній валюті за договором про надання споживчого кредиту на:

зобов'язання, забезпечене іпотекою, в розмірі залишку кредиту на момент реструктуризації, вираженого в гривнях за курсом, що діяв на момент отримання кредиту;

зобов'язання, не забезпечене іпотекою, у розмірі різниці залишку кредиту в гривнях за курсом на момент реструктуризації та залишку кредиту в гривнях за курсом, що діяв на момент отримання кредиту, яке повністю виконується в кінці строку договору про надання споживчого кредиту.

Банк має право за реструктуризованими згідно із цією частиною договорами звільнити позичальників від сплати будь-яких штрафних санкцій за несвоєчасне виконання умов кредитних договорів, що виникли до дати такої реструктуризації.

У разі, якщо позичальник у повному обсязі та своєчасно виконує реструктуризовані зобов'язання за кредитним договором протягом трьох років з дня реструктуризації боргу, комерційний банк має право на щорічне зменшення на 0,5 % суми основного непогашеного боргу протягом наступних п'яти років з віднесенням зазначеної суми до витрат банку.

Кредитодавець зобов'язаний повідомити споживача про передання третій стороні своїх прав за договором про надання споживчого кредиту.

Контрольні запитання

1. Якими нормативно-правовими актами здійснюється правове регулювання захисту прав споживачів?
2. Охарактеризуйте права споживача на належну якість продукції та гарантійні зобов'язання.
3. Охарактеризуйте права споживача у разі придбання товару неналежної якості.
4. Охарактеризуйте права споживача у разі придбання товару належної якості.
5. Охарактеризуйте права споживача у разі порушення умов договору про виконання робіт (надання послуг).
6. Охарактеризуйте права споживача у разі придбання ним продукції у кредит.

Рекомендована література: [32; 81; 136; 158; 159; 194; 200].

16. Загальна характеристика господарських зобов'язань

- 16.1. *Поняття, ознаки та складові господарського зобов'язання.*
- 16.2. *Види господарських зобов'язань.*
- 16.3. *Підстави для виникнення господарських зобов'язань.*
- 16.4. *Господарський договір як підстава для виникнення господарсько-договірного зобов'язання.*
- 16.5. *Класифікація господарських договорів.*
- 16.6. *Зміст господарського договору.*
- 16.7. *Укладання господарського договору.*
- 16.8. *Способи забезпечення виконання господарсько-договірних зобов'язань.*
- 16.9. *Способи припинення господарсько-договірних зобов'язань.*

Ключові слова: господарське зобов'язання; господарський договір; припинення господарсько-договірних зобов'язань; консенсуальний договір; реальний договір; формальний договір; договір приєднання; попередній договір; основний договір; генеральний договір; поточний договір; оферта; акцепт; типовий договір; примірний договір.

16.1. Поняття, ознаки та складові господарського зобов'язання

Зобов'язання є надзвичайно важливою правовою категорією. Воно покликане забезпечувати динаміку суспільних відносин у різних сферах життєдіяльності людства.

Спочатку зобов'язання виникло та розвивалося всередині цивільного права як суто цивілістична конструкція, із часом набувши значного поширення у трудовому, податковому й інших галузях права. Сьогодні воно проявляється й на рівні господарського законодавства – у вигляді господарського зобов'язання.

Значення господарських зобов'язань полягає в тому, що вони надають динаміки майновим відносинам у сфері господарювання. Завдяки їм відбувається цивілізований рух товарів, послуг, результатів робіт від одних суб'єктів господарювання до інших, від суб'єктів господарювання (у тому числі виробників продукції) до кінцевих споживачів, рух капіталів. Крім того, за допомогою господарських зобов'язань здійснюється: управління господарською діяльністю в цілому та виробничим процесом як її складовою; правовий захист суб'єктивних прав і закріплена на законодавчому рівні охорона інтересів учасників господарських відносин там, де не можуть застосовуватися речово-правові способи захисту тощо. Звісно, за відсутності правової категорії господарського зобов'язання будь-яка господарська діяльність, а отже, й повноцінне задоволення потреб споживачів у товарах, роботах і послугах були б об'єктивно неможливими. Власне цим і визначається соціальне й економічне значення господарського зобов'язання як правового засобу регулювання господарських відносин.

Згідно з ч. 1 ст. 173 ГК України [32] **господарське зобов'язання** виникає між суб'єктом господарювання й іншим учасником (учасниками) відносин у сфері господарювання з підстав, передбачених цим Кодексом. Тобто один суб'єкт (зобов'язана сторона, у тому числі боржник) зобов'язаний вчинити певну дію господарського чи управлінсько-господарського характеру на користь іншого суб'єкта (виконати роботу, передати майно, сплатити гроші, надати інформацію тощо) або утриматися від певних дій, а інший суб'єкт (управнена сторона, у тому числі кредитор) має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку.

З цього визначення випливають такі **ознаки господарського зобов'язання**:

особливий суб'єктний склад учасників господарського зобов'язання. Господарське зобов'язання виникає між суб'єктом господарювання та іншим

учасником (учасниками) відносин у сфері господарювання. Суб'єкти господарського зобов'язання – зобов'язана сторона й управнена сторона – це не тільки боржник і кредитор, традиційно характерні для цивільно-правових (майново-господарських – за ГК України) зобов'язань, а й суб'єкти організаційно-господарських повноважень;

особлива сфера суспільних відносин, в якій виникають господарські зобов'язання – сфера господарювання;

особливі підстави для виникнення господарських зобов'язань. Господарське зобов'язання виникає на підставах, передбачених ст. 174 ГК України;

особливий характер дій, які зобов'язаний вчинити (або утриматися від певних дій) один суб'єкт на користь іншого. Це дії господарського чи управлінсько-господарського характеру.

Елементами господарського зобов'язання, як і будь-якого іншого господарського правовідношення, є **суб'єкти, об'єкт і зміст**.

Суб'єктами господарського зобов'язання є управнена сторона (зокрема, кредитор) і зобов'язана сторона (зокрема, боржник). Як вбачається зі змісту ч. 1 ст. 173 ГК України, законодавець не допускає повного отожднення управненої сторони господарського зобов'язання з кредитором, а зобов'язаної сторони – з боржником. Це пов'язано з тим, що господарське зобов'язання може бути не тільки майновим, але й організаційним. Поняття "кредитор" і "боржник" з огляду на своє економічне смислове навантаження не можуть застосовуватися для позначення сторін організаційно-господарського зобов'язання. Традиційно вони вживаються для позначення сторін майнового зобов'язання.

Управненою та зобов'язаною сторонами господарського зобов'язання можуть бути: юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність і зареєстровані в установленому законом порядку; фізичні особи, які здійснюють господарську діяльність і зареєстровані відповідно до закону як підприємці; філії, представництва, інші відокремлені підрозділи господарських організацій, утворені ними для здійснення господарської діяльності; споживачі; органи державної влади та місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією; громадяни, громадські й інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності. Як з боку управненої, так і з боку зобов'язаної сторони господарського зобов'язання може виступати декілька осіб. Це прийнято називати *множинністю* осіб

у зобов'язанні. Така множинність може бути *активною* (коли декілька осіб виступає на боці управненої сторони зобов'язання) та *пасивною* (коли декілька осіб виступає на боці зобов'язаної сторони зобов'язання).

Об'єктом господарського зобов'язання є певна поведінка зобов'язаної сторони господарського зобов'язання. Це може бути *активна поведінка* – вчинення певної дії господарського чи управлінсько-господарського характеру (виконання роботи, надання послуги, передання майна, сплата грошової суми, надання інформації тощо) або *пасивна поведінка* – утримання від певних дій. Характеризуючи об'єкт цивільного зобов'язання, М. М. Сибільов [30] справедливо вказує на те, що пасивна поведінка (утримання від дії) не може бути самостійним юридичним об'єктом зобов'язання, оскільки вона завжди супроводжується вчиненням активних дій. Повною мірою це стосується й господарського зобов'язання.

Об'єкт господарського зобов'язання не слід плутати з його *предметом*. Якщо об'єктом господарського зобов'язання є певна поведінка зобов'язаної особи, то його предметом є певні матеріальні блага, з приводу яких суб'єкти господарювання й інші учасники господарських відносин вступають у правові зв'язки. Предмет господарського зобов'язання має вартісний характер, тому його можна охарактеризувати економічним терміном "товар".

Зміст господарського зобов'язання складають взаємопов'язані права й обов'язки учасників (сторін). Під *правом* розуміють можливість кредитора вимагати від іншої сторони вчинення певної дії (або бездіяльності), а під *обов'язком* – необхідність для боржника вчинення цього діяння.

У законодавчому визначенні господарського зобов'язання воно має вигляд простої моделі: обов'язок боржника та відповідне йому право кредитора. На практиці зазначене правовідношення має більш складний характер, оскільки кожна із сторін виступає і як боржник, і як кредитор, тобто одночасно є носієм і прав, і обов'язків.

16.2. Види господарських зобов'язань

Необхідність класифікації господарських зобов'язань обумовлена потребами як теоретичного, так і практичного характеру. У теоретичному аспекті класифікація господарських зобов'язань дозволяє виявити сутнісні ознаки окремих груп господарських зобов'язань, зробити більш зручним їх дослідження та вивчення, впорядкувати результати наукових досліджень господарських зобов'язань тощо. У практичному аспекті класифікація госпо-

дарських зобов'язань дозволяє забезпечити їх ефективне правове регулювання. Саме завдяки класифікуванню вдається уникати дублювання нормативного матеріалу, а також найбільш повно враховувати особливості тих чи інших видів зобов'язань у ході їх нормативного оформлення.

Господарські зобов'язання розподіляють на **два види**: майново-господарські зобов'язання; організаційно-господарські зобов'язання.

Майново-господарські зобов'язання – це цивільно-правові зобов'язання, що виникають між учасниками господарських відносин у ході здійснення господарської діяльності. Це означає, що зобов'язана сторона повинна вчинити або утриматися від певної дії на користь другої сторони, а уповноважена сторона має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язків.

Майнові зобов'язання, які виникають між учасниками господарських відносин, регулюються ЦК України з урахуванням особливостей, передбачених ГК України.

Суб'єктами майново-господарських зобов'язань можуть бути: суб'єкти господарювання, зазначені в ст. 55 ГК України; негосподарюючі суб'єкти – юридичні особи; органи державної влади та місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією.

Якщо майново-господарське зобов'язання виникає між суб'єктами господарювання або між суб'єктами господарювання та негосподарюючими суб'єктами – юридичними особами, зобов'язаною й управленою сторонами зобов'язання є, відповідно, боржник і кредитор.

Частина 3 ст. 175 ГК України містить застереження, згідно з яким зобов'язання майнового характеру, що виникають між суб'єктами господарювання та негосподарюючими суб'єктами – громадянами, не є господарськими та регулюються іншими актами законодавства.

Суб'єкти господарювання у випадках, передбачених ГК України й іншими законами, можуть добровільно брати на себе зобов'язання майнового характеру на користь інших учасників господарських відносин (благодійництво тощо). Такі зобов'язання не є підставою для вимог щодо їх обов'язкового виконання.

Організаційно-господарськими визнаються господарські зобов'язання, що виникають у процесі управління господарською діяльністю між суб'єктом господарювання та суб'єктом організаційно-господарських повноважень, в силу яких зобов'язана сторона повинна здійснити на користь

другої сторони певну управлінсько-господарську (організаційну) дію або утриматися від неї, а управнена сторона має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку (ч. 1 ст. 176 ГК України).

Організаційно-господарські зобов'язання можуть виникати:

між підприємством і власником, який є засновником даного суб'єкта, або органом державної влади та місцевого самоврядування, наділеним господарською компетенцією щодо цього суб'єкта;

між суб'єктами господарювання, які спільно організують об'єднання підприємств чи господарське товариство, й органами управління цих об'єднань чи товариств;

між суб'єктами господарювання, у разі якщо один з них є щодо іншого дочірнім підприємством;

в інших випадках, передбачених ГК України, іншими законодавчими актами або установчими документами підприємства.

Організаційно-господарські зобов'язання суб'єктів можуть виникати з договору та набувати форми договору (наприклад, установчого договору про створення об'єднання підприємств, в якому визначаються взаємовідносини між учасниками об'єднання й органом його управління).

Суб'єкти господарювання мають право спільно здійснювати господарську діяльність для досягнення загальної мети без утворення єдиного суб'єкта господарювання – на умовах, визначених договором про спільну діяльність. У разі, якщо учасники договору про спільну діяльність доручають управління одному з учасників, на нього може бути покладено обов'язок ведення спільних справ. Такий учасник здійснює організаційно-управлінські повноваження на підставі доручення, підписаного іншими учасниками.

16.3. Підстави для виникнення господарських зобов'язань

Підставами для виникнення господарських зобов'язань є різноманітні юридичні факти або їх сукупність (юридичні склади), тобто певні життєві обставини, з якими законодавство пов'язує виникнення, зміну та припинення господарських правовідносин.

Згідно зі ст. 174 ГК України господарські зобов'язання можуть виникати:

а) безпосередньо з закону або іншого нормативно-правового акта, що регулює господарську діяльність. Так, зі змісту ч. 6 ст. 24 Закону України "Про електроенергетику" [111] випливає, що енергопостачальники, які здійснюють постачання електроенергії на закріпленій території, зобов'язані

укладати договори постачання електроенергії зі споживачами, які розташовані на цій території;

б) з акту управління господарською діяльністю. Так, державне замовлення на постачання продукції для державних потреб разом з державним контрактом утворюють юридичний склад, що породжує зобов'язання з поставки продукції для державних потреб;

в) з господарського договору й інших угод, передбачених законом, а також з угод, не передбачених законом, але таких, які йому не суперечать. Господарський договір є найпоширенішою підставою для виникнення господарсько-договірних зобов'язань. Водночас господарсько-договірні зобов'язання виникають як: на підставі вільних, так і волюнтарних договорів (укладення яких є обов'язковим для однієї зі сторін); на підставі поіменованих (передбачених актами законодавства), так і непоіменованих (не передбачених актами господарського законодавства) господарських договорів. Єдиною умовою є те, що такі господарські договори не повинні суперечити закону. Підставою для виникнення господарських зобов'язань також можуть бути односторонні угоди – як передбачені так і не передбачені законом, але такі, що не суперечать йому. По суті, йдеться про односторонні правочини. Проте, на думку авторів, законодавець невиправдано застосував у ст. 174 ГК України термін "угода" замість терміна "правочин", тим самим поглибивши термінологічні розбіжності між ГК України та ЦК України;

г) унаслідок заподіяння шкоди суб'єкту або суб'єктом господарювання, придбання або збереження майна суб'єкта або суб'єктом господарювання за рахунок іншої особи без достатніх на те підстав. Завдання шкоди вважається правопорушенням (деліктом) і тягне за собою обов'язок правопорушника відшкодувати завдану шкоду. Зобов'язання, яке виникає на підставі делікту, називають *деліктним*. У разі придбання або збереження майна суб'єкта або суб'єктом господарювання за рахунок іншої особи без достатніх на те правових підстав у відповідного суб'єкта виникає зобов'язання повернути безпідставно отримане. Таке зобов'язання називається *кондиційним*. Як деліктні, так і кондиційні зобов'язання спрямовані на відновлення правового становища учасника господарських відносин до того стану, в якому воно було до порушення;

д) у результаті створення об'єктів інтелектуальної власності й інших дій суб'єктів, а також унаслідок подій, з якими закон пов'язує настання правових наслідків у сфері господарювання. Події найчастіше виступають в якості правозмінних і правоприпинних обставин. Правоутворюючими вони можуть бути у відносинах страхування та підприємницьких ризиків.

Розглядаючи підстави для виникнення господарських зобов'язань, варто зазначити, що за господарським законодавством України обіцяння добровільно взяті на себе зобов'язання етичного характеру (благодійництво тощо) учасників господарських відносин не є юридичними фактами. Для суб'єктів вони не породжують господарських зобов'язань. Тому не зовсім коректним є застосування поняття "зобов'язання" для позначення у ч. 2 ст. 177 ГК України обіцяння або добровільно взятого на себе зобов'язання етичного характеру про надання господарської допомоги у вирішенні соціальних і комунальних проблем.

Наведений у ст. 174 ГК України перелік підстав для виникнення господарських зобов'язань не є вичерпним. Актами законодавства можуть бути передбачені й інші юридичні факти, які породжують господарські зобов'язання.

16.4. Господарський договір як підстава для виникнення господарсько-договірного зобов'язання

Основну частину господарських зобов'язань, звісно, становлять господарсько-договірні зобов'язання. Згідно із ч. 1 ст. 179 ГК України, господарсько-договірними вважаються тільки майново-господарські зобов'язання, які виникають між суб'єктами господарювання або між суб'єктами господарювання та негосподарюючими суб'єктами – юридичними особами на підставі господарських договорів. З цим не можна погодитися. Організаційно-господарські зобов'язання теж можуть виникати на підставі господарських (організаційно-господарських) договорів (ч. 3 ст. 176, ст. 186 ГК України). Отже, залишення їх за межами поняття господарсько-договірних зобов'язань в ч. 1 ст. 179 ГК України не можна назвати виправданим.

Підставою для виникнення господарсько-договірного зобов'язання є господарський договір. У ГК України й інших законодавчих актах поняття "господарський договір" набуло досить широкого застосування. Однак жоден з правових актів не містить визначення цього поняття, що створює певні незручності для суб'єктів правозастосування. Це зумовлене багатозначністю самого терміна "договір" як у законодавстві, так і в доктрині права. Наприклад, у цивільному законодавстві та цивілістичній доктрині термін "договір" традиційно вживається щонайменше в трьох значеннях. Так, О. С. Іоффе [30] зазначав, що термін "договір" тотожний не тільки домовленості, яка відбувається з метою виникнення, зміни або припинення

цивільних правовідносин, а й іноді самим правовідносинам, які виникають з такої домовленості, а іноді терміном "договір" також позначають документ, який фіксує факт установаження зобов'язання за угодою учасників.

Господарський договір може розглядатися в зазначених трьох **аспектах** – а саме, як:

угода двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення господарських правовідносин. У цьому аспекті він вважається юридичним фактом;

власне господарське зобов'язання, яке виникає на підставі господарського договору як юридичного факту;

документ, в якому фіксується зміст господарського договору як юридичного факту.

У сучасній юридичній літературі справедливо вказується на те, що поняття цивільно-правового та господарсько-правового договорів співвідносяться між собою як родові та видові. Це дає можливість застосування до відносин, які виникають на підставі господарських договорів, положень ЦК України і виключає застосування до відносин, які виникають на підставі цивільно-правового договору, що не кваліфікується одночасно як господарський, положень ГК України. Проте необхідно наголосити, що це стосується тільки майново-господарського договору. Організаційно-господарський договір не може вважатися різновидом цивільного договору, тому що громадянське право не регулює організаційні відносини.

Оскільки майново-господарський договір вважається різновидом цивільного договору, виникає цілком закономірне питання про те, за якими ознаками його слід відокремлювати від інших цивільно-правових договорів. Юридичний аналіз ч. 1 ст. 179 ГК України дає підстави стверджувати, що таке розмежування слід проводити за суб'єктним складом договору. Специфіка майново-господарського договору порівняно з іншими цивільно-правовими договорами полягає в тому, що він укладається між суб'єктами господарювання або між суб'єктами господарювання та негосподарючими суб'єктами – юридичними особами.

У більшості випадків цей критерій дійсно дозволяє відокремлювати господарський договір від інших цивільно-правових договорів, але інколи він не спрацьовує. Це пов'язано з тим, що в господарському законодавстві можуть устанавлюватися винятки із загального правила про те, що фізична особа, яка не зареєстрована як підприємець, не може бути стороною гос-

подарського договору. Наприклад, як справедливо зазначає В. С. Мілаш [73], фізична особа, яка не зареєстрована як підприємець, може бути стороною (виступати в якості інвестора) в ряді договорів інвестиційного характеру, а також в ліцензійному договорі та договорі на передачу ноу-хау (як суб'єктів об'єкта права інтелектуальної власності).

Що стосується організаційно-господарського договору, його суб'єктний склад може бути ширшим від суб'єктного складу майново-господарського договору. Організаційно-господарські договори можуть укладатися між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень (власником, який є засновником певного суб'єкта господарювання; органами державної влади та органами місцевого самоврядування, наділеними господарською компетенцією; органами управління об'єднань підприємств і господарських товариств тощо) .

Від цивільного договору організаційно-господарський договір можна досить легко відрізнити за предметом. Предметом цього договору є дії управлінсько-господарського характеру, абсолютно не властиві для цивільно-правових договорів.

В юридичній літературі пропонуються різні визначення поняття господарського договору. Однак, на думку авторів, з урахуванням особливостей господарських зобов'язань найбільш вдалим визначенням господарського договору, яке відображає його сутність як правового інституту, що поєднує в собі елементи майново-господарського й організаційно-господарського характеру, є визначення, запропоноване А. А. Едуардович: "Господарським договором є засноване на згоді сторін і зафіксоване в установленій законом формі зобов'язання між суб'єктами господарювання, суб'єктами організаційно – господарських повноважень, негосподарюючими суб'єктами – юридичними особами, змістом якого є взаємні права та обов'язки" [30].

16.5. Класифікація господарських договорів

Теорія зобов'язального права класифікує господарські договори за кількома **критеріями**.

За суб'єктним складом розрізняють *дво- та багатосторонні договори*. Прикладом першого є поставка продукції (сторони – постачальник і покупець – ст. 265 ГК України). Прикладом другого договору є перевезення вантажів: у ньому беруть участь перевізник, вантажовідправник і вантажоодержувач – особа, уповноважена на отримання вантажу (ст. 307 ГК України).

Залежно від юридичної підстави для укладення договору розрізняють два різновиди господарських договорів:

господарські договори, які укладаються на підставі державних замовлень і зміст яких має відповідати цим замовленням (плановані договори). Ці господарські договори визначені та регулюються як державні контракти. Такими є договори: поставки продукції, виконання робіт; надання послуг тим споживачам, потреби яких фінансуються за рахунок держави та замовниками в яких виступають центральні державні органи (міністерства, відомства). Держконтракти поєднують юридичні властивості держзамовлень (актів централізованого планування) та власне господарських договорів. Їхньою особливою рисою є те, що держава гарантує оплату продукції, робіт, послуг за державними контрактами, а також те, що держава може надавати економічні пільги виконавцям цих договорів. Виконавці державного контракту забезпечують себе матеріально-технічними ресурсами самостійно шляхом укладання прямих договорів із підприємствами-постачальниками, державними постачальницько-збутовими й іншими посередницькими організаціями. Виняток становлять окремі види ресурсів, виробництво та споживання яких контролюється та централізовано розподіляється державою (Закон України "Про публічні закупівлі" [114]);

господарські договори, які укладаються на поставку продукції, виконання робіт, надання послуг на підставі господарських намірів сторін (на основі вільного волевиявлення сторін), *юридично виражених істотними умовами договорів* (регульовані договори).

Залежно від способу виникнення розрізняють *формальні, реальні та консенсуальні* господарські договори.

Для укладення *формального* господарського договору необхідні два моменти: узгодження волевиявлення сторін (консенсус) і вираження волі у певній (визначеній законом) формі. Форма господарських договорів – письмова, причому в основному регулюється імперативними нормами. Це є їх істотна ознака.

Для укладення *реального* господарського договору необхідні не тільки узгодження волі сторін, а й передання речі – об'єкта договору.

Консенсуальні договори – виникають в момент реальних намірів сторін, недвозначно виражених словами або конклюдентними діями. Консенсуальні господарські договори повинні мати письмову форму.

За способом оферти та визначення змісту розрізняють:

договори приєднання. Це господарські договори, в яких одна сторона заздалегідь встановлює умови майбутнього договору в формулярах

чи інших стандартних формах. Другій стороні залишається або прийняти їх в цілому, або не вступати в договір (перевезення вантажів, страхування тощо). Друга сторона не може запропонувати свої умови договору;

договори, зміст яких сторони визначають під час їх укладання.

За змістом істотних умов розрізняють прості та складні господарські договори. Прості договори мають у тексті майнові елементи лише одного виду договору: поставки, перевезення і т. д. У складних господарських договорах поєднуються майнові елементи двох і більше договорів (в ч. 2 ст. 628 ЦК України [194] такі договори названі змішаними). Наприклад, у договорі підряду на капітальне будівництво – поставка, підряд, майнове наймання.

За регулятивними функціями розрізняють:

попередні й основні господарські договори. Попередній договір визначає умови, на яких сторони зобов'язуються в певний термін, але не пізніше одного року з моменту укладення попереднього договору, укласти основний господарський договір ("договір про договір") на умовах, передбачених попереднім договором. Такий договір є необхідним щодо тих господарських відносин, в яких для укладання основного договору треба здійснити ряд дій, без яких його неможливо укласти (підряд на капітальне будівництво складного об'єкта). Попередній договір містить умови, що дозволяють визначити предмет, а також інші істотні умови основного договору;

генеральні та поточні господарські договори. Перший укладається на весь період діяльності, яка регулюється. Генеральний договір визначає істотні умови співпраці сторін протягом усього періоду здійснення відповідної діяльності. Поточні (разові) договори укладаються на підставі генерального договору як розраховані на певні (короткі) проміжки часу. Поточні договори, як правило, не містять умов, не передбачених генеральним договором, інакше це був би новий (окремий) договір.

Нормативна класифікація господарських договорів здійснюється за предметною ознакою, тобто залежно від видів майнових відносин, які є предметом відповідних договорів. ГК України дає їх як систему, що складає основний закон про господарські договори (розділ VI "Особливості правового регулювання в окремих галузях господарювання" – глави 30 – 33). Слід мати на увазі, що деякі види господарських договорів не ввійшли в ГК, а регулюються нормами ЦК України, який систематизує господарські договори поряд із цивільними.

За предметною ознакою закон розрізняє господарські договори *на передання майна у власність* (господарське введення, оперативне управ-

ління), *на передання майна у строкове оплатне користування, на виконання робіт, на перевезення вантажів (транспортні господарські договори) та надання інших господарських послуг.*

16.6. Зміст господарського договору

Відповідно до ч. 1 ст. 180 ГК України [32] **зміст господарського договору** складають умови договору, визначені угодою його сторін, спрямованою на встановлення, зміну або припинення господарських зобов'язань. Закон розрізняє два види умов: умови, узгоджені сторонами; умови, які для сторін є обов'язкові – відповідно до законодавства.

Господарський договір вважається укладеним, якщо між сторонами у передбачених законом порядку та формі досягнуто згоди з усіх його істотних умов. *Істотними* є умови, визнані такими за законом чи необхідні для договорів даного виду, а також умови, щодо яких на вимогу однієї із сторін повинна бути досягнута згода.

Так, згідно з ч. 3 ст. 180 ГК України під час укладання господарського договору сторони зобов'язані у будь-якому разі погодити *предмет, ціну та строк* дії договору. Отже, *предмет, ціна та строк дії договору визнані законом як істотні умови будь-якого господарського договору.*

Умови про **предмет** у господарському договорі повинні визначати найменування (номенклатуру, асортимент) і кількість продукції (робіт, послуг), а також вимоги до їх якості. Вимоги щодо якості предмета договору визначаються відповідно до обов'язкових для сторін нормативних документів, зазначених у ст. 15 ГК України, а у разі їх відсутності – в договірному порядку, з дотриманням умов, що забезпечують захист інтересів кінцевих споживачів товарів і послуг (ч. 4 ст. 180 ГК України).

Ціна у господарському договорі визначається в порядку, встановленому ГК України, іншими законами, актами КМ України. За згодою сторін у господарському договорі може бути передбачено доплати до встановленої ціни за продукцію (роботи, послуги) вищої якості або виконання робіт у скорочені строки порівняно з нормативними (ч. 5 ст. 180 ГК України).

У разі визнання погодженої сторонами в договорі ціни такою, що порушує вимоги антимонопольно-конкурентного законодавства, антимонопольний орган має право вимагати від сторін зміни умови договору щодо ціни.

Строком дії господарського договору є час, протягом якого існують господарські зобов'язання сторін, що виникли на основі цього договору.

На зобов'язання, що виникли у сторін до укладення ними господарського договору, не поширюються умови укладеного договору, якщо договором не передбачено інше. Закінчення строку дії господарського договору не звільняє сторони від відповідальності за його порушення, що мало місце під час дії договору.

Частина 1 ст. 639 ЦК України [194] установлює, що договір може бути укладений в будь-якій формі, якщо вимоги щодо форми договору не встановлені законом.

Відповідно до ст. 208 ГК України в письмовій формі належить, зокрема, здійснювати: угоди між юридичними особами; правочини між фізичною і юридичною особою, крім правочинів, які повністю виконуються сторонами у момент їх вчинення, за винятком правочинів, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, а також угод, для яких недодержання письмової форми тягне визнання їх недійсними. Таким чином, господарські договори повинні укладатися в письмовій формі.

Аналіз положень ч. 1 ст. 181 ГК України дає підстави для висновку про те, що стосовно господарського договору діє загальне правило, згідно з яким він повинен бути укладений у формі єдиного документа, підписаного сторонами та скріпленого печатками, тобто в письмовій формі (повна письмова форма).

Водночас ч. 1 ст. 181 ГК України дозволяє сторонам вибрати певну письмову форму господарського договору. Крім повної письмової форми допускається укладення господарських договорів у спрощений спосіб – шляхом обміну листами, факсограмами, телеграмами, телефонограмами, радіограмами, телетайпотелеграмами. Письмовою формою договору визнається також підтвердження прийняття до виконання замовлень. Останні два способи можуть бути застосовані, якщо законом не встановлено спеціальні вимоги до форми та порядку укладення даного виду договорів.

Кабінет Міністрів України, уповноважені Президентом України міністерства, інші центральні органи виконавчої влади можуть рекомендувати суб'єктам господарювання орієнтовні умови господарських договорів (примірні договори), а у визначених законом випадках – затверджувати типові договори (ч. 2 ст. 179 ГК України). Прикладом можуть бути типові договори на: постачання природного газу; транспортування природного газу; оренду державного майна тощо.

Для укладання ряду господарських договорів застосовуються не довільні, але уніфіковані (стандартні) форми договірних документів, щодо

яких діють спеціальні правила складання і які мають точно визначені офіційні назви. Зокрема, це стосується форми договорів перевезення вантажів.

Так, згідно зі ст. 6 Статуту залізниць України *накладна* є основним перевізним документом встановленої форми, оформленим відповідно до цього Статуту та Правил і наданий залізниці відправником разом із вантажем. Накладна є обов'язковою двосторонньою письмовою формою угоди на перевезення вантажу, яка укладається між відправником і залізницею на користь третьої сторони – отримувача. Накладна одночасно є договором на заставу вантажу для забезпечення гарантії внесення належної провізної плати й інших платежів за перевезення. Накладна супроводжує вантаж на всьому шляху перевезення до станції призначення.

Виконання повітряних перевезень вантажу здійснюється на підставі договору повітряного перевезення. Форми документів, що засвідчують цей договір і правила їх застосування затверджує Міністерство інфраструктури України.

Аналогічно регулюють форму договору перевезення вантажів інші транспортні кодекси та статuti. Так, на автомобільному транспорті формою договору є товарно-транспортна накладна, на внутрішньому водному – накладна. На морському транспорті накладною оформлюють малокаботажні перевезення вантажів. Для інших договорів морських перевезень вантажів застосовують такі форми, як рейсовий чартер і коносамент (ст. 134 Кодексу торговельного мореплавства [52]).

Зі змісту статей 203, 205, 215 і 639 ЦК України випливає, що недотримання встановленої законом форми договору (угоди) не тягне за собою його недійсності. Оскільки згідно з ч. 1 ст. 638 ЦК України договір вважається укладеним, якщо сторони в належній формі досягли згоди з усіх істотних умов договору, то недотримання встановленої законом форми договору є підставою для того, щоб вважати господарський договір не укладеним.

16.7. Укладання господарського договору

Укладання господарського договору – це зустрічні договірно-процедурні дії двох або більше суб'єктів господарювання з вироблення умов договору, які відповідають їх реальним намірам та економічним інтересам, а також юридичне оформлення договору (надання цим умовам певної форми) як правового акту.

Особливістю господарських договорів є те, що для їх укладання застосовують певні техніко-юридичні процедури, тобто порядок висловлення

пропозиції укласти договір (оферти) та прийняття його (акцепту) значною мірою формалізований.

У ГК України вперше в нормативному порядку узагальнені та сформульовані загальні умови укладання договорів, що породжують господарські зобов'язання.

Укладення господарського договору є обов'язковим для сторін, якщо він заснований на державному замовленні, виконання якого є обов'язком для суб'єкта господарювання у випадках, передбачених законом, або існує пряма вказівка закону щодо обов'язковості укладення договору для певних категорій суб'єктів господарювання чи органів державної влади або місцевого самоврядування. Так, для виконавців державного замовлення, заснованих повністю або частково на державній власності (державних підприємств, установ і організацій, акціонерних товариств, у статутному капіталі яких контрольний пакет акцій належить державі; орендних підприємств, заснованих на державній власності), а також для суб'єктів господарської діяльності України всіх форм власності державні замовлення на поставку продукції є *обов'язковими*, якщо виконання державного замовлення не викликає шкоди зазначеним виконавцям державного замовлення.

У процесі укладення господарських договорів сторони можуть визначити зміст договору на основі:

вільного волевиявлення, коли сторони мають право погоджувати на свій розсуд будь-які умови договору, що не суперечать законодавству;

примірного договору, рекомендованого органом управління суб'єктам господарювання для використання в укладанні ними договорів, коли сторони мають право за взаємною згодою змінювати окремі умови, передбачені примірним договором, або доповнювати його зміст;

типового договору, затвердженого Кабінетом Міністрів України, чи у випадках, передбачених законом, іншим органом державної влади, коли сторони не можуть відступати від змісту типового договору, але мають право конкретизувати його умови;

договору приєднання, запропонованого однією стороною для інших можливих суб'єктів, коли ці суб'єкти у разі вступу в договір не мають права наполягати на зміні його змісту.

Суб'єкти господарювання, які забезпечують споживачів електроенергією, зв'язком, послугами залізничного та інших видів транспорту, а у випадках, передбачених законом, також інші суб'єкти *зобов'язані укладати* договори з усіма споживачами їхньої продукції (послуг). Законодавством можуть бути передбачені обов'язкові умови таких договорів.

У разі, якщо для створення можливості постачання електроенергії, газу за технічними умовами постачальника за рахунок споживача (інвестора, забудовника) або його силами збудовані додаткові мережі (об'єкти), у договорах про постачання зазначеної продукції (послуг) передбачаються передання збудованих мереж (об'єктів) постачальнику та відшкодування забудовнику, інвестору витрат на їх будівництво.

Типова форма відповідного договору, порядок визначення обґрунтованого обсягу витрат, що підлягає компенсації, форма відшкодування (викупівля, у тому числі в розстрочку; оформлення корпоративних прав, надання пільг у визначеному розмірі) встановлюються КМ України.

Встановлюючи правила укладання господарських договорів, ГК України виділяє загальний для всіх видів договорів порядок їх укладення (ст. 181 ГК України) та особливості укладення господарських договорів залежно від їхнього виду, підстав, місця укладання і т.п. (ст.ст. 182–187 ГК України).

Порядок (процедура) укладання господарського договору розподілений на дві стадії, на кожній з яких відповідна сторона має вчинити певні дії, встановлені законом.

I стадія – пропозиція щодо укладання договору (**оферта**). Згідно з ч. 1 ст. 641 ЦК України пропозицію укласти договір (оферту) може зробити кожна зі сторін майбутнього договору, тому проект договору може бути запропонований будь-якою зі сторін (ч. 2 ст. 181 ГК України). ЦК України не випадково зазначає саме проект договору, оскільки згідно з ч. 2 ст. 641 ЦК України реклама або інші пропозиції, адресовані невизначеному колу осіб, є запрошенням робити пропозиції укласти договір, якщо інше не вказано у рекламі або інших пропозиціях.

У разі, якщо проект договору викладено як єдиний документ, він надається другій стороні у двох примірниках.

Пропозиція укласти договір має містити істотні умови договору та виражати намір особи, яка зробила його, вважати себе зобов'язаною у разі її прийняття.

II стадія – прийняття пропозиції укласти договір (**акцепт**). Сторона, яка отримала проект договору, у разі згоди з його умовами оформляє договір відповідно до вимог ч. 1 ст. 181 ГК України (здійснює підпис і скріплює його печаткою) та повертає один примірник договору другій стороні або надсилає відповідь на лист, факсограму тощо в двадцятиденний термін після отримання договору.

Особливістю процедури укладення господарських договорів є наявність в ній *проміжної стадії* – оформлення та врегулювання розбіжностей

між сторонами майбутнього договору. Так, за наявності заперечень щодо окремих умов договору сторона, яка отримала проект договору, складає протокол розбіжностей, про що робиться застереження у договорі, й у двадцятиденний строк надсилає другій стороні два примірники протоколу розбіжностей разом з підписаним договором (ч. 4 ст. 181 ГК України).

Сторона, яка отримала протокол розбіжностей до договору, зобов'язана протягом двадцяти днів:

розглянути протокол розбіжностей до договору;

вжити заходів для врегулювання розбіжностей з другою стороною та включити до договору всі прийняті пропозиції;

розбіжності, що залишились неврегульованими, передати в цей же строк до суду, якщо на це є згода другої сторони (ч. 5 ст. 181 ГК України).

У разі досягнення сторонами згоди щодо всіх або окремих умов, зазначених у протоколі розбіжностей, така згода повинна бути підтверджена у письмовій формі (протоколом узгодження розбіжностей, листами, телеграмами, телетайпограмами тощо).

Частина 7 ст. 181 ГК України встановлює три випадки, коли пропозиції іншої сторони вважаються прийнятими, навіть якщо сторона, яка отримала протокол розбіжностей, не передасть у зазначений двадцятиденний строк до суду розбіжності, що залишились неврегульованими. Це стосується:

1) договору, заснованого на державному замовленні;

2) договору, укладення якого є обов'язковим для сторін на підставі закону;

3) договору, в якому сторона-виконавець за договором в установленому порядку визнана монополістом на певному ринку товарів (робіт, послуг).

У разі, якщо сторони не досягли згоди з усіх істотних умов господарського договору, такий договір вважається неукладеним (таким, що не відбувся). Якщо одна зі сторін здійснила фактичні дії щодо його виконання, правові наслідки таких дій визначаються нормами ЦК України, а саме: ч. 2 ст. 642. Так, цією нормою затверджено, якщо особа, яка отримала пропозицію укласти договір, у межах строку для відповіді вчинила дію відповідно до вказаних у пропозиції умов договору (відвантажила товари, надала послуги, виконала роботи, сплатила відповідну суму грошей тощо), тим самим засвідчивши бажання укласти договір, то ця дія вважається прийняттям пропозиції, якщо інше не вказане в пропозиції укласти договір або не встановлено законом.

Як зазначалося, ГК України, крім загального для всіх господарських договорів порядку укладення господарських договорів, містить і *певні особливості* їх укладення.

1. Залежно від виду договору:

а) попередні договори (ст. 182 ГК України). За попереднім договором суб'єкт господарювання зобов'язується у певний строк, але не пізніше одного року з моменту укладення попереднього договору, укласти основний господарський договір на умовах, передбачених попереднім договором. Попередній договір повинен містити умови, що дозволяють визначити предмет, а також інші істотні умови основного договору. До укладення попередніх договорів не застосовується загальний порядок укладення господарських договорів.

У разі, якщо сторона, яка уклала попередній договір, отримавши проект договору від іншої сторони, ухиляється від укладення основного договору, друга сторона має право вимагати укладення такого договору в судовому порядку.

Зобов'язання укласти основний договір, передбачене попереднім договором, припиняється, якщо до закінчення строку, в який сторони мають укласти основний договір, одна зі сторін не надішле проект такого договору другій стороні.

Відносини щодо укладення попередніх договорів регулюються ЦК України з урахуванням особливостей, передбачених ГК.

Угода сторін про наміри (протокол про наміри тощо) не визнається попереднім договором і не породжує юридичних наслідків;

б) організаційно-господарські договори (ст. 186 ГК України). Договірне оформлення організаційно-господарських зобов'язань може здійснюватися учасниками господарських відносин як на основі вільного волевиявлення сторін, так і на основі примірних договорів, якщо укладання таких договорів передбачено відповідними нормативно-правовими актами. Спрощений спосіб укладання організаційно-господарських договорів не допускається.

2. Залежно від підстав укладення:

а) державні контракти (ст. 183 ГК України). Договори за державним замовленням укладаються між визначеними законом суб'єктами господарювання – виконавцями державного замовлення та державними замовниками, що уповноважені від імені держави укладати договори (державні контракти), в яких визначаються господарські зобов'язання сторін і регулюються відносини замовника з виконавцем щодо виконання державного замовлення.

Укладення сторонами договору за державним замовленням (державного контракту) здійснюється в порядку, передбаченому ст. 181 ГК, з урахуванням особливостей, передбачених законодавством. Державний контракт укладається шляхом підписання сторонами єдиного документа.

Ухилення від укладення договору за державним замовленням є порушенням господарського законодавства та тягне за собою відповідальність, передбачену ГК та іншими законами. Спори, пов'язані з укладенням договору за державним замовленням (у тому числі з ухиленням від укладення договору однієї або обох сторін) вирішуються в судовому порядку.

Виконавець державного замовлення звільняється від обов'язку укладення державного контракту на умовах, визначених державним замовленням, у разі визнання в судовому порядку державного замовлення недійсним;

б) договори, укладені на основі вільного волевиявлення сторін, примірних і типових договорів (ст. 184 ГК України). Для укладення господарського договору на основі вільного волевиявлення сторін проект договору може бути розроблений за ініціативою будь-якої із них у строки, погоджені самими сторонами.

Укладення договору на основі вільного волевиявлення сторін може відбуватися у спрощений спосіб або у формі єдиного документа, з додержанням загального порядку укладення договорів, установленого ст. 181 ГК України.

Укладення господарських договорів на основі примірних і типових договорів повинно здійснюватися з додержанням умов, передбачених ст. 179 ГК України, не інакше як шляхом викладення договору у вигляді єдиного документа, оформленого згідно з вимогами ст. 181 ГК України та відповідно до правил, установлених нормативно-правовими актами щодо застосування примірного або типового договору;

в) договори, укладені за рішенням суду (ст. 187 ГК України). Спори, що виникають під час укладання господарських договорів за державним замовленням або договорів, укладення яких є обов'язковим на підставі закону, та в інших випадках, установлених законом, розглядаються судом. Інші переддоговірні спори можуть бути предметом розгляду суду, якщо це передбачено угодою сторін або якщо сторони зобов'язані укласти певний господарський договір на підставі укладеного між ними попереднього договору.

День набрання чинності рішенням суду, яким розв'язане питання щодо переддоговірного спору, вважається днем укладення відповідного господарського договору, якщо рішенням суду не визначено інше.

3. Залежно від місця укладання договору (ст. 185 ГК України).

До укладення господарських договорів на біржах, оптових ярмарках, публічних торгах застосовують загальні правила укладення договорів на основі вільного волевиявлення, з урахуванням нормативно-правових актів, якими регулюється діяльність відповідних бірж, ярмарків і публічних торгів.

За загальним правилом, установленим ст. 188 ГК України, зміна та розірвання господарських договорів в односторонньому порядку не допускаються, якщо інше не передбачено законом або договором.

Виходячи із цього, сторона договору, яка вважає за необхідне змінити або розірвати договір, повинна надіслати пропозиції про це другій стороні за договором. У двадцятиденний строк після отримання пропозиції відповідна сторона договору повідомляє другу сторону про результати її розгляду. Якщо сторони не досягли згоди щодо зміни (розірвання) договору або якщо відповідь не надійшла у встановлений строк з урахуванням часу поштового обігу, зацікавлена сторона має право передати спір на вирішення суду.

Якщо судовим рішенням договір змінено або розірвано, договір вважається зміненим або розірваним з дня набрання чинності даним рішенням, якщо іншого строку набрання чинності не встановлено за рішенням суду.

16.8. Способи забезпечення виконання господарсько-договірних зобов'язань

Загальні принципи й умови виконання господарських зобов'язань, а також господарських договорів врегульовані главою 22 ГК України (ст. 193 – 198). До господарських договорів застосовуються відповідні положення ЦК України з урахуванням особливостей, передбачених ГК України. Зокрема, на господарські договори поширюються такі інститути та категорії загального зобов'язального права, як загальні умови виконання зобов'язань (ст. 526 – 545 ЦК України) та забезпечення виконання зобов'язань (ст. 546 – 597 ЦК України). Особливість виконання господарських договорів полягає лише в тому, що ці категорії та інститути в певній мірі деталізуються ще й господарським законодавством про окремі види договорів.

Основним принципом виконання господарського зобов'язання є **принцип належного виконання**. Він закріплений у ч. 1 ст. 193 ГК України, згідно з якою суб'єкти господарювання й інші учасники господарських відносин повинні виконувати господарські зобов'язання належним чином відповідно

до закону, інших правових актів, договору, а за відсутності конкретних вимог щодо виконання зобов'язання – відповідно до вимог, звичайних для певних умов.

Важливе значення для належного виконання зобов'язань має вказівка закону на те, що кожна сторона повинна вжити всіх заходів, необхідних для належного виконання нею зобов'язання, враховуючи інтереси другої сторони та забезпечення загальногосподарського інтересу. Порушення зобов'язань є підставою для застосування господарських санкцій, передбачених цим Кодексом, іншими законами або договором (ч. 2 ст. 193 ГК України).

Як встановлено ч. 3 ст. 193 ГК України, застосування господарських санкцій до суб'єкта, який порушив зобов'язання, не звільняє цього суб'єкта від обов'язку виконати зобов'язання в натурі (крім випадків, коли інше передбачено законом або договором або управнена сторона відмовилася від прийняття виконання зобов'язання). По суті, цією нормою закріплений один із принципів господарсько-правової відповідальності, встановлених ч. 3 ст. 216 ГК України.

Управнена сторона має право не приймати виконання зобов'язання частинами, якщо інше не передбачено законом, іншими нормативно-правовими актами або договором, або не впливає із змісту зобов'язання.

Зобов'язана сторона має право:

виконати зобов'язання достроково, якщо інше не передбачено законом, іншим нормативно-правовим актом або договором, або не впливає зі змісту зобов'язання;

відмовитися від виконання зобов'язання у разі неналежного виконання другою стороною обов'язків, що є необхідною умовою виконання.

Однак за загальним правилом, установленим ч. 7 ст. 193 ГК України, не допускаються одностороння відмова від виконання зобов'язань, крім випадків, передбачених законом, а також відмова від виконання або відстрочення виконання з мотиву, що зобов'язання другої сторони за іншим договором не було виконано належним чином.

Управнена сторона, приймаючи виконання господарського зобов'язання, на вимогу зобов'язаної сторони повинна видати письмове посвідчення виконання зобов'язання повністю або його частини. Згідно із ч. 1 ст. 545 ЦК України таким письмовим посвідченням є розписка. Наявність боргового документа у боржника підтверджує виконання ним свого обов'язку.

Одним з елементів належного виконання зобов'язання є його виконання належною особою. Частина 1 ст. 194 ГК України передбачає можливість

покладання в цілому або в частині на третю особу, що не є стороною в зобов'язанні. Управнена сторона зобов'язана прийняти виконання, запропоноване третьою особою – безпосереднім виконавцем, якщо із закону, господарського договору або характеру зобов'язання не впливає обов'язок сторони виконати зобов'язання особисто.

Виконання господарського зобов'язання може бути покладено в цілому або в частині на третю особу, що не є стороною в зобов'язанні. Управнена сторона зобов'язана прийняти виконання, запропоноване третьою особою – безпосереднім виконавцем, якщо із закону, господарського договору або характеру зобов'язання не впливає обов'язок сторони виконати зобов'язання особисто. Передання (делегування) таких прав може бути зумовлено певним строком.

Передання (делегування) прав тягне за собою обов'язок суб'єкта, який отримав додаткові повноваження, вирішувати відповідне до цих повноважень коло господарських питань і нести відповідальність за наслідки прийнятих рішень.

У господарському зобов'язанні як і в цивільно-правовому, передбачена множинність осіб на управненій або зобов'язаній стороні (ст. 196 ГК України). У господарському зобов'язанні беруть участь кілька управнених або кілька зобов'язаних суб'єктів, кожний з управнених суб'єктів має право вимагати виконання, а кожний із зобов'язаних суб'єктів повинен виконати зобов'язання відповідно до частки цього суб'єкта, визначеної зобов'язанням.

У разі, якщо це передбачено законодавством або договором, зобов'язання повинно виконуватися солідарно. Для солідарного виконання господарських зобов'язань застосовують відповідні положення ЦК України, якщо інше не передбачено законом.

Наступним елементом належного виконання господарського зобов'язання є місце його виконання.

Зі змісту ч. 1 ст. 197 ГК України впливає, що господарське зобов'язання підлягає виконанню за місцем, визначеним законом, господарським договором або змістом зобов'язання. Якщо місце виконання зобов'язання не визначено, воно має виконуватись:

за зобов'язаннями, змістом яких є передання прав на будівлю або земельну ділянку, іншого нерухомого майна, – за місцезнаходженням будівлі чи земельної ділянки, іншого нерухомого майна;

за грошовими зобов'язаннями – за місцезнаходженням (місцем проживання) управненої сторони на момент виникнення зобов'язання або

за її новим місцезнаходженням (місцем проживання) за умови, що управлена сторона своєчасно повідомила про нього зобов'язану сторону;

за іншими зобов'язаннями – за місцезнаходженням (місцем проживання) зобов'язаної сторони, якщо інше не передбачене законом.

Певні особливості встановлені господарським законодавством щодо виконання грошових зобов'язань.

За загальним правилом (ч. 1 ст. 198 ГК України) платежі за грошовими зобов'язаннями, що виникають у господарських відносинах, здійснюються у безготівковій формі або готівкою через установи банків, якщо інше не встановлене законом.

Грошові зобов'язання учасників господарських відносин повинні бути виражені та підлягають оплаті у гривнях. Грошові зобов'язання можуть бути виражені в іноземній валюті лише у випадках, якщо суб'єкти господарювання мають право проводити розрахунки між собою в іноземній валюті відповідно до законодавства. Виконання зобов'язань, виражених в іноземній валюті, здійснюється відповідно до ч. 2 ст. 198 ГК України.

Виконання господарських зобов'язань забезпечується заходами захисту прав і відповідальності учасників господарських відносин, передбаченими ГК України й іншими законами. За погодженням сторін можуть застосовуватися передбачені законом або такі, що йому не суперечать, види забезпечення виконання зобов'язань, які звичайно застосовуються у господарському (діловому) обігу (ч. 1 ст. 199 ГК України).

Зобов'язання суб'єктів господарювання, які належать до державного сектора економіки, можуть бути забезпечені державною гарантією у випадках та у спосіб, передбачених законом.

На додаток до видів забезпечення виконання зобов'язань, передбачених нормами ЦК України, ГК України встановлює ще один вид – загальногосподарські (публічні) гарантії виконання зобов'язань (ст. 201 ГК України). Сутність цього виду забезпечення полягає в тому, що законом може бути передбачений обов'язок комерційних банків, страховиків, акціонерних товариств та інших суб'єктів господарювання, які залучають кошти або цінні папери громадян і юридичних осіб, передавати частину своїх коштів для формування єдиного страхового фонду публічної застави.

Загальногосподарські (публічні) гарантії виконання зобов'язання встановлюються з метою нейтралізації несприятливих наслідків від кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності.

16.9. Способи припинення господарсько-договірних зобов'язань

Відносини щодо припинення господарських зобов'язань регулюються відповідними положеннями ЦК України (гл. 50, ст. 598 – 609 ЦК України) з урахуванням особливостей, встановлених ГК України.

Загальні умови припинення господарських зобов'язань встановлені ч. 1, 2 ст. 202 ГК України, згідно з якою господарське зобов'язання припиняється: виконанням, проведеним належним чином; зарахуванням зустрічної однорідної вимоги або страхового зобов'язання; у разі поєднання управненої та зобов'язаної сторін в одній особі; за згодою сторін; через неможливість виконання та в інших випадках, передбачених цим Кодексом або іншими законами

Найпоширенішою підставою для припинення господарського зобов'язання є його виконання, проведене належним чином (виконане належним суб'єктом, належному суб'єкту, належним способом, в належному місці, належним предметом, у визначений термін).

Господарське зобов'язання припиняється:

виконанням в тому випадку, коли зобов'язана сторона належним чином виконала одне з двох або кількох зобов'язань, щодо яких вона мала право вибору (альтернативне зобов'язання);

зарахуванням зустрічної однорідної вимоги, строк якої настав або строк якої не зазначений чи визначений моментом витребування. Для зарахування достатньо заяви однієї сторони;

зарахуванням страхового зобов'язання, якщо інше не впливає із закону або змісту основного чи страхового зобов'язання;

за згодою сторін, зокрема угодою про заміну одного зобов'язання іншим між тими самими сторонами, якщо така заміна не суперечить обов'язковому акту, на підставі якого виникло попереднє зобов'язання (ч. 1 ст. 204 ГК України);

у разі поєднання управненої та зобов'язаної сторін в одній особі (наприклад, в разі реорганізації суб'єкта господарювання – юридичної особи у формі злиття або приєднання). Зобов'язання виникає знову, якщо це поєднання припиняється (ч. 2 ст. 204 ГК України);

неможливістю виконання в разі ліквідації суб'єкта господарювання, якщо не допускається правонаступництво за цим зобов'язанням. Так само

підставою припинення зобов'язання підприємства – банкрута є його ліквідація.

Ч. 5 ст. 203 ГК України встановлює заборону зарахування вимог, щодо яких за заявою другої сторони належить застосувати строк позовної давності, який минув, а також в інших випадках, передбачених законом. Наприклад, не допускається звільнення учасника товариства з обмеженою відповідальністю від обов'язку внесення вкладу до статутного капіталу товариства, у тому числі шляхом зарахування вимог до товариства – ч. 2 ст. 144 ГК України.

Неможливість виконання як підстава для припинення господарського зобов'язання регулюється ст. 205 ГК України, згідно з якою господарське зобов'язання припиняється за неможливістю виконання у разі виникнення обставин, за які жодна з його сторін не відповідає, якщо інше не передбачено законом. У разі неможливості виконання зобов'язання повністю або частково зобов'язана сторона з метою запобігання невігідним для сторін майновим та іншим наслідкам повинна негайно повідомити про це управлену сторону, яка має вжити необхідних заходів щодо зменшення зазначених наслідків. Таке повідомлення не звільняє зобов'язану сторону від відповідальності за невиконання зобов'язання відповідно до вимог закону (ч. 2 ст. 205 ГК України).

Контрольні запитання

1. Дайте визначення поняття господарського зобов'язання.
2. Що таке майново-господарські зобов'язання?
3. Що таке організаційно-господарські зобов'язання та між ким вони можуть виникати?
4. Назвіть основні підстави виникнення господарських зобов'язань.
5. Охарактеризуйте основні елементи виконання господарського зобов'язання.
6. Назвіть загальні умови припинення господарських зобов'язань.
7. Назвіть особливі ознаки господарського договору.
8. Яким чином класифікуються господарські договори?
9. Які умови є істотними для будь-якого господарського договору?
10. У якому порядку укладається господарський договір?

Рекомендована література: [13; 30; 32; 52; 73; 111; 114; 194].

17. Особливості господарських договорів про передачу майна у власність і користування

17.1. Договір поставки.

17.2. Договір контрактації сільськогосподарської продукції.

17.3. Договір енергопостачання.

17.4. Договір міни (бартеру).

17.5. Договір оренди.

17.6. Договір лізингу.

Ключові слова: договір поставки; договір контрактації сільськогосподарської продукції; договір енергопостачання; договір міни (бартеру); договір оренди; договір лізингу.

17.1. Договір поставки

В умовах товарного виробництва надзвичайно важливу роль відіграють господарські договори, що опосередковують рух майнових благ між суб'єктами господарювання, а також між суб'єктами господарювання та не господарюючими суб'єктами. Особливе місце в підсистемі таких господарських договорів займають договори, спрямовані на передання майна у власність. У ГК України [32] передбачені такі господарські договори про передання майна у власність: поставки, контрактації сільськогосподарської продукції, енергопостачання, купівлі – продажу, оренди, міни (бартеру), лізингу.

Правове регулювання договору поставки здійснюється: §1 (ст. 264 – 271) глави 30 ГК України; правовими приписами §3 глави 54 ЦК України [194] (в тій частині, в якій це не суперечить спеціальним нормам про поставку, які містяться в ГК України й інших нормативно-правових актах); Міжнародними правилами тлумачення термінів ІНКОТЕРМС [31]. Положення про поставки продукції виробничо-технічного призначення та народного споживання застосовуються для врегулювання відносин з постачання тільки в тій частині, в якій вони не суперечать чинному законодавству України.

Договір поставки – це господарський договір, за яким одна сторона – постачальник зобов'язується передати (поставити) у зумовлені строки (строк) другій стороні – покупцеві товар (товари), а покупець зобов'язується прийняти вказаний товар (товари) та сплатити за нього певну грошову суму.

Договір поставки опосередковує перехід права власності на товар (товари) від постачальника до покупця.

Цей договір є:

консенсуальним, тобто вважається укладеним з моменту досягнення сторонами в належній формі та встановленому законом порядку згоди за всіма його істотними умовами;

оплатним – одержана від постачальника продукція оплачується покупцем за погодженими цінами;

двостороннім – обидві його сторони (постачальник і покупець) наділені взаємними суб'єктивними правами й юридичними обов'язками.

Договір поставки укладається як на розсуд сторін (регульований договір), так і відповідно до державного замовлення (планований договір).

На відміну від ч. 1 ст. 712 ЦК України, яка визнає стороною договору поставки (продавцем, постачальником) тільки особу, яка здійснює підприємницьку діяльність, не беручи участі в процесі господарювання казенних підприємств, ГК України таких обмежень не встановлює. Тому сторонами договору поставки можуть бути суб'єкти господарювання, зазначені в п. 1, 2 ч. 2 ст. 55 ГК України:

1) господарські організації – юридичні особи, створені відповідно до ЦК України; державні, комунальні й інші підприємства, створені відповідно до ГК України, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність і зареєстровані в установленому законом порядку;

2) громадяни України, іноземці й особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність і зареєстровані відповідно до закону як підприємці.

Укладаючи договір, слід враховувати положення ч. 4 ст. 265 ГК України, якою встановлено, що з метою визначення умов договорів поставки сторони мають право використовувати відомі міжнародні звичаї, рекомендації, правила міжнародних органів та організацій, якщо це не заборонено прямо або у виключній формі Господарським Кодексом чи законами України

За загальним правилом (ч. 1 ст. 266 ГК України), *предметом* поставки є визначені родовими ознаками продукція та вироби з найменуванням, зазначеним у стандартах, технічних умовах, документації для зразків (еталонів), прейскурантах чи товарознавчих довідниках. Предметом поставки можуть бути також продукція, вироби, визначені індивідуальними ознаками.

Однією з істотних умов договору поставки є загальна кількість товарів, що підлягають поставці. Порядок визначення кількості товарів залежить від того, укладається договір на розсуд сторін або на підставі державного замовлення. У першому випадку сторони самостійно узгоджують кількість

товару, що підлягає поставці, у другому вона визначається виходячи з державного замовлення.

Кількість товару, що підлягає поставці, може бути встановлена у відповідних одиницях вимірювання (штуки, тонни, квадратні метри, кубічні метри і т. п.) або грошовому вираженні (в тому числі в іноземній валюті).

Загальна кількість товарів, що підлягають поставці, їх часткове співвідношення (асортимент, сортамент, номенклатура) за сортами, групами, підгрупами, видами, марками, типами, розмірами визначаються специфікацією за згодою сторін, якщо інше не передбачено законом. Специфікація є невід'ємною частиною договору поставки.

Договори поставки **за терміном дії** поділяють на: *разові*; *короткострокові* (на один рік); *довгострокові* (на термін більше одного року).

У разі, якщо в договорі термін його дії не визначений, він вважається укладеним на один рік. Причому закінчення терміну дії договору не тягне за собою припинення зобов'язання, а тому сторона, що не виконала зобов'язання, не звільняється від відповідальності за його невиконання.

У межах дії договору поставки сторони встановлюють у ньому строки поставки. Критерієм установавлення тих або інших строків є необхідність ритмічного та безперебійного постачання товарів споживачам, якщо інше не передбачено законодавством. Необхідність узгодження та дотримання строків поставки викликана рядом причин: рівномірним випуском продукції покупцем сировини чи комплектувальних виробів, рівномірним забезпеченням підрядника будівельними матеріалами, рівномірним продажем товарів торговельним підприємством тощо.

Законом установлені додаткові вимоги щодо змісту довгострокового договору поставки. Якщо в такому договорі кількість поставки визначено лише на рік або менший строк (наприклад, квартал), сторони повинні передбачити в договорі порядок погодження ними строків поставки на наступні періоди (рік, квартал) до закінчення строку дії договору (наприклад, за тридцять днів до закінчення). Якщо такий порядок не передбачений, договір вважається укладеним на один рік.

Сторони у договорі поставки можуть передбачити поставку товарів окремими партіями. Як правило, у цьому разі строком (періодом) поставки продукції виробничо-технічного призначення є, як правило, квартал, а виробів народного споживання – місяць. Сторони можуть погодити в договорі також графік поставки (місяць, декада, доба тощо).

Поставка товарів здійснюється переважно шляхом централізованої доставки їх автомобільним транспортом. Обов'язок забезпечити доставку

товару на склад покупця (торговельне підприємство) покладається на постачальника, який може використовувати для цього як власний автотранспорт, так і автотранспорт загального користування, укладаючи для цього договір централізованого автомобільного перевезення з автотранспортним підприємством. Графіки поставки найчастіше застосовуються сторонами для поставок хлібобулочних і кулінарних виробів, молочних продуктів тощо підприємствам роздрібної торгівлі.

У договорі поставки **за згодою сторін** може бути передбачений порядок відвантаження товарів будь-яким видом транспорту (спосіб поставки), а також вибірка товарів покупцем. Вибірка товарів покупцем зі складу постачальника (як виробника, так і оптової постачальницької організації) здійснюється відповідно до порядку та строків передання-приймання, що встановлюються сторонами в договорі. У договорі сторони можуть передбачити, що відвантаження товарів здійснюється вантажовідправником (виготовлювачем), який не є постачальником.

За умовами договору отримувачем товарів може бути вантажоотримувач, який не є покупцем, тобто не знаходиться в договірних відносинах з постачальником. У цьому разі покупець надсилає постачальнику рознарядку на відвантаження товару, в якій, як правило, зазначаються: найменування, кількість, асортимент і строки відвантаження товарів; залізниця (пароплавство), станція (пристань, порт) призначення, її код; повне найменування покупця, його поштова адреса; номер і дата договору, укладеного покупцем з отримувачем, та інші відомості.

Якщо покупець за договором не є отримувачем товарів (платником), сторони зазвичай передбачають у договорі обов'язок постачальника повідомити покупця про відвантаження товарів шляхом надіслання йому копій товарно-транспортних документів на відвантажені товари. Договором може бути передбачений порядок поставки недоотриманої покупцем належної кількості товарів у встановлений строк.

За ч. 1 ст. 268 ГК України, якість товарів, що поставляються, повинна відповідати стандартам, технічним умовам, іншій технічній документації, яка встановлює вимоги до їх якості, або зразкам (еталонам), якщо сторони не визначають у договорі більш високі вимоги. У разі відсутності в договорі умов щодо якості товарів остання визначається відповідно до мети договору або до звичайного рівня якості для предмета договору чи загальних критеріїв якості. Продавець (постачальник) зобов'язаний передати покупцеві товар, придатний для мети, з якою товар такого роду

звичайно використовується. Якщо постачальник під час укладення договору був повідомлений покупцем про конкретну мету придбання товару, постачальник повинен передати покупцеві товар, придатний для використання відповідно до цієї мети (ч. 2 ст. 673 ЦК України).

Якість товарів, що поставляються, постачальник повинен засвідчити належним товарно-супровідним документом, який надсилається разом з товаром, якщо інше не передбачено в договорі.

Товарно-супровідні документи – це документи, що додаються до товарів і містять дані про них. Товарно-супровідними документами є товаро-транспортні накладні, рахунки-фактури (інвойси), відвантажувальні специфікації, пакувальні листи, вантажні митні декларації, документи контролю за доставкою товарів тощо.

Наслідки поставки товарів, що не відповідають: вимогам щодо їх якості, встановленим стандартам, технічним умовам чи зразкам (еталонам) передбачені ч. 5 ст. 268 ГК України. У разі поставки товарів більш низької якості покупець має право: відмовитися від прийняття й оплати товарів; якщо товари вже оплачені покупцем, вимагати повернення сплаченої суми. Такі наслідки настають незалежно від того, підлягають недоліки поставлених товарів усуненню чи ні.

У тих випадках, коли недоліки поставлених товарів можуть бути усунені без повернення їх постачальнику, покупець має право вимагати від постачальника усунення недоліків у місцезнаходженні товарів або власними засобами за рахунок постачальника. Проте цим правом покупець може і не скористатися, вдавшись до застосування зазначених наслідків.

Реалізуючи надане їм законом (ч. 1 ст. 268 ГК України) право, сторони можуть визначити в договорі більш високі вимоги до якості товарів, ніж встановлені стандартами, технічними умовами, зразками (еталонами). Якщо поставлені товари відповідають стандартам або технічним умовам, але є більш низького сорту (очевидно, більш низької якості), ніж було визначено договором, покупець має право: прийняти товари з оплатою за ціною, встановленою для товарів відповідного сорту; відмовитися від прийняття і оплати поставлених товарів.

Законом встановлений обов'язок постачальника (виробника) щодо розпорядження товарами, якщо покупець (отримувач) відмовився від прийняття товарів, які не відповідають за якістю стандартам, технічним умовам, зразкам (еталонам) або умовам договору. У цьому випадку постачальник (виробник) зобов'язаний розпорядитися товарами у десятиденний строк,

а щодо швидкопсувних товарів – протягом 24-х годин з моменту отримання від покупця (отримувача) повідомлення про відмову від товарів.

Невиконання постачальником (виробником) у зазначений строк свого обов'язку щодо розпорядження товарами дає право покупцеві (одержувачу) реалізувати їх на місці або повернути виробникові. Швидкопсувні товари в усіх випадках підлягають реалізації на місці.

Як впливає зі змісту ч. 2 ст. 269 ГК України, стандартами, технічними умовами або договором щодо товарів, призначених для тривалого користування чи зберігання, можуть передбачатися більш тривалі строки для встановлення покупцем у належному порядку недоліків (гарантійні строки).

У разі поставки товарів неналежної якості покупець (отримувач) має право стягнути з виготовлювача (постачальника) штраф у розмірі 20 % вартості неякісних товарів, якщо інший розмір не передбачений законом або договором.

Закон (ч. 8 ст. 269 ГК України) містить обмеження щодо строків пред'явлення позовів, що впливають з поставки товарів неналежної якості. Такі позови можуть бути пред'явлені протягом шести місяців з дня встановлення покупцем у належному порядку недоліків поставлених йому товарів.

Ст. 270 ГК України встановлює важливу для договірних відносин поставки вимогу щодо комплектності товарів, що поставляються. Комплектність товарів повинна відповідати вимогам стандартів, технічних умов або преїскурантів.

Комплект – це сукупність певних деталей, вузлів, самостійних виробів або інших предметів, передбачених нормативно-технічною документацією, згідно з якою сукупно вони мають складати єдине ціле. Дотримання постачальником умов договору щодо комплектності має велике значення для забезпечення можливості використання товарів за прямим призначенням. Сторони можуть визначити комплектність товарів, що поставляються, у договорі, якщо її не визначено стандартами, технічними умовами або преїскурантами.

Наслідки невиконання постачальником (виробником) зобов'язання щодо комплектної поставки встановлені ч. 3 ст. 270 ГК України. У разі поставки некомплектних виробів постачальник (виробник) зобов'язаний на вимогу покупця (отримувача): доукомплектувати їх у двадцятиденний строк після отримання вимоги або замінити комплектними виробами у той же строк, якщо сторонами не погоджений інший строк.

Надалі до укомплектування виробу або його заміни покупець (отримувач) має право: відмовитися від його оплати; якщо товар уже оплачений, вимагати в установленому порядку повернення сплачених сум.

Якщо постачальник (виробник) у встановлений строк не укомплектує виріб або не замінить його комплектним, покупець має право відмовитися від товару. Проте постачальник (виробник) несе відповідальність і в тому разі, якщо покупець прийняв некомплектні вироби. Відповідно до вимог ГК України й інших законів, КМ України затверджує Положення про поставки продукції виробничо-технічного призначення та поставки виробів народного споживання. Вони, згідно з положеннями ГК, мають регулюватися Особливими умовами поставки окремих видів товарів, що також затверджуються КМ України (ст. 271 ГК України).

17.2. Договір контрактації сільськогосподарської продукції

Правове регулювання договору контрактації сільськогосподарської продукції здійснюється § 2 гл. 30 ГК України, ст. 655 – 697, 712 і 713 ЦК України в тій частині, в якій вони не суперечать спеціальним нормам законодавства про контрактації сільськогосподарської продукції, Законом України "Про державну підтримку сільського господарства України" [172], Інструкцією про порядок приймання продукції виробничо-технічного призначення і товарів народного споживання за кількістю та Інструкцією про порядок приймання продукції виробничо-технічного призначення і товарів народного споживання за якістю в тій частині, в якій вони не суперечать чинному законодавству України, а також іншими підзаконними нормативно-правовими актами.

Контрактація сільськогосподарської продукції – це державна закупівля зазначеної продукції, що здійснюється за договорами контрактації, які укладаються на основі державних замовлень на поставку державі сільськогосподарської продукції.

За договором контрактації виробник сільськогосподарської продукції (надалі – виробник) зобов'язується передати заготівельному (закупівельному) або переробному підприємству чи організації (надалі – контрактант) вироблену ним продукцію у строки, кількості, асортименті, що передбачені договором, а контрактант зобов'язується сприяти виробникові у виробництві зазначеної продукції, прийняти й оплатити її (ч. 2 ст. 272 ГК України).

Згідно із ч. 3 ст. 272 ГК України у договорах контрактації мають передбачатися:

види продукції (асортимент), номер державного стандарту або технічних умов, гранично допустимий вміст у продукції шкідливих речовин;

кількість продукції, яку контрактант приймає безпосередньо у виробника;

ціна за одиницю, загальна сума договору, порядок і умови доставки, строки здавання – приймання продукції;

обов'язки контрактанта щодо надання допомоги в організації виробництва сільськогосподарської продукції і її транспортування на приймальні пункти та підприємства;

взаємна майнова відповідальність сторін у разі невиконання ними умов договору;

інші умови, передбачені Типовим договором контрактації сільськогосподарської продукції, затвердженим у порядку, встановленому КМ України.

Виробник повинен не пізніше п'ятнадцяти днів до початку заготівлі продукції повідомити контрактанта про кількість, строки (узгоджений календарний графік) здачі сільськогосподарської продукції, що пропонується до продажу.

Контрактант зобов'язаний прийняти від виробника всю пред'явлену ним продукцію на умовах, передбачених у договорі. Нестандартну швидкопсувну продукцію придатну для використання у свіжому або переробленому вигляді, та стандартну швидкопсувну продукцію, що здається понад обсяги, передбачені договором, контрактант приймає за цінами та на умовах, що погоджені сторонами.

У договорі контрактації можуть передбачатися обсяги сільськогосподарської продукції, приймання якої контрактант здійснює безпосередньо у виробника, та продукції, яка доставляється безпосередньо виробником торговельним підприємствам. Решта продукції приймається контрактантом на визначених договором приймальних пунктах, розташованих у межах адміністративного району за місцезнаходженням виробника.

Забезпечення виробників тарою та необхідними матеріалами для пакування продукції здійснюється у кількості, порядку та строки, передбачені договором.

Ст. 274 ГК України встановлює відповідальність за порушення умов договору контрактації.

Так, за неподання сільськогосподарської продукції у строки, передбачені договором контрактації, виробник сплачує контрактанту неустойку в розмірі, встановленому договором, якщо інший розмір не передбачений законом.

За невиконання зобов'язання щодо приймання сільськогосподарської продукції безпосередньо у виробника, а також у разі відмови від приймання продукції, пред'явленої виробником у строки та в порядку, що погоджені сторонами, контрактант сплачує виробнику штраф у розмірі 5 % вартості неприйнятої продукції, враховуючи надбавки та знижки, а також відшкодовує завдані виробникові збитки, а щодо швидкопсувної продукції – повну її вартість.

У разі якщо продукцію не було своєчасно підготовлено до здавання-приймання і про це не було попереджено контрактанта, виробник відшкодовує контрактанту завдані цим збитки.

У договорі контрактації можуть бути передбачені також інші санкції за невиконання або неналежне виконання зобов'язань відповідно до вимог ГК України.

17.3. Договір енергопостачання

Правове регулювання відносин із приводу енергопостачання здійснюється § 3 гл. 30 ГК України, ст. 714 ЦК України, законами України "Про електроенергетику" [111], "Про теплопостачання" [162], "Про питну воду та питне водопостачання" [150], а також підзаконними нормативно-правовими актами: Правилами користування електричною енергією, Правилами надання послуг із централізованого опалення, постачання холодної та гарячої води і водовідведення, Методикою обчислення обсягів електричної енергії, недоврахованої унаслідок порушення споживачем – юридичною особою Правил користування електричною енергією.

Енергопостачання – одна з форм, у яких здійснюється господарсько-торговельна діяльність суб'єктів господарювання. Водночас енергопостачання можна визначити як надання енергії певного виду споживачу за допомогою технічних засобів передавання та розподілу енергії на підставі договору.

Договір енергопостачання – це господарський договір, за яким енергопостачальне підприємство (енергопостачальник) відпускає електричну енергію, пару, гарячу та перегріту воду (надалі – енергію) споживачеві

(абоненту), який зобов'язаний оплатити прийняту енергію та дотримуватися передбаченого договором режиму її використання, а також забезпечити безпечну експлуатацію енергетичного обладнання, що ним використовується. Законом встановлено заборону на відпуск енергії без оформлення договору енергопостачання.

Предметом договору енергопостачання є окремі, чітко визначені види енергії – електрична енергія, пара, гаряча та перегріта вода, найменування яких передбачається в державних стандартах або технічних умовах.

Виробники та постачальники енергії, що займають монопольне становище, зокрема суб'єкти природних монополій, зобов'язані укласти договір енергопостачання на вимогу споживачів, які мають технічні засоби для отримання енергії.

Згідно із ч. 1 ст. 1 Закону України "Про природні монополії" [176] *суб'єкт природної монополії* – це суб'єкт господарювання (юридична особа) будь-якої форми власності (монопольне утворення), який виробляє (реалізує) товари на ринку, що перебуває у стані природної монополії.

Розбіжності, що виникають під час укладення договору енергопостачання із суб'єктами природних монополій, врегульовуються відповідно до вимог ст. 181 ГК України.

Як встановлено ч. 1 ст. 276 ГК України, загальна кількість енергії, яка відпускається, визначається за погодженням сторін.

Для визначення договірних величин споживання електричної енергії та потужності на наступний рік споживач не пізніше дати, визначеної сторонами в договорі, надає постачальнику електричної енергії відомості про розмір очікуваного споживання електричної енергії. Якщо споживач не надав зазначених відомостей у встановлений термін, розмір очікуваного споживання електричної енергії (потужності) на наступний рік встановлюється постачальником електричної енергії на рівні відповідних періодів поточного року.

Договірна величина споживання електричної енергії визначається на рівні:

заявленої споживачем – у разі відсутності у споживача заборгованості за використану електричну енергію або виконання боргових зобов'язань і проведення поточних платежів у визначені терміни;

забезпеченому обсягом попередньої оплати споживача;

передбаченому кошторисом доходів і видатків на оплату спожитої електроенергії – для установ та організацій, що фінансуються з бюджету.

Договірні (граничні) величини доводяться постачальником електричної енергії до відома споживача письмовим повідомленням, що є невід'ємною частиною договору, не пізніше ніж за десять днів до початку наступного розрахункового періоду.

За підсумками розрахункового періоду договірна величина споживання електричної енергії коригується постачальником електричної енергії до рівня фактично оплаченої за цей розрахунковий період величини спожитої електричної енергії та, відповідно, здійснюється коригування договірної величини рівня електричної потужності.

У разі, якщо енергія виділяється в рахунок замовлення на державні потреби (ліміту), енергопостачальник не має права зменшувати абоненту цей ліміт без його згоди.

Пропозиції абонента щодо кількості та видів енергії, строків її відпуску є пріоритетними за наявності в енергопостачальника виробничих можливостей.

Показники якості енергії узгоджуються сторонами на підставі державних стандартів або технічних умов шляхом погодження переліку (величини) показників, підтримання яких є обов'язком для сторін договору.

Відповідно до ч. 4 ст. 276 ГК України строки постачання енергії встановлюються сторонами у договорі виходячи, як правило, з необхідності забезпечення її ритмічного та безперебійного надходження абоненту. Основним обліковим періодом енергопостачання є декада з коригуванням обсягів протягом доби. Сторони можуть погоджувати постачання енергії протягом доби за годинами, а також час і тривалість максимальних і мінімальних навантажень. Для споживачів, які розраховуються за спожиту електроенергію за тарифами, диференційованими за періодами часу, початок та тривалість періоду контролю максимуму навантаження встановлюються відповідно до початку та тривалості пікової зони.

Роздрібна ціна на електричну енергію формується енергопостачальниками згідно з умовами та правилами здійснення підприємницької діяльності з постачання електричної енергії.

Тарифи на передавання та постачання електричної енергії місцевими (локальними) електромережами регулюються Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики та комунальних послуг (надалі – НКРЕКП).

Збитки енергопостачальників від надання пільг з оплати за спожиту електричну енергію окремим категоріям побутових споживачів відшко-

довуються за рахунок джерел, визначених законодавчими актами, які передбачають відповідні пільги.

Формування цін на електричну енергію, вироблену на теплоелектроцентралях та інших установках з комбінованим виробництвом електричної і теплової енергії, здійснюється з урахуванням тарифів на теплову енергію. Регулювання тарифів на електричну енергію, вироблену на вітрових електростанціях, здійснює Національна комісія з регулювання електроенергетики України.

Підприємства, які постачають електричну енергію мережами, які не є їх власністю, повинні купувати її на оптовому ринку електричної енергії України та вносити плату за користування місцевими (локальними) електричними мережами. Постачання електричної енергії споживачам зазначеними підприємствами здійснюється за тарифами, які обумовлюються в договорах на постачання електричної енергії.

Оплата енергії, що відпускається, здійснюється відповідно до умов договору. Договір може передбачати попередню оплату, планові платежі з подальшим перерахунком або оплату, що проводиться за вартість прийнятих ресурсів.

За домовленістю сторін договору термін остаточного розрахунку може бути встановлений до закінчення розрахункового періоду. Початок і тривалість розрахункового періоду для розрахунку плати за спожиту електричну енергію, терміни здійснення оплати проміжних платежів та остаточного розрахунку зазначаються у договорі.

Установи й організації, які фінансуються з державного бюджету відповідного рівня, підприємства житлово-комунального господарства та підприємства, які надають послуги із забезпечення комунально-побутових потреб населення, в межах наданих населенню послуг здійснюють повну оплату вартості обсягу спожитої електричної енергії один раз за фактичними показаннями засобів обліку електричної енергії на початку періоду, наступного за розрахунковим, відповідно до договору про постачання або купівлю – продаж електричної енергії.

Абоненти користуються енергією з додержанням правил користування енергією відповідного виду, що затверджуються КМ України.

Згідно зі ч. 3 ст. 277 ГК України абонент має право відпускати енергію приєднаним до його мереж вторинним споживачам (субабонентам). У цьому випадку субабоненти укладають договір енергопостачання

з абонентом і мають права та несуть обов'язки абонента, а абонент має права та несе обов'язки енергопостачальника.

Чинні Правила користування електричною енергією, крім терміну "споживач", оперують терміном "субспоживач", під яким розуміють суб'єкт господарської діяльності – споживач, якому електрична енергія постачається постачальником електричної енергії через мережі електропередавальних організацій та технологічні електричні мережі основного споживача, до мереж якого приєднані електроустановки суб'єкта господарської діяльності – споживача (субспоживача).

Основні споживачі, для яких надання послуг з передавання електричної енергії не є основним видом діяльності та які не є електропередавальними організаціями, не мають права відмовити субспоживачам у разі дотримання останніми вимог Правил в укладенні договорів про спільне використання технологічних електричних мереж основного споживача, якщо щодо субспоживачів вони є монополістами з передаванні електричної енергії.

Договір про технічне забезпечення електропостачання споживача (Типовий договір про технічне забезпечення енергопостачання споживача – Додаток 1 до Правил користування електричною енергією [111]) і договір про спільне використання технологічних електричних мереж основного споживача мають містити такі умови, що є істотними й обов'язковими для цього виду угод:

- 1) обсяг передавання електричної енергії та договірної (граничної) величини потужності;
- 2) режими постачання;
- 3) гарантований рівень надійності електропостачання (за категорією надійності електропостачання);
- 4) повні назви основного споживача та субспоживача;
- 5) місце та дата укладення договору;
- 6) дозволена та приєднана потужність субспоживача;
- 7) умови визначення вартості послуг з передавання;
- 8) умови та порядок плати за компенсацію перетікання реактивної електроенергії як адресного економічного стимулу у випадку споживання та генерування реактивної енергії та потужності (за необхідності);
- 9) порядок розрахункового обліку обсягів споживання електричної енергії та вимірювання рівня потужності (у тому числі у випадку пошкодження або тимчасової відсутності відповідних розрахункових засобів обліку),

споживання та генерування реактивної енергії, контролю показників якості електричної енергії;

10) порядок розрахунків за використання електричних мереж основного споживача; порядок надання даних щодо використаної субспоживачем електричної енергії;

11) порядок оплати за перевищення рівня потужності;

12) умови дії договору у разі відсутності у споживача договору про постачання або про купівлю – продаж електричної енергії та/або у випадку відключення споживача за борги чи з інших причин;

13) інші умови (години максимальних навантажень енергосистеми; умови, за яких проводиться розвантаження енергосистеми; час і тривалість ремонту електромереж);

14) поштові та банківські реквізити сторін;

15) підписи керівників або їх заступників, завірені печатками.

Невід'ємними частинами договору про технічне забезпечення електропостачання споживача та про спільне використання технологічних електричних мереж є:

1) акт про розмежування балансової належності й експлуатаційної відповідальності сторін;

2) відомості про засоби комерційного обліку активної та реактивної електричної енергії;

3) схема електропостачання, зазначення точок приєднання та ліній, що живлять струмоприймачі субспоживача;

4) акт аварійної та технологічної броні електропостачання (за наявності);

5) порядок розрахунку втрат електричної енергії в мережі споживача (субспоживача) за умови встановлення розрахункових засобів обліку не на межі балансової належності.

Абонент зобов'язаний надати перелік субабонентів енергопостачальнику, який має право контролю енергомереж і приладів субабонентів і право контролю за додержанням субабонентами правил користування енергією.

Договір про спільне використання технологічних електричних мереж основного споживача узгоджується з постачальником електричної енергії у частині дотримання показників якості електричної енергії, режимів спожив-

вання та застосування обмеження щодо постачання електричної енергії в разі заборгованості субспоживача за електричну енергію.

Відповідальність за порушення правил користування енергією встановлюється законом. Наприклад, згідно зі ст. 24 Закону України "Про електроенергетику" енергопостачальники несуть відповідальність перед споживачами електричної енергії у розмірі п'ятикратної вартості недовідпущеної електричної енергії у разі переривання електропостачання з вини енергопостачальника (згідно з умовами договору на користування електричною енергією).

У разі відпуску електричної енергії, параметри якості якої знаходяться поза межами показників, зазначених у договорі на користування електричною енергією, енергопостачальник несе відповідальність у розмірі 25 % вартості такої електроенергії.

Споживач енергії згідно зі ст. 26 Закону України "Про електроенергетику" несе відповідальність за порушення умов договору з енергопостачальником і правил користування електричною та тепловою енергією.

Згідно із ч. 1 ст. 31 Закону України "Про теплопостачання" до суб'єктів господарювання – юридичних осіб за правопорушення у сфері теплопостачання уповноваженими органами застосовуються штрафні санкції у вигляді накладання штрафу за:

1) неподання передбаченої законом інформації уповноваженим державним органам або подання завідомо недостовірної інформації – у розмірі п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

2) невиконання (ухиляння від виконання) або несвоєчасне виконання рішень чи приписів центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері енергозбереження, або центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері нагляду (контролю) у галузі теплопостачання, або Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, – у розмірі трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

3) за перешкоджання або недопущення до систем теплопостачання та теплоспоживання працівників органів державного нагляду або представників теплогенеруючих (теплопостачальних) організацій під час виконання ними службових обов'язків – до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

4) за порушення ліцензійних умов або діяльність із простроченою ліцензією – до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

5) необґрунтоване застосування тарифів на виробництво теплової енергії та її транспортування чи постачання або завищення нарахування плати за фактично відпущену теплову енергію споживачу (покупцю) – до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

6) постачання теплової енергії, параметри якої не відповідають державним стандартам, затвердженим нормативам на теплову енергію, умовам договору купівлі – продажу, що зафіксовано представниками тепlopостачальної (теплогенеруючої) організації та споживача у відповідному акті, – у розмірі ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; після трьох таких порушень постачальник теплової енергії сплачує штраф, як за порушення ліцензійних умов;

7) самовільне (несанкціоноване) від'єднання споживача від теплової мережі тепlopостачальної (теплогенеруючої) організації до закінчення терміну дії договору купівлі – продажу теплової енергії – до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

8) водорозбір із систем опалення через крани й інші пристрої; самовільне підключення до систем опалення без укладання договору купівлі – продажу теплової енергії; роботу з пошкодженими пломбами на приладах комерційного обліку теплової енергії або їх роботу з простроченням метрологічної повірки – до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

9) неприєднання власниками теплових мереж до теплової мережі теплогенеруючої установки або споживача теплової енергії, які розташовані на території, закріпленій за власниками в разі виконання ними умов на приєднання, – до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

10) порушення вимог нормативно-правових актів та/або нормативних документів з питань забезпечення належного технічного стану теплових, тепlopостачальних установок і мереж, а також їх експлуатації – від ста до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Справи про накладення штрафів визначені за порушення розглядаються центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику з нагляду (контролю) у сфері тепlopостачання, й органами державного регулювання – в межах їх компетенції.

Суми штрафів, що накладаються центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері нагляду (контролю) в галузі тепlopостачання, й органами державного регулювання, перераховуються до Державного бюджету України.

17.4. Договір міни (бартеру)

Відносини з приводу міни (бартеру) регулюються ст. 293 ГК України, § 6 глави 54 ЦК України, Законом України "Про регулювання товарообмінних (бартерних) операцій у галузі зовнішньоекономічної діяльності" [154].

Згідно з ч. 1 ст. 293 ГК України **договір міни (бартеру)** – це договір, за яким кожна зі сторін зобов'язується передати другій стороні у власність, господарське відання чи оперативне управління певний товар в обмін на інший товар.

Можна виділити такі **характерні ознаки** договору міни (бартеру):

товар (майно) за цим договором передається у власність, господарське відання чи оперативне управління (а не у володіння чи користування); об'єктом договору міни є товар (а не роботи чи послуги);

товар за договором міни передається в обмін на інший товар (а не на гроші, цінні папери тощо).

З положення, встановленого ч. 2 ст. 293 ГК України, згідно з яким сторона договору вважається продавцем того товару, який вона передає в обмін, і покупцем товару, який вона отримує взамін, впливає, що договір міни (бартеру) наближається до договорів купівлі – продажу, поставки або контрактації. Проте зазначені ознаки договору міни (бартеру) свідчать про його самостійний характер у системі господарських договорів.

Ч. 3 ст. 293 ГК України містить виняток із загального правила, встановленого ч. 1 ст. 293 щодо обміну одного товару на інший: за погодженням сторін можлива грошова доплата за товар більшої вартості, що обмінюється на товар меншої вартості, якщо це не суперечить законодавству.

Законодавством встановлено заборону на обмін майна, що віднесене до основних фондів і належить до державної або комунальної власності, якщо друга сторона у договорі міни (бартеру) не є, відповідно, державним чи комунальним підприємством. Інакше кажучи, державне майно, віднесене до основних фондів, що є державною власністю, може бути об'єктом міни (бартеру) лише у договорі з державним підприємством. Так само основні фонди, віднесені законодавством до комунальної власності, можуть бути об'єктом міни (бартері) у договорі з комунальним підприємством.

Законодавством можуть бути встановлені також інші особливості здійснення бартерних (товарообмінних) операцій, пов'язаних з придбанням і використанням окремих видів майна, а також здійснення таких операцій

в окремих галузях господарювання. Так, Закон України "Про регулювання товарообмінних (бартерних) операцій у галузі зовнішньоекономічної діяльності" [154] встановлює режим здійснення товарообмінних (бартерних) операцій у галузі зовнішньоекономічної діяльності, відповідальність за порушення його норм і визначає повноваження та функції державних органів під час здійснення контролю за проведенням таких операцій.

У договорі міни (бартеру) містяться елементи договорів купівлі – продажу, поставки, контрактації, що дає змогу застосовувати до договору міни (бартеру) правила, які регулюють зазначені договори. Проте таке застосування відповідних правил не повинно суперечити законодавству та має відповідати суті відносин сторін.

Застосування до договору міни (бартеру) правил, що регулюють договори купівлі – продажу, поставки, контрактації, не спростовує висновку щодо самостійного характеру договору міни.

Господарські договори про передання майна в користування відрізняються від господарських договорів про передання майна у власність за правовою метою. За такими договорами майно передається суб'єкту господарювання або юридичній особі – негосподарюючому суб'єкту не у власність, а в користування на визначений договором термін. Причому після закінчення встановленого терміну майно, як правило, має бути повернуто власнику.

У ГК України передбачено такі договори про передачу майна в користування, як договір оренди та договір лізингу.

17.5. Договір оренди

Правове регулювання орендних відносин здійснюється § 5 гл. 30 ГК України, ст. 759 – 786, 792 – 805 ЦК України, законами України "Про оренду державного та комунального майна" [147], "Про оренду землі" [148] тощо.

Одним із напрямів підвищення ефективності використання майна державних підприємств і організацій у сучасних умовах є передавання його в оренду фізичним та юридичним особам. За допомогою оренди реалізуються як інтереси власника щодо отримання доходу з наявних у нього виробничих фондів, так і інтереси орендаря, який, не обтяжуючи себе щоразу придбанням у власність необхідного обладнання, устаткування тощо, має змогу ефективно використовувати найняте ним майно для здійснення статутної діяльності.

Загальне поняття договору оренди сформульоване в ч. 1 ст. 283 ГК України, згідно з якою **за договором оренди** одна сторона (*орендодавець*) передає другій стороні (*орендареві*) за плату на певний строк у користування майно для здійснення господарської діяльності.

Із цього визначення випливає, що:

орендні відносини мають виключно договірний характер і не можуть виникати на підставі планових завдань або інших адміністративно-управлінських актів;

оренда передбачає передання майна у користування (без надання права орендареві розпоряджатися орендованим майном);

таке користування є платним, що забезпечується внесенням орендарем орендодавцеві орендної плати у визначених розмірах;

оренда передбачає передання майна у строкове (тимчасове) користування. У разі закінчення строку, на який було укладено договір оренди, цей договір припиняється.

Об'єктами оренди можуть бути:

а) державні та комунальні підприємства або їх структурні підрозділи як цілісні майнові комплекси, тобто господарські об'єкти із завершеним циклом виробництва продукції (робіт, послуг), відокремленою земельною ділянкою, на якій розміщений об'єкт, автономними інженерними комунікаціями та системою енергопостачання;

б) нерухоме майно (будівлі, споруди, нежитлові приміщення) й інше окреме індивідуально визначене майно підприємств;

в) майно, що не увійшло до статутного (складеного) капіталу господарських товариств, створених у процесі приватизації (корпоратизації).

Суб'єктами оренди (сторонами в договорі оренди) є орендодавці та орендарі.

Орендодавцями (тобто органами й організаціями, що передають майно в оренду) державного та комунального майна є:

1) Фонд державного майна України, його регіональні відділення та представництва – щодо цілісних майнових комплексів підприємств, їх структурних підрозділів і нерухомого майна, а також майна, що не увійшло до статутного (складеного) капіталу господарських товариств, створених у процесі приватизації (корпоратизації), що є державною власністю, крім майна, що належить до майнового комплексу Національної академії наук України та галузевих академій наук, а також майна, що належить вищим навчальним закладам та/або науковим установам, що надається в оренду науковим паркам та їхнім партнерам;

2) підприємства, установи й організації – щодо нерухомого майна, загальна площа якого не перевищує 200 квадратних метрів на одне підприємство, установу, організацію, й іншого окремого індивідуально визначеного майна;

3) державне підприємство із забезпечення функціонування дипломатичних представництв і консульських установ іноземних держав, представництв міжнародних міжурядових організацій Державного управління справами – щодо нерухомого майна й іншого окремого індивідуально визначеного майна цього підприємства, переданого дипломатичним представництвам і консульським установам іноземних держав, представництвам міжнародних міжурядових організацій в Україні.

Орендарями (тобто юридичними або фізичними особами, яким майном передається в оренду) згідно із Законом "Про оренду державного та комунального майна" можуть бути господарські товариства, створені членами трудового колективу підприємства, його структурного підрозділу, інші юридичні особи та громадяни України, фізичні й юридичні особи іноземних держав, міжнародні організації та особи без громадянства. Фізична особа, яка бажає укласти договір оренди державного майна, до його укладення зобов'язана зареєструватись як суб'єкт підприємницької діяльності.

Закон України "Про оренду державного та комунального майна" досить детально регламентує процедуру укладення договору оренди.

Фізичні й юридичні особи, які бажають укласти договір оренди, направляють заяву, проект договору оренди, а також інші документи згідно з переліком, визначеним Фондом державного майна України, відповідному орендодавцеві. У разі надходження до орендодавця заяви про оренду цілісного майнового комплексу підприємства, його структурного підрозділу, нерухомого майна, а також майна, що не ввійшло до статутного (складеного) капіталу господарських товариств, створених у процесі приватизації (корпоратизації), орендодавець у п'ятиденний термін після дати реєстрації заяви надсилає копії проекту договору й інших матеріалів органу, уповноваженому управляти відповідним майном.

У випадках, якщо підприємство, його структурний підрозділ, щодо цілісного майнового комплексу якого надійшла заява про оренду, або ініціатор укладення договору оренди згідно із законодавством займають монопольне становище на ринку; внаслідок укладення договору оренди підприємець або група підприємців можуть зайняти монопольне становище на ринку; сумарна вартість активів або сумарний обсяг реалізації товарів

(робіт, послуг), що належать об'єкту оренди й ініціаторові укладення договору оренди, перевищують показники, визначені законодавством – орендодавець надсилає копії проекту договору оренди й інших отриманих документів також до органу Антимонопольного комітету України.

Орган, уповноважений управляти відповідним майном державної власності, майном, що перебуває у комунальній власності, й орган Антимонопольного комітету України розглядають надіслані орендодавцем копії документів і протягом п'ятнадцяти днів надсилають орендодавцеві висновки (дозвіл або відмову) щодо можливості оренди й умов договору оренди. У разі неотримання орендодавцем висновків у встановлений термін укладення договору оренди вважається погодженим із зазначеними органами.

Орендодавець протягом п'яти днів після закінчення терміну погодження умов договору оренди з органом, уповноваженим управляти відповідним майном, і органом Антимонопольного комітету України, а у випадках, коли заява про оренду майна не потребує узгодження (щодо оренди окремого індивідуально визначеного майна, крім нерухомого), протягом п'ятнадцяти днів після дати її реєстрації дає згоду або відмовляє в укладенні договору оренди майна та повідомляє про це заявника.

Закон України "Про оренду державного та комунального майна" містить примірний перелік підстав відмови у переданні в оренду об'єктів. Це, зокрема:

- ухвалення компетентним органом рішення про приватизацію або передприватизаційну підготовку цих об'єктів;

- включення об'єкта до переліку підприємств, що потребують залучення іноземних інвестицій згідно з рішенням КМ України чи органів місцевого самоврядування;

- відсутність згоди органу Антимонопольного комітету України на оренду;
- відсутність згоди органу, уповноваженого управляти відповідним майном, на укладення договору оренди;

- прийняття рішення орендодавцем про укладення договору оренди нерухомого майна з бюджетною установою;

- інші підстави, передбачені законом.

Пріоритетне право на укладення договору оренди може бути надане створеному трудовим колективом підприємства господарському товариству. Підставою для витребування такого права є повідомлення про намір орендувати цілісний майновий комплекс або його структурний підрозділ, подане до орендодавця. Проте необхідною умовою є відсутність претензій щодо

оренди того ж цілісного майнового комплексу або нерухомого майна, заявлених у двадцятиденний термін після подання про намір оренди від господарського товариства з боку іншої бюджетної установи чи організації.

Якщо на оренду претендує дві та більше фізичних чи юридичних осіб, орендар визначається орендодавцем на конкурсних засадах. КМ України – для об'єктів, що перебувають у державній власності; органами місцевого самоврядування – для об'єктів, що перебувають у комунальній власності.

У разі визначення орендаря на конкурсних засадах орендодавець – у п'ятнадцятиденний термін після дати затвердження результатів конкурсу надсилає копії проекту договору й інших матеріалів відповідним органам.

У разі відмови в укладенні договору оренди, а також неотримання відповіді у встановлений термін зацікавлені особи мають право звернутися за захистом своїх інтересів до суду.

Відповідно до ч.1 ст. 284 ГК України та ст. 10 Закону "Про оренду державного та комунального майна" *істотними умовами* договору оренди є:

об'єкт оренди (склад і вартість майна з урахуванням її індексації). Оцінювання об'єкта оренди здійснюється за Методикою оцінки об'єктів оренди;

строк, на який укладається договір оренди, що визначається за погодженням сторін. У разі відсутності заяви однієї зі сторін про припинення або зміну договору оренди протягом одного місяця після закінчення терміну дії договору він вважається продовженим на той самий термін і на тих самих умовах, які були передбачені договором. Після закінчення терміну договору оренди орендар, який належним чином виконував свої обов'язки, має переважне право, за інших рівних умов, на продовження договору оренди на новий термін;

орендна плата з урахуванням її індексації, що є платежем, який вносить орендар орендодавцеві незалежно від наслідків господарської діяльності.

У разі визначення орендаря на конкурсних засадах умовами конкурсу може бути передбачено більший розмір орендної плати. Строки внесення орендної плати визначаються в договорі.

Орендна плата встановлюється, як правило, у грошовій формі. Залежно від специфіки виробничої діяльності орендаря за згодою сторін вона може встановлюватись у натуральній або грошово-натуральній формі. Розмір орендної плати може бути змінений за погодженням сторін, а також на вимогу однієї зі сторін у разі зміни цін і тарифів і в інших випадках, передбачених законодавчими актами України.

Орендар має право вимагати відповідного зменшення орендної плати, якщо з незалежних від нього обставин погіршився стан об'єкта оренди; порядок використання амортизаційних відрахувань, якщо їх нарахування передбачене законодавством.

Орендар зобов'язаний: використовувати та зберігати орендоване майно відповідно до умов договору, запобігати його пошкодженню, псуванню; вносити орендну плату своєчасно та в повному обсязі.

У разі розірвання договору оренди, закінчення строку його дії, відмови від його продовження або банкрутства орендаря останній зобов'язаний повернути орендодавцеві об'єкт оренди на умовах, зазначених у договорі оренди. Якщо орендар допустив погіршення стану орендованого майна або його загибель, він повинен відшкодувати орендодавцеві збитки, якщо не доведе, що погіршення або загибель майна сталися не з його вини. Орендар має право залишити за собою проведені ним поліпшення орендованого майна, здійснені за рахунок власних коштів, якщо вони можуть бути відокремлені від майна без заподіяння йому шкоди.

Орендодавець зобов'язаний: передати об'єкт оренди орендареві у строки та на умовах, визначених у договорі оренди. У разі порушення цього зобов'язання орендар має право вимагати від орендодавця передачі об'єкта та відшкодування збитків, завданих затриманням передання, або відмовитись від договору та вимагати відшкодування збитків, завданих йому невиконанням договору оренди; проводити за свій рахунок капітальний ремонт зданого в оренду майна, якщо інше не передбачено законом або договором.

Договором оренди можуть бути встановлені й інші обов'язки сторін: відповідальність сторін за невиконання обов'язків за договором оренди (у тому числі за зміну або розірвання договору в односторонньому порядку), встановлена законодавчими актами України, а також конкретними укладеними договорами оренди; страхування орендарем взятого ним в оренду майна, яке здійснюється відповідно до законодавства України про страхування; обов'язки сторін щодо забезпечення пожежної безпеки орендованого майна.

За згодою сторін у договорі оренди можуть бути передбачені й інші умови. Умови договору оренди є чинними на весь строк дії договору й у випадках, коли після його укладення законодавством встановлено правила, які погіршують становище орендаря.

Законом України "Про оренду державного та комунального майна" встановлено вичерпний *перелік підстав припинення договору оренди*. Такими підставами закон визнає:

- закінчення строку, на який було укладено договір оренди;
- приватизацію об'єкта оренди орендарем (за участю орендаря). У разі переходу права власності на орендоване майно до інших осіб договір оренди зберігає чинність для нового власника;
- банкрутство орендаря;
- загибель об'єкта оренди;
- ліквідації юридичної особи, яка була орендарем або орендодавцем.

Договір оренди може бути розірваний за згодою сторін.

На вимогу однієї зі сторін договір оренди може бути достроково розірваний з підстав, передбачених ЦК України для розірвання договору наймання. Так, відповідно до ст. 783 ЦК України наймодавець має право вимагати розірвання договору найму, якщо наймач:

- користується річчю всупереч договору або призначенню;
- без дозволу наймодавця передав річ у користування іншій особі;
- своєю недбалою поведінкою створює загрозу пошкодження речі;
- не приступив до проведення капітального ремонту речі, якщо обов'язок проведення капітального ремонту був покладений на нього.

Дострокове розірвання договору на вимогу наймача (ст. 784 ЦК України) можливе, якщо наймодавець:

- передав у користування річ, якість якої не відповідає умовам договору та призначенню;
- не виконує свого обов'язку щодо проведення капітального ремонту речі.

17.6. Договір лізингу

Лізинг регулюється ст. 292 ГК України, § 6 (ст. 806 – 809) гл. 58 ЦК України, Законом України "Про фінансовий лізинг" (надалі – Закон) [166], Порядком використання коштів державного бюджету, що спрямовуються на придбання вітчизняної техніки та обладнання для агропромислового комплексу на умовах фінансового лізингу та заходи по операціях фінансового лізингу [190] тощо.

За договором лізингу лізингодавець зобов'язується набути у власність річ у продавця (постачальника) відповідно до встановлених лізин-

гоодержувачем специфікацій та умов і передати її у користування лізингоодержувачу на визначений строк (не менше одного року) за встановлену плату (лізингові платежі).

Предметом договору лізингу (надалі – предмет лізингу) згідно зі ст. 3 Закону України "Про фінансовий лізинг" може бути неспоживна річ, визначена індивідуальними ознаками та віднесена відповідно до законодавства до основних фондів.

Не можуть бути предметом лізингу земельні ділянки й інші природні об'єкти, єдині майнові комплекси підприємств та їх відокремлені структурні підрозділи (філії, цехи, дільниці).

Майно, що перебуває в державній або комунальній власності та щодо якого відсутня заборона на передання в користування та/або володіння, може бути передане в лізинг у порядку, встановленому Законом.

Суб'єктами лізингу можуть бути:

лізингодавець – юридична особа, яка передає право володіння та користування предметом лізингу лізингоодержувачу;

лізингоодержувач – фізична або юридична особа, яка отримує право володіння та користування предметом лізингу від лізингодавця;

продавець (постачальник) – фізична або юридична особа, в якій лізингодавець набуває річ, яка в подальшому буде передана як предмет лізингу лізингоодержувачу;

інші юридичні або фізичні особи, які є сторонами багатостороннього договору лізингу.

Договір лізингу має бути укладений у письмовій формі.

Істотними умовами договору лізингу є:

предмет лізингу;

строк, на який лізингоодержувачу надається право користування предметом лізингу (строк лізингу);

розмір лізингових платежів;

інші умови, щодо яких за заявою хоча б однієї зі сторін має бути досягнуто згоди.

Строк лізингу визначається сторонами договору лізингу відповідно до вимог Закону.

Відповідно до ст. 12 Закону **лізингодавець має право:**

інвестувати на придбання предмета лізингу як власні, так і залучені та позичкові кошти;

здійснювати перевірки дотримання лізингоодержувачем умов користування предметом лізингу та його утримання;

відмовитися від договору лізингу у випадках, передбачених договором лізингу або законом;

вимагати розірвання договору та повернення предмета лізингу в передбачених законом і договором випадках;

стягувати з лізингоодержувача прострочену заборгованість у безспірному порядку на підставі виконавчого напису нотаріуса;

вимагати від лізингоодержувача відшкодування збитків відповідно до Закону та договору;

вимагати повернення предмета лізингу та виконання грошових зобов'язань за договором сублізингу безпосередньо йому в разі невиконання чи прострочення виконання грошових зобов'язань лізингоодержувачем за договором лізингу.

Лізингодавець зобов'язаний:

у передбачені договором строки надати лізингоодержувачу предмет лізингу у стані, що відповідає його призначенню й умовам договору;

попередити лізингоодержувача про відомі йому особливі властивості та недоліки предмета лізингу, що можуть становити небезпеку для життя, здоров'я, майна лізингоодержувача чи інших осіб або призводити до пошкодження самого предмета лізингу під час користування ним;

відповідно до умов договору своєчасно й у повному обсязі виконувати зобов'язання щодо утримання предмета лізингу;

відшкодовувати лізингоодержувачу витрати на поліпшення предмета лізингу, на його утримання або усунення недоліків у порядку та випадках, передбачених законом та/або договором;

прийняти предмет лізингу в разі дострокового розірвання договору лізингу або в разі закінчення строку користування предметом лізингу.

Лізингодавець може мати інші права й обов'язки відповідно до умов договору лізингу, Закону та інших нормативно-правових актів.

Права й обов'язки лізингоодержувача встановлені ст. 13 Закону, відповідно до якої **лізингоодержувач має право:**

обирати предмет лізингу та продавця або встановити специфікацію предмета лізингу та доручити вибір лізингодавцю;

відмовитися від прийняття предмета лізингу, який не відповідає його призначенню та/або умовам договору, специфікаціям;

вимагати розірвання договору лізингу або відмовитися від нього у передбачених законом і договором лізингу випадках;

вимагати від лізингодавця відшкодування збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням умов договору лізингу.

Лізингоодержувач зобов'язаний:

прийняти предмет лізингу та користуватися ним відповідно до його призначення й умов договору;

відповідно до умов договору своєчасно й у повному обсязі виконувати зобов'язання щодо утримання предмета лізингу, підтримувати його у справному стані;

своєчасно сплачувати лізингові платежі;

надавати лізингодавцеві доступ до предмета лізингу та забезпечувати здійснення перевірки умов його використання й утримання;

письмово повідомляти лізингодавця, а в гарантійний строк – продавця предмета про всі випадки виявлення несправностей предмета лізингу, його поломок або збоїв у роботі;

письмово повідомляти про порушення строків проведення або не проведення поточного чи сезонного технічного обслуговування та про будь-які інші обставини, що можуть негативно позначитися на стані предмета лізингу, – негайно, але у будь-якому разі не пізніше другого робочого дня після дня настання зазначених подій чи фактів, якщо інше не встановлено договором;

у разі закінчення строку або дострокового розірвання договору лізингу та в інших випадках дострокового повернення предмета лізингу – повернути предмет лізингу у стані, в якому його було прийнято у володіння, з урахуванням нормального зносу, або у стані, обумовленому договором.

Умови ремонту та технічного обслуговування предмета лізингу можуть визначатися окремим договором.

Лізингоодержувач може мати інші права й обов'язки відповідно до умов договору лізингу, Закону й інших нормативно-правових актів.

Предмет лізингу підлягає реєстрації у випадках і в порядку, передбачених законом.

Контрольні запитання

1. Розкрийте поняття, об'єкт, істотні умови та сторони договору поставки.

2. Охарактеризуйте зміст договору контрактації сільськогосподарської продукції.

3. Охарактеризуйте договір енергопостачання.

4. Назвіть види договорів, що укладаються в енергопостачанні.
- 5 Розкрийте поняття, об'єкт істотні умови та сторони договору оренди.
6. Охарактеризуйте договір лізингу.

Рекомендована література: [21; 24; 31; 32; 111; 147; 148; 150; 154; 162; 166; 172; 190; 194].

18. Особливості господарських договорів, спрямованих на виконання робіт

18.1. Договір підряду.

18.2. Договір підряду на капітальне будівництво.

Ключові слова: договір підряду; підрядник; генеральний підрядник; субпідрядник; замовник; договір підряду на капітальне будівництво.

18.1. Договір підряду

Правове регулювання підрядних відносин у сфері господарювання здійснюється § 1 (ст. 837 – 864), § 3 (ст. 875 – 886), § 4 (ст. 887 – 891), главою 62 (ст. 892 – 900) ЦК України [194], главою 33 (ст. 317 – 324) і ст. 331 ГК України [32], а також іншими законами України.

Згідно зі ст. 837 ЦК України за **договором підряду** одна сторона (підрядник) зобов'язується на свій ризик виконати певну роботу за завданням другої сторони (замовника), а замовник зобов'язується прийняти й оплатити виконану роботу.

Договір підряду може укладатися на виготовлення, обробку, переробку, ремонт речі або на виконання іншої роботи з переданням її результату замовникові. Цим він кардинально відрізняється від решти договорів, у тому числі від договору про надання послуг.

Договір підряду є *консенсуальним* (вважається укладеним з моменту досягнення його сторонами у належній формі згоди з усіх його істотних умов), *оплатним* (передбачає зустрічне майнове надання однієї сторони іншій) та *двостороннім* (права й обов'язки за договором виникають в обох його сторін).

Предметом договору підряду є певна робота (тобто активні дії підрядника), якими створюється певний матеріалізований результат. Зокрема, предметом договору підряду може бути виготовлення, обробка, переробка, ремонт речі, а також виконання будь-якої іншої роботи з обов'язковим переданням її результату замовникові. Характерним для договору підряду є те, що підрядник виконує роботу на власний ризик.

Сторонами договору підряду є *підрядник* і *замовник*.

Підрядником є суб'єкт, який за договором бере на себе обов'язок виконати певну роботу. Ним може бути як фізична, так і юридична особа. Однак слід враховувати, що в господарському договорі фізична особа, яка не є підприємцем, не може бути підрядником. Це пов'язано зі специфікою суб'єктного складу будь-якого господарського договору. У певних випадках, щоб виступати в якості підрядника у господарському договорі підряду, суб'єкт господарювання або юридична особа – негосподарюючий суб'єкт повинна мати спеціальний дозвіл на виконання певних видів робіт. Наприклад, необхідно отримувати дозвіл на виконання авіаційно-хімічних робіт, виготовлення, монтаж носієвих конструкцій, ремонтно-будівельну діяльність тощо. Отримання спеціального дозволу щодо таких робіт свідчить про здатність суб'єкта кваліфіковано та безпечно виконувати їх.

Замовником у договорі підряду є особа, яка замовляє виконання певної роботи (робіт). Замовником у господарському договорі підряду теж може бути тільки суб'єкт господарювання або юридична особа – негосподарюючий суб'єкт.

Істотною умовою договору підряду є його *предмет*, тобто робота, що виконується за завданням замовника. Виконання роботи повинно мати якийсь матеріалізований результат – створену річ, побудований дім, розроблену проектну документацію тощо. Предмет договору, тобто сама робота та її матеріалізований результат, мають відповідати певному рівню якості. Так, згідно з ч. 1 ст. 857 ЦК України робота, виконана підрядником, має відповідати умовам договору підряду, а в разі їх відсутності або неповноти – вимогам, що звичайно ставляться до роботи відповідного характеру. Водночас якість виконання має бути такою, щоб в межах розумного строку результат був придатним для використання відповідно до договору або для звичайного використання роботи такого характеру. На певну роботу договором підряду можуть бути встановлені гарантійні строки. Обов'язково слід враховувати, що гарантія якості роботи поширюється на все, що становить результат роботи. Тож у разі встановлення гарантії якості роботи

її результат має бути придатним для використання протягом усього гарантійного строку.

Відповідно до ст. 851 ЦК України підрядник має право не розпочинати роботу, а розпочату роботу зупинити, якщо замовник не виконав своїх обов'язків за договором (не надав матеріалу, устаткування або річ, що підлягає переробці), унеможлививши цим виконання договору підрядником. У таких випадках сторони зазвичай погоджують нові строки виконання робіт [193, с. 548].

Умова про ціну не є істотною умовою договору підряду. Сторони договору підряду мають право за власним розсудом узгодити ціну роботи або способи її визначення. Якщо в договорі підряду не встановлено ціну роботи або способи її визначення, вона встановлюється судом на основі цін, що звичайно застосовуються за аналогічні роботи з урахуванням необхідних витрат, визначених сторонами. Тобто для визначення ціни роботи слід виходити з вартості виконаної підрядником роботи та розміру витрат, які він поніс у зв'язку з її виконанням. Ціна в договорі підряду може бути визначена у кошторисі. Якщо замовник згоден із запропонованим підрядником кошторисом, останній стає частиною договору підряду. Кошторис може бути приблизним або твердим. Зміни до твердого кошторису можуть вноситися лише за погодженням сторін. У разі перевищення твердого кошторису всі пов'язані із цим витрати несе підрядник, якщо інше не встановлено законом. Приблизний кошторис відрізняється від твердого тим, що в нього можуть вноситися зміни в бік незначного збільшення витрат.

Строки виконання робіт за договором підряду або його окремих етапів можуть встановлюватись на власний розсуд. Дана умова не є істотною. Це означає, що сторонам договору підряду не обов'язково погоджувати терміни виконання робіт для того, щоб такий договір вважався укладеним. Якщо в договорі підряду не встановлені строки виконання роботи, підрядник зобов'язаний виконати роботу, а замовник має право вимагати її виконання у розумні строки, відповідно до суті зобов'язання, характеру й обсягів роботи та звичаїв ділового обороту.

У ГК України не встановлено спеціальних вимог щодо форми договору підряду. Це свідчить про те, що на договір підряду поширюється дія загальних положень ГК України щодо форми господарського договору. Тому, якщо спеціальними нормами інших актів законодавства не встановлено інше, договір підряду підлягає укладанню в простій письмовій формі, в порядку, встановленому ст. 181 ГК України.

Обов'язки підрядника за договором підряду:

якісно виконати роботу та передати її результат замовнику;

виконати роботу, визначену договором підряду, зі свого матеріалу та своїми засобами, якщо інше не встановлено договором;

надати замовнику звіт про використання матеріалу та повернути його залишок, якщо робота виконується частково або в повному обсязі з матеріалу замовника;

уживати всіх заходів щодо збереження майна, переданого йому замовником, і відповідати за втрату або пошкодження цього майна; своєчасно попередити замовника про виникнення необхідності проведення додаткових робіт і у зв'язку із цим істотного перевищення визначеного приблизного кошторису;

виконати договір підряду за ціною, встановленою договором, якщо в разі виникнення необхідності перевищення приблизного кошторису він своєчасно не попередив про це замовника;

своєчасно попередити замовника:

а) про недоброякісність або непридатність матеріалу, отриманого від замовника;

б) про те, що додержання вказівок замовника загрожує якості або придатності результату роботи;

в) про наявність інших обставин, що не залежать від підрядника та загрожують якості або придатності результату роботи; відмовитися від договору підряду, якщо використання недоброякісного або непридатного матеріалу чи додержання вказівок замовника загрожує життю та здоров'ю людей чи призводить до порушення екологічних, санітарних правил, правил безпеки людей та інших вимог;

вимагати від замовника сприяння у виконанні роботи у випадках, в обсязі та в порядку, встановлених договором підряду; передати замовникові разом з результатом роботи інформацію щодо експлуатації або іншого використання предмета договору підряду, якщо це передбачено договором або якщо без такої інформації використання результату роботи для цілей, визначених договором, неможливе.

Підрядник має право:

якщо інше не встановлено договором, залучити до виконання роботи інших осіб (субпідрядників), залишаючись відповідальним перед замовником за результат їхньої роботи. У цьому разі підрядник виступає перед замовником як генеральний підрядник, а перед субпідрядником – як замовник;

на сплату йому встановленої ціни з урахуванням плати за виконану частину роботи, за вирахуванням сум, які підрядник отримав або міг отримати у зв'язку з невиконанням замовником договору, якщо виконання роботи за договором підряду стало неможливим внаслідок дій або упущень замовника;

не починати роботу, а розпочату роботу зупинити, якщо замовник не надав матеріал, устаткування або речі, що підлягають переробці, унеможлививши виконання договору підрядником;

якщо замовник протягом одного місяця ухиляється від прийняття виконаної роботи, після дворазового попередження продати результат роботи, а суму виторгу, за винятком усіх належних йому платежів, внести в депозит нотаріуса на ім'я замовника, якщо інше не встановлено договором; вимагати виплати йому авансу лише у випадку та в розмірі, встановлених договором;

на плату, якщо знищення предмета договору підряду або неможливість закінчення роботи сталися через недоліки матеріалу, переданого замовником, чи внаслідок його вказівок про спосіб виконання роботи або якщо таке сталося після пропущення замовником строку прийняття виконаної роботи;

притримати результат роботи, а також устаткування, залишок невикористаного матеріалу й інше майно замовника, що знаходиться у підрядника, якщо замовник не сплатив встановленої ціни роботи або іншої суми, належної підрядникові у зв'язку з виконанням договору підряду;

замість усунення недоліків роботи, за які він відповідає, безоплатно виконати роботу заново з відшкодуванням замовникові збитків, завданих простроченням виконання

Обов'язки замовника:

сприяти підряднику у виконанні роботи у випадках, в обсязі та в порядку, встановлених договором підряду;

прийняти роботу, виконану підрядником відповідно до договору підряду, оглянути її та в разі виявлення допущених у роботі відступів від умов договору або інших недоліків негайно заявити про них підрядникові;

після прийняття роботи негайно повідомити підрядника про виявлені відступи від умов договору підряду або інші недоліки, які не могли бути встановлені звичайним способом її прийняття (приховані недоліки);

сплатити підрядникові обумовлену ціну після остаточної здачі роботи за умови, що роботу виконано належним чином і в погоджений строк або, за згодою замовника, – достроково, якщо договором підряду не передбачена попередня оплата виконаної роботи або окремих її етапів.

Права замовника:

відмовитися від договору, якщо він не погодився на перевищення приблизного кошторису у зв'язку з виникненням необхідності проведення додаткових робіт;

у будь-який час перевірити хід і якість роботи, не втручаючись в діяльність підрядника; відмовитися від договору підряду та вимагати відшкодування збитків, якщо підрядник своєчасно не розпочав роботу або виконує її настільки повільно, що закінчення її в строк стає явно неможливим;

якщо під час виконання роботи стане очевидним, що вона не буде виконана належним чином, призначити підрядникові строк для усунення недоліків, а в разі невиконання підрядником цієї вимоги – відмовитися від договору підряду та вимагати відшкодування збитків або доручити виправлення роботи іншій особі за рахунок підрядника;

в будь-який час до закінчення роботи відмовитися від договору підряду, виплативши підрядникові плату за виконану частину роботи та відшкодувавши йому збитки, завдані розірванням договору;

якщо підрядник відступив від умов договору підряду, що погіршило роботу, або допустив інші недоліки в роботі, замовник має право за своїм вибором вимагати безоплатного виправлення цих недоліків у розумний строк або виправити їх за свій рахунок із правом на відшкодування своїх витрат із виправлення недоліків чи відповідного зменшення плати за роботу, якщо інше не встановлено договором;

вимагати розірвання договору та відшкодування збитків за наявності в роботі істотних відступів від умов договору підряду або інших істотних недоліків.

Відповідальність за невиконання або неналежне виконання договору підряду настає за наявності загальних підстав цивільно-правової відповідальності. Обсяг такої відповідальності визначається законодавством і власне договором підряду. Основною формою відповідальності за невиконання або неналежне виконання договору підряду є обов'язок винної сторони відшкодувати завдані збитки.

Так, *підрядник відповідає* перед замовником за:

1) неналежну якість наданих ним матеріалу й устаткування, а також за надання матеріалу або устаткування, обтяженого правами третіх осіб;

2) неправильне використання матеріалу замовника, якщо робота виконується частково або в повному обсязі з матеріалу, наданого замовником;

3) невиконання або неналежне виконання роботи, спричинене недоліками матеріалу, наданого замовником, якщо підрядник не доведе, що ці недоліки не могли бути виявлені під час належного приймання матеріалу;

4) утрату або пошкодження майна, переданого йому замовником;

5) несвоєчасний початок роботи або занадто повільне виконання, що унеможлиблює своєчасне виконання роботи;

6) відступ від умов договору підряду, що погіршило роботу, або допущення інших недоліків у роботі. Якщо робота виконана підрядником з відступами від умов договору підряду, які погіршили роботу, або з іншими недоліками, які роблять її непридатною для використання відповідно до договору або для звичайного використання роботи такого характеру.

Замовник має право, якщо інше не встановлено договором або законом, за своїм вибором вимагати від підрядника:

1) безоплатного усунення недоліків у роботі в розумний строк;

2) пропорційного зменшення ціни роботи;

3) відшкодування своїх витрат на усунення недоліків, якщо право замовника усувати їх встановлене договором. Водночас підрядник має право замість усунення недоліків роботи, за які він відповідає, безоплатно виконати роботу заново з відшкодуванням замовникові збитків, завданих простроченням виконання. У такому випадку замовник зобов'язаний повернути раніше передану йому роботу підрядникові, якщо за характером роботи таке повернення можливе.

Замовник відповідає перед підрядником, якщо:

1) у відповідний строк не замінить недоброякісний або непридатний матеріал, незважаючи на своєчасне попередження про це з боку підрядника; не змінить указівок про спосіб виконання роботи або не усуне інших обставин, що загрожують якості або придатності результату роботи;

2) відмовиться від договору підряду до закінчення роботи;

3) не виконає обов'язку щодо сприяння підрядникові у виконанні ним роботи.

18.2. Договір підряду на капітальне будівництво

Правове регулювання відносин у сфері капітального будівництва здійснюється главою 33 (ст. 317 – 324) ГК України, § 3 (ст. 875 – 886), § 1 (ст. 837 – 864) ЦК України, Законом України "Про інвестиційну діяльність" [138] та іншими нормативно-правовими актами.

Згідно із ч. 1 ст. 318 ГК України **за договором підряду на капітальне будівництво** одна сторона (*підрядник*) зобов'язується своїми силами та засобами на замовлення другої сторони (*замовника*) побудувати та здати замовникові у встановлений строк визначений договором об'єкт відповідно до проектно-кошторисної документації або виконати обумовлені договором будівельні й інші роботи, а замовник зобов'язується передати підряднику затверджену проектно-кошторисну документацію, надати йому будівельний майданчик, прийняти закінчені будівництвом об'єкти й оплатити їх.

Цей договір є *консенсуальним, двостороннім та оплатним*.

Предметом договору підряду на капітальне будівництво може бути будівництво, розширення, реконструкція та перепрофілювання об'єктів; будівництво об'єктів з покладенням повністю або частково на підрядника виконання робіт з проектування, поставки обладнання, пусконаладжувальних та інших робіт; виконання окремих комплексів будівельних, монтажних, спеціальних, проектно-конструкторських та інших робіт, пов'язаних з будівництвом об'єктів.

Сторонами такого договору є *підрядник і замовник*.

Підрядником є суб'єкт господарювання, який за договором бере на себе обов'язок здійснити будівельні роботи. Для здійснення певних видів будівельних робіт підприємство має мати *спеціальний дозвіл (ліцензію)*. Наприклад, до таких видів будівельних робіт відносять виготовлення та монтаж носійних конструкцій, а також ремонтно-будівельна діяльність.

Замовником у господарському договорі підряду на капітальне будівництво може бути будь-який суб'єкт господарювання або юридична особа – негосподарюючий суб'єкт.

У договорі підряду на капітальне будівництво обов'язково повинні бути вказані: найменування сторін; місце та дата укладення; предмет договору (найменування об'єкта, обсяги та види робіт, передбачених проектом); строки початку та завершення будівництва, виконання робіт; права й обов'язки сторін; вартість і порядок фінансування будівництва об'єкта (робіт); порядок матеріально-технічного, проектного й іншого забезпечення будівництва; режим контролю якості робіт і матеріалів замовником; порядок прийняття об'єкта (робіт); порядок розрахунків за виконані роботи; умови про дефекти та гарантійні строки; страхування ризиків, фінансові гарантії; відповідальність сторін (відшкодування збитків); урегулювання спорів, підстави й умови зміни та розірвання договору.

Юридичний аналіз ч. 5 ст. 318 ГК України дає підстави стверджувати, що без узгодження цих умов і вказівки реквізитів договору (найменування сторін, місця та дати укладення) господарський договір підряду на капітальне будівництво не може вважатися укладеним.

Обов'язки замовника за договором підряду на капітальне будівництво:

прийняти закінчені будівництвом об'єкти й оплатити їх;

створити належні умови для виконання робіт (зокрема, передати підряднику затверджену проектно-кошторисну документацію та надати йому будівельний майданчик);

оплатити підряднику виконані до консервації роботи та відшкодувати йому пов'язані з консервацією витрати в разі необхідності консервації будівництва з незалежних від сторін обставин;

сприяти підрядникові у забезпеченні будівництва водопостачанням, електроенергією тощо, а також у наданні інших послуг (ч. 1 ст. 879 ГК України);

застрахувати об'єкт будівництва або комплекс робіт, якщо це встановлено договором.

Права замовника:

за згодою генерального підрядника укладати договори на виконання монтажних та інших спеціальних робіт із відповідними спеціалізованими підприємствами;

вносити зміни до проектно-кошторисної документації до початку робіт або під час їх виконання за умови, що додаткові роботи, викликані такими змінами, за вартістю не перевищують 10 % визначеної в кошторисі ціни та не змінюють характеру робіт, визначених договором (ч. 1 ст. 878 ГК України).

Обов'язки підрядника:

здійснювати матеріально-технічне забезпечення будівництва, якщо в договорі не встановлено інше;

виконати обумовлені договором будівельні й інші роботи;

усунути за свій рахунок недоліки виконання робіт або використовуваних матеріалів, допущені з його вини або з вини субпідрядника; завчасно повідомляти замовнику про виявлені в ході будівництва не враховані необхідні додаткові роботи, здійснення яких призводить до збільшення кошторису.

Права підрядника:

за згодою замовника залучати до виконання договору третіх осіб субпідрядників на умовах укладених із ними субпідрядних договорів, відпові-

даючи перед замовником за результати їх роботи. У цьому випадку підрядник виступає перед замовником як генеральний підрядник, а перед субпідрядниками – як замовник;

інші права, передбачені положеннями ГК України про договір підряду.

Відповідальність за невиконання або неналежне виконання договору підряду на капітальне будівництво полягає в застосуванні до винної сторони штрафних санкцій та стягнення з неї завданих іншою стороною збитків. Останні охоплюють собою зроблені потерпілою стороною витрати або пошкодження його майна та неотримані доходи.

Контрольні запитання

1. Укажіть істотні умови договору підряду.
2. Які права й обов'язки передбачені чинним законодавством України замовника за договором підряду?
3. Які права й обов'язки підрядника передбачені чинним законодавством України за договором підряду?
4. У яких випадках настає відповідальність підрядника за договором підряду?
5. Укажіть істотні умови та сторони за договором підряду на капітальне будівництво.
6. Які виникають правові наслідки в разі неналежного виконання умов договору підряду на капітальне будівництво?
7. Якими нормативно-правовими актами регулюються істотні умови договору підряду?

Рекомендована література: [19; 32; 77; 79; 138; 187; 193; 194].

19. Особливості господарських договорів, спрямованих на надання послуг

19.1. Правове забезпечення складання та виконання договору перевезення. Поняття, загальна характеристика, істотні умови. Сторони за договором, їх права й обов'язки.

19.2. Відповідальність за невиконання або неналежне виконання договору перевезення.

19.3. Комерційне посередництво у сфері господарювання.

19.4. *Порядок складання та припинення договору доручення.*

19.5. *Особливості предмета агентського договору.*

19.6. *Правове становище сторін за агентським договором.*

Ключові слова: договір перевезення; відправник вантажу; перевізник; замовник; комерційне посередництво; договір доручення; агентський договір.

19.1. Правове забезпечення складання та виконання договору перевезення. Поняття, загальна характеристика, істотні умови.

Сторони за договором, їх права й обов'язки

Залежно від кваліфікаційних основ договори перевезення розрізняють за такими **видами:**

залежно від виду транспорту, яким здійснюється перевезення, – договори перевезення залізничним, автомобільним, повітряним, морським і внутрішнім водним (річковим) транспортом;

залежно від об'єкта перевезення – договори перевезення вантажу, пасажирів, багажу, пошти;

залежно від мети договору перевезення – договори, спрямовані на перевезення вантажу, пасажирів, багажу, пошти до пункту призначення (наприклад, договір перевезення пасажирів та вантажу); договори, спрямовані на забезпечення перевезення вантажу, пасажирів, багажу, пошти (наприклад, договір про подачу та збирання вагонів); договори, спрямовані на організацію перевезення вантажу, пасажирів, багажу, пошти (наприклад, договір про надання транспортних засобів і пред'явлення вантажу для перевезення).

В юридичній літературі розглядають і інші види договорів перевезення [190, с. 348].

Правове регулювання відносин перевезення вантажів і пасажирів залежить від виду транспорту, яким здійснюється таке перевезення. Так, згідно зі ст. 2 Закону України "Про транспорт" [164] відносини, пов'язані з діяльністю транспорту, регулюються зазначеним Законом, кодексами (статутами) окремих видів транспорту, іншими нормативно-правовими актами України.

Відповідно до ст. 6 Закону України "Про транспорт" перевезення пасажирів, вантажів, багажу та пошти, надання інших транспортних послуг, експлуатація та ремонт шляхів сполучення здійснюються залізницями, пароплавствами, суб'єктами господарювання у морських портах, автомобільними,

авіаційними, шляховими підприємствами й організаціями, якщо це передбачено їх статутами.

З огляду на це *перевезення розділяють на: залізничні; за внутрішніми водними шляхами (річкові); морські; повітряні; автомобільні.*

Загальні положення про перевезення містяться в гл. 32 ГК України [32] і в гл. 64 ЦК України [194], але, з огляду на специфіку цього інституту і наявність різних видів транспорту, правові особливості його функціонування закріплені в спеціальному транспортному законодавстві.

Порядок перевезення пасажирів і вантажів залізничним транспортом регулюється Законом України "Про залізничний транспорт" [115], Статутом залізниць України [130], Правилами перевезень пасажирів, багажу, вантажобагажу та пошти залізничним транспортом України [128], а також спеціальними правилами перевезення вантажів.

Річкові (внутрішні) перевезення врегульовані Статутом внутрішнього водного транспорту [205], а морські – Кодексом торговельного мореплавства України [52] та іншими нормативними актами України.

Діяльність користувачів повітряного простору України, в тому числі в галузі повітряних перевезень, регулюється Повітряним кодексом України [82].

Основні умови перевезення вантажів, пасажирів, багажу та пошти автомобільним транспортом визначаються Законом України "Про автомобільний транспорт" [93], Правилами перевезень вантажів автомобільним транспортом в Україні [129] та іншими нормативними актами.

Згідно зі ст. 908 ЦК України **за договором перевезення вантажу** одна сторона (*перевізник*) зобов'язується доставити ввірений їй другою стороною (*вантажовідправником*) вантаж до пункту призначення в установленій законодавством чи договором строк і видати його уповноваженій на отримання вантажу особі (*вантажоотримувачу*); вантажовідправник зобов'язується сплатити за перевезення вантажу встановлену плату.

За договором перевезення пасажирів одна сторона (*перевізник*) зобов'язується перевезти другу сторону (*пасажирів*) до пункту призначення, а в разі здачі багажу – також доставити багаж до пункту призначення та видати його особі, яка має право на отримання багажу; пасажир зобов'язується сплатити встановлену плату за проїзд, а здаючи багаж, також за його провезення. Договір перевезення пасажирів є *двостороннім, оплатним і консенсуальним*. Даний договір вважається укладеним із моменту придбання пасажиром квитка на право проїзду. Проте в окремих випадках,

передбачених законодавством, такий договір може бути і реальним (наприклад, перевезення пасажирів в туристичних поїздах або на замовлення) [190, с. 412–413].

Слід приділити окрему увагу **характеристикам договору перевезення**.

1. Предметом цього договору є перевезення вантажів, пасажирів, їхнього багажу та пошти. Найбільш загальне визначення вантажу міститься в п. 1 Правил перевезень вантажів автомобільним транспортом в Україні, за якими вантажем вважаються всі предмети з моменту прийняття їх для перевезень до здачі отримувачу. Згідно із п. 6 Статуту залізниць України вантажем вважаються матеріальні цінності, які перевозяться залізничним транспортом у спеціально призначеному для цього вантажному рухомому составі. Пошта та запаси, призначені для споживання під час перевезення, до вантажу не належать (п. 3.7 Правил супроводження в контрольованих зонах авіапідприємств матеріальних цінностей і пасажирів).

Згідно із п. 2 Правил надання послуг пасажирського автомобільного транспорту, **пасажиром** є фізична особа, яка користується транспортним засобом, але не причетна до кермування ним. Пункт 1.8 Правил перевезення пасажирів, багажу, вантажобагажу та пошти залізничним транспортом України містить більш розгорнуту характеристику пасажира. Це фізична особа, яка користується залізничним транспортом на підставі особистого проїзного документа або є членом організованої групи осіб, яка їде на підставі придбаного групового проїзного документа. Такі особи вважаються пасажирами з моменту придбання квитка на поїзд до моменту завершення поїздки. Пасажирами також вважаються особи, які здійснюють поїздку за посвідченням, якщо це передбачено законодавством України.

Багажем, згідно з п. 3.5 Правил супроводження в контрольованих зонах авіапідприємств матеріальних цінностей і пасажирів, вважають особисті речі пасажирів або екіпажу, які перевозять на борту повітряного судна за угодою з експлуатантом.

Поштою є кореспонденція та інші предмети, що відправляються поштовою адміністрацією та призначені для неї (п. 3.15 Правил супроводження в контрольованих зонах авіапідприємств матеріальних цінностей і пасажирів).

2. Сторонами договору перевезення вантажів є відправник і перевізник вантажу. Крім того, у відносинах перевезення вантажу бере участь і його отримувач. Останній не є стороною договору перевезення, однак зна-

ходиться в договірних відносинах з відправником (за договорами поставки, купівлі – продажу, комісії тощо) і вже в силу цих договорів повинен прийняти доставлений йому перевізником вантаж. Сторонами договору перевезення пасажирів та їх багажу є перевізник і пасажир (група пасажирів).

3. Перевізник зобов'язується своєчасно доставити ввірений йому відправником вантаж або перевезти пасажирів в пункт призначення. Необхідною умовою цього є своєчасне пред'явлення вантажовідправниками вантажів до перевезення в розмірах, передбачених договором на перевезення вантажів або прийнятим до виконання разовим замовленням. Перевізник так само зобов'язаний забезпечувати своєчасну подачу рухомого складу в справному стані, придатному для перевезення певного виду вантажу, який відповідає вимогам. подача рухомого складу, не придатного для перевезення передбаченого договором вантажу, прирівнюється до неподання транспортних засобів. Упаковка, пакування вантажу, тара повинні відповідати вимогам нормативних документів.

Піч час автотранспортних перевезень вантажів вантажовідправники повинні подати перевізнику на вантажі товарного характеру, що подаються до перевезення, товарно-транспортні накладні, а на вантажі нетоварного характеру, за якими не ведеться складський облік товарно-матеріальних цінностей, але які враховуються шляхом замірювання, зважування, геодезичного замірювання – акти замірювання (зважування). За умови залізничного перевезення вантажів відправниками станції завантаження подається заповнена накладна (комплект перевізних документів). Відправник зобов'язаний на вимогу залізниці пред'явити стандарт або технічні умови, сертифікат на відвантажувану продукцію (якщо вона підлягає сертифікації), а також на її тару. Перевезення пасажирів здійснюється перевізником за квитками, форма яких затверджується Міністерством транспорту та зв'язку України.

У пункті призначення перевізник видає вантаж отримувачу, зазначеному в документах. Порядок прийняття, перевірки стану, ваги та інших параметрів вантажу встановлюється відповідними транспортними кодексами та статутами.

4. Відправник (пасажир) зобов'язаний оплатити послуги з перевезення. Відповідні розрахунки формуються за угодою сторін, за винятком випадків установлення державою регульованих тарифів.

5. Законодавством установлена чітка система майнових санкцій за невиконання або неналежне виконання договору перевезення. Перевіз-

ники, вантажовідправники, вантажоотримувачі та пасажирів несуть матеріальну відповідальність за порушення зобов'язань, що випливають із перевезень вантажів, пасажирів і багажу. Слід зазначити, що ступінь такої відповідальності за угодою сторін зміні не підлягає.

Згідно зі ст. 50 Закону "Про автомобільний транспорт" **істотними умовами** договору перевезення вантажу є: найменування та місцезнаходження сторін; найменування та кількість вантажу, його пакування; місце і час навантаження та розвантаження; вартість перевезення; інші умови, погоджені сторонами.

Замовник за договором про перевезення має право отримати компенсацію згідно із законодавством за пошкодження або псування вантажу, часткову чи повну його втрату або несвоєчасність доставки.

Замовник за договором про перевезення вантажу зобов'язаний:

забезпечити своєчасне та повне оформлення документів на перевезення вантажу;

утримувати власні під'їзні шляхи до вантажних пунктів, вантажні майданчики тощо в стані, що відповідає вимогам законодавства з питань охорони праці, техніки безпеки та безпеки руху;

здійснювати вантажні операції, закріплення, накриття, упаковку та пломбування вантажу, зняття кріплень і покриттів та очищення автомобільного транспортного засобу від залишків вантажу;

забезпечувати вимоги законодавства з питань охорони праці та техніки безпеки під час вантажних операцій.

Перевізник має право:

відмовитися від приймання вантажу для перевезення, якщо замовником не підготовлений вантаж чи необхідні документи або внесені без попереднього узгодження з ним зміни до реквізитів цих документів;

відмовитися від перевезення вантажу, якщо замовник подає до перевезень вантаж, не обумовлений договором про перевезення, пакування вантажу не відповідає встановленим законодавством вимогам, тара ушкоджена або нечітким є відтиск пломби тощо;

отримувати відшкодування від замовника, якщо автомобільний транспортний засіб був пошкоджений під час вантажних робіт або під час перевезення вантажу з вини замовника.

Перевізник зобов'язаний:

під час укладання договору про перевезення вантажу передбачити для персоналу перевізника встановлені законодавством умови праці та відпочинку;

забезпечити виконання умов договору про перевезення вантажу в межах, визначених законодавством і цим договором;

забезпечити збереження вантажу, прийнятого до перевезення, до передавання власнику вантажу (уповноваженій ним особі) в пункті призначення;

відшкодувати замовнику збитки за пошкодження або псування вантажу, часткову чи повну його втрату, а також збитки, заподіяні внаслідок несвоєчасної доставки вантажу.

19.2. Відповідальність за невиконання або неналежне виконання договору перевезення

ГК України та ЦК України передбачено такі **види відповідальності за невиконання або неналежне виконання договору перевезення вантажу**.

1. Відповідальність перевізника за прострочення доставки вантажу – перевізник зобов'язаний доставити вантаж до пункту призначення у строк, передбачений транспортними кодексами, статутами чи правилами. Якщо термін доставки вантажів у зазначеному порядку не встановлений, сторони мають право встановити цей строк у договорі.

Перевізник звільняється від відповідальності за прострочення в доставці вантажу, якщо воно сталося не з його вини.

Розмір штрафів, що стягуються з перевізників за прострочення в доставці вантажу, визначається відповідно до закону.

Сплата штрафу за доставку вантажу з простроченням не звільняє перевізника від відповідальності за втрату, недостачу або пошкодження вантажу, які сталися внаслідок прострочення.

2. Відповідальність перевізника за втрату, недостачу, пошкодження вантажу – перевізник несе відповідальність за втрату, недостачу та пошкодження прийнятого до перевезення вантажу, якщо не доведе, що ці події сталися не з його вини.

У транспортних кодексах чи статутах можуть бути передбачені випадки, коли доведення вини перевізника у втраті, недостачі або пошкодженні вантажу покладається на отримувача або відправника.

За шкоду, заподіяну під час перевезення вантажу, перевізник відповідає в разі:

втрати або недостачі вантажу – в розмірі вартості вантажу, втраченого чи відсутнього;

пошкодження вантажу – в розмірі суми, на яку зменшилась його вартість;

втрати вантажу, зданого до перевезення з оголошенням його цінності, – в розмірі оголошеної цінності, якщо не буде доведено, що вона нижча дійсної вартості вантажу.

Якщо в результаті пошкодження вантажу його якість змінилася настільки, що він не може бути використаний за прямим призначенням, отримувач вантажу має право від нього відмовитись і вимагати відшкодування за його втрату.

У разі якщо вантаж, за втрату чи нестачу якого перевізник сплатив відповідне відшкодування, буде згодом знайдений, отримувач (відправник) має право вимагати видачі йому цього вантажу, повернувши отримане відшкодування за його втрату чи нестачу.

19.3. Комерційне посередництво у сфері господарювання

У § 31 ГК України на законодавчому рівні регулюються відносини, що виникають у ході здійснення такого виду господарської діяльності, як комерційне посередництво.

Комерційне посередництво (у трактуванні в ГК України – агентські відносини) завжди є підприємницькою діяльністю. Поняття комерційного посередництва розкривається в ч. 1 ст. 295 ГК України, положення якої дозволяють виділити ознаки цього виду господарської діяльності.

Ознаки комерційного посередництва:

полягає в наданні послуг шляхом посередництва;

є підприємницькою діяльністю, тобто діяльністю з метою отримання прибутку;

здійснюється тільки певними суб'єктами: комерційним агентом, яким завжди є суб'єкт підприємництва, і суб'єктом господарювання (не обов'язково суб'єктом підприємництва), який є споживачем послуг посередництва.

Комерційне посередництво (агентська діяльність) має певні межі застосування: воно здійснюється в сфері господарювання та лише за проведенням суб'єктами господарювання господарської діяльності. Разом з тим законом можуть бути встановлені обмеження або заборона на здійснення комерційного посередництва в окремих галузях господарювання (ч. 5 ст. 295 ГК України).

Комерційне посередництво здійснюється комерційним агентом від імені, в інтересах, під контролем і за рахунок суб'єкта, якого він представляє. Тому підприємці, які діють хоча і в чужих інтересах, але від власного імені, не визнаються комерційними агентами (ч. 3 ст. 295 ГК України). Комерційний агент не може також здійснювати операції від імені того, кого він представляє, на власну користь (ч. 4 ст. 295 ГК України).

Ст. 296 ГК України встановлює *спеціальні підстави для виникнення агентських відносин*, які виникають у разі:

надання суб'єктом господарювання на підставі договору повноважень комерційному агенту на вчинення відповідних дій;

ухвалення суб'єктом господарювання, якого представляє комерційний агент, угоди, укладеної в інтересах цього суб'єкта агентом без повноваження на її укладення або з перевищенням наданого йому повноваження.

19.4. Порядок складання та припинення агентського договору

Комерційне посередництво (агентська діяльність) є діяльністю з надання послуг. Отже, агентський договір, яким опосередковують відносини суб'єктів такої діяльності, є одним з видів договорів про надання послуг. Тому на нього поширюється дія норм глави 63 ЦК України, якими встановлені загальні положення про послуги та договори про надання послуг, а також ч. 2 ст. 305 ГК України та положень ГК України, якими регулюються відносини доручення.

Агентським договором є договір, за яким одна сторона (*комерційний агент*) зобов'язується надати послуги другій стороні (*суб'єкту, якого представляє агент*) в укладенні угод чи сприяти їх укладенню (надання фактичних послуг) від імені цього суб'єкта та за його рахунок (ч. 1 ст. 297 ГК України).

Агентський договір укладається в письмовій формі. Виконуючи умови агентського договору, комерційний агент зобов'язаний повідомляти підприємству, яке він представляє, про кожний випадок його посередництва в укладенні угод і про кожну укладену ним в інтересах цього суб'єкта угоду.

Угода, укладена від імені суб'єкта господарювання, якого представляє комерційний агент, без повноваження на її укладення або з перевищенням наданого йому повноваження, вважається ухваленою цим суб'єктом за умови, якщо він не відхилить перед третьою особою дії комерційного агента. Подальше ухвалення угоди суб'єктом, якого представляє агент, робить угоду дійсною з моменту укладення.

За загальним правилом, установленим ст. 300 ГК України, комерційний агент повинен особисто виконати дії, на які він уповноважений суб'єктом, якого він представляє. Якщо агентським договором не передбачено інше, комерційний агент не може на свій розсуд передавати іншим особам прав, якими він володіє в інтересах того, кого він представляє.

За посередницькі операції, здійснені комерційним агентом в інтересах суб'єкта, якого він представляє, він отримує *агентську винагороду* в розмірі, передбаченому договором. Агентська винагорода виплачується комерційному агенту після оплати третьою особою за угодою, укладеною за його посередництвом, якщо інше не передбачено договором. Якщо це передбачено договором, комерційному агенту сплачується додаткова винагорода у разі, якщо він бере на себе зобов'язання гарантувати виконання угоди, укладеної ним в інтересах суб'єкта, якого він представляє. Умови виплати комерційному агенту винагороди за угоди, укладені після закінчення договірних відносин, а також інші умови, що стосуються розрахунків сторін, визначаються договором.

Відповідно до ч. 1 ст. 302 ГК України комерційний *агент не має права* передавати конфіденційну інформацію, отриману від суб'єкта, якого він представляє, без згоди цього суб'єкта; використовувати її у власних інтересах чи в інтересах інших осіб всупереч інтересам суб'єкта, якого він представляє, як під час здійснення комерційним агентом своєї діяльності в інтересах зазначеного суб'єкта, так і після припинення агентських відносин із ним. Ч. 2 ст. 302 ГК України встановлює, що сторони агентського договору можуть укласти окрему угоду про захист конфіденційної інформації суб'єкта, якого представляє комерційний агент (*договір про нерозголошення*). Комерційний агент несе відповідальність за розголошення конфіденційної інформації відповідно до закону та договору.

Відповідальність сторін агентського договору встановлена в ст. 303 ГК України. Так, комерційний агент несе відповідальність у повному обсязі за шкоду, заподіяну суб'єкту, якого він представляє, внаслідок невиконання або неналежного виконання своїх обов'язків, якщо інше не передбачено агентським договором.

У разі порушення агентського договору суб'єктом, якого представляє комерційний агент, останній має право на отримання винагороди у розмірах, передбачених агентським договором, а також на відшкодування збитків, понесених ним внаслідок невиконання або неналежного виконання договору другою стороною.

Підстави припинення агентського договору встановлені ст. 304 ГК України, згідно з якою агентський договір припиняється:

за угодою сторін;

у разі відкликання повноважень комерційного агента суб'єктом, якого він представляє, або відмови комерційного агента від подальшого здійснення комерційного посередництва за договором, укладеним сторонами без визначення строку його дії;

випуття однієї зі сторін договору внаслідок її припинення або смерті; виникнення інших обставин, що припиняють повноваження комерційного агента або суб'єкта, якого він представляє.

У разі відкликання повноважень комерційного агента суб'єкт, якого представляє комерційний агент, повинен сповістити його про припинення договору не пізніше одного місяця, якщо більш тривалий термін не передбачений договором.

У разі усунення (закінчення) обставин, що призвели до припинення повноважень комерційного агента, ці повноваження за згодою сторін можуть бути поновлені.

19.5. Особливості предмета агентського договору

Згідно зі ст. 297 ГК України **предметом агентського договору** є послуги, які агент повинен надати другій стороні (суб'єкту, якого представляє агент) в укладенні угод чи сприяти їх укладенню (надання фактичних послуг) від імені цього суб'єкта та за його рахунок.

Агентський договір повинен визначати сферу, характер і порядок виконання комерційним агентом посередницьких послуг, права й обов'язки сторін, умови та розмір винагороди комерційному агенту, термін дії договору, санкції у разі порушення сторонами умов договору, інші необхідні умови, визначені сторонами.

Договором повинна бути передбачена умова щодо території, в межах якої комерційний агент здійснює діяльність, визначену угодою сторін. У разі, якщо територію дії агента в договорі не визначено, вважається, що агент діє в межах території України.

Агентський договір укладається в письмовій формі. У договорі має бути визначена форма підтвердження повноважень (представництва) комерційного агента.

19.6. Правове становище сторін за агентським договором

Відповідно до ч. 2 ст. 297 ЦК України агентським договором повинні визначатися права й обов'язки сторін. Так, згідно зі ст. 1006 ЦК України **комерційний агент**, який виступає в якості повіреного, **зобов'язаний**:

повідомляти довірителеві на його вимогу всі відомості про хід виконання його доручення;

після виконання доручення або в разі припинення договору доручення до його виконання негайно повернути довірителеві довіреність, строк якої не закінчився, та надати звіт про виконання доручення та виправдні документи, якщо це вимагається за умовами договору та характером доручення;

негайно передати довірителеві все, отримане у зв'язку з виконанням доручення.

Довіритель зобов'язаний:

видати повіреному довіреність на вчинення юридичних дій, передбачених договором доручення;

забезпечити повіреного засобами, необхідними для виконання доручення;

відшкодувати повіреному витрати, пов'язані з виконанням доручення;

негайно прийняти від повіреного все, отримане ним у зв'язку з виконанням доручення;

виплатити повіреному плату, якщо вона йому належить.

Контрольні запитання

1. Розкрийте поняття й істотні умови договору перевезення.
2. Назвіть основні права й обов'язки перевізника.
3. Якими нормативно-правовими актами України здійснюється регулювання договірних правовідносин у сфері перевезення вантажів і пасажирів?
4. Яка відповідальність установлена на законодавчому рівні за невиконання або неналежне виконання умов договору перевезення?
5. Проаналізуйте ознаки комерційного посередництва як виду господарської діяльності.
6. Яку відповідальність несе комерційний агент за розголошення конфіденційної інформації відповідно до законодавства України?
7. Розкрийте поняття, істотні умови та сторони за агентським договором.

8. У чому полягають права й обов'язки сторін за агентським договором?

9. Назвіть підстави для припинення агентського договору.

Рекомендована література: [32; 52; 82; 93; 115; 128 – 130; 164; 190; 194; 205].

20. Правове регулювання торговельної діяльності

20.1. Поняття, ознаки та види торговельної діяльності.

20.2. Суб'єкти торговельної діяльності та вимоги до них.

20.3. Відповідальність за незаконну торговельну діяльність.

Ключові слова: торговельна діяльність; торгівля; роздрібна торговельна мережа; розрахункові операції; реєстратори розрахункових операцій.

20.1. Поняття, ознаки та види торговельної діяльності

Чинним законодавством не закріплене поняття торгівлі та торговельної діяльності. Поняття торговельної діяльності можна визначити через призму поняття господарсько-торговельної діяльності. Так, відповідно до ст. 263 ГК України [32] **господарсько-торговельною** є діяльність, здійснювана суб'єктами господарювання у сфері товарного обігу та спрямована на реалізацію продукції виробничо-технічного призначення та виробів народного споживання, а також допоміжна діяльність, яка забезпечує їх реалізацію шляхом надання відповідних послуг.

В юридичній та економічній літературі немає єдиного підходу до визначення торговельної діяльності. Так, торговельна діяльність або комерція (англ. commerce – торгівля) – це ініціативна, самостійна діяльність юридичних і фізичних осіб щодо здійснення купівлі – продажу товарів народного споживання з метою отримання прибутку [89, с. 155]. І. Б. Гончаренко під торговельною діяльністю розуміє вид господарської діяльності, що вимагає державного контролю та нагляду та здійснюється юридичними та фізичними особами – суб'єктами господарювання з купівлі – продажу продукції виробничо-технічного призначення та виробів народного споживання (в тому числі власного виробництва). Така діяльність пов'язана з переданням права власності на товари, враховуючи посередницькі операції, та допоміжною

діяльністю, яка забезпечує реалізацію товарів шляхом надання відповідних послуг [27, с.136].

Нормативне визначення торговельної діяльності закріплено в Постанові КМ України "Про затвердження Порядку провадження торговельної діяльності та правил торговельного обслуговування на ринку споживчих товарів" [124]: **торгівля** – це вид економічної діяльності у сфері товарообігу та просування товарів від виробника до споживача в формі купівлі – продажу та надання пов'язаних із цим послуг.

Торговельна діяльність визначається як ініціативна, систематична, виконувана на власний ризик з метою отримання прибутку діяльність юридичних і фізичних осіб з купівлі та продажу товарів кінцевим споживачам, або посередницькі операції, або діяльність із надання агентських, представницьких, комісійних та інших послуг у просуванні товарів від виробника до споживача.

Оскільки *торговельна діяльність є різновидом підприємницької діяльності* та належить до сфери надання послуг, їй притаманний ряд **основних ознак**, які характерні для підприємницької діяльності:

ініціативність – підприємець вишукує можливості максимального використання обмежених ресурсів та їх ефективного використання;

самотійність – підприємець сам вирішує, яким товаром здійснювати торгівлю, в яких обсягах і організаційно-правових формах і сам відповідає за результати своєї діяльності. Торговельна діяльність здійснюється на власний ризик;

систематичність – характеризує такі поняття підприємницької діяльності, як безперервність, охоплення єдиною метою, єдність дій. І. І. Килимник і Н. В. Івасишина вважають перспективним використання методу виключення з метою визначення систематичності підприємницької діяльності. Епізодична або одинична діяльність не може вважатися підприємницькою, тоді як регулярна, професійна, постійна діяльність є такою. У разі ж виникнення спору про систематичність питання має вирішуватися з урахуванням конкретних обставин [49, с. 93]. Схожої точки зору дотримується і І. А. Зенін. Вчений звертає увагу на те, що торгово-правовий статус визначає комерсантів (підприємців) як осіб, які ведуть торговельну діяльність у вигляді промислу, на професійних засадах [46, с. 57].

Господарсько-торговельна діяльність може здійснюватися суб'єктами господарювання в таких **формах**:

матеріально-технічне постачання та збут;
енергопостачання;

заготівля;
гуртова торгівля;
роздрібна торгівля та громадське харчування;
продаж і передання в оренду засобів виробництва;
комерційне посередництво у здійсненні торговельної діяльності й інша допоміжна діяльність із реалізації товарів (послуг) у сфері обігу.

Залежно від ринку, в межах якого здійснюється товарний обіг, господарсько-торговельна діяльність виступає як внутрішня або зовнішня торгівля.

Суб'єкт господарювання може мати:

торговельні об'єкти оптової торгівлі – складське приміщення або мережу складів для здійснення оптової торговельної діяльності;

роздрібну, дрібнороздрібну торговельну мережу – для провадження роздрібної торговельної діяльності;

мережу закладів ресторанного господарства – ресторани, кафе, кафетерії тощо для здійснення ресторанного обслуговування.

Торговими об'єктами є:

1) у сфері оптової торгівлі:

склади товарні (універсальні, спеціалізовані, змішані);

магазини-склади;

2) у сфері роздрібної торгівлі:

магазин, який може бути продовольчим, непродовольчим, змішаним (за товарною спеціалізацією); універсальним, спеціалізованим, вузько-спеціалізованим, комбінованим, неспеціалізованим (за товарним асортиментом); з індивідуальним обслуговуванням, самообслуговуванням, торгівлею за зразками, торгівлею на замовлення (за методом продажу товарів);

павільйон;

кіоск, намет;

лоток, ятка;

склад товарний;

магазин-склад.

Згідно з п. 10 Порядку провадження торговельної діяльності та правил торговельного обслуговування на ринку споживчих товарів, суб'єкти господарювання повинні забезпечити відповідність:

приміщення (місця) для провадження діяльності у сфері торгівлі та ресторанного господарства – необхідним санітарним нормам;

технічного стану приміщення (місця), будівлі й обладнання – вимогам нормативних документів щодо зберігання, виробництва та продажу відповідних товарів, а також охорони праці;

наявність на видному та доступному місці куточка покупця, в якому розміщується: інформація про найменування власника або уповноваженого ним органу, книга відгуків та пропозицій, адреси та номери телефонів органів, що забезпечують захист прав споживачів;

розміщення ліцензії відповідно до встановлених законодавством вимог; продаж товарів і їх обмін – відповідно до встановлених правил і норм.

20.2. Суб'єкти торговельної діяльності та вимоги до них

Суб'єкт господарювання самостійно вирішує питання забезпечення торгових приміщень (місць) обладнанням (холодильним, підйомно-транспортним, ваговимірвальним тощо), реєстраторами розрахункових операцій відповідно до законодавства та нормативних документів.

Засоби виміральної техніки, які використовуються в торговельній діяльності, повинні бути у справному стані, мати повірочне клеймо та проходити періодичну перевірку в установленому законодавством порядку.

Законодавство висуває *вимоги до вивісок*. Так, на фасаді торгового об'єкта розміщується вивіска із зазначенням найменування суб'єкта господарювання. Біля входу до торговельного об'єкта на видному місці розміщується інформація про режим роботи. У разі здійснення виїзної (виносної) торгівлі, а також продажу товарів з використанням інших нестационарних засобів, на робочому місці продавця встановлюється табличка із зазначенням прізвища, імені та по батькові продавця, а також відомості про суб'єкта господарювання, що організував торгівлю для:

юридичної особи – найменування, адреса та номер телефону;
фізичної особи-підприємця – прізвище, ім'я та по батькові.

Режим роботи торгових об'єктів і закладів ресторанного господарства, що належать до комунальної власності, встановлюється органами місцевого самоврядування. Для закладу ресторанного господарства, який обслуговує споживачів на підприємствах, в установах і організаціях, режим роботи встановлюється суб'єктом господарювання за домовленістю з їх адміністрацією.

Під час оптового продажу суб'єкт господарювання може здійснювати повний чи обмежений цикл збутових операцій (з переходом права власності на товар) або обмежений цикл операцій обслуговування (без переходу права власності на товар). Оптовий продаж споживчих товарів може здійснюватися на оптових ярмарках, виставках-продажах, оптових продовольчих ринках, товарних аукціонах і за допомогою засобів зв'язку.

Відповідно до п. 177.10 ст. 177 Податкового Кодексу України [83] фізичні особи-підприємці зобов'язані вести *Книгу обліку доходів і витрат* і мати підтверджувальні документи щодо походження товару. Суб'єкти господарювання мають застосовувати реєстратори розрахункових операцій (надалі – РРО) відповідно до Закону України "Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг" [117]. Згідно з п. 296.10 ст. 296 Податкового кодексу України [83] платники єдиного податку II і III груп (фізичні особи-підприємці) незалежно від обраного виду діяльності, обсяг доходу яких протягом календарного року не перевищує 1 млн грн, не застосовують РРО. У разі перевищення в календарному році обсягу доходу понад 1 млн грн застосування РРО для такого платника єдиного податку є обов'язковим з першого числа першого місяця кварталу, наступного за виникненням такого перевищення, і триває у всіх наступних податкових періодах протягом дії свідоцтва платника єдиного податку.

Так, відповідно до ст. 3 Закону "Про застосування РРО" **суб'єкти господарювання**, які здійснюють розрахункові операції в готівковій та/або в безготівковій формі під час продажу товарів (наданні послуг) у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг, а також операції з приймання готівки для подальшого її переказу **зобов'язані**:

1) проводити розрахункові операції на повну суму купівлі (наданої послуги) через зареєстровані, опломбовані в установленому порядку та переведені у фіскальний режим роботи з роздрукуванням відповідних розрахункових документів, що підтверджують виконання розрахункових операцій, або в окремих випадках – із застосуванням зареєстрованих у встановленому порядку розрахункових книжок;

2) особі, яка отримує або повертає товар, отримує послугу або відмовляється від неї, в обов'язковому порядку видавати розрахунковий документ установленої форми на повну суму проведеної операції;

3) застосовувати РРО з дотриманням установленого порядку їх застосування;

4) забезпечувати цілісність пломб РРО та незмінність їх конструкції та програмного забезпечення;

5) у разі незастосування РРО проводити розрахунки з використанням Книги обліку розрахункових операцій та розрахункової книжки з дотриманням установленого порядку їх ведення (крім випадків, коли облік ведеться через електронні системи прийняття ставок, що контролюються в режимі

реального часу центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику в сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів);

6) забезпечувати зберігання використаних Книг обліку розрахункових операцій і розрахункових книжок протягом трьох років після їх закінчення;

7) подавати до органів доходів і зборів звітність, пов'язану із застосуванням РРО та розрахункових книжок, не пізніше 15 числа наступного за звітним місяця в разі, якщо цим пунктом не передбачено подавання інформації дротовими або бездротовими каналами зв'язку;

8) реалізовувати товари (надавати послуги) за умови наявності цінника на товар (меню, прейскуранта, тарифу на послугу) у грошовій одиниці України;

9) щоденно друкувати на РРО фіскальні звітні чеки в разі здійснення розрахункових операцій;

10) друкувати або створювати в електронній формі на РРО (за винятком автоматів з продажу товарів/послуг) контрольні стрічки та забезпечувати їх зберігання протягом трьох років;

11) проводити розрахункові операції через РРО з використанням режиму попереднього програмування найменування, цін товарів (послуг) та обліку їх кількості;

12) вести облік товарних запасів на складах та/або в місцях їх реалізації, здійснювати продаж лише тих товарів (послуг), які відображені в такому обліку. Ці вимоги не поширюються на фізичних осіб – підприємців, які є платниками єдиного податку та не зареєстровані платниками податку на додану вартість;

13) забезпечувати відповідність сум готівкових коштів на місці проведення розрахунків сумі коштів, яка зазначена в денному звіті РРО; в разі використання розрахункової книжки – загальній сумі продажу за розрахунковими квитанціями, виданими з початку робочого дня. Ці вимоги не поширюються на фізичних осіб – підприємців, які є платниками єдиного податку та не зареєстровані платниками податку на додану вартість;

14) вводити в експлуатацію, проводити технічне обслуговування без порушення раніше здійсненого належним чином опломбування РРО, ремонтувати РРО через центри сервісного обслуговування;

15) надавати покупцю товарів (послуг) на його вимогу чек, накладну або інший письмовий документ, що засвідчує передання права власності на товар від продавця до покупця з метою виконання вимог Закону України "Про захист прав споживачів" [136].

Чинним законодавством допускається здійснення господарської діяльності без РРО та розрахункових книжок у випадках:

1) здійснення торгівлі продукцією власного виробництва підприємствами, установами й організаціями всіх форм власності (крім підприємств торгівлі та громадського харчування) у разі проведення розрахунків у касах цих підприємств, установ і організацій з оформленням прибуткових і видаткових касових ордерів і видачею відповідних квитанцій, підписаних і завірених печаткою в установленому порядку;

2) виконання банківських операцій (крім операцій купівлі – продажу іноземної валюти), якщо такі операції виконуються у касах уповноважених банків; операцій комерційних агентів банків і небанківських фінансових установ з приймання готівки для подальшого її переказу з використанням програмно-технічних комплексів самообслуговування (крім програмно-технічних комплексів самообслуговування), що дають можливість користувачеві здійснювати виключно операції з отримання коштів;

3) продажу проїзних і перевізних документів на залізничному (крім приміського), авіаційному транспорті з оформленням розрахункових і звітних документів та автомобільному транспорті з видачею талонів, квитанцій, квитків з нанесеними друкарським способом серією, номером, номінальною вартістю; а також продажу білетів державних лотерей через електронну систему прийняття ставок, що контролюється у режимі реального часу центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, і квитків на відвідування культурно-спортивних і видовищних закладів;

4) продажу товарів (надання послуг) фізичними особами-підприємцями, які відповідно до Податкового кодексу України (належать до групи платників єдиного податку та не застосовують РРО);

5) здійснення фізичними особами торгівлі продуктовими або промисловими товарами за готівкові кошти на ринках;

6) продажу в кіосках, із лотків і розносок газет, журналів та інших видань, листівок, конвертів, знаків поштової оплати, якщо питома вага такої продукції становить понад 50 % загального товарообігу (без продажу алкогольних напоїв і підакцизних непродовольчих товарів); а також продажу жетонів і проїзних квитків у касах метрополітену;

7) продажу води, молока, квасу, олії та живої риби з автоцистерн, цистерн, бочок і бідонів; страв і безалкогольних напоїв у їдальнях і буфетах

загальноосвітніх і професійно-технічних навчальних закладів під час навчального процесу;

8) якщо в місці отримання товарів (надання послуг) операції з розрахунків у готівковій формі не здійснюються (оптова торгівля тощо).

Для здійснення торгівлі деякими товарами відповідно до чинного законодавства необхідна наявність ліцензій. Згідно зі ст. 7 Закону України "Про ліцензування видів господарської діяльності" [141] **ліцензуванню підлягають такі види торговельної діяльності:**

торгівля спиртом етиловим, коньячним і плодовим, алкогольними напоями та тютюновими виробами, що ліцензується відповідно до Закону України "Про державне регулювання виробництва й обігу спирту етилового, коньячного та плодового, алкогольних напоїв і тютюнових виробів" [102];

оптова та роздрібна торгівля лікарськими засобами з урахуванням особливостей, визначених Законом України "Про лікарські засоби" [140];

продаж спеціальних засобів, заряджених речовинами сльозогінної та подразнювальної дії, індивідуального захисту, активної оборони.

Слід звернути увагу на особливості здійснення **торгівлі через інтернет-магазини**. Нормативно-правової бази, що визначає здійснення торговельної діяльності через інтернет-магазин, сьогодні в Україні немає. Отже, інтернет-торгівля регламентується тими ж нормами, що й інші види торгівлі, за винятком деяких особливостей. За допомогою інтернет-магазинів здійснюють продаж товарів і надання торгових послуг кінцевому споживачеві, тому такий вид діяльності відносять до роздрібно торгівлі, передбаченої п. 4.4 ГОСТ 4303: 2004 "Роздрібна та оптова торгівля. Терміни та визначення понять" [202]. Суб'єкти господарювання, які здійснюють діяльність за КВЕД 47.91 "Роздрібна торгівля, яка здійснюється фірмами поштового замовлення або через мережу інтернет" [117], можуть застосовувати спрощену систему оподаткування (крім діяльності, пов'язаної з продажем предметів мистецтва й антикваріату, а також організацією торгів/аукціонів виробами мистецтва, предметами колекціонування або антикваріату).

Особливістю торговельної діяльності через мережу інтернет є дистанційний характер торгівлі, тобто немає необхідності в офісі (складі) для інтернет-магазину. Однак обов'язковою умовою реєстрації господарського товариства є місцезнаходження такого суб'єкта господарювання – його

юридична адреса, яка вказується в установчих документах і в Єдиному державному реєстрі.

У разі здійснення видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, суб'єкт господарювання зобов'язаний отримати ліцензію відповідно до вимог Закону України "Про ліцензування видів господарської діяльності" [141].

Згідно з п.п. 2, 3 ст. 13 Закону України "Про захист прав споживачів" [136] перед укладенням договорів на відстані продавець повинен надати споживачеві інформацію про:

найменування продавця, його місцезнаходження та порядок прийняття претензії;

основні характеристики продукції;

ціну, включаючи плату за доставку, й умови оплати;

гарантійні зобов'язання й інші послуги, пов'язані з утриманням чи ремонтом продукції;

інші умови поставки або виконання договору;

мінімальну тривалість договору, якщо він передбачає періодичні поставки продукції або послуг;

вартість телекомунікаційних послуг, якщо вона відрізняється від граничного тарифу;

період прийняття пропозицій;

порядок розірвання договору.

Факт надання інформації відповідно до вимог ч. 2 цієї статті повинен бути підтверджений письмово або за допомогою електронного повідомлення. Інформація, підтверджена таким чином, не може бути змінена продавцем в односторонньому порядку.

20.3. Відповідальність за незаконну торговельну діяльність

Відповідальність за незаконну торговельну діяльність передбачена Кримінальним Кодексом України [58], Кодексом про адміністративні правопорушення й іншими нормативно-правовими актами. Так, згідно зі ст. 20 Закону України "Про ліцензування видів господарської діяльності" [141] за здійснення господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню, без ліцензії або здійснення таких видів господарської діяльності з порушенням умов ліцензування посадові особи суб'єктів господарювання несуть адміністративну відповідальність, передбачену Кодексом України про адміністра-

тивні правопорушення. Адміністративна відповідальність є однією з найважливіших складових державного контролю за торговельною діяльністю.

Підставою для адміністративної відповідальності у сфері торгівлі є вчинення адміністративного проступку у вигляді: порушення правил торгівлі; торгівлі з рук у невстановлених місцях; порушення порядку здійснення господарської діяльності; недобросовісної конкуренції; проведення заборонених видів господарської діяльності; зловживання монополюючим становищем на ринку та інші.

Так, згідно зі ст. 160 КпАП України [94] *торгівля з рук* на вулицях, площах, у дворах, під'їздах, скверах і в інших невстановлених місцях тягне за собою накладення штрафу в розмірі від одного до семи неоподатковуваних мінімумів доходів громадян із конфіскацією предметів торгівлі або без такої. Торгівля з рук у невстановлених місцях промисловими товарами також карається накладенням штрафу від шести до п'ятнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян із конфіскацією предметів торгівлі.

За порушення правил торгівлі, виконання робіт і надання послуг працівниками торгівлі, громадського харчування та сфери послуг громадянами, які займаються підприємницькою діяльністю, накладається штраф від одного до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Продаж товарів зі складів, баз, підсобних приміщень підприємств (організацій) державної торгівлі (громадського харчування, сфери послуг) і споживчої кооперації з порушенням встановлених правил, а також приховування товарів від покупців, вчинене працівниками підприємств (організацій) державної торгівлі (громадського харчування та сфери послуг) і споживчої кооперації, які не є посадовими особами, тягне за собою накладення штрафу від одного до чотирнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Передбачена адміністративна відповідальність і *за порушення порядку проведення розрахунків*. Так, згідно зі ст. 155-1 КпАП України за порушення встановленого законом порядку проведення розрахунків у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг карається штрафом від двох до п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а для посадових осіб розмір штрафу становить від п'яти до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Спеціальним законом – Законом України "Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг" [117] встановлена відповідальність суб'єктів господарювання, які здійснюють розрахункові операції за товари (послуги)

з порушенням вимог чинного законодавства. Так, за рішенням відповідних органів доходів і зборів застосовуються *фінансові санкції* у розмірі 1 грн за вчинене вперше порушення та за кожне наступне – 100 % вартості проданих з порушеннями товарів (послуг) у разі:

установлення протягом календарного року в ході перевірки факту проведення розрахункових операцій з використанням РРО або розрахункових книжок на неповну суму вартості проданих товарів (наданих послуг);

непроведення розрахункових операцій через РРО з фіскальним режимом роботи;

розбіжності у юридичних осіб на місці проведення розрахунків між сумою готівкових коштів і сумою коштів, зазначеною в денному звіті, більше ніж на 10 % розміру мінімальної заробітної плати, а в разі використання юридичною особою розрахункової книжки – загальною сумою продажу за розрахунковими квитанціями, виданими з початку робочого дня;

роздруківки відповідного розрахункового документа, що підтверджує виконання розрахункової операції, або проведення її без використання розрахункової книжки на окремому господарському об'єкті такого суб'єкта господарювання.

Передбачені санкції і за інші порушення у сфері РРО:

у розмірі двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян накладається відповідальність у разі: невикористання під час здійснення розрахункових операцій розрахункової книжки; використання незареєстрованої належним чином розрахункової книжки чи порушення встановленого порядку її використання; незберігання розрахункових книжок протягом встановленого терміну;

у розмірі десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян – у випадках, коли виявлено спотворення даних про проведені розрахункові операції, інформація про які міститься на контрольній стрічці, створеній в електронній формі;

у розмірі п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян – у разі проведення розрахункових операцій через РРО без використання режиму попереднього програмування найменування, цін на товари (послуги) й обліку їх кількості.

Відповідальність за здійснення господарської діяльності: без державної реєстрації як суб'єкта господарювання; без ліцензії на провадження

певного виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню; здійснення таких видів господарської діяльності з порушенням умов ліцензування; без наявності дозволу, іншого документа дозвільного характеру, якщо його отримання передбачено законом (крім випадків застосування принципу мовчазної згоди) *передбачена* ст. 164 КпАП України [94] у вигляді штрафу від однієї до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян із конфіскацією виготовленої продукції, знарядь виробництва, сировини та грошей, набутих унаслідок вчинення цього адміністративного правопорушення, або без такої.

Посадові особи, уповноважені на вчинення дій у сфері торговельної діяльності, також несуть відповідальність. Так, за порушення законодавства в сфері ліцензування посадові особи органу ліцензування несуть адміністративну, матеріальну або дисциплінарну відповідальність.

Контрольні запитання

1. Визначте поняття та форми господарсько-торговельної діяльності.
2. Назвіть основні вимоги, що пред'являються законодавством до суб'єктів господарювання, які здійснюють торговельну діяльність.
3. Охарактеризуйте відповідальність, установлену за незаконну торговельну діяльність.
4. Охарактеризуйте діяльність інтернет-магазинів.

Рекомендована література: [27; 32; 46; 49; 58; 83; 85; 89; 94; 102; 117; 124; 136; 140; 141; 202].

21. Правове регулювання інвестиційної діяльності

21.1. Поняття, ознаки та правове забезпечення інвестиційної діяльності. Поняття інвестицій. Об'єкти інвестиційної діяльності.

21.2. Правове регулювання іноземного інвестування.

21.3. Створення, діяльність і припинення діяльності спеціальних (вільних) економічних зон.

Ключові слова: інвестиційна діяльність; інвестор; іноземні інвестиції; спеціальна (вільна) економічна зона.

21.1. Поняття, ознаки та правове забезпечення інвестиційної діяльності. Поняття інвестицій. Об'єкти інвестиційної діяльності

За роки незалежності в Україні сформувалась єдина інвестиційна політика, з метою впровадження та вдосконалення якої був прийнятий ряд законів і нормативних підзаконних актів. Слідом за збільшенням кількості законодавчих актів, що регулюють інвестиційну діяльність, отримала розвиток і наукова юридична думка. На думку авторів, не завжди новації і зміни інвестиційного законодавства вчасно й об'єктивно відображують і регулюють ситуацію, яка склалась у господарській діяльності. Але потрібно зазначити суттєвий прогрес – інвестиційний потенціал нашої країни значно зріс, і багато в чому завдяки наявності спеціалізованого законодавства.

Це дозволяє зробити висновок, що комплекс правовідносин і значний масив правових документів, що регулюють даний вид господарської діяльності, свідчать про наявність у сучасному вітчизняному господарському праві окремого інституту, який об'єднує правові норми, що стосуються саме інвестиційної діяльності.

Інвестиційне право – це система формально виражених загальних обов'язкових правил поведінки, встановлених або санкціонованих державою, щодо врегулювання відносин, які складаються в процесі здійснення інвестиційної діяльності фізичними, юридичними особами або державою, які розміщують майно й інтелектуальні цінності в об'єкти підприємницької та інші види діяльності, в результаті чого створюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект.

У ст. 2 Законі України "Про інвестиційну діяльність" (надалі – Закон) [138] дано визначення **інвестиційної діяльності** як сукупності практичних дій громадян, юридичних осіб і держави щодо реалізації інвестицій.

Такі практичні дії починаються з прийняття рішення про розміщення коштів як інвестицій, для чого досліджуються інвестиційні можливості, розробляється техніко-економічне обґрунтування, готується контрактна документація, бізнес-план, укладається інвестиційний договір. Подальші практичні дії спрямовані на виконання зобов'язань за інвестиційним договором, тобто реалізацію інвестицій, які опосередковані договірною-правовою формою та потребують створення об'єкта інвестиційної діяльності.

Інвестиційна діяльність провадиться на основі:

інвестування, здійснюваного громадянами, недержавними підприємствами, господарськими асоціаціями, спілками та товариствами, а також

громадськими та релігійними організаціями, іншими юридичними особами, заснованими на колективній власності;

державного інвестування, в тому числі державної підтримки реалізації інвестиційних проектів відповідно до положень Закону, здійснюваного органами державної влади й органами влади Автономної Республіки Крим за рахунок коштів бюджетів, позабюджетних фондів і позикових коштів, а також державними підприємствами й установами за рахунок власних і позикових коштів; інвестування, здійснюваного органами місцевого самоврядування;

іноземного інвестування, здійснюваного іноземними громадянами, юридичними особами та державами;

спільного інвестування, здійснюваного громадянами й юридичними особами України й іноземних держав.

Інвестиційна діяльність згідно зі ст. 10 Закону здійснюється за рахунок:

власних фінансових ресурсів інвестора (прибуток, амортизаційні відрахування; відшкодування збитків від аварій, стихійного лиха; грошові нагромадження та заощадження громадян, юридичних осіб тощо);

позикових фінансових коштів інвестора (облігаційні позики, банківські та бюджетні кредити);

залучених фінансових коштів інвестора (кошти, отримані від продажу акцій; пайові й інші внески громадян і юридичних осіб);

бюджетних інвестиційних асигнувань;

безоплатних і благодійних внесків; пожертвувань організацій, підприємств і громадян.

Поняття **інвестиції** визначається Законом у ст. 1 як усі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької діяльності, в результаті якої створюється прибуток або досягається соціальний ефект.

За критерієм характеру цінностей, які вкладаються в об'єкти діяльності, Закон класифікує інвестиції в такий спосіб:

кошти, цільові банківські вклади, паї, акції та інші цінні папери;

рухоме та нерухоме майно ;

майнові права інтелектуальної власності;

сукупність технічних, технологічних, комерційних та інших знань, оформлених у вигляді технічної документації, навиків і виробничого дос-

віду, необхідних для організації того чи іншого виду виробництва, але не запатентованих ;

права користування землею, водою, ресурсами, будинками, спорудами, обладнанням, а також інші майнові права;
інші цінності.

Інвестиції у відтворення основних фондів і на приріст матеріально-виробничих запасів здійснюються у формі капітальних вкладень.

Метод регулювання інвестиційної діяльності може бути як диспозитивним, так і *імперативним*.

Відповідно до ст. 9 Закону основним правовим документом, який регулює взаємовідносини між суб'єктами інвестиційної діяльності, є договір (угода). Укладення договорів, вибір партнерів, визначення зобов'язань, будь-яких інших умов господарських взаємовідносин, що не суперечать законодавству України, є виключною компетенцією суб'єктів інвестиційної діяльності. Такий тип договірних відносин є ознакою **диспозитивного методу регулювання**.

Інша справа, коли інвестиційна діяльність здійснюється на основі державного (комунального) інвестування за рахунок коштів бюджетів. Розподіл державних (комунальних) засобів здійснюється на підставі закону (рішення) про бюджет, тому відносини, які складаються у такого роду діяльності, регулює фінансове право. Отже, їм притаманний **імперативний метод регулювання**.

Джерелом права в Україні є **нормативно-правовий акт**, видами якого є *закон і підзаконний нормативно-правовий акт*.

Основними нормативно-правовими актами, що регулюють інвестиційну діяльність в Україні, є Конституція України [53], закони України "Про інвестиційну діяльність" [138], "Про режим іноземного інвестування" [155], "Про захист іноземних інвестицій на Україні" [133] та інші закони та підзаконні акти.

Суб'єктами інвестиційної діяльності відповідно до ст. 5 Закону можуть бути громадяни й юридичні особи України та іноземних держав, а також окремо держави. Виходячи з положень зазначеної статті суб'єктів інвестиційної діяльності розподіляють на *інвесторів і учасників*.

Інвестори – суб'єкти інвестиційної діяльності, які приймають рішення про вкладення власних, позичкових і залучених майнових та інтелектуальних цінностей в об'єкти інвестування. Інвестори можуть виступати в ролі

вкладників, кредиторів, покупців, а також виконувати функції будь-якого учасника інвестиційної діяльності (ч. 2 ст. 5 Закону).

Учасниками інвестиційної діяльності можуть бути громадяни та юридичні особи України й інших держав, які забезпечують реалізацію інвестицій як виконавці замовлень або на підставі доручення інвестора (ч. 3 ст. 5 Закону).

Права суб'єктів інвестиційної діяльності закріплені в ст. 7 Закону:

1) усі суб'єкти інвестиційної діяльності незалежно від форм власності та господарювання мають рівні права щодо здійснення інвестиційної діяльності, якщо інше не передбачено законодавчими актами України.

Розміщення інвестицій у будь-яких об'єктах (крім тих, інвестування в які заборонено або обмежено цим Законом, іншими актами законодавства України) визнається невід'ємним правом інвестора й охороняється законом;

2) інвестор самостійно визначає цілі, напрями, види й обсяги інвестицій, залучає для їх реалізації на договірній основі будь-яких учасників інвестиційної діяльності, в тому числі шляхом організації конкурсів і торгів;

3) за рішенням інвестора права володіння, користування та розпорядження інвестиціями, а також результатами їх здійснення можуть бути передані іншим громадянам та юридичним особам у порядку, встановленому законом. Взаємовідносини за такого передання прав регулюються ними самостійно на основі договорів;

4) для інвестування можуть бути залучені фінансові кошти у вигляді кредитів, випуску в установленому законодавством порядку цінних паперів і позик. Майно інвестора може бути використано ним для забезпечення його зобов'язань. У заставу приймається тільки таке майно, яке перебуває у власності позичальника або належить йому на праві повного господарського відання, якщо інше не передбачено законодавчими актами України. У разі порушення заставних зобов'язань заставлене майно може бути реалізоване відповідно до чинного законодавства;

5) інвестор має право володіти, користуватися та розпоряджатися об'єктами та результатами інвестицій, включаючи реінвестиції та торговельні операції на території України, відповідно до законодавчих актів України. Для державних підприємств, які виступають інвесторами за межами України та яким відкрито іпотечний кредит, встановлюється гарантія щодо цих інвестицій з боку держави;

б) інвестор має право на придбання необхідного йому майна у громадян і юридичних осіб безпосередньо або через посередників за цінами та на умовах, що визначаються за домовленістю сторін, якщо це не суперечить законодавству України, без обмеження за обсягом і номенклатурою.

Обов'язки суб'єктів інвестиційної діяльності закріплені в ст. 8 Закону.

Інвестор у випадках і порядку, встановлених законодавством України, зобов'язаний:

подати фінансовим органам декларацію про обсяги та джерела здійснюваних ним інвестицій;

отримати дозвіл на виконання будівельних робіт у випадках та порядку, встановлених Законом України "Про регулювання містобудівної діяльності" [19];

отримати письмовий звіт експертизи проекту будівництва у випадках та порядку, встановлених ст. 31 Закону України "Про регулювання містобудівної діяльності";

отримати позитивний висновок державної експертизи інвестиційного проекту у випадках і порядку, встановлених КМ України.

Крім того, **суб'єкти інвестиційної діяльності зобов'язані:**

дотримуватися державних норм і стандартів, порядок установа яких визначається законодавством України;

виконувати вимоги державних органів і посадових осіб, що пред'являються в межах їх компетенції;

представляти в установленому порядку бухгалтерську та статистичну звітність;

не допускати недобросовісної конкуренції і виконувати вимоги законодавства про захист економічної конкуренції;

сплачувати податки, збори (обов'язкові платежі) в розмірах і в порядку, визначених законами України.

Для господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню, учасники інвестиційної діяльності повинні отримати відповідну ліцензію, що видається в порядку, встановленому законодавством.

Інвестиційна діяльність завжди спрямована на розміщення інвестицій в певні об'єкти, які називають **об'єктами інвестиційної діяльності**. Об'єктами інвестиційної діяльності відповідно до ст. 4 Закону може бути будь-яке майно, в тому числі основні фонди й оборотні кошти в усіх галузях і сферах народного господарства, цінні папери, цільові грошові вклади,

науково-технічна продукція, інтелектуальні цінності, інші об'єкти власності, а також майнові права.

На законодавчому рівні категорично забороняється інвестування в об'єкти, створення та використання яких не відповідає вимогам санітарно-гігієнічних, радіаційних, екологічних, архітектурних та інших норм, установлених законодавством України, а також порушує права й інтереси громадян, юридичних осіб і держави, що охороняються законом.

З метою забезпечення сприятливого та стабільного інвестиційного режиму держава встановлює державні гарантії захисту інвестицій. Так, відповідно до ст. 18 Закону держава гарантує стабільність умов здійснення інвестиційної діяльності, додержання прав і законних інтересів її суб'єктів.

Умови договорів, укладених між суб'єктами інвестиційної діяльності, зберігають свою чинність на весь термін дії цих договорів і у випадках, коли після їх укладення законодавством установлено умови, що погіршують становище суб'єктів або обмежують їх права, якщо вони не дійшли згоди про зміну умов договору.

Державні органи та їх посадові особи не мають права втручатись у діяльність суб'єктів інвестиційної діяльності, крім випадків, коли таке втручання допускається чинним законодавством і здійснюється в межах компетенції цих органів і посадових осіб.

Ніхто не має права обмежувати права інвесторів у виборі об'єктів інвестування, за винятком випадків, передбачених Законом.

У разі прийняття державними або іншими органами актів, що порушують права інвесторів і учасників інвестиційної діяльності, збитки, завдані суб'єктам інвестиційної діяльності, підлягають відшкодуванню у повному обсязі цими органами. Спори про відшкодування збитків розв'язуються судом.

З метою недопущення порушення прав суб'єктів інвестиційної діяльності, держава гарантує захист інвестицій. Згідно зі ст. 19 Закону **захист інвестицій** – це комплекс організаційних, технічних і правових заходів, спрямованих на створення умов, які сприяють збереженню інвестицій, досягненню цілі внесення інвестицій, ефективній діяльності об'єктів інвестування та реінвестування, захисту законних прав та інтересів інвесторів, у тому числі права на отримання прибутку від інвестицій.

Держава гарантує захист інвестицій незалежно від форм власності, а також іноземних інвестицій. Захист інвестицій забезпечується законодавством України, а також міжнародними договорами України. Інвесторам,

у тому числі іноземним, забезпечується рівноправний режим, що виключає застосування заходів дискримінаційного характеру, які могли б перешкодити управлінню інвестиціями, їх використанню та ліквідації, а також передбачаються умови та порядок вивезення вкладених цінностей і результатів інвестицій.

З метою забезпечення сприятливого та стабільного інвестиційного режиму держава встановлює державні гарантії захисту інвестицій.

Державні гарантії захисту інвестицій – це система правових норм, які спрямовані на захист інвестицій та не стосуються питань фінансово-господарської діяльності учасників інвестиційної діяльності та сплати ними податків, зборів. Державні гарантії захисту інвестицій не можуть бути скасовані або звужені стосовно інвестицій, здійснених у період дії цих гарантій.

Інвестиції не можуть бути безоплатно націоналізовані, реквізовані або до них не можуть бути застосовані заходи, тотожні за наслідками. Такі заходи можуть застосовуватися лише на основі законодавчих актів України з відшкодуванням інвестору в повному обсязі збитків, заподіяних у зв'язку з припиненням інвестиційної діяльності. Порядок відшкодування збитків інвестору визначається в зазначених актах.

Внесені або придбані інвесторами цільові банківські вклади, акції та інші цінні папери, платежі за набуте майно або за орендні права у разі вилучення відповідно до законодавчих актів України відшкодовуються інвесторам, за винятком сум, використаних або втрачених у результаті дій самих інвесторів або за їх участю.

21.2. Правове регулювання іноземного інвестування

Ефективне та стабільне законодавство України про іноземні інвестиції і зовнішньоекономічну діяльність має стати основним фактором, який сприятиме притоку іноземних інвестицій. Сьогодні в нашій державі триває процес формування нормативно-правової бази, що регулює питання інвестиційної політики. Основним законодавчим актом, що регулює діяльність іноземних інвестицій, є Закон України "Про режим іноземного інвестування" [153] (надалі – Закон). Крім цього Закону, це питання регулюється гл. 38 ГК України [32]; Законом України "Про захист іноземних інвестицій в Україні" [155], а також підзаконними нормативно-правовими актами. ГК України в ст. 400 указує, що відносини, пов'язані з іноземними інвестиціями в Україні, регулюються цим Кодексом, Законом про режим іноземного інвестування,

іншими законодавчими актами та чинними міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана ВР України. У разі, якщо міжнародним договором встановлено інші правила, ніж передбачені законодавством України про іноземні інвестиції, застосовуються правила міжнародного договору.

Держава встановлює гарантії щодо захисту інвестиційної діяльності. Проте якщо в подальшому спеціальним законодавством України про іноземні інвестиції будуть змінюватися гарантії захисту іноземних інвестицій, то протягом десяти років з дня набрання чинності такого законодавства на вимогу іноземного інвестора застосовуються державні гарантії захисту іноземних інвестицій, зазначені в Законі.

Згідно зі ст. 1 Закону **іноземні інвестори** – це суб'єкти, які провадять інвестиційну діяльність на території України, а саме:

юридичні особи, створені відповідно до законодавства іншого, ніж законодавство України;

фізичні особи – іноземці, які не мають постійного місця проживання на території України та не обмежені у дієздатності;

іноземні держави, міжнародні урядові та неурядові організації;

інші іноземні суб'єкти інвестиційної діяльності, які визнаються такими відповідно до законодавства України.

Іноземні інвестиції – цінності, що вкладаються іноземними інвесторами в об'єкти інвестиційної діяльності відповідно до законодавства України з метою отримання прибутку або досягнення соціального ефекту (ч. 2 ст. 1 Закону).

За доктринальним визначенням, іноземні інвестиції є юридично регламентованою власністю в вигляді будь-якого майна або майнових прав, що мають походження за межами країни – реципієнта інвестицій; дозволені для інвестування законодавством приймаючої країни або міжнародними договорами; вкладаються іноземними інвесторами в об'єкти підприємницької діяльності приймаючої країни з метою отримання прибутку або досягнення соціального ефекту [187, с. 10–11].

Іноземне інвестування здійснюється в таких **формах**:

часткової участі у підприємствах, що створюються спільно з українськими юридичними та фізичними особами, або шляхом придбання частки діючих підприємств;

створення підприємств, що повністю належать іноземним інвесторам, філій та інших відокремлених підрозділів іноземних юридичних осіб або придбання у власність діючих підприємств повністю;

придбання не забороненого законами України нерухомого чи рухомого майна, включаючи будинки, квартири, приміщення, обладнання, транспортні засоби й інші об'єкти власності, шляхом прямого отримання майна та майнових комплексів або у вигляді акцій, облігацій та інших цінних паперів;

придбання самостійно чи за участю українських юридичних або фізичних осіб прав на користування землею та використання природних ресурсів на території України;

придбання інших майнових прав;

у формі господарської (підприємницької) діяльності на основі угод про розподіл продукції;

в інших формах, які не заборонені законами України, в тому числі без створення юридичної особи на підставі договорів із суб'єктами господарської діяльності України.

Іноземні інвестиції можуть вкладатися в будь-які об'єкти, інвестування в які не заборонено законами України.

Правові гарантії захисту іноземних інвестицій встановлюються державою в розділі II Закону, де для іноземних інвесторів на території України встановлюється національний режим інвестиційної та іншої господарської діяльності, за винятками, передбаченими законодавством України та міжнародними договорами України. Але для окремих суб'єктів підприємницької діяльності, які здійснюють інвестиційні проекти із залученням іноземних інвестицій, що реалізуються відповідно до державних програм розвитку пріоритетних галузей економіки, соціальної сфери та територій, може встановлюватися пільговий режим інвестиційної та іншої господарської діяльності.

Законами України можуть визначатися території, на яких діяльність іноземних інвесторів і підприємств з іноземними інвестиціями обмежується або забороняється виходячи з вимог забезпечення національної безпеки.

Іноземні інвестиції в Україні не підлягають націоналізації, а державні органи не мають права реквізувати іноземні інвестиції, за винятком випадків здійснення рятівних заходів у разі стихійного лиха, аварій, епідемій, епізоотій. Зазначена реквізиція може бути проведена на підставі рішень органів, уповноважених на це КМ України. Усі витрати та збитки, понесені іноземними інвесторами внаслідок реквізиції, повинні бути відшкодовані на основі поточних ринкових цін і/або обґрунтованої оцінки, підтверджених аудитором

чи аудиторською фірмою. Виплачувана компенсація визначається на момент припинення права власності.

Якщо іноземні інвестори зазнали збитків унаслідок дій, бездіяльності або неналежного виконання державними органами України чи їх посадовими особами передбачених законодавством обов'язків всупереч законодавству, то вони мають право на відшкодування збитків, включаючи упущену вигоду та моральну шкоду.

Компенсація, що виплачується іноземному інвестору, повинна бути швидкою, адекватною й ефективною та визначається на час фактичного здійснення рішення про відшкодування збитків. Сума компенсації повинна виплачуватись у валюті, в якій були здійснені інвестиції, або в будь-якій іншій прийнятній для іноземного інвестора валюті відповідно до законодавства України.

У разі припинення інвестиційної діяльності іноземний інвестор має право на повернення своїх інвестицій. Процедура повернення має проводитись не пізніше шести місяців з дня припинення цієї діяльності в натуральній формі або у валюті інвестування в сумі фактичного внеску (з урахуванням можливого зменшення статутного фонду) без сплати мита, а також доходів з цих інвестицій в грошовій або товарній формі за реальною ринковою вартістю на момент припинення інвестиційної діяльності, якщо інше не встановлено законодавством або міжнародними договорами України.

Після сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів іноземним інвесторам гарантується безперешкодний і негайний переказ за кордон їх прибутків, доходів та інших коштів в іноземній валюті, отриманих на законних підставах унаслідок здійснення іноземних інвестицій, порядок переведення яких визначається НБ України.

Іноземні інвестиції підлягають державній реєстрації. Незареєстровані іноземні інвестиції не дають права на отримання пільг і гарантій, передбачених законодавством.

Державна реєстрація іноземних інвестицій здійснюється Урядом Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями протягом трьох робочих днів після фактичного їх внесення у порядку, який визначається КМ України.

Захист прав і законних інтересів іноземних інвесторів здійснюється в судовому порядку.

21.3. Створення, діяльність і припинення діяльності спеціальних (вільних) економічних зон

З метою заохочення розвитку внутрішньогосподарських відносин і зовнішньоекономічної діяльності держави відокремлювали території, які називалися "вільними зонами", "вільними складами", "вільними портами" та інші.

Правове регулювання порядку створення, діяльності та припинення діяльності спеціальних (вільних) економічних зон (СЕЗ) в Україні здійснюється ГК України, Законом України "Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон" [113] (надалі – Закон), Постановою КМ України "Про Порядок проведення аналізу результатів функціонування спеціальних (вільних) економічних зон і територій із спеціальним режимом інвестиційної діяльності" [151].

На міжнародному рівні діяльність СЕЗ регулюється Міжнародною конвенцією про спрощення та гармонізацію митних процедур (Київська конвенція) [158], яка розглядає можливість спрощення процедури нарахування ввізного мита та податків на ввезення будь-якого товару в спеціально відведених для цього вільних економічних зонах (ВЕЗ).

На території СЕЗ діє законодавство України з урахуванням особливостей, передбачених Законом або договором про створення конкретної СЕЗ. Закон про створення конкретної СЕЗ не може суперечити Закону.

Легальне визначення поняття СЕЗ закріплено в ст. 1 Закону, згідно з якою **спеціальна (вільна) економічна зона є частиною території України**, на якій встановлюються і діють спеціальний правовий режим економічної діяльності та порядок застосування законодавства України. На території СЕЗ запроваджуються пільгові митні, валютно-фінансові, податкові та інші умови економічної діяльності національних та іноземних юридичних і фізичних осіб.

На доктринальному рівні єдина вироблена позиція вчених у визначенні СЕЗ не вироблена. Так, С. В. Сідак під СЕЗ розуміє територію, яка володіє вигідним географічним розташуванням, має свій політичний центр і більш пільговий режим господарської діяльності на перевагу до загальноприйнятих для даної держави [180, с. 20]. Е. С. Чмир вважає, що СЕЗ – це чітко визначена географічно територія держави, яка характеризується спеціальним порівняно з рештою території країни режимом інвестування, оподаткування, митним режимом тощо, що пояснюється її суспільно-

економічними особливостями [197, с. 200]. З точки зору Е. Р. Зельдіної, СЕЗ – це частина території держави, на якій для інвесторів установлюються податкові, митні та фінансові пільги з метою залучення додаткових інвестиційних коштів для активізації виробничого, торгового, зовнішньоекономічного та інших видів діяльності [44, с. 18].

Метою створення СЕЗ є: залучення іноземних інвестицій та сприяння їм; активізація спільно з іноземними інвесторами підприємницької діяльності для нарощування експорту товарів і послуг, поставок на внутрішній ринок високоякісної продукції та послуг; залучення та впровадження нових технологій, ринкових методів господарювання; розвиток інфраструктури ринку; поліпшення використання природних і трудових ресурсів; прискорення соціально-економічного розвитку України.

Статус і територія СЕЗ, а також термін, на який вона створюється, визначаються ВР України шляхом прийняття окремого закону для кожної спеціальної (вільної) економічної зони.

На території України можуть створюватися СЕЗ різних функціональних типів (ст. 3 Закону): вільні митні зони та порти; експортні, транзитні зони; митні склади; технологічні парки; технополіси; комплексні виробничі зони; туристсько-рекреаційні; страхові; банківські тощо.

Окремі зони можуть поєднувати функції, властиві різним типам СЕЗ.

СЕЗ створюються ВР України за ініціативою Президента України, КМ України або місцевих Рад народних депутатів України та місцевої державної адміністрації.

У разі створення СЕЗ за ініціативою Президента України або КМ України відповідне рішення може бути прийнято тільки після отримання письмової згоди відповідної місцевої Ради народних депутатів України та місцевої державної адміністрації, на території якої передбачається розташувати СЕЗ.

У разі, якщо ініціатива в створенні СЕЗ належить місцевим Радам народних депутатів і місцевим державним адміністраціям, вони подають відповідну пропозицію до КМ України. КМ України повинен розглянути пропозицію про створення СЕЗ в шістдесятиденний термін з дня його надходження та подати висновок з цього питання у ВР України.

Згідно зі ст. 6 Закону документи про створення спеціальної (вільної) економічної зони повинні містити:

рішення місцевої Ради та місцевої державної адміністрації з клопотанням про створення спеціальної (вільної) економічної зони (у разі ство-

рення СЕЗ за їх ініціативою) або письмову згоду відповідних місцевих Рад народних депутатів і місцевих державних адміністрацій, на території яких має бути розташована СЕЗ (у разі створення за ініціативою Президента України або КМ України);

проект положення про статус і систему управління, офіційну назву; точний опис кордонів і карту території;

техніко-економічне обґрунтування доцільності створення та функціонування;

проект закону про створення конкретної спеціальної (вільної) економічної зони.

Інші документи вимагатися не можуть.

Законом передбачені державні гарантії для інвесторів СЕЗ (ст. 13). Так, на всі об'єкти та суб'єкти економічної діяльності СЕЗ поширюється система державних гарантій захисту інвестицій, передбачена законодавством України про інвестиційну діяльність та іноземні інвестиції. Держава гарантує суб'єктам господарської діяльності СЕЗ право на вивезення прибутків і капіталу, інвестованого в СЕЗ, за межі СЕЗ і України.

Контрольні запитання

1. Розкрийте поняття та ознаки інвестиційної діяльності.
2. Охарактеризуйте об'єкти інвестиційної діяльності.
3. Які існують форми іноземних інвестицій?
4. У чому полягають правові гарантії захисту іноземних інвестицій?
5. Розкрийте поняття та функціональні типи СЕЗ.

Рекомендована література: [19; 32; 44; 53; 113; 133; 138; 151; 155; 171; 180; 187; 197].

22. Правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності

22.1. Поняття зовнішньоекономічної діяльності та її принципи.

22.2. Правове становище суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.

22.3. Види зовнішньоекономічної діяльності.

22.4. Поняття зовнішньоекономічного договору.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність; зовнішньоекономічний договір; експорт; імпорт; міжнародні фінансові операції.

22.1. Поняття зовнішньоекономічної діяльності та її принципи

Процес інтернаціоналізації сучасного світового господарства вимагає нового рівня багатосторонніх економічних відносин, тому підприємства й організації України відшукують нові, ефективні форми зовнішньоекономічної діяльності. Вітчизняне законодавство надає суб'єктам ЗЕД важелі здійснення господарських відносин, розглядаючи їх у різних аспектах.

Правове регулювання ЗЕД здійснюється ГК України (ст. 377) [32], законами України "Про зовнішньоекономічну діяльність" [137], "Про регулювання товарообмінних (бартерних) операцій у сфері зовнішньоекономічної діяльності" [154], "Про міжнародний комерційний арбітраж" [143], Указом Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України "Положення про форму зовнішньоекономічних договорів (контрактів)" [84].

Законом України "Про зовнішньоекономічну діяльність" (надалі – Закон) [137] закріплені основні принципи ЗЕД, її види, суб'єктний склад ЗЕД, установлені основи правового й економічного регулювання зовнішньоекономічних зв'язків, спеціальні правові режими, юридична відповідальність. У Законі сформульовані принципи оподаткування та регулювання, страхування зовнішньоекономічних операцій, методи захисту прав і законних інтересів держави й інших суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності в Україні.

Ст. 1 Закону визначає **зовнішньоекономічну діяльність** як здійснювану суб'єктами господарської діяльності – громадянами України й іноземних держав, побудовану на відносинах між ними та проваджувану як на території України, так і за її межами.

Легальне визначення ЗЕД закріплене також у ст. 377 ГК України [32], де зовнішньоекономічною діяльністю суб'єктів господарювання визначена господарська діяльність, здійснення якої потребує перетинання митного кордону України майном і/або робочою силою.

Ст. 2 Закону встановлює єдині для суб'єктів господарської діяльності – громадян України й іноземних держав **принципи здійснення ЗЕД:**

1) принцип суверенітету народу України у здійсненні зовнішньоекономічної діяльності, який полягає у:

виключному праві народу України самостійно та незалежно здійснювати зовнішньоекономічну діяльність на території України, керуючись законами, що діють на території України;

обов'язку України неухильно виконувати всі договори та зобов'язання в галузі міжнародних економічних відносин;

2) *принцип свободи зовнішньоекономічного підприємництва*, який полягає у:

праві суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності добровільно вступати у зовнішньоекономічні зв'язки;

праві суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності здійснювати її в будь-яких формах, які прямо не заборонені чинними законами України;

обов'язку під час здійснення зовнішньоекономічної діяльності дотримуватися порядку, встановленого законами України;

виключному праві власності суб'єктів ЗЕД на всі результати зовнішньоекономічної діяльності;

3) *принцип юридичної рівності та недискримінації*, який полягає у:

рівності перед законом усіх суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності – незалежно від форм власності (в тому числі держави) під час здійснення зовнішньоекономічної діяльності;

забороні будь-яких, крім передбачених цим Законом, дій держави, результатом яких є обмеження прав і дискримінація суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, а також іноземних суб'єктів господарської діяльності за формами власності, місцем розташування й іншими ознаками;

неприпустимості обмежувальної діяльності з боку будь-яких її суб'єктів, крім випадків, передбачених цим Законом;

4) *принцип верховенства закону*, який полягає у:

регулюванні зовнішньоекономічної діяльності тільки законами України;

забороні застосування підзаконних актів та актів управління місцевих органів, що у будь-який спосіб створюють для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності умови менш сприятливі, ніж ті, які встановлені законами України;

5) *принцип захисту інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності*, який полягає у тому, що Україна як держава:

забезпечує рівний захист інтересів усіх суб'єктів ЗЕД та іноземних суб'єктів господарської діяльності на її території згідно з законами України;

здійснює рівний захист усіх суб'єктів ЗЕД України за межами України згідно з нормами міжнародного права;

здійснює захист державних інтересів України як на її території, так і за її межами лише відповідно до законів України, умов підписаних нею міжнародних договорів і норм міжнародного права;

6) *принцип еквівалентності обміну*, неприпустимості демпінгу під час ввезення та вивезення товарів.

22.2. Правове становище суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності

Усі суб'єкти ЗЕД мають рівне право використовувати будь-які її види, прямо не заборонені законами України, незалежно від форм власності й інших ознак.

Суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності в Україні відповідно до ст. 3 Закону України "Про зовнішньоекономічну діяльність" (надалі – Закон) є:

фізичні особи – громадяни України, іноземні громадяни й особи без громадянства, які мають цивільну правоздатність і дієздатність згідно із законами України та постійно проживають на її території;

юридичні особи, зареєстровані як такі в Україні та які мають постійне місцезнаходження на її території (підприємства, організації та об'єднання всіх видів, включаючи акціонерні й інші види господарських товариств; асоціації, спілки, концерни, консорціуми, торговельні дома, посередницькі та консультаційні фірми, кооперативи, кредитно-фінансові установи, міжнародні об'єднання, організації та інші), в тому числі юридичні особи, майно та/або капітал яких повністю перебуває у власності іноземних суб'єктів господарської діяльності;

об'єднання фізичних, юридичних, фізичних і юридичних осіб, які не є юридичними особами згідно з законами України, але які мають постійне місцезнаходження на території України та яким цивільно-правовими законами України не заборонено здійснювати господарську діяльність;

структурні одиниці іноземних суб'єктів господарської діяльності, які не є юридичними особами відповідно до законів України (філії, відділення тощо), але мають постійне місцезнаходження на її території;

спільні підприємства за участю суб'єктів господарської діяльності України й іноземних суб'єктів господарської діяльності, зареєстровані як такі в Україні та які мають постійне місцезнаходження на її території;

інші суб'єкти господарської діяльності, передбачені законами України.

Україна в особі її органів, місцеві органи влади й управління в особі створених ними зовнішньоекономічних організацій, беруть участь у зовнішньоекономічній діяльності, а також інші держави які беруть участь у господарській діяльності на території України, діють як юридичні особи.

Фізичні особи мають право здійснювати зовнішньоекономічну діяльність із моменту набуття ними цивільної дієздатності згідно з законами

України. Фізичні особи, які мають постійне місце проживання на території України, мають зазначене право, якщо вони зареєстровані як підприємці згідно з ГК України та Законом України "Про державну реєстрацію юридичних осіб і фізичних осіб підприємців" [106]. Фізичні особи, які не мають постійного місця проживання на території України, набувають зазначеного права, якщо вони є суб'єктами господарської діяльності за законом держави, в якій вони мають постійне місце проживання або громадянами якої є.

Юридичні особи мають право здійснювати зовнішньоекономічну діяльність відповідно до їх статутних документів з моменту отримання ними статусу юридичної особи.

На відміну від Закону ст. 378 ГК України визначає суб'єкт ЗЕД таким чином:

1) суб'єкти господарювання зазначені в п. 1, 2 ч. 2 ст. 55 ГК України. До них відносять:

а) господарські організації – юридичні особи, створені відповідно до ГК України, державні, комунальні й інші підприємства, створені відповідно до Господарського кодексу України; інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність і зареєстровані в установленому законом порядку;

б) громадяни України, іноземці й особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність і зареєстровані відповідно до закону як підприємці;

2) у ЗЕД можуть брати участь також зовнішньоекономічні організації, що мають статус юридичної особи, створені в Україні відповідно до закону органами державної влади або органами місцевого самоврядування.

Відповідно до ст. 7 Закону на території України вводяться такі *правові режими* для іноземних суб'єктів господарської діяльності:

1) *національний режим* означає, що іноземні суб'єкти господарської діяльності мають обсяг прав та обов'язків, як і суб'єкти господарської діяльності – громадяни України. Національний режим застосовується до всіх видів господарської діяльності іноземних суб'єктів, пов'язаної з їх інвестиціями на території України, а також щодо експортно-імпортних операцій іноземних суб'єктів господарської діяльності тих країн, які входять разом з Україною до економічних союзів;

2) *режим найбільшого сприяння*, означає, що іноземні суб'єкти господарської діяльності мають обсяг прав, преференцій пільг щодо мита, податків і зборів, якими користується та/або буде користуватись іноземний суб'єкт господарської діяльності будь-якої іншої держави, які надано

згаданий режим, за винятком випадків, коли зазначені мита, податки, збори та пільги на них установлюються в рамках спеціального режиму. Режим найбільшого сприяння надається суб'єктам господарської діяльності інших держав на основі взаємної угоди, згідно з відповідними договорами України та застосовується у сфері зовнішньої торгівлі;

3) *спеціальний режим* застосовується до територій спеціальних економічних зон, а також до територій митних союзів, до яких входить Україна.

22.3. Види зовнішньоекономічної діяльності

До видів здійснюваної суб'єктами ЗЕД відповідно до ст. 4 Закону України "Про зовнішньоекономічну діяльність" (надалі – Закон) [137] **належать:**

1) експорт та імпорт товарів, капіталів і робочої сили;

2) надання суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності України послуг іноземним суб'єктам господарської діяльності, в тому числі: виробничих, транспортно-експедиційних, страхових, консультаційних, маркетингових, експортних, посередницьких, брокерських, агентських, консигнаційних, управлінських, облікових, аудиторських, юридичних, туристичних та інших, прямо та виключно не заборонених законами України; надання зазначених послуг іноземним суб'єктами господарської діяльності суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності України;

3) наукову, науково-технічну, науково-виробничу, виробничу, навчальну та інші кооперації з іноземними суб'єктами господарської діяльності; навчання та підготовку спеціалістів на комерційній основі;

4) міжнародні фінансові операції і операції з цінними паперами в випадках, передбачених законами України;

5) кредитні та розрахункові операції між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності й іноземними суб'єктами господарської діяльності; створення суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності банківських, кредитних і страхових установ за межами України; створення іноземними суб'єктами господарської діяльності зазначених установ на території України у випадках, передбачених законами;

6) спільну підприємницьку діяльність між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності й іноземними суб'єктами господарської діяльності, включаючи створення спільних підприємств різних видів і форм, проведення спільних господарських операцій та спільне володіння майном як на території України, такі за її межами;

7) підприємницьку діяльність на території України, пов'язану з наданням ліцензій, патентів, ноу-хау, торгових марок та інших нематеріальних об'єктів власності з боку іноземних суб'єктів господарської діяльності; аналогічну діяльність суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності за межами України;

8) організацію та здійснення діяльності в галузі проведення виставок, аукціонів, торгів, конференцій, симпозіумів, семінарів та інших подібних заходів, що здійснюються на комерційній основі та за участю суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності; організацію та здійснення оптової, консигнаційної та роздрібною торгівлі на території України за іноземну валюту в передбачених законами України випадках;

9) товарообмінні (бартерні) операції та іншу діяльність, побудовану на формах зустрічної торгівлі між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності й іноземними суб'єктами господарської діяльності;

10) орендні, в тому числі лізингові, операції між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності й іноземними суб'єктами господарської діяльності;

11) операції з придбання, продажу й обміну валюти на валютних аукціонах, валютних біржах і на міжбанківському валютному ринку;

12) роботи на контрактній основі фізичних осіб України з іноземними суб'єктами господарської діяльності як на території України, так і за її межами; роботи іноземних фізичних осіб на контрактній оплатній основі з суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності як на території України, так і за її межами;

13) інші види зовнішньоекономічної діяльності, не заборонені прямо й у виключній формі законами України.

Посередницькі операції, під час здійснення яких право власності на товар не переходить до посередника (на підставі комісійних, агентських договорів, договорів доручення та інших), здійснюються без обмежень.

22.4. Поняття зовнішньоекономічного договору

Основною формою закріплення прав і обов'язків суб'єктів ЗЕД є зовнішньоекономічний договір (контракт).

Правове регулювання укладення зовнішньоекономічних договорів здійснюється ст. 6 Закону України "Про зовнішньоекономічну діяльність" [137] (надалі – Закон) та Указом Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України "Положення про форму зовнішньоекономічних договорів (контрактів)" [84].

Відповідно до ст. 1 Закону **зовнішньоекономічний договір (контракт)** – це матеріально оформлена угода двох або більше суб'єктів ЗЕД та їх іноземних контрагентів, спрямована на встановлення, зміну або припинення їх взаємних прав та обов'язків у ЗЕД.

Для зовнішньоекономічного договору (контракту) характерними є такі **ознаки**:

1) суб'єкти, які є сторонами зовнішньоекономічного договору (контракту), мають бути здатними до укладання договору (контракту) відповідно до цього та інших законів України та/або закону місця укладання договору (контракту);

2) зовнішньоекономічний договір (контракт) укладається відповідно до Закону та інших законів з урахуванням міжнародних договорів України;

3) суб'єкти ЗЕД під час укладання тексту зовнішньоекономічного договору (контракту) мають право використовувати відомі міжнародні звичаї, рекомендації, правила міжнародних органів та організацій, якщо це не заборонено прямо й у виключній формі цим та іншими законами України;

4) зовнішньоекономічний договір (контракт) укладається суб'єктом ЗЕД або його представником у простій письмовій формі, якщо інше не передбачено міжнародним договором України або законом;

5) для підписання зовнішньоекономічного договору (контракту) суб'єкту ЗЕД не потрібен дозвіл будь-якого органу державної влади, управління або вищої організації, за винятком випадків, передбачених законами України;

6) суб'єкти ЗЕД мають право укладати будь-які види зовнішньоекономічних договорів (контрактів), крім тих, які прямо й у виключній формі заборонені законами України;

7) зовнішньоекономічний договір (контракт) може бути визнано недійсним у судовому порядку, якщо він не відповідає вимогам законів України або міжнародних договорів України.

Указом Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України "Положення про форму зовнішньоекономічних договорів (контрактів)" [84] визначені *умови, які повинні бути передбачені в договорі (контракті)*, якщо сторони такого договору (контракту) не погодились про інше щодо викладення умов договору. Без погодження суттєвих умов сторонами договір може вважатися неукладеним, або бути визнаним недійсним унаслідок недотримання форми згідно з чинним законодавством України. До таких **умов** відносять:

1. Назва, номер договору (контракту), дата та місце його укладання.

2. Преамбула. У преамбулі зазначається повне найменування сторін – учасників зовнішньоекономічної операції, під яким вони офіційно зареєстровані, із зазначенням країни; скорочене визначення сторін як контрагентів ("Продавець", "Покупець", "Замовник", "Постачальник" тощо); особа, від імені якої укладається зовнішньоекономічний договір (контракт); найменування документів, якими керуються контрагенти під час укладання договору (контракту), – установчі документи тощо.

3. Предмет договору (контракту). У цьому розділі визначається, який товар (роботи, послуги) один з контрагентів зобов'язаний поставити (здійснити) іншому із зазначенням точного найменування, марки, сорту або кінцевого результату виконуваної роботи.

У разі бартерного (товарообмінного) договору (контракту) або контракту на переробку товару визначається також точне найменування (марка, сорт) зустрічних поставок (або назва товару, що є кінцевою метою переробки товару).

Якщо товар (робота, послуга) потребує більш детальної характеристики або номенклатура товарів (робіт, послуг) досить велика, це зазначається у додатку (специфікації), який має бути невід'ємною частиною договору (контракту), про що робиться відповідна відмітка в тексті договору (контракту).

У додатку до договору (контракту) про переробку товару відмічається відповідна технологічна схема такої переробки.

Технологічна схема переробки товару повинна відображати:

усі основні етапи переробки сировини та процес перетворення сировини на готову продукцію;

кількісні показники сировини на кожному етапі переробки з обґрунтуванням технологічних втрат сировини;

витрати виконавця переробки на кожному її етапі.

4. Кількість і якість товару (обсяги виконання робіт, надання послуг). У цьому розділі залежно від номенклатури визначається одиниця вимірювання товару, прийнята для товарів такого виду (у тоннах, кілограмах, штуках тощо), його загальна кількість та якісні характеристики. У тексті договору (контракту) про виконання робіт (наданої послуги) визначаються конкретні обсяги робіт (послуг) і термін їх виконання.

5. Базисні умови поставки товарів (приймання – здача виконаних робіт або послуг). У цьому розділі вказується вид транспорту та базисні умови поставки згідно з правилами "Інкотермс", які визначають обов'язки

контрагентів щодо поставки товару та встановлюють момент переходу ризиків від однієї сторони до іншої, а також конкретний термін поставки товару (окремих партій товару).

У разі укладення договору (контракту) про виконання робіт (надання послуг) у цьому розділі визначаються умови та строки виконаних робіт (послуг).

6. Ціна та загальна вартість договору (контракту). У цьому розділі визначається ціна одиниці товару та загальна вартість товарів або виконаних робіт (наданих послуг), що поставляються за договором (контрактом) (окрім випадків, коли ціна товару розраховується за формулою) та валюта контракту. Якщо відповідно до договору (контракту) поставляються товари різної якості й асортименту, ціна встановлюється окремо за одиницю товару кожного сорту, марки, а окремим пунктом договору (контракту) зазначається його загальна вартість. У цьому випадку цінові показники можуть бути вказані в додатках (специфікаціях) з посиланням у тексті договору (контракту).

У розрахунках ціни договору (контракту) за формулою відмічається його орієнтовна вартість на дату укладання.

У договорі (контракті) про переробку товару крім того відмічається його заставна вартість, ціна та загальна вартість готової продукції та переробки.

У бартерних (товарообмінних) договорах (контрактах) зазначається загальна вартість товарів (робіт, послуг), експортованих та імпортованих за цим договором (контрактом), з обов'язковим вираженням в іноземній валюті, віднесеній НБ України до першої групи класифікатора іноземних валют.

7. Умови платежів. Цей розділ визначає валюту платежу, спосіб, порядок і строки фінансових розрахунків і гарантії виконання сторонами взаємних платіжних зобов'язань. Залежно від обраних сторонами умов платежу в тексті договору (контракту) вказуються:

умови банківського переказу (авансового платежу) до та/або після відвантаження товару, або умови документарного акредитива, або інкасо (з гарантією), визначені відповідно до постанови КМ і НБ України "Про типові платіжні умови зовнішньоекономічних договорів (контрактів) і типові форми захисту застережень до зовнішньоекономічних договорів (контрактів), які передбачають розрахунки в іноземній валюті" [154];

умови гарантії, якщо вона є або коли вона необхідна (вид гарантії: на вимогу, умовна), умови та термін дії гарантії, можливість зміни умов договору (контракту) без зміни гарантій.

8. Умови приймання – здачі товару (робіт, послуг). У цьому розділі визначаються строки та місце фактичного передання товару, перелік товарно-супровідних документів.

Приймання – здача проводиться за кількістю відповідно до товарно-супровідних документів, за якістю – згідно з документами, що засвідчують якість товару.

9. Упаковка та маркування. Цей розділ містить відомості про: упаковку товару (ящики, мішки, контейнери тощо); нанесене на неї відповідне маркування (найменування продавця та покупця, номер договору (контракту), місце призначення, габарити, спеціальні умови складування та транспортування тощо); за необхідності також умови повернення товару.

10. Форс-мажорні обставини. Цей розділ містить відомості про те, за яких випадків умови договору (контракту) можуть бути не виконані сторонами (стихійне лихо, військові дії, ембарго, втручання з боку влади та інше). У такому разі сторони звільняються від виконання зобов'язань на термін дії цих обставин, або можуть відмовитися від виконання договору (контракту) частково або в цілому без додаткової фінансової відповідальності. Термін дії форс-мажорних обставин підтверджується Торгово-промисловою палатою відповідної країни.

11. Санкції і рекламації. Цей розділ встановлює порядок застосування штрафних санкцій, відшкодування збитків і пред'явлення рекламацій у зв'язку з невиконанням або неналежним виконанням одним із контрагентів своїх зобов'язань. У договорі (контракті) повинні бути чітко визначені: розміри штрафних санкцій у відсотках від вартості недопоставленого товару (робіт, послуг) або суми неоплачених коштів; строки виплати штрафів – від якої дати вони встановлюються та протягом якого часу діють, або їх граничний розмір; строки, протягом яких рекламації можуть бути заявлені; права й обов'язки сторін договору (контракту); способи врегулювання рекламацій.

12. Урегулювання суперечок у судовому порядку. У цьому розділі визначаються: умови та порядок вирішення суперечок у судовому порядку; тлумачення факту невиконання та/або неналежного виконання договору (контракту); визначення назви суду або чітких критеріїв визначення суду одної зі сторін залежно від предмета та характеру спору; погоджений сторонами вибір матеріального та процесуального права, що буде застосовано цим судом; правила процедури судового врегулювання.

13. Місцезнаходження (місце проживання), поштові та платіжні реквізити сторін: У цьому розділі зазначаються: місцезнаходження

(місце проживання), повні поштові та платіжні реквізити (номер рахунку, назва та місцезнаходження банку) контрагентів договору (контракту).

За домовленістю сторін у договорі (контракті) можуть визначатись додаткові умови: страхування; гарантії якості; умови залучення субвиконавців договору (контракту), агентів, перевізників; визначення норм завантаження (розвантаження); умови передання технічної документації на товар; збереження торгових марок; порядок сплати податків, митних зборів; різного роду захисні застереження; дата, з якої договір (контракт) набуває чинності; кількість підписаних примірників договору (контракту); можливість і порядок внесення змін до договору (контракту) та ін.

Контрольні запитання

1. Розкрийте поняття та принципи ЗЕД.
2. Охарактеризуйте правове становище суб'єктів ЗЕД.
3. Надайте характеристику видам ЗЕД.
4. Розкрийте суттєві умови ЗЕД.

Рекомендована література: [12; 32; 84; 106; 137; 143; 154].

23. Правові основи біржової діяльності в Україні

23.1. Поняття та види бірж.

23.2. Правове становище товарної біржі.

23.3. Правове становище фондової біржі.

23.4. Поняття та види біржових угод.

23.5. Порядок проведення біржових торгів.

Ключові слова: біржа; товарна біржа; біржові угоди; біржова операція; фондова біржа; біржові торги; ф'ючерсні угоди; опціонні угоди; брокер; кліринг-угода.

23.1. Поняття та види бірж

Перехід економіки України на ринкові засади обумовив необхідність створення і спеціальних його інструментів, до яких належать біржі. **Біржа** – це організаційна форма ринкових відносин, де проводиться вільна торгівля

товарами та цінними паперами, формуються ринкові ціни на підставі попиту та пропозиції.

Біржова діяльність здійснюється відповідно до чинного законодавства України. *Нормативно-правові акти, які регулюють біржову діяльність, необхідно розмежувати на дві групи.*

До першої групи необхідно відносити нормативно-правові акти, які безпосередньо регулюють біржову діяльність, наприклад:

Закон України "Про товарну біржу" [163] установлює правові основи створення та діяльності товарних бірж на Україні;

Закон України "Про цінні папери та фондовий ринок" [169] регулює відносини, що виникають під час розміщення цінних паперів і здійснення професійної діяльності на фондовому ринку, з метою забезпечення відкритості й ефективності функціонування фондового ринку.

До другої групи необхідно відносити нормативно-правові акти, які мають загальний характер по відношенню до біржової діяльності, наприклад:

Закон України "Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань" [106] визначає загальний порядок створення суб'єкта господарської діяльності. Так, за ст. 7 Закону України "Про товарну біржу" [163] державна реєстрація товарної біржі здійснюється в порядку, встановленому законом для державної реєстрації юридичних осіб;

Закон України "Про акціонерні товариства" [95] або Закон України "Про господарські товариства" [101], оскільки відповідно до ст. 21 Закону України "Про цінні папери та фондовий ринок" [169] фондова біржа створюється та діє в організаційно-правовій формі АТ або ТОВ, і здійснює свою діяльність відповідно до ГК України [32], законів, що регулюють створення, діяльність і припинення юридичних осіб.

Під поняттям "біржа" в юридичній літературі розуміють: 1) сукупність осіб, які постійно в певному місці здійснюють торговельну діяльність; 2) місце їх зібрання; 3) сукупність угод, які укладаються в цьому місці [81, с. 146].

Крім того, існує позиція, що поняття "біржа" необхідно розглядати в економічному та правовому (юридичному) розумінні. В економічному розумінні біржу трактують як організаційно-оформлений, постійно діючий ринок, на якому здійснюється купівля – продаж товару, допущеного до обігу на біржі, цінних паперів, валюти. З правової ж точки зору, біржа – юридична особа (організація), яка об'єднує зацікавлених суб'єктів господарю-

вання з метою надання послуг в укладенні біржових угод, визначення цін і попиту та пропозиції на товар, валюту, цінні папери [81, с. 304]. На думку авторів, саме це визначення найбільш точно відображає зміст поняття "біржа". Проте слід врахувати, що повний змістовність поняття "біржа" не можна розкрити тільки з позицій правового або економічного аспекту. На підставі викладеного вважаємо, що поняття біржа необхідно одночасно розглядати і в правовому, і в економічному аспектах.

Біржі діють на основі самоврядування, господарської самостійності, є юридичною особою, мають відокремлене майно, самостійний баланс, власні поточні та вкладні (депозитні) рахунки в банках, печатку із своїм найменуванням. Біржа не є комерційною особою, не займається комерційним посередництвом і не має на меті отримання прибутку.

Специфічним завданням бірж є:

прогнозування ринкової кон'юнктури;

котирування цін на товари;

організація товарообміну на основі взаємної вигоди;

формування банків даних і надання інших послуг учасникам торгів та іншим зацікавленим особам.

Залежно від біржового товару, біржі розподіляють на товарні та фондові.

Товарні біржі класифікують за певними ознаками.

За регіональною ознакою розрізняють такі види *товарних бірж*:

національні – обслуговують операції купівлі – продажу товарів у межах окремої держави або її регіонів;

міжрегіональні – діапазон цих бірж охоплює території двох і більше сусідніх держав;

міжнародні – біржові операції на таких біржах здійснюють представники різних країн. Котирування цін проводиться за світовими цінами на реалізовані на них товари.

За характером асортименту реалізованих товарів біржі розподіляють на такі види:

вужькоспеціалізовані – на таких товарних біржах предметом біржової торгівлі є один вид товару;

спеціалізовані – предметом біржових операцій на таких біржах є, як правило, однотипні групи товарів;

універсальні – на біржах даного виду угоди купівлі – продажу здійснюються за широким асортиментом товарів.

За характером здійснення біржових угод виділяють такі види товарних бірж:

реального товару – предметом купівлі – продажу на таких біржах є реальний товар, який вже вироблений або передбачений до випуску в майбутньому періоді;

ф'ючерсні – на таких біржах торгівля здійснюється не реальними товарами, а лише контрактами на них;

опціонні – предметом торгів на даних біржах є тільки права на купівлю або продаж реальних товарів або контрактів на них у майбутньому періоді;

комплексні – на таких біржах відбувається укладання угод на реальний товар, ф'ючерсні й опціонні контракти.

За ступенем відкритості (можливості участі в торгах) відрізняють біржі:

відкриті (публічні) – на таких біржах, крім її членів, у біржових операціях можуть брати участь і відвідувачі торгів (одноразові та постійні);

закриті – право участі в біржових торгах і укладанні угод мають лише члени даної біржі.

23.2. Правове становище товарної біржі

Відповідно до ст. 1 Закону України "Про товарну біржу" (надалі – Закон) [163] **товарна біржа** є організацією, що об'єднує юридичних і фізичних осіб, які здійснюють виробничу та комерційну діяльність з метою надання послуг в укладенні біржових угод, виявленні товарних цін, попиту та пропозицій на товари; вивчення, впорядкування та полегшення товарообігу та пов'язаних з ним торговельних операцій.

Ознаки товарної біржі:

діє на основі самоврядування;

діє на основі господарської самостійності;

є юридичною особою;

має відокремлене майно;

має самостійний баланс;

має власні поточні та вкладні (депозитні) рахунки в банках;

може мати печатки;

займається комерційним посередництвом;

не має на меті отримання прибутку;

діє на підставі статуту біржі, правил біржової торгівлі та біржового арбітражу.

Як суб'єкт господарської діяльності товарна біржа має свої суб'єктивні права й юридичні обов'язки.

Суб'єктивні права товарної біржі закріплені в ст. 3 Закону. Так, **товарна біржа має право:**

установлювати відповідно до Закону та чинного законодавства України власні правила біржової торгівлі та біржового арбітражу, які є обов'язковими для всіх учасників торгів;

створювати підрозділи біржі та затверджувати положення про них;

розробляти з урахуванням державних стандартів власні стандарти та типові контракти;

зупиняти на деякий час біржову торгівлю, якщо ціни біржових угод протягом дня перевищують визначений біржовим комітетом (радою біржі) розмір;

установлювати вступні та періодичні внески для членів біржі, плату за послуги, що надаються біржею;

установлювати інші грошові збори;

установлювати та стягувати відповідно до статуту біржі плату за реєстрацію біржових угод, штрафи й інші санкції за порушення статуту біржі та біржових правил;

засновувати арбітражні комісії для вирішення спорів у торговельних угодах;

укладати міжбіржові угоди з іншими біржами, мати своїх представників на них (у тому числі на біржах, розташованих за межами України);

вносити в державні органи пропозиції з питань, які стосуються біржової діяльності;

видавати біржові бюлетені, довідники та інші інформаційні та рекламні видання;

здійснювати інші функції, передбачені статутом біржі.

Згідно зі ст. 4 Закону **товарна біржа забезпечує:**

створення умов для проведення біржової торгівлі;

регулювання біржових операцій;

регулювання цін на підставі співвідношення попиту та пропозиції на товари, що допускаються до обігу на біржі;

надання членам і відвідувачам біржі організаційних та інших послуг;

збирання, обробку та поширення інформації, пов'язаної з кон'юнктурою ринку.

Членами товарної біржі є засновники, а також прийняті в неї відповідно до статуту біржі вітчизняні й іноземні юридичні та фізичні особи. Порядок прийняття в члени біржі та вибуття із складу її членів визначається статутом товарної біржі.

Вступний внесок члена біржі має дорівнювати вартості "біржового місця", що визначається виходячи з попиту та пропозиції на нього. Особа, яка сплатила пайовий або вступний вклад, набуває статусу власника "біржового місця", може складати свої членські права, а також продавати ці права за правилами, встановленим біржовим комітетом (радою біржі).

Управління діяльністю товарною біржею здійснюється її органами управління.

До органів управління товарної біржі належать:

загальні збори членів товарної біржі – вищий орган управління;

біржовий комітет (рада біржі) здійснює управління нею в період між загальними зборами членів;

контрольна (ревізійна) комісія – контролюючий орган.

Біржовий комітет (рада біржі) та контрольна (ревізійна) комісія обираються загальними зборами членів товарної біржі. Компетенція та повноваження комітету та комісії визначаються статутом товарної біржі.

Біржовою операцією визнається угода, що відповідає сукупності таких умов:

якщо вона є купівлею – продажем, поставкою або обміном товарів, допущених до обігу на товарній біржі;

якщо її учасниками є члени біржі;

якщо вона подана на реєстрацію та зареєстрована на біржі не пізніше наступного за здійсненням угоди дня.

Угоди, зареєстровані на біржі, не підлягають нотаріальному засвідчуванню.

Зміст біржової угоди (за винятком найменування товару, кількості, ціни, місця та строків виконання) не підлягає розголошенню. Ця інформація може бути надана тільки за письмовою вимогою судам, органам прокуратури, служби безпеки, внутрішніх справ та аудиторським організаціям у випадках, передбачених законодавством України.

Угода вважається укладеною з моменту її реєстрації на біржі.

Особливістю товарних бірж є те, що біржові операції дозволяється здійснювати тільки членам біржі або брокерам.

Не можуть бути предметом біржової торгівлі:

речі, визначені індивідуальними ознаками, якщо вони не продаються як партія;

будь-які застосовувані товари, включаючи транспортні засоби, та капітальні активи.

Таке обмеження не поширюється на майно, відчужуване з податкової застави або конфісковане відповідно до закону.

23.3. Правове становище фондової біржі

Особливості створення та діяльності фондової біржі закріплені в ст. 21 Закону України "Про цінні папери та фондовий ринок" (надалі – Закон) [169]. Проте зазначена стаття не містить легального визначення поняття "фондова біржа". Тому доцільно приділити увагу *особливостям створення та діяльності фондової біржі*.

1. Фондова біржа створюється та діє в організаційно-правовій формі АТ або ТОВ. Набуває статус юридичної особи з моменту державної реєстрації.

2. Прибуток фондової біржі спрямовується на її розвиток та не підлягає розподілу між її засновниками (учасниками).

3. Фондова біржа утворюється не менше ніж двадцятьма засновниками – торговцями цінними паперами, які мають ліцензію на право здійснення професійної діяльності на фондовому ринку. Частка одного торговця цінними паперами не може бути більше 5 % статутного капіталу фондової біржі.

4. Фондова біржа має право здійснювати діяльність з організації торгівлі на фондовому ринку з моменту отримання ліцензії НКЦПФР.

5. Слова "фондова біржа" та похідні від них дозволяється використовувати лише юридичним особам, які створені та функціонують відповідно до вимог Закону.

6. Діяльність фондової біржі зупиняється НКЦПФР, якщо кількість її членів менше двадцяти. Якщо протягом шести місяців прийняття нових членів не відбулося, діяльність фондової біржі припиняється.

7. Фондова біржа діє на підставі статуту, який затверджується вищим органом управління фондової біржі, та правил фондової біржі, які затверджуються біржовою радою та реєструються в НКЦПФР. У статуті фондової біржі зазначаються: її найменування та місцезнаходження; порядок управ-

ління та формування управлінських органів і їх компетенція; мета діяльності; підстави та порядок припинення діяльності фондової біржі, розподілу майна в разі її ліквідації.

Таким чином, із зазначених особливостей можемо вивести поняття фондової біржі. **Фондова біржа** – це юридична особа, яка створює організаційні умови для укладання договорів купівлі – продажу цінних паперів та інших фінансових інструментів шляхом проведення біржових торгів і забезпечує контроль за їх виконанням із застосуванням відповідних заходів впливу.

23.4. Поняття та види біржових угод

Основне призначення біржі – створення оптимальних умов продавців і покупців щодо укладання біржових угод.

На біржі укладаються **три основних види угод**: угоди з реальним товаром; ф'ючерсні угоди (угоди на певний термін); опціонні угоди (угоди з премією за право її укладення).

Угоди з реальним товаром передбачають купівлю та продаж конкретної партії виробленого товару або товару, що підлягає виробництву в конкретному періоді. Особливістю цього виду угод є те, що їх предметом може бути будь-який товар, допущений до обігу на біржі, в будь-якій кількості, будь-якої якості, з будь-якими умовами поставки (транспортування) та формами розрахунку. Угоди з реальним товаром можуть укладатися як з правом продажу, так і без права його продажу. Вони не підлягають ліквідації та завершуються обов'язковим постачанням товару (або переданням права розпоряджатися ним).

Залежно від термінів поставки реального товару угоди розподіляють на два основних види:

а) *з негайною поставкою* (угода "спот" або "кеш"). У цьому випадку товар, який реалізується на біржі, обов'язково повинен бути в наявності, а після укладення угоди відразу ж переданий покупцеві (протягом від одного до п'ятнадцяти днів). У сучасній біржовій практиці України цей вид біржових угод є найбільш доцільним;

б) *з поставкою в майбутньому періоді* (угоди типу "форвард"); термін поставки до шести місяців. Необхідність таких угод обумовлена тим, що вони дозволяють виробничому або торговому підприємству забезпечити сталість технологічного процесу (за рахунок ритмічності поставки),

а також знизити витрати на складське зберігання товарів. Однак за форвардних угод виникає ризик недопоставки товарів у зв'язку з мінливими умовами виробництва, оскільки реалізується товар, якого, як правило, у продавця ще не має в наявності. У звичайній біржовій практиці країн із розвинутою ринковою економікою цей ризик однаковий для продавців і покупців. У наших умовах постійної інфляції фінансові втрати від зміни ціни під час здійснення поставок товарів за форвардними угодами, як правило, несе продавець. Однак біржа виробила спеціальний механізм страхування цінового ризику продавця та покупця щодо укладення форвардних угод.

Залежно від умов ознайомлення з товаром угоди можуть бути укладені:

а) *без попереднього ознайомлення з товаром*. У цьому випадку предметом угоди є добре відомий покупцеві товар, який не має різновидів зовнішнього оформлення або якісних характеристик;

б) *на основі попереднього огляду всього товару* або окремих його зразків. Більшість товарних бірж України обладнана спеціальними кімнатами або стендами зразками товарів. Проте, враховуючи їх особливі фізико-хімічні властивості або великі габарити, не всі товари можуть бути представлені на біржі. У такому випадку продавець сповіщає, де знаходиться цей товар і як покупець може ознайомитися з ним;

в) *за стандартами, технічними умовами* або іншими мінімальними та середніми параметрами якості продуктів (товарів). Цей вид попереднього ознайомлення з товаром практикується, як правило, для укладання форвардної угоди, тобто за товаром, який ще не вироблений або не поставлений в район, в якому знаходиться біржа. Порядок роботи з товаром регулюється "Правилами роботи відповідних бірж" [48].

Залежно від особливостей формування контрактних цін розрізняють угоди з реальним товаром:

а) *за ціною, яка склалася на біржовому ринку в момент проведення торгів*. Оскільки в наших умовах основними видами угод з реальним товаром є угоди типу "spot" або "кеш", то ціна, як правило, фіксується в біржовому контракті за результатами торгів, на яких ця угода була укладена;

б) *за ціною, яка фіксується угодою* (в момент поставки, за довідковими котирувальними цінами в місяць поставки, за іншими періодами). Таку угоду називають онкольною. Вона є актом купівлі реального товару; ціна фіксується за вимогою покупця. Подальше фіксування ціни характерне лише для біржових угод типу "форвард".

Залежно від особливостей умов здійснення угод у нашій біржовій практиці виділяють такі їх види:

а) *бартерні біржові угоди* – здійснюються тільки на окремих товарних біржах (на більшості бірж України такі угоди заборонені). У процесі здійснення бартерних угод продавець і покупець виступають в одній особі, як і його біржовий партнер. З розвитком біржової торгівлі цей вид угод повинен припинити своє існування;

б) *угоди з умовою* – під цим терміном розуміють угоди з реальним товаром, коли продаж одного товару здійснюється за умови одночасної купівлі іншого товару. Відмінність цього виду угод від бартерних полягає в тому, що вони укладаються на відкритих (публічних) торгах за посередництвом брокера, а розрахунки за ними мають грошову форму;

в) *угоди з заставою*. Цей вид угод з реальним товаром передбачає, що в процесі їх укладання один контрагент виплачує другому певну суму грошової застави в якості гарантії своїх зобов'язань за біржовим контрактом. Залежно від ризику невиконання зобов'язань за біржовим контрактом розрізняють *угоди із заставою на купівлю* (в якій платником застави є покупець; у цьому випадку забезпечується страхова гарантія платоспроможності та своєчасності розрахунків покупця) та *угоди із заставою на продаж* (в якій платником застави є продавець; у цьому випадку забезпечується страхова гарантія поставки товарів у зазначений термін).

Зазначені особливості угод характерні тільки для вітчизняної біржової практики. Вони викликані нестабільністю ринку в умовах спаду виробництва й інфляції, нечіткою договірною ціною поставок і розрахунків, а в окремих випадках – недобросовісністю партнерів.

Ф'ючерсні угоди (угоди на певний термін) передбачають купівлю або продаж не реального товару, а лише контрактів на нього в наступному періоді. На більшості товарних бірж цей період прийнятий до одного року.

Ф'ючерсна торгівля має низку специфічних ознак:

фіктивний характер угод – відсутність товарообігу через те, що зобов'язання сторін можуть припинитись шляхом зворотного продажу ф'ючерсного контракту зі сплатою різниці в ціні;

опосередкований взаємозв'язок із ринком реального товару та свідомо умисна й уніфікована споживча вартість;

повна уніфікація умов за кількістю дозволеного до продажу товару, місця та термінів поставки;

можливість зміни контрагента за угодою, оскільки угода укладається не між сторонами, а між їх брокерами та Розрахунковою палатою.

Опціонні угоди (угоди з премією) передбачають купівлю права або продаж зобов'язання укласти біржовий контракт на обумовлену кількість товару за заздалегідь установленою ціною в межах взаємно узгодженого періоду. Контракт між контрагентами такої угоди називається **опціон**. Згідно із цим контрактом продавець опціону отримує премію та зобов'язується продавати або купувати, а покупець опціону виплачує премію та набуває право купити або продати конкретний товар за обумовленими умовами.

Розрізняють такі основні види опціонних угод:

а) простий опціон – покупець отримує право вибору: вимагати від продавця опціону виконання його зобов'язань або відступитися від угоди, використавши право відступу. Розрізняють два види простого опціону: *опціон-попит* (або опціон на купівлю) й *опціон-пропозиція* (опціон на продаж). Покупець опціону-попиту має право купити реальний товар або ф'ючерсний контракт. Відповідно, продавець опціону-попиту зобов'язується продати реальний товар або ф'ючерсний контракт, а продавець опціону-пропозиції зобов'язаний купити у покупця наявний у нього реальний товар або ф'ючерсний контракт;

б) подвійний опціон (стелаж) – покупець отримує право вибору між позицією продавця та позицією покупця реального товару або ф'ючерсного контракту, а також право відмовитися від наступної угоди. У цьому випадку права покупця опціону стають вдвічі ширше порівняно з його правами в простому опціоні. Як правило, вдвічі збільшується у зв'язку із цим і розмір премії, що виплачується за такий опціон;

в) кратний опціон – покупець отримує право за певну додаткову премію продавцю опціону збільшити в кілька разів партію товару або ф'ючерсних контрактів в наступній угоді. Ця нова партія повинна бути в 2, 3, 4 рази тощо кратна до попереднього обумовленого початкового розміру, але в межах максимального розміру, який визначається опціонним контрактом.

23.5. Порядок проведення біржових торгів

Правила біржової торгівлі, затверджені загальними зборами членів біржі, є основним документом, який регламентує порядок здійснення біржових операцій і проведення біржової торгівлі. У правилах біржової торгівлі визначаються: дата та місце проведення біржових операцій; склад учасників біржових торгів і сукупність вимог, що пред'являються до них; порядок здійснення та реєстрації біржових операцій; порядок визначення та розмір

плати за користування послугами біржі; відповідальність учасників і працівників біржі за невиконання або неналежне виконання правил біржової торгівлі та інші положення, встановлені органами управління біржі.

Від *виду біржі (відкрита, закрита)* залежить, хто допускається до біржових торгів. Так, в закритій біржі до торгів допускаються тільки брокери. **Брокери** є фізичними особами, зареєстрованими на біржі відповідно до її статуту. Їх обов'язки полягають у виконанні доручень членів біржі, яких вони представляють, щодо здійснення біржових операцій шляхом підшукування контрактів і подання здійснюваних ними операцій для реєстрації на біржі. До торгів на відкритій біржі допускаються відвідувачі, які зареєструвались в установленому порядку.

Порядок проведення біржових торгів передбачає певну послідовність дій з боку всіх учасників біржових операцій. До початку біржових торгів (біржової сесії) клієнт звертається до біржового брокера та розміщує замовлення, в змісті якого є вся необхідна інформація про угоду. Брокер має право перевірити надану інформацію та фінансовий стан клієнта. Якщо брокер зголосився представляти інтереси клієнта, клієнт повинен надати йому довіреність на право представляти його інтереси й укласти від його імені угоди, а також перерахувати на банківський рахунок брокера гарантований внесок (відсоткова ставка від оцінної вартості угоди). Продавець указує своєму брокеру бажану та максимальну продажну ціну товару, а покупець указує своєму брокеру бажану та максимальну купівельну ціну на товар.

Брокер складає два примірника картки замовлення на продаж товару, одну з яких надає біржовому маклеру, який веде торги (ліцитатор), а другу залишає у себе. Біржова торгівля ведеться на товарній секції одночасно й за одним видом товару. Торги проводять маклер і оператор, який фіксує всі укладені угоди в своїй товарній секції.

За відсутності пропозицій про придбання товару, провідник торгів стимулює торги оголошенням вищої пропозиції. Якщо після стимулювання торгів за цим лотом пропозиції не надійшло, торги оголошують закритими. Повторно лот може бути виставлений на торги того самого дня, але після завершення торгів за іншими лотами.

Кліринг-угода. На першому етапі брокер – продавець підтверджує угоду шляхом подання в розрахункову групу примірника картки замовлення на продаж, підписану продавцем. До цієї картки він додає довіреність на право представляти на біржі інтереси продавця, банківське підтвердження про перерахування гарантійного внеску, підписаний брокером договір.

На другому етапі брокер-покупець подає в розрахункову групу довіреність на право представляти інтереси покупця, банківський документ, що засвідчує внесення гарантійного внеску, реквізити покупця, завірені брокером, який представляє його інтереси.

На третьому етапі брокери, що представляють інтереси продавця та покупця, за допомогою працівника лічильної групи погоджують умови контракту та засвідчують його своїми підписами, проставляють печатку, після чого контракт реєструють на біржі. З обох брокерів біржею стягується комісійний збір у фіксованому або відсотковому розмірі від загальної вартості контракту.

Після цього біржова угода вступає в силу та підлягає обов'язковому виконанню; в подальшому біржа тільки контролює сплату сторонами належного збору.

Контрольні запитання

1. Розкрийте поняття й опишіть види бірж в Україні.
2. Розкрийте сутність бірж.
3. Опишіть структуру біржі.
4. Охарактеризуйте біржові угоди і їх види.
5. Опишіть ф'ючерс і його особливості.
6. Опишіть біржовий товар і його котирування.
7. Який порядок укладення біржових контрактів?
8. Який порядок розгляду біржових суперечок?

Рекомендована література: [48; 81; 95; 101; 106; 163; 169].

24. Правове регулювання ринку фінансових послуг

24.1. Поняття та види фінансових послуг.

24.2. Поняття фінансової установи, умови її створення та діяльності.

24.3. Державне регулювання ринку фінансових послуг.

24.4. Заходи впливу на учасників ринку фінансових послуг.

24.5. Штрафні санкції і порядок їх застосування за правопорушення, вчинені на ринках фінансових послуг.

Ключові слова: фінансові послуги; фінансова установа; ринок фінансових послуг; Національна комісія; ліцензування фінансових послуг.

24.1. Поняття та види фінансових послуг

Правові засади державного регулювання ринків фінансових послуг закріплені в Законі України "Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг" (надалі – Закон) [167].

Ринок фінансових послуг – це сфера діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаних з наданням і споживанням різних фінансових послуг.

Фінансова послуга – операції з фінансовими активами, що здійснюються в інтересах третіх осіб за рахунок власних коштів або за рахунок цих осіб, а у випадках, передбачених законом, – і за рахунок залучених інших фінансових активів, з метою отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів (ст. 1 Закону).

Згідно зі ст. 4 Закону *фінансовими вважаються такі послуги:*

- 1) випуск платіжних документів, платіжних карток, дорожніх чеків і/або обслуговування, кліринг, інші форми забезпечення розрахунків;
- 2) довірче управління фінансовими активами;
- 3) діяльність з обміну валют;
- 4) залучення фінансових активів із зобов'язанням подальшого їх повернення;
- 5) фінансовий лізинг;
- 6) надання коштів у позику, в тому числі на умовах фінансового кредиту;
- 7) надання гарантій і порук;
- 8) переказ грошей;
- 9) послуги у сфері страхування та накопичувального пенсійного забезпечення;
- 10) професійна діяльність на ринку цінних паперів, яка підлягає ліцензуванню;
- 11) факторинг;
- 12) адміністрування фінансових активів для придбання товарів у групах;
- 13) управління майном для фінансування об'єктів будівництва та/або здійснення операцій з нерухомістю відповідно до Закону України "Про фінансово-кредитні механізми й управління майном при будівництві житла й операціях з нерухомістю" [168];

14) операції з іпотечними активами з метою емісії іпотечних цінних паперів;

15) банківські та інші фінансові послуги, що надаються відповідно до Закону України "Про банки та банківську діяльність" [97];

16) фінансові послуги, що надаються фінансовими установами, а також, якщо це прямо передбачено законом, фізичними особами – суб'єктами підприємницької діяльності.

Виняткове право або інші обмеження на надання окремих фінансових послуг устанавлюються законами про діяльність відповідної фінансової установи та нормативно-правовими актами державних органів України, що здійснюють регулювання ринків фінансових послуг.

Надавати фінансові кредити за рахунок залучених коштів фінансова установа має право на підставі відповідної ліцензії.

Юридичні особи, які, відповідно до їх правового статусу не є фінансовими установами, мають право надавати певні фінансові послуги тільки у випадках, визначених законами та нормативно-правовими актами державних органів, що здійснюють регулювання діяльності фінансових установ і ринків фінансових послуг у межах їх компетенції.

Фінансові послуги відповідно до ст. 6 Закону надаються суб'єктами господарювання на підставі договору.

Договір, якщо інше не передбачено законодавством, **має містити:**
назву документа;
назву, адресу та реквізити суб'єкта підприємницької діяльності;
прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи, яка отримує фінансові послуги, її адресу;
найменування, місцезнаходження юридичної особи;
найменування фінансових операцій;
розмір фінансового активу, вказаний в грошовому еквіваленті, терміни його внесення й умови для взаєморозрахунків;
термін дії договору;
порядок зміни та припинення дії договору;
права й обов'язки сторін; відповідальність сторін за невиконання або неналежне виконання умов договору;
інші умови – за згодою сторін;
підписи сторін.

Уповноважений орган повинен установити додаткові вимоги до договорів про надання фінансових послуг фізичним особам у разі, якщо це не врегульовано законом.

У процесі укладання договору про надання фінансових послуг юридична або фізична особа має право вимагати у суб'єкта підприємницької діяльності балансу або довідки про фінансовий стан, які обов'язково мають бути підтверджені аудитором або аудиторською фірмою, та бізнес-плану, якщо інше не передбачене законодавством України.

Підстави, порядок і правові наслідки припинення дії договорів про надання фінансових послуг визначаються цивільним законодавством, законами з питань регулювання окремих ринків фінансових послуг, а також укладеними відповідно до них договорами.

24.2. Поняття фінансової установи, умови її створення та діяльності

Для отримання статусу фінансової установи особа має бути зареєстрована у відповідному державному реєстрі фінансових установ.

Фінансові установи можуть створюватися в будь-якій організаційно-правовій формі, якщо закони з питань регулювання окремих ринків фінансових послуг не містять спеціальних правил і обмежень (наприклад, страховики можуть створювати форми господарських суспільств, окрім товариства з обмеженою відповідальністю).

У випадку, якщо відповідно до закону надання певних фінансових послуг вимагає ліцензування, фінансова установа має право на здійснення таких послуг тільки після отримання відповідних ліцензій.

Фінансова установа може почати надання фінансових послуг, тільки якщо:

облікова та реєстраційна системи відповідають вимогам, установленим нормативно-правовими актами;

внутрішні правила фінансової установи погоджені з вимогами законодавства України та нормативно-правовими актами державних органів, що здійснюють регулювання та нагляд за ринками фінансових послуг;

професійні якості та ділова репутація персоналу відповідають установленим законом вимогам.

Мінімальний розмір капіталу фінансових установ, необхідний для їх заснування, та загальні вимоги до регулятивного капіталу, необхідного для їх функціонування, визначаються законами України з питань регулювання окремих ринків фінансових послуг (наприклад, мінімальний розмір статутного капіталу страховиків – 1 000 000 євро за ризикових видів стра-

хування та 1 500 000 євро – для страховиків, що займаються страхуванням життя).

У процесі створення фінансової установи або в разі збільшення розміру зареєстрованого статутного (пайового) капіталу, статутний (пайовий) капітал має бути сплачений у грошовій формі та розміщений на банківських рахунках комерційних банків, які є юридичними особами за законодавством України, якщо інше не передбачене законами України з питань регулювання окремих ринків фінансових послуг.

Фінансовим установам забороняється поширення в будь-якій формі реклами та іншої інформації, що містить неправдиві відомості про їх діяльність у сфері фінансових послуг.

Відповідно до ст. 12 Закону клієнт має право доступу до інформації про діяльність фінансової установи. *Фінансові установи зобов'язані на вимогу клієнта надати таку інформацію:*

зведення про фінансові показники діяльності фінансової установи і його економічний стан, що підлягають обов'язковому розкриттю;

перелік керівників фінансової установи і його відособлених підрозділів;

перелік послуг фінансової установи;

ціну/тарифи фінансових послуг;

кількість акцій фінансової установи, які знаходяться у власності членів його виконавчого органу, та перелік осіб, частки яких у статутному капіталі фінансової установи перевищують 5 %;

іншу інформацію з питань надання фінансових послуг та інформацію, право на отримання якої закріплене в законах України.

Реорганізація та ліквідація фінансових установ згідно зі ст. 13 Закону відбуваються з дотриманням вимог відповідних законів України та нормативно-правових актів державних органів з питань регулювання діяльності фінансових установ і ринків фінансових послуг.

Фінансові установи здійснюють свою діяльність з урахуванням вимог антимонопольного законодавства про захист від недобросовісної конкуренції (ст. 17 Закону).

Фінансові установи мають право на добровільних засадах об'єднувати свою діяльність, якщо це не суперечить антимонопольному законодавству України та вимогам законів з питань регулювання окремих ринків фінансових послуг. Правовий статус, види, порядок створення, правовий режим функціонування та припинення діяльності об'єднань визначається згідно із законами України.

Об'єднання фінансових установ набуває статус саморегульованої організації після внесення запису про неї до відповідного реєстру, який ведеться державними органами з питань регулювання діяльності фінансових установ і ринків фінансових послуг у межах їх компетенції.

З метою запобігання легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, фінансовим установам під час здійснення (надання) фінансових послуг забороняється вступати у договірні відносини з анонімними особами, відкривати та вести анонімні (номерні) рахунки клієнтів.

Фінансовим установам заборонено вступати у договірні відносини з клієнтами – юридичними або фізичними особами у разі виникнення сумнівів відносно того, що особа діє від власного імені.

Відповідно до законодавства України фінансова установа повинна визначити:

клієнтів, які відкривають рахунок у фінансовій установі та/або укладають договори про надання фінансових послуг;

клієнтів, які здійснюють операції, що підлягають фінансовому моніторингу;

осіб, уповноважених діяти від імені клієнтів.

Фінансова установа надає відповідні фінансові послуги тільки після проведення ідентифікації особи клієнта та застосування заходів відповідно до закону, який регулює відносини у сфері запобігання легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом.

Фінансова установа має право вимагати, а клієнт зобов'язаний надати документи та передбачену законодавством інформацію, необхідну для визначення його особистості. У випадку ненадання клієнтом необхідних документів та інформації, передбаченої законодавством, або навмисного подання неправдивих відомостей про себе фінансова установа відмовляє клієнту в його обслуговуванні, та наданні фінансових послуг, та/або не відкриває рахунок. Якщо клієнтом уже був відкритий рахунок, фінансова установа відмовляє у наданні послуг та/або не укладає договір про надання фінансових послуг.

Якщо виникають сумніви, чи виступає особа від власного імені, фінансова установа має ідентифікувати також особу, від імені якої здійснюється фінансова операція.

Якщо під час ідентифікації виникли обґрунтовані підозри щодо умисного надання клієнтом неправдивої інформації з наміром ввести в оману, фінансова установа має подати інформацію про фінансові операції клієнта

спеціально уповноваженому органу виконавчої влади з питань фінансового моніторингу.

Для ідентифікації клієнта – юридичної особи фінансова установа повинна ідентифікувати фізичних осіб, що є власниками цієї юридичної особи, мають прямий або непрямий вплив на неї і отримують економічну вигоду від її діяльності. У випадку, якщо юридична особа є господарським суспільством, фінансова установа повинна ідентифікувати фізичних осіб, які беруть істотну участь у цій юридичній особі. Клієнт повинен надавати передбачені законодавством відомості, які вимагає банк з метою виконання вимог законодавства, що регулює стосунки у сфері запобігання легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом. Для ідентифікації та вжиття заходів, передбачених законодавством для підтвердження особи клієнта – юридичної особи та для забезпечення виконання фінансовою установою правила і програми здійснення внутрішнього фінансового моніторингу (у тому числі за виявленням фінансових операцій сумнівного характеру), фінансова установа має право вимагати передбачену законодавством інформацію, що стосується ідентифікації цієї особи та її керівника, у органів державної влади, що здійснюють нагляд і/або контроль за діяльністю цієї юридичної особи, банків, та інших юридичних осіб. Фінансова установа може здійснювати передбачені законодавством заходи з відшукування такої інформації в інших джерелах. Зазначені органи державної влади, банки, інші юридичні особи зобов'язані протягом десяти робочих днів з дня отримання запиту безкоштовно надати фінансовій установі таку інформацію.

Ідентифікація не є обов'язковою під час здійснення кожної операції, якщо клієнт був раніше ідентифікований відповідно до законодавства, яке регулює відношення у сфері легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом.

Фінансова установа припиняє подальше обслуговування клієнтів у таких випадках:

якщо за рішенням відповідного органу державної влади скасована державна реєстрація юридичної особи або суб'єкта підприємницької діяльності – фізичної особи;

за визнанням у встановленому Законом порядку юридичної особи фіктивною;

якщо у судовому порядку фізична особа визнана померлою або безвісно зниклою.

Працівники фінансової установи мають невідкладно надати інформацію про такі факти до спеціально уповноважених органів виконавчої влади,

які опікуються фінансовим моніторингом. Фінансова установа не може проводити будь-які операції за рахунками цих осіб та іншим чином упорядковувати їх фінансовими активами без розпорядження відповідних органів. Якщо протягом семи робочих днів таке розпорядження або ухвала суду щодо заходів стосовно цих активів не надійдуть, фінансова установа має діяти відповідно до чинного законодавства України.

24.3. Державне регулювання ринку фінансових послуг

Якщо під час ідентифікації виникла мотивована підозра щодо надання клієнтом недостовірної інформації або навмисного її викривлення з метою введення в оману, фінансова установа має надавати інформацію про фінансові операції клієнта спеціально уповноваженому органу виконавчої влади з питань фінансового моніторингу.

Метою державного регулювання ринків фінансових послуг в Україні відповідно до ст. 19 Закону є:

- 1) проведення єдиної та ефективної державної політики у сфері фінансових послуг;
- 2) захист інтересів споживачів фінансових послуг;
- 3) створення сприятливих умов для розвитку та функціонуванню ринків фінансових послуг;
- 4) створення умов для ефективно мобілізації та розміщення фінансових ресурсів учасниками ринків фінансових послуг з урахуванням інтересів суспільства;
- 5) забезпечення рівних можливостей для доступу до ринків фінансових послуг і захисту прав їх учасників;
- 6) дотримання учасниками ринків фінансових послуг усіх вимог законодавства;
- 7) запобігання монополізації та створення умов для розвитку добросовісної конкуренції на ринках фінансових послуг;
- 8) контроль за прозорістю та відкритістю ринків фінансових послуг;
- 9) сприяння інтеграції в європейський та світовий ринки фінансових послуг.

Відповідно до ст. 20 Закону *державне регулювання діяльності з надання фінансових послуг здійснюється шляхом:*

- 1) ведення державних реєстрів фінансових установ і реєстрів осіб, які не є фінансовими установами, але мають право надавати окремі фінансові послуги, та ліцензування діяльності з надання фінансових послуг;

- 2) нормативно-правового регулювання діяльності фінансових установ;
- 3) нагляду за діяльністю учасників ринків фінансових послуг (крім споживачів фінансових послуг);
- 4) застосування уповноваженими державними органами заходів впливу;
- 5) проведення інших заходів з державного регулювання ринків фінансових послуг.

Державне регулювання ринків фінансових послуг здійснюється:

на ринку банківських послуг і діяльності з переказу коштів – НБ України;

на ринку цінних паперів і похідних цінних паперів (деривативів) – НКЦБФР;

на інших ринках фінансових послуг – Національної комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг (надалі – Національна комісія, Комісія).

Антимонопольний комітет України та інші державні органи здійснюють контроль за діяльністю учасників ринків фінансових послуг та отримують від них інформацію у межах повноважень, визначених законом.

24.3.1. Співпраця та координація діяльності між органами, що здійснюють державне регулювання ринків фінансових послуг

1. НБ України, НКЦПФР і Національна комісія зобов'язані співпрацювати згідно з положеннями Закону.

2. НБ України, НКЦПФР і Національна комісія за допомогою засобів зв'язку, що дозволяють фіксувати інформацію, своєчасно повідомляють один одному про будь-які спостереження та висновки, необхідні для виконання покладених на них обов'язків.

3. НБ України, НКЦПФР і Національна комісія мають право на взаємний доступ до інформаційних баз даних, які ведуться з метою регулювання ринків фінансових послуг.

4. Голова державного органу, що здійснює регулювання ринків фінансових послуг, або уповноважена ним особа беруть участь у роботі інших органів, що здійснюють державне регулювання ринків фінансових послуг, з правом дорадчого голосу в обговоренні питань щодо нагляду за діяльністю з надання фінансових послуг.

5. НБ України, НКЦПФР і Національна комісія з метою співпраці та координації своєї діяльності зобов'язані проводити оперативні наради не рідше одного разу на місяць або частіше – на вимогу одного з керівників цих органів. За результатами нарад складаються відповідні протоколи та/або укладаються міжвідомчі угоди. Рішення, які містяться в зазначених протоколах та угодах, обов'язкові для розгляду та впровадження для кожного з органів, що здійснюють державне регулювання ринків фінансових послуг.

6. НБ України, НКЦПФР і Національна комісія, які здійснюють нагляд на консолідованій основі за фінансовими групами, зобов'язані обмінюватися інформацією щодо учасників цих груп у визначеному порядку.

7. НБ України, НКЦПФР і Національна комісія, які здійснюють нагляд на консолідованій основі за фінансовими групами, мають право ініціювати один перед одним проведення перевірки фінансової установи, яка є учасником фінансової групи.

8. НБ України, НКЦПФР і Національна комісія, які здійснюють нагляд на консолідованій основі за фінансовими групами, мають право ініціювати один перед одним застосування заходів впливу до фінансової установи, яка є учасником фінансової групи.

9. НБ України, НКЦПФР і Національна комісія співпрацюють з органами нагляду іноземних держав з метою здійснення наглядових процедур на консолідованій основі.

Співпраця НБ України, НКЦПФР і Національної комісії відбувається на підставі укладених договорів, меморандумів чи в інших формах.

24.3.2. Національна комісія та її склад

Національна комісія є державним колегіальним органом, підпорядкованим Президенту України та підзвітним ВР України.

Національна комісія не може бути учасником фінансових ринків як емітент облігацій внутрішніх і зовнішніх державних позик або здійснювати будь-яку іншу діяльність на фінансових ринках, крім передбаченої Законом.

Комісія як колегіальний орган утворюється у складі Голови та шести її членів. Голова та члени Комісії, призначаються на посади та звільняються з посад Президентом України шляхом видання відповідного указу.

Національна комісія набуває повноважень з моменту призначення більше половини її загального кількісного складу.

Головою та членом Національної комісії можуть бути громадяни України, які мають повну вищу (профільну, економічну або юридичну) освіту, досвід роботи на керівних посадах не менше трьох років протягом останніх десяти років.

Голова та члени Національної комісії не можуть бути власниками корпоративних прав фінансових установ.

Термін повноважень голови та членів Національної комісії становить шість років. Одна особа не може бути головою та/або членом Національної комісії більше двох термінів поспіль.

Голова та члени Національної комісії можуть бути звільнені з посади в разі: подання заяви про відставку, неможливості виконання обов'язків за станом здоров'я, припинення громадянства України, грубого порушення службових обов'язків, набрання законної сили обвинувальним вироком суду в скоєнні злочину, за наявності інших підстав, передбачених законами.

Повноваження члена Національної комісії припиняються в разі його смерті, визнання безвісно відсутнім або оголошення померлим.

Не можуть бути підставами для звільнення голови або члена Національної комісії набуття повноважень новообраним Президентом України.

Після закінчення терміну повноважень голова або члени Національної комісії продовжують виконувати свої обов'язки до призначення відповідно нового голови або членів Комісії.

Основною формою роботи Національної комісії як колегіального органу, є засідання, які проводяться за рішенням голови Комісії.

Засідання Національної комісії є правомочним, якщо на ньому присутні більше половини її загального кількісного складу.

Рішення Національної комісії вважається прийнятим, якщо за нього проголосувала більшість від загального кількісного складу. Голова та члени Національної комісії мають по одному голосу кожен.

Положення про Національну комісію затверджується Президентом України.

Гранична чисельність працівників Національної комісії затверджується Президентом України. Штатний розклад затверджується головою Національної комісії за погодженням із Міністерством фінансів України. Структура Національної комісії затверджується її головою в межах видатків, передбачених у Державному бюджеті України.

Національна комісія є юридичною особою та має відокремлене майно, яке є державною власністю.

Національна комісія може створювати та ліквідувати свої територіальні управління для здійснення своїх повноважень у випадках, передбачених у Положенні про Національну комісію. Територіальні управління не мають статусу юридичної особи та діють на основі Положення, затвердженого Національною комісією.

За рішенням Національної комісії може створюватися консультативно-експертна рада. Рада є постійно діючим на громадських засадах дорадчим органом, який приймає участь в обговоренні проектів документів, що розробляються та/або розглядаються Національною комісією. Склад консультативно-експертної ради та положення про неї затверджуються Національною комісією.

24.3.3. Повноваження Голови Національної комісії

Національну комісію очолює голова, якого призначає та звільняє Президент України.

Голова Національної комісії має такі повноваження:

1) здійснює керівництво поточною діяльністю Національної комісії; вирішує всі питання діяльності Національної комісії за винятком тих, які належать до її компетенції як колегіального органу;

2) діє без довіреності від імені Національної комісії в межах, встановлених законодавством України;

3) представляє Національну комісію у відносинах з державними органами іноземних держав з питань нагляду за діяльністю фінансових установ і міжнародними організаціями;

4) видає накази, розпорядження тощо з питань, що належать до його компетенції;

5) приймає на роботу та звільняє з роботи працівників Національної комісії, заохочує їх і накладає дисциплінарні стягнення;

6) представляє інтереси Комісії в КМ України, має право брати участь у засіданнях КМ України з правом дорадчого голосу;

7) подає Президенту України пропозиції щодо призначення на посади та звільнення з посад членів Комісії;

8) виконує інші функції, необхідні для забезпечення організації роботи та діяльності Національної комісії.

24.3.4. Національна комісія та її функції

Основними завданнями національної комісії є:

- 1) розроблення стратегії і реалізації розвитку, вирішення системних питань функціонування ринків фінансових послуг в Україні;
- 2) здійснення державного регулювання та нагляду за наданням фінансових послуг і дотриманням законодавства в цій сфері;
- 3) захист прав споживачів фінансових послуг шляхом застосування у межах своїх повноважень заходів впливу з метою запобігання та припинення порушень законодавства на ринку фінансових послуг;
- 4) узагальнення практики застосування законодавства України з питань фінансових послуг і ринків, розроблення пропозицій щодо їх удосконалення;
- 5) розроблення та затвердження обов'язкових до виконання нормативно-правових актів з питань, що належать до її компетенції;
- 6) координація діяльності з іншими державними органами;
- 7) запровадження міжнародно визнаних правил розвитку ринків фінансових послуг.

Національна комісія в межах своєї компетенції:

- 1) розробляє та затверджує нормативні правові акти, обов'язкові для виконання центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, учасниками ринків фінансових послуг, їх об'єднаннями; контролює їх виконання;
- 2) здійснює реєстрацію та веде Державний реєстр фінансових установ, а у визначених нею випадках – реєстри осіб, які не є фінансовими установами, але мають право надавати окремі фінансові послуги; забезпечує ведення загальнодоступної інформаційної бази даних про фінансові установи та визначає перелік і вимоги до документів, які подаються для внесення інформації до зазначених реєстрів і баз даних;
- 3) видає фінансовим установам відповідно до законів з питань регулювання окремих ринків фінансових послуг відповідні дозволи, а також ліцензії на здійснення діяльності з надання фінансових послуг; затверджує умови провадження діяльності з надання фінансових послуг, здійснення яких потребує відповідної ліцензії чи дозволу, та порядок контролю за їх дотриманням;
- 4) установлює обов'язкові критерії і нормативи достатності капіталу та платоспроможності, ліквідності, прибутковості, якості активів і ризиковості

операцій, дотримання правил надання фінансових послуг та інші показники та вимоги, що обмежують ризики для операцій з фінансовими активами;

5) за погодженням КМ України встановлює розмір плати за реєстрацію документів і видачу ліцензій (їх дублікатів), а також за реєстрацію осіб, які не є фінансовими установами, але мають право надавати окремі фінансові послуги;

6) надає інформацію за запитами на інформацію, готує висновки про віднесення операцій щодо фінансових послуг;

7) установлює обмеження на суміщення в наданні певних видів фінансових послуг;

8) здійснює контроль за достовірністю інформації, що надається учасниками ринку фінансових послуг;

9) проводить самостійно чи разом з іншими державними органами перевірку діяльності учасників ринків фінансових послуг (крім споживачів фінансових послуг), а також інших юридичних і фізичних осіб, які без відповідної ліцензії та/або реєстрації здійснюють діяльність із надання фінансових послуг, для якої законом встановлено вимоги щодо отримання ліцензії та/або реєстрації;

10) у разі порушення законодавства про фінансові послуги, нормативно-правових актів Національної комісії застосовує заходи впливу та накладає адміністративні стягнення;

11) направляє фінансовим установам і саморегульованим організаціям обов'язкові до виконання приписи про усунення порушень законодавства про фінансові послуги та вимагає надання необхідних документів;

12) надсилає матеріали в правоохоронні органи стосовно фактів правопорушень, які стали відомі під час проведення перевірок;

13) направляє органам Антимонопольного комітету України матеріали в разі виявлення порушень законодавства про захист економічної конкуренції;

14) вимагає скликання зборів учасників фінансової установи;

15) здійснює моніторинг руху капіталу в Україну та за її межі через ринки фінансових послуг;

16) установлює вимоги щодо програмного забезпечення та спеціального технічного обладнання фінансових установ, пов'язаного з наданням фінансових послуг;

17) установлює порядок розкриття інформації та складання звітності учасниками ринків фінансових послуг відповідно до законодавства України;

18) визначає професійні вимоги до керівників, головних бухгалтерів (осіб, відповідальних за ведення бухгалтерського обліку, в тому числі на підставі договорів) фінансових установ та може вимагати звільнення з посад осіб, які не відповідають вимогам, установленим для таких посад, або розірвання договорів з такими особами;

19) погоджує відповідно до законів з питань регулювання окремих ринків фінансових послуг документи фінансових установ, що визначають вимоги до надання фінансових послуг;

20) щокварталу розраховує середньозважений показник зміни чистої вартості одиниці пенсійних активів та оприлюднює таку інформацію в установленому порядку;

21) публікує в установленому порядку перелік недержавних пенсійних фондів – суб'єктів другого рівня системи пенсійного забезпечення, яким видана ліцензія на надання послуг у накопичувальній системі пенсійного страхування;

22) порушує за погодженням з НКЦПФР перед радою недержавного пенсійного фонду – суб'єкта другого рівня системи пенсійного забезпечення питання про заміну особи, яка здійснює управління пенсійними активами накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування такого фонду, якщо в результаті діяльності такої особи зміна чистої вартості одиниці пенсійних активів накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування в пенсійному фонді зменшилася протягом останнього року більше ніж на 10 %;

23) установлює форму та вимоги щодо інформації про накопичувальну систему загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яка підлягає оприлюдненню, та визначає порядок її оприлюднення;

24) оприлюднює інформацію про страхові організації, які здійснюють страхування довічних пенсій за рахунок коштів накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, у тому числі показники, що застосовуються ними для розрахунку довічних пенсій;

25) установлює умови та порядок проведення внутрішнього аудиту (контролю) у фінансових установах;

26) установлює порядок погодження відповідно до Закону набуття або збільшення істотної участі у фінансовій установі.

24.3.5. Правове регулювання діяльності Національної комісії

Рішення, прийняті Національною комісією щодо оцінювання ефективності та координації діяльності з регулювання та нагляду за окремими ринками фінансових послуг є обов'язковими для виконання всіма членами цієї комісії.

Нормативно-правові акти Національної комісії є регуляторними актами, розробляються, розглядаються, приймаються та оприлюднюються з урахуванням вимог Закону України "Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності" [116].

Проекти актів Національної комісії що мають ознаки регуляторних, але на які не поширюється дія Закону України "Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності", публікуються з метою отримання зауважень і пропозицій від фізичних і юридичних осіб, їх об'єднань у порядку й у спосіб, що передбачені Законом України "Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності". Термін, протягом якого приймаються зауваження та пропозиції, встановлюється Національною комісією. Він не може становити менше десяти робочих днів з дня, наступного за днем опублікування проекту акта. Усі зауваження та пропозиції щодо проекту нормативно-правового акта, отримані протягом встановленого строку, підлягають обов'язковому розгляду Національною комісією. За результатами такого розгляду Національна комісія повністю чи частково враховує зауваження та пропозиції або мотивовано їх відхиляє. Інформація про результати розгляду зауважень і пропозицій підлягає обов'язковому оприлюдненню на офіційному сайті Національної комісії протягом п'яти робочих днів з дня, наступного за днем такого розгляду.

Нормативно-правові акти Національної комісії підлягають державній реєстрації Міністерством юстиції України.

Пруденційний нагляд є складовою частиною загальної наглядової системи. Він проводиться органами, що здійснюють державне регулювання ринків фінансових послуг, і базується на: регулярному оцінюванні загального фінансового стану фінансової установи, результатів діяльності системи та якості управління нею; дотриманні обов'язкових нормативів та інших показників і вимог, що обмежують ризики за операціями з фінансовими активами.

Головними напрямками пруденційного нагляду з боку Національної комісії є дотримання встановлених критеріїв і нормативів щодо: ліквідності; капіталу та платоспроможності; прибутковості; якості активів і ризиковості

операцій; якості систем управління й управлінського персоналу; дотримання правил надання фінансових послуг.

Національна комісія визначає необхідність і доцільність пруденційного нагляду та його напрями. Відповідно до окреслених напрямів розробляються правила підготовки, подання й обробки даних про діяльність фінансових установ.

Національна комісія має право проводити в межах своїх повноважень перевірку (інспекцію) діяльності учасників ринків фінансових послуг (крім споживачів фінансових послуг), їх афілійованих і пов'язаних осіб. Періодичність інспектування встановлюється Національною комісією залежно від типу фінансової установи. До процесу інспектування можуть бути залучені зовнішні експерти, які мають відповідну кваліфікацію.

Національна комісія може досліджувати дані про клієнта фінансової установи тільки з метою виконання завдань нагляду.

Особа, наділена Національною комісією повноваженням здійснювати інспекцію за місцем знаходження юридичної особи (надалі – уповноважена особа), що перевіряється, має право запрошувати посадових осіб цієї юридичної особи для надання пояснень і вимагати надання необхідної інформації і документів.

Матеріали, які надаються для аналізу або перевірки, а також відомості та документи про фінансовий, майновий стан юридичних і фізичних осіб, що надходять до Національної комісії, можуть бути віднесені відповідно закону до службової інформації. Їх можна використовувати тільки для здійснення Національною комісією її функцій за законодавчо встановленим порядком обміну інформацією.

Несанкціоноване розголошення інформації з обмеженим доступом, тягне за собою відповідальність згідно із законами, крім випадків, коли таке розголошення необхідне для запобігання легалізації грошей, набутих злочинним шляхом, або надається контролюючим органам для забезпечення контролю за дотриманням платниками податків податкового та валютного законодавства.

24.3.6. Співпраця з міжнародними організаціями, державними органами та неурядовими організаціями іноземних держав

Національна комісія в межах своїх повноважень здійснює співробітництво з міжнародними організаціями, державними органами та неурядовими організаціями іноземних держав із питань, що належать до її компетенції.

Національна комісія має право в рамках міжнародного співробітництва укладати в письмовій формі міжнародні договори (угоди, меморандуми, протоколи тощо) міжвідомчого характеру або документи, які не регулюються міжнародним правом (надалі – міжвідомчі договори), та приєднуватися до них.

Національна комісія має право в рамках міжнародного співробітництва подавати й отримувати:

за умов взаємності – інформацію з питань нагляду за фінансовими ринками й установами, яка не має обмежень у доступі;

у випадках і порядку, визначених відповідними міжнародними договорами України (а також міжвідомчими договорами) – інформацію з питань діяльності окремих фінансових установ.

Національна комісія має право використовувати інформацію з обмеженим доступом, отриману від міжнародних організацій, державних органів і неурядових організацій іноземних держав, лише в межах своїх повноважень і для виконання завдань, визначених Законом або які випливають з нього.

Інформація з обмеженим доступом, отримана Національною комісією від міжнародних організацій, державних органів і неурядових організацій іноземних держав, може бути подана третім особам лише за умови попередньої згоди організації (органу), яка надала (надав) таку інформацію, або на інших умовах, визначених цією організацією (органом).

Вимоги щодо правового режиму та цілей використання інформації з обмеженим доступом, визначені міжвідомчим договором, укладеним Національною комісією в рамках міжнародного співробітництва, обов'язкові для осіб, які мають доступ до такої інформації.

Національна комісія зобов'язана з урахуванням вимог законодавства про захист державної таємниці й іншої інформації з обмеженим доступом оприлюднити в засобах масової інформації та на своєму офіційному веб-сайті інформацію про свою діяльність (у тому числі щорічний звіт), а також надавати інформацію за запитом відповідно до Закону України "Про доступ до публічної інформації" [110].

24.3.7. Ліцензування фінансових послуг

Відповідно до ст. 35 Закону особа, яка має намір провадити певний вид господарської діяльності з надання фінансових послуг, що ліцензується, особисто або через уповноважений ним орган чи особу звертається до

Національної комісії із заявою встановленого зразка про видачу ліцензії. У заяві про видачу ліцензії повинні міститися відомості про особу заявника (найменування, місцезнаходження, банківські реквізити, ідентифікаційний код). У разі наявності у заявника філій, інших відокремлених підрозділів, які провадитимуть господарську діяльність на підставі отриманої ліцензії, у заяві зазначається їх місцезнаходження.

До заяви про видачу ліцензії або дозволу додаються документи, вимоги до переліку та змісту яких встановлені законами з питань регулювання окремих ринків фінансових послуг. До заяви про видачу ліцензії на здійснення діяльності з надання фінансових послуг, зазначених в п. 3 – 4 ч. 1 ст. 34 Закону додаються документи, вимоги до переліку та змісту яких встановлені нормативно-правовими актами Національної комісії. Заява про видачу ліцензії та додані до неї документи приймаються за описом, копія якого видається заявнику з відміткою про дату прийняття документів органом ліцензування та підписом відповідальної особи.

Законами України з питань регулювання окремих ринків фінансових послуг можуть установлюватися додаткові вимоги щодо переліку та змісту документів, необхідних для отримання відповідної ліцензії.

Про залишення заяви про видачу ліцензії без розгляду заявник повідомляється в письмовій формі із зазначенням підстав для залишення заяви про видачу ліцензії без розгляду в строки, передбачені для видачі ліцензії. Після усунення причин, що стали підставою для винесення рішення про залишення заяви про видачу ліцензії без розгляду, заявник може повторно подати заяву про видачу ліцензії, яка розглядається в порядку, встановленому Законом.

У разі анулювання ліцензії на надання послуг у системі накопичувального пенсійного забезпечення нову заяву про видачу недержавний пенсійний фонд (суб'єкт другого рівня системи пенсійного забезпечення) може подати органу ліцензування не раніше ніж через три роки з дати анулювання такої ліцензії. Разом із заявою про видачу нової ліцензії на надання послуг треба подати документи, що підтверджують ліквідацію причин анулювання попередньої ліцензії.

Національна комісія здійснює нагляд за діяльністю відповідних фінансових установ, приймає рішення про видачу ліцензії або про відмову в її видачі не пізніше тридцяти календарних днів з дати надходження заяви про видачу ліцензії та доданих до заяви документів, якщо законом, що регулює відносини у певних сферах господарської діяльності, не передбачений інший термін видачі ліцензії на окремі види діяльності.

У разі, якщо спрямований запит про підтвердження достовірності поданих для отримання ліцензії документів або виникла необхідність у проведенні перевірки таких документів іншим способом, зазначений строк може бути продовжений Головою національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, але не більше ніж на 30 робочих днів. У разі потреби перевірки документів, поданих для отримання ліцензії, пошукувачу спрямовується запит щодо підтвердження їх достовірності або перевірка здійснюється в інший спосіб. У такому випадку Головою Національної комісії термін може бути продовжений, проте не більше як на тридцять робочих днів.

Повідомлення про прийняття рішення про видачу або про відмову у видачі ліцензії надсилається (видається) заявнику в письмовій формі протягом трьох робочих днів з дати прийняття відповідного рішення. У рішенні про відмову у видачі ліцензії зазначаються підстави такої відмови.

Підставами для прийняття рішення про відмову у видачі ліцензії є:

1) недостовірність даних у документах, поданих заявником для отримання ліцензії;

2) невідповідність поданих документів ліцензійним умовам, установленим для виду господарської діяльності, зазначеного в заяві про видачу ліцензії.

У разі відмови у видачі ліцензії на підставі виявлення недостовірних даних у документах, поданих заявником, підприємство може подати до органу ліцензування нову заяву про видачу ліцензії не раніше ніж через три місяці з дати прийняття рішення про відмову.

У разі відмови у видачі ліцензії на підставі невідповідності ліцензійним умовам, установленим для виду господарської діяльності, підприємство може подати до органу ліцензування нову заяву про видачу ліцензії після усунення причин, що стали підставою для відмови.

Рішення про відмову у видачі ліцензії може бути оскаржено в судовому порядку.

Національна комісія використовує бланки ліцензії єдиного зразка. Бланк ліцензії єдиного зразка затверджується КМ України.

У ліцензії зазначаються:

найменування органу ліцензування, що видав ліцензію;

вид господарської діяльності з надання фінансових послуг, на право провадження якого видається ліцензія;

найменування юридичної особи;

ідентифікаційний код юридичної особи;
місцезнаходження юридичної особи;
дата прийняття та номер рішення про видачу ліцензії;
посада, прізвище й ініціали особи, яка підписала ліцензію;
дата видачі ліцензії та термін її дії.

Ліцензія підписується членом Національної комісії відповідно до розподілу обов'язків і засвідчується печаткою.

У разі ухвалення позитивного рішення про видачу ліцензії Національна комісія повинна оформити ліцензію не пізніше ніж за п'ять робочих днів з дня надходження документа, що підтверджує внесення плати за видачу ліцензії. Національна комісія робить відмітку про дату прийняття документів, що підтверджують внесення заявником плати за видачу ліцензії, на копії опису, яку було видано заявнику під час відібрання заяви про видачу ліцензії.

Якщо заявник протягом тридцяти календарних днів з дня направлення йому повідомлення про прийняття рішення про видачу ліцензії не подав документа, що підтверджує внесення плати за видачу ліцензії, або не звернувся для отримання оформленої ліцензії, Національна комісія має право скасувати рішення про видачу ліцензії або прийняти рішення про визнання такої ліцензії недійсною.

Діяльність з надання фінансових послуг на підставі ліцензії, виданої Національною комісією здійснюється на всій території України.

24.4. Заходи впливу на учасників ринку фінансових послуг

Відповідно до ст. 40 зазначеного Закону Національна комісія може застосовувати такі **заходи впливу**:

- 1) зобов'язати порушника вжити заходів для усунення порушення та/або вжити заходів для усунення причин, що сприяли вчиненню порушення;
- 2) вимагати скликання позачергових зборів учасників фінансової установи;
- 3) накладати штрафи в розмірах, передбачених ст. 41 і 43 Закону;
- 4) тимчасово зупиняти або анулювати ліцензію на право здійснення діяльності з надання фінансових послуг;
- 5) відсторонювати керівництво від управління фінансовою установою та призначати тимчасову адміністрацію;
- 6) затверджувати план відновлення фінансової стабільності фінансової установи;

7) виключати відповідно до законодавства учасників ринків фінансових послуг (крім споживачів фінансових послуг) з Державного реєстру фінансових установ або реєстру осіб, які не є фінансовими установами, але мають право надавати окремі фінансові послуги.

У разі якщо порушення і його наслідки усунені порушником самостійно до застосування заходів впливу (крім випадків, передбачених ст. 41 і 43 Закону), Національна комісія не застосовує заходи впливу за таке порушення;

8) установлювати для небанківських фінансових груп підвищені економічні нормативи, ліміти й обмеження щодо здійснення окремих видів операцій;

9) виносити рішення про заборону недержавним пенсійним фондам – суб'єктам другого рівня системи пенсійного забезпечення укладати нові пенсійні контракти з учасниками накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування в разі порушення вимог, установлених для таких недержавних пенсійних фондів законом і ліцензійними умовами.

Порядок і умови застосування заходів впливу встановлюються законами України та нормативно-правовими актами Національної комісії.

Рішення Національної комісії щодо застосування заходів впливу у вигляді тимчасової адміністрації є виконавчим документом.

24.5. Штрафні санкції та порядок їх застосування за правопорушення, вчинені на ринках фінансових послуг

Відповідно до ст. 41 зазначеного Закону Національна комісія застосовує до учасників ринків фінансових послуг (крім споживачів фінансових послуг) **штрафні санкції** за:

1) здійснення діяльності на ринках фінансових послуг, для якої законом встановлено вимоги щодо отримання ліцензії та/або реєстрації, без відповідної ліцензії, та/або реєстрації – у розмірі від тисячі до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

2) неподання, несвоєчасне подання або подання завідомо недостовірної інформації – у розмірі від ста до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

3) ухилення від виконання або несвоєчасне виконання розпорядження або ухвали Національної комісії про усунення порушення щодо надання

фінансових послуг – у розмірі від ста до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Ухвала Національної комісії про застосування штрафних санкцій може бути оскаржена в суді.

Штрафи, накладені Національною комісією стягуються в судовому порядку. Штрафи, передбачені ст. 41 Закону, накладаються Головою, іншими членами Національної комісії, а також уповноваженими Комісією посадовими особами після розгляду матеріалів, які засвідчують факт правопорушення.

Про вчинення правопорушення, зазначеного в ст. 41 Закону, уповноваженою особою, яка його виявила, складається акт. Разом із поясненнями керівника, іншої відповідальної посадової особи або фізичної особи-підприємця та документами, що стосуються справи, такий акт протягом трьох днів направляється посадовій особі, яка має право накладати штраф.

Якщо під час проведення перевірки уповноваженою особою вилучалися документи, що підтверджують факт порушення, до акта про правопорушення додаються копії таких документів і протоколу про їх вилучення. Вилучення документів, що підтверджують факт правопорушення, проводиться не більше ніж на три робочі дні з обов'язковим складанням **протоколу**, в якому зазначаються дата його складання, прізвище, ініціали та посада уповноваженої особи, яка вилучила документи, повний перелік таких документів і день, в який документи відповідно до Закону будуть повернуті. Протокол підписує уповноважена особа, яка вилучила документи. Представнику учасника ринків фінансових послуг, документи якого вилучені, після проведення перевірки та вилучення документів надається копія протоколу про вилучення.

Посадові особи Національної комісії визначені у ч. 1 ст. 41 Закону, приймають рішення про накладення штрафу протягом тридцяти днів після надходження документів, зазначених у частинах другій та третій цієї статті. Рішення про накладення штрафу оформлюється постановою, що надсилається учаснику ринків фінансових послуг.

Проведення операцій на ринках фінансових послуг, для яких законом установлені вимоги щодо отримання ліцензії та/або реєстрації, без відповідної ліцензії та/або реєстрації тягне за собою накладення на посадову особу штрафу в розмірі від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Неподання, несвоєчасне подання або подання завідомо недостовірних відомостей до Національної комісії тягне за собою накладення на посадову особу штрафу в розмірі від п'ятдесяти до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Ухилення від виконання або несвоєчасне виконання розпорядження, рішення Національної комісії карається накладенням на посадову особу штрафу в розмірі від двадцяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Протоколи про вчинення правопорушення складаються посадовими особами Національної комісії в разі виявлення ними відповідних правопорушень.

Адміністративні стягнення за правопорушення, накладаються Національною комісією або його територіальними управліннями. Від імені Національної комісії право розглядати справи про адміністративні правопорушення та накладати стягнення мають голова, інші члени Комісії, а також уповноважені нею посадові особи.

Провадження у справах про адміністративні правопорушення в сфері ринку фінансових послуг здійснюється відповідно до Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Посадові особи, які порушують законодавство про здійснення діяльності з надання фінансових послуг, несуть кримінальну відповідальність, установлену законом.

Посадові особи Національної комісії за невиконання або неналежне виконання посадових обов'язків несуть відповідальність у порядку, визначеному законом.

Шкода, заподіяна учасникам ринку фінансових послуг неправомірними діями членів Національної комісії під час здійснення ними своїх повноважень, підлягає відшкодуванню в повному обсязі за рахунок держави відповідно до закону.

Контрольні запитання

1. Охарактеризуйте поняття та види фінансових послуг.
2. Розкрийте поняття фінансової установи та правовий режим її діяльності.
3. Розкрийте види штрафних санкцій та порядок їх застосування за правопорушення, вчинені на ринках фінансових послуг.

4. Охарактеризуйте відповідальність за адміністративні правопорушення, пов'язані з діяльністю на ринках фінансових послуг.
5. Порівняйте поняття "ревізія" і "перевірка".

Рекомендована література: [32; 67; 110; 116; 167; 168].

25. Контроль за здійсненням господарської діяльності

25.1. Поняття, принципи та сфера дії державного нагляду (контролю).

25.2. Контролюючі органи державної влади.

25.3. Заборона незаконного втручання у діяльність суб'єктів господарювання.

25.4. Заходи здійснення державного нагляду (контролю).

25.5. Права й обов'язки учасників державного нагляду (контролю).

25.6. Бухгалтерський облік і фінансова звітність суб'єкта господарювання.

Ключові слова: державний нагляд (контроль); господарська діяльність; суб'єкт господарювання; фінансова звітність; бухгалтерський облік; державний фінансовий аудит.

25.1. Поняття, принципи та сфера дії державного нагляду (контролю)

Згідно з Конституцією України [53], яка закріплює права та свободи громадян України, в тому числі право на підприємницьку (господарську) діяльність, суб'єктам господарювання надано право без обмежень здійснювати господарську діяльність, обумовлюючи необхідність їх реєстрації у державних органах у якості таких суб'єктів.

У ГК України [32] зазначається, що суб'єкти господарювання мають право без обмежень самостійно здійснювати господарську діяльність, яка не суперечить законодавству. Ця норма закріплює положення, яке розкриває правову сутність принципу свободи підприємницької діяльності, що спрямована на реалізацію загальних принципів господарювання; закріплює право суб'єктів господарювання на здійснення господарської

діяльності згідно з законодавством; визначає способи здійснення цього права суб'єктами господарювання – без обмежень самостійно.

Суб'єкти господарювання підлягають державній реєстрації відповідно до положень ГК України та Закону України "Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань" [106]. Державна реєстрація суб'єктів господарювання є обов'язковою та має вирішальне значення для набуття статусу суб'єкта господарювання. Саме з моменту державної реєстрації (шляхом внесення відповідного запису в ЄДР) суб'єкт стає юридичною особою та суб'єктом господарювання.

Основні положення про державну реєстрацію суб'єктів господарювання закріплені у ст. 58 ГК України [32], а порядок, процедура й особливості державної реєстрації суб'єктів господарювання регламентовані Законом України "Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань" [106].

Виходячи з норм Конституції України [53], людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю; права та свободи людини та їх гарантії визначають змістовність і спрямованість діяльності держави. Цим приписам мають відповідати заходи держави щодо контролю та нагляду за діяльністю суб'єктів господарювання, насамперед – за якістю та безпечністю продукції та послуг.

Контроль і нагляд за господарською діяльністю передбачають здійснення компетентними державними органами перевірки ступеня відповідності напрямів і результатів діяльності суб'єктів господарювання вимогам законодавства щодо здійснення господарської діяльності.

Держава здійснює контроль і нагляд за господарською діяльністю суб'єктів господарювання в таких сферах:

збереження та витрачання коштів і матеріальних цінностей суб'єктами господарських відносин – за станом і достовірністю бухгалтерського обліку та звітності;

фінансових, кредитних відносин, валютного регулювання та податкових відносин – за додержанням суб'єктами господарювання кредитних зобов'язань перед державою та розрахункової дисципліни, додержанням вимог валютного законодавства, податкової дисципліни;

цін і ціноутворення – з питань додержання суб'єктами господарювання державних цін на продукцію та послуги;

монополізму та конкуренції – з питань додержання антимонопольно-конкурентного законодавства;

земельних відносин – за використанням і охороною земель;
водних ресурсів і лісового господарства – за використанням та охороною вод і лісів, відтворенням водних ресурсів і лісів;
виробництва та праці – за безпекою виробництва та праці, додержанням законодавства про працю;
за протипожежною, екологічною, санітарно-гігієнічною безпекою;
за додержанням стандартів, норм і правил, якими встановлено обов'язкові вимоги щодо умов здійснення господарської діяльності;
споживання – за якістю та безпечністю продукції та послуг;
зовнішньоекономічної діяльності – з питань технологічної, економічної, екологічної та соціальної безпеки.

Україна має велику кількість нормативно-правових актів, що визначають повноваження контролюючих органів. Нажаль, неузгодженість цих актів дозволяє контролюючим органам зловживати наданими їм повноваженнями, що призводить до корупції та дерегуляції підприємницької діяльності. Тому й був прийнятий законодавчий акт – Закон України "Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності" [149], основна мета якого – більш чітко визначити межі, в яких контролюючі органи можуть здійснювати надані їм повноваження щодо здійснення державного нагляду (контролю).

Отже, загальні правові й організаційні засади, основні принципи та порядок здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, повноваження органів державного нагляду (контролю), їх посадових осіб, права, обов'язки та відповідальність суб'єктів господарювання під час здійснення державного нагляду (контролю) передбачені у Законі України "Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності" (надалі – Закон) [149] і спеціальних галузевих законах.

Згідно із цим законодавчим актом **державний нагляд (контроль)** – це діяльність уповноважених законом центральних органів виконавчої влади, їх територіальних органів, органів місцевого самоврядування, інших органів (надалі – органи державного нагляду/контролю) в межах повноважень, передбачених законом, щодо виявлення та запобігання порушенням вимог законодавства суб'єктами господарювання та забезпечення інтересів суспільства (зокрема належної якості продукції, робіт та послуг, прийнятного рівня безпеки для населення та навколишнього природного середовища).

Державний нагляд (контроль) здійснюється за такими принципами:

- пріоритетності безпеки з питань життя та здоров'я людини;
- переважання безпечного функціонування та розвитку суспільства, середовища проживання та життєдіяльності перед будь-якими іншими інтересами та цілями у сфері господарської діяльності;
- підконтрольності та підзвітності органу державного нагляду (контролю) відповідним органам державної влади;
- рівності прав і законних інтересів усіх суб'єктів господарювання;
- гарантування прав суб'єкту господарювання;
- об'єктивності та неупередженості здійснення державного нагляду (контролю);
- наявності підстав, визначених законом, для здійснення державного нагляду (контролю);
- відкритості, прозорості, плановості та системності державного нагляду (контролю);
- неприпустимості дублювання повноважень органів державного нагляду (контролю);
- невтручання органу державного нагляду (контролю) в статутну діяльність суб'єкта господарювання, якщо вона здійснюється в межах закону;
- відповідальності органу державного нагляду (контролю) та його посадових осіб за шкоду, заподіяну суб'єкту господарювання внаслідок порушення вимог законодавства;
- дотримання умов міжнародних договорів України;
- незалежності органів державного нагляду (контролю) від політичних партій та будь-яких інших об'єднань громадян.

Державний нагляд (контроль) здійснюється за місцем провадження господарської діяльності суб'єкта господарювання, або його відокремлених підрозділів, або у приміщенні органу державного нагляду (контролю) у випадках, передбачених законом.

Заходи державного нагляду (контролю) – це планові та позапланові заходи, що здійснюються шляхом проведення перевірок, ревізій, оглядів, обстежень та інших дій. Державний нагляд (контроль) може здійснюватися комплексно кількома органами державного нагляду (контролю), якщо їхні повноваження на здійснення чи участь у комплексних заходах передбачені законом. Такі заходи проводяться за спільним рішенням керівників відповідних органів державного нагляду (контролю).

25.2. Контролюючі органи державної влади

Органи державної влади не є суб'єктами господарювання, однак вони є учасниками відносин у сфері господарювання, наділені господарською компетенцією та, відповідно до ГК України [32], уповноважені здійснювати державний контроль і державний нагляд за господарською діяльністю. Усю сукупність контролюючих органів можна умовно розподілити за критерієм обсягу повноважень та за критерієм спеціальних повноважень.

Так, **за критерієм обсягу повноважень** контролюючі органи за їх компетенцією розрізняють на такі групи:

органи загальної компетенції – здійснюють загальне державне регулювання економіки й управління у різних сферах суспільного життя (ВР України, КМ України, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, Рада Міністрів Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації, місцеві ради та їх виконавчі органи). Діяльність спільних контролюючих органів стосується всіх без винятку суб'єктів господарської діяльності;

органи спеціальної (галузевої) господарської компетенції – здійснюють державне регулювання окремих галузей народного господарства (міністерства, державні комітети);

органи міжгалузевої (спеціальної функціональної) господарської компетенції – міністерства, державні комітети, державні комісії, діяльність яких має міжгалузевий характер.

Статус цих органів, загальні умови та порядок здійснення контролю та нагляду за господарською діяльністю визначаються законами. Способи здійснення контролю відповідними органами різноманітні. Будь-який спосіб здійснення державного контролю спрямований на збирання чи отримання інформації та реалізується переважно за допомогою проведення перевірок діяльності шляхом витребування документів або опитування певних осіб.

За іншими критеріями контролюючі органи умовно можна розподілити таким чином:

це фіскальні органи, на які покладається обов'язок щодо наповнення бюджету (серед них слід виділити Державну податкову службу України);

органи із забезпечення життєдіяльності громадян. Серед них необхідно вказати Санітарно-епідеміологічну службу, Державну службу технічного регулювання України й органів державного контролю якості лікарських засобів МОЗ України (надалі – Держлікслужба);

правоохоронні органи (МВС, прокуратура, СБУ).

Отже, органи державної влади та посадові особи, уповноважені здійснювати державний контроль і державний нагляд за господарською діяльністю, їх статус і загальні умови та порядок здійснення контролю й нагляду визначаються законами.

25.3. Заборона незаконного втручання у діяльність суб'єктів господарювання

Відповідно до ГК України [32] незаконне втручання та перешкоджання господарській діяльності суб'єктів господарювання з боку органів державної влади, або їх посадових осіб під час здійснення ними державного контролю та нагляду забороняються.

Аналіз цього положення вимагає звернути увагу на такі настанови:

1) законодавство встановлює заборону саме на незаконне втручання та перешкоджання господарській діяльності. Але ГК України не містить спеціального положення про те, що саме є незаконним втручанням або перешкоджанням господарської діяльності. З огляду на це автори пропонують розуміння незаконного втручання та перешкоджання господарській діяльності як таке втручання та/або перешкоджання господарській діяльності, яке має місце з боку органів державної влади або їх посадових осіб під час здійснення ними державного контролю та нагляду за господарською діяльністю з порушенням законодавства (шляхом недотримання або порушення відповідних норм законодавства). Доречним у зв'язку з цим є звернення до інших нормативно-правових актів, якими регулюються зазначені питання;

2) законодавець визначає коло суб'єктів:

відносно яких може бути здійснено незаконне втручання та перешкоджання господарській діяльності (суб'єкти господарювання) та які, відповідно, можуть доводити незаконність таких дій і оскаржувати їх заради відновлення своїх прав і законних інтересів;

яким забороняється вчинення дій, що кваліфікуються як незаконне втручання та перешкоджання господарській діяльності у ході здійснення державного контролю та нагляду за господарською діяльністю (органи державної влади та їх посадові особи);

3) категорія незаконного втручання та перешкоджання господарській діяльності – відповідно до положень ГК України (застосовується лише у випадках здійснення органами державної влади функцій державного контролю та нагляду за господарською діяльністю).

25.4. Заходи здійснення державного нагляду (контролю)

Органи державної влади та посадові особи зобов'язані здійснювати інспектування та перевірки діяльності суб'єктів господарювання неупереджено, об'єктивно й оперативно, дотримуючись вимог законодавства, поважаючи права та законні інтереси суб'єктів господарювання. Таким чином, законодавством встановлено:

а) інспектування та перевірки діяльності суб'єктів господарювання є одним із способів здійснення державного контролю та нагляду за господарською діяльністю суб'єктів господарювання;

б) закріплені основні принципи, яким повинні відповідати інспектування та перевірки діяльності суб'єктів господарювання. Це неупередженість, об'єктивність, оперативність, законність, повага до прав і законних інтересів суб'єктів господарювання.

Основні положення щодо здійснення інспектування та перевірок діяльності суб'єктів господарювання закріплені у Законі.

Планові заходи державного нагляду (контролю) здійснюються відповідно до річних або кварталних планів, які затверджуються органом державного нагляду (контролю) до 1 грудня року, що передує плановому, або до 25 числа останнього місяця кварталу, що передує плановому. Орган державного нагляду (контролю) визначає у сфері своєї компетенції критерії, за якими оцінюється ступінь ризику від здійснення господарської діяльності.

З урахуванням значення прийнятного ризику для життєдіяльності всі суб'єкти господарювання, що підлягають нагляду (контролю), належать до одного з трьох ступенів ризику: високого, середнього та незначного.

Залежно від ступеня ризику органом державного нагляду (контролю) визначається періодичність проведення планових заходів державного нагляду (контролю). Критерії, за якими оцінюється ступінь ризику від здійснення господарської діяльності та періодичність проведення планових заходів, затверджуються КМ України за поданням органу державного нагляду (контролю).

Залежно від ступеня ризику органом державного нагляду (контролю) визначаються переліки питань для здійснення планових заходів, які затверджуються його наказом. У межах переліку питань кожен орган державного нагляду (контролю) залежно від цілей заходу має визначити ті питання, щодо яких буде здійснюватися державний нагляд (контроль).

Орган державного нагляду (контролю) оприлюднює критерії та періодичність проведення планових заходів зі здійснення державного нагляду

(контролю) шляхом розміщення інформації в мережі інтернет у порядку, визначеному законодавством.

Щорічно до першого квітня орган державного нагляду (контролю) готує звіт про виконання річного плану (квартальних планів) державного нагляду (контролю) щодо суб'єктів господарювання за попередній рік і оприлюднює його в мережі інтернет. Органи державного нагляду (контролю) здійснюють планові заходи з державного нагляду (контролю) за умови письмового повідомлення суб'єкта господарювання про проведення планового заходу не пізніше десяти днів до дня її здійснення. Повідомлення надсилається рекомендованим листом чи телефонограмою за рахунок коштів органу державного нагляду (контролю) або вручається особисто керівнику чи уповноваженій особі суб'єкта господарювання під розписку. Суб'єкт господарювання має право не допускати посадову особу органу державного нагляду (контролю) до здійснення планового заходу в разі неотримання повідомлення про проведення такого заходу.

Термін здійснення планового заходу не може перевищувати п'ятнадцяти, а для суб'єктів малого підприємництва – п'яти робочих днів, якщо інше не передбачено законом. Продовження терміну здійснення планового заходу не допускається.

Органи державного нагляду (контролю) здійснюють також позапланові заходи з державного нагляду (контролю).

Підставами для здійснення позапланових заходів є:

подання суб'єктом господарювання письмової заяви до відповідного органу державного нагляду (контролю) про здійснення заходу державного нагляду (контролю) за його бажанням;

виявлення та підтвердження недостовірності даних, заявлених у документах обов'язкової звітності, поданих суб'єктом господарювання;

перевірка виконання суб'єктом господарювання приписів, розпоряджень або інших розпорядчих документів щодо усунення порушень вимог законодавства, виданих за результатами проведення планових заходів органом державного нагляду (контролю);

звернення фізичних та юридичних осіб про порушення суб'єктом господарювання вимог законодавства. Позаплановий захід у цьому разі здійснюється тільки за згодою центрального органу виконавчої влади на його проведення;

неподання у встановлений термін суб'єктом господарювання документів обов'язкової звітності без поважних причин, а також письмових пояснень про причини, які перешкождали поданню таких документів.

Під час проведення позапланового заходу з'ясовуються лише ті питання, необхідність перевірки яких стала підставою для здійснення цього заходу, з обов'язковим зазначенням цих питань у посвідченні (направленні) на проведення державного нагляду (контролю).

Суб'єкт господарювання повинен ознайомитися із підставою проведення позапланового заходу з наданням йому копії відповідного документа. Термін здійснення позапланового заходу не може перевищувати десяти, а щодо суб'єктів малого підприємництва – двох робочих днів, якщо інше не передбачено законом. Продовження строку здійснення позапланового заходу не допускається.

25.5. Права й обов'язки учасників державного нагляду (контролю)

Законодавством визначається право суб'єкта господарювання на отримання інформації про результати інспектування та перевірок їх діяльності. Це право є одним з ключових для остаточного вирішення питання про законність проведення заходу державного інспектування.

Право суб'єктів господарювання на отримання інформації про результати інспектування та перевірок є основним, але не вичерпним. Згідно зі ст. 10 Закону **суб'єкт господарювання** під час здійснення державного нагляду (контролю) **має право:**

вимагати від посадових осіб органу державного нагляду (контролю) додержання вимог законодавства;

перевіряти наявність у посадових осіб органу державного нагляду (контролю) службового посвідчення й отримувати копії посвідчення (направлення) на проведення планового або позапланового заходу;

не допускати посадових осіб органу державного нагляду (контролю) до здійснення державного нагляду (контролю), якщо:

він здійснюється з порушенням вимог щодо періодичності проведення заходів державного нагляду (контролю), передбачених законом;

посадова особа органу державного нагляду (контролю) не надала копії документів, передбачених цим Законом, або якщо надані документи не відповідають вимогам цього Закону;

бути присутнім під час здійснення заходів державного нагляду (контролю);

вимагати нерозголошення інформації, що є комерційною таємницею суб'єкта господарювання;

отримувати й ознайомлюватись з актами державного нагляду (контролю);

надавати в письмовій формі свої пояснення, зауваження або заперечення до акту органу державного нагляду (контролю);

оскаржувати в установленому законом порядку неправомірні дії органів державного нагляду (контролю) та їх посадових осіб.

Суб'єкт господарювання під час здійснення державного нагляду (контролю) **зобов'язаний**:

допускати посадових осіб органу державного нагляду (контролю) до здійснення заходів державного нагляду (контролю) за умови дотримання порядку здійснення державного нагляду (контролю), передбаченого законом;

виконувати вимоги органу державного нагляду (контролю) щодо усунення виявлених порушень вимог законодавства;

надавати документи, зразки продукції, пояснення, довідки, відомості, матеріали з питань, що виникають під час державного нагляду (контролю), відповідно до закону;

отримувати примірник припису або акту органу державного нагляду (контролю) за результатами проведеного планового чи позапланового заходу.

Орган державного нагляду (контролю) в межах повноважень, передбачених законом, під час здійснення державного нагляду (контролю) **має право**:

вимагати від суб'єкта господарювання усунення виявлених порушень вимог законодавства;

вимагати припинення дій, які перешкоджають здійсненню державного нагляду (контролю);

відбирати зразки продукції, призначати експертизу; отримувати пояснення, довідки, документи, матеріали, відомості з питань, що виникають під час державного нагляду (контролю), відповідно до закону;

надавати (надсилати) суб'єктам господарювання обов'язкові для виконання приписи про усунення порушень і недоліків;

накладати штрафні санкції та вживати заходів, передбачених законом.

Органи державного нагляду (контролю) та їх посадові особи під час здійснення заходів державного нагляду (контролю) **зобов'язані**:

повно, об'єктивно та неупереджено здійснювати державний нагляд (контроль) у межах повноважень, передбачених законом;

дотримуватися ділової етики у взаємовідносинах із суб'єктами господарювання; не втручатися та не перешкоджати здійсненню господарської діяльності під час проведення заходів державного нагляду (контролю), якщо це не загрожує життю та здоров'ю людей, не спричиняє небезпеки виникнення техногенних ситуацій і пожеж;

забезпечувати нерозголошення комерційної таємниці суб'єкта господарювання, що стає доступною посадовим особам у ході здійснення державного нагляду (контролю);

ознайомити керівника суб'єкта господарювання, його заступника або уповноважену ним особу з результатами державного нагляду (контролю) в термін, передбачений законом;

надавати суб'єкту господарювання консультаційну допомогу щодо здійснення державного нагляду (контролю).

За невиконання вимог законодавства, а також завдання неправомірними діями збитків суб'єкту господарювання орган державного нагляду (контролю), його посадові особи несуть відповідальність згідно з законом. Збитки, завдані суб'єкту господарювання неправомірними діями посадових осіб органів державного нагляду (контролю), підлягають відшкодуванню у встановленому законом порядку.

Громадські організації мають право здійснювати захист прав і законних інтересів суб'єктів господарювання. Крім того, суб'єкти господарювання можуть залучати третіх осіб з метою захисту своїх прав і законних інтересів у ході здійснення заходів державного нагляду (контролю).

Треті особи мають право:

бути присутніми під час здійснення заходів державного нагляду (контролю);

ознайомлюватись з документами та матеріалами, що стосуються здійснення державного нагляду (контролю);

представляти інтереси суб'єктів господарювання перед органами державного нагляду (контролю) в порядку, встановленому законом;

здійснювати інші дії в інтересах суб'єктів господарювання у встановленому законом порядку.

Суб'єкт господарювання має право звернутися до відповідного центрального органу виконавчої влади або до суду щодо оскарження рішень органів державного нагляду (контролю). Таке звернення суб'єкта господарювання відповідний центральний орган виконавчої влади зобов'язаний розглянути в установленому законом порядку.

Відповідно до Закону результати перевірок оформляються складанням посадовою особою органу державного нагляду (контролю) **акту** відповідної форми та змісту. Посадова особа органу державного нагляду (контролю) зазначає в акті стан виконання вимог законодавства суб'єктом господарювання, а в разі невиконання – детальний опис виявленого порушення з посиланням на відповідну вимогу законодавства. В останній день перевірки два примірники акту підписуються посадовими особами органу державного нагляду (контролю), які здійснювали захід, і суб'єктом господарювання або уповноваженою ним особою, якщо інше не передбачено законом. Якщо суб'єкт господарювання не погоджується з актом, він підписує його, додаючи свої зауваження.

Зауваження суб'єкта господарювання щодо здійснення державного нагляду (контролю) є невід'ємною частиною акту органу державного нагляду (контролю). У разі відмови суб'єкта господарювання підписати акт посадова особа органу державного нагляду (контролю) вносить до такого акта відповідний запис. Один примірник акта вручається суб'єкту господарювання або уповноваженій ним особі, а другий зберігається в органі державного нагляду (контролю).

На підставі акта, складеного за результатами здійснення планового заходу, в ході якого виявлено порушення вимог законодавства, протягом п'яти робочих днів з дня завершення заходу складається припис, розпорядження або інший розпорядчий документ про усунення порушень, виявлених під час здійснення заходу. Припис не передбачає застосування санкцій щодо суб'єкта господарювання. Припис видається та підписується посадовою особою органу державного нагляду (контролю), яка здійснювала перевірку. Розпорядчий документ органу державного нагляду (контролю) щодо усунення порушень складається у двох примірниках: один примірник не пізніше п'яти робочих днів із дня складення надається суб'єкту господарювання чи уповноваженій ним особі для виконання, а другий примірник із підписом суб'єкта господарювання або уповноваженої ним особи щодо погоджених термінів усунення порушень вимог законодавства залишається в органі державного нагляду (контролю). У разі відмови суб'єкта господарювання або уповноваженої ним особи від отримання розпорядчого документа щодо усунення порушень вимог законодавства він направляється рекомендованим листом, а на копії розпорядчого документа, який залишається в органі державного нагляду (контролю), проставляються відповідний вихідний номер і дата направлення.

Суб'єкт господарювання має право на отримання інформації про результати інспектування та перевірок його діяльності не пізніше тридцяти днів після їх завершення, якщо інше не передбачено законом. Однак розуміння цього терміну та порядку його обчислення не можна вважати однозначним, оскільки законодавство передбачає можливість вирішення питання щодо терміну відповідно до іншого закону.

Варто також звернути увагу на те, що деякі підзаконні нормативно-правові акти, якими регулюється порядок проведення перевірок певної категорії суб'єктів господарювання (будівельні компанії, автоперевізники тощо), або певних видів господарської діяльності, не визначають право суб'єктів господарської діяльності на ознайомлення з результатами перевірок або не встановлюють термін реалізації цього права. Однак наявні прогалини не дають підстав для позбавлення зазначених суб'єктів права на ознайомлення з результатами перевірок їх діяльності.

Дії та рішення державних органів контролю та нагляду, а також їх посадових осіб, які проводили інспектування та перевірку (у тому числі розпорядчі документи щодо усунення порушень вимог законодавства) можуть бути оскаржені до відповідного центрального органу виконавчої влади або до суду у встановленому законом порядку.

25.6. Бухгалтерський облік і фінансова звітність суб'єкта господарювання

Усі суб'єкти господарювання зобов'язані здійснювати первинний (оперативний) та бухгалтерський облік результатів своєї роботи, складати статистичну інформацію, а також надавати відповідно до вимог закону фінансову звітність і статистичну інформацію щодо своєї господарської діяльності, інші дані, визначені законом. Забороняється вимагати від суб'єктів господарювання надання статистичної інформації та інших даних, не передбачених законом або з порушенням порядку, встановленого законом.

Метою ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності є надання користувачам для прийняття рішень повної, правдивої та неупередженої інформації про фінансове становище, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства.

Згідно зі ст. 1 Закону України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" **бухгалтерський облік** – це процес виявлення, вимірювання, реєстрації, накопичення, узагальнення, зберігання та пере-

давання інформації про діяльність підприємства зовнішнім і внутрішнім користувачам для прийняття рішень.

Бухгалтерський облік є обов'язковим видом обліку, який ведеться підприємством. Фінансова, податкова, статистична та інші види звітності, що використовують грошовий вимірник, ґрунтуються на даних бухгалтерського обліку. Питання організації бухгалтерського обліку на підприємстві належать до компетенції його власника (власників) або уповноваженого органу (посадової особи) відповідно до законодавства й установчих документів. Відповідальність за організацію бухгалтерського обліку та забезпечення фіксування фактів здійснення всіх господарських операцій у первинних документах; збереження оброблених документів, реєстрів і звітності протягом установленого терміну (але не менше трьох років) несе власник (власники) або уповноважений орган (посадова особа), який здійснює керівництво підприємством відповідно до законодавства й установчих документів.

Державний фінансовий аудит є різновидом державного фінансового контролю. Він полягає у перевірці й аналізі фактичного стану справ щодо законного й ефективного використання державних чи комунальних коштів, майна, інших активів держави, правильності ведення бухгалтерського обліку, достовірності фінансової звітності, функціонування системи внутрішнього контролю. Результати державного фінансового аудиту фіксуються та викладаються у звіті.

Фінансова звітність – це бухгалтерська звітність, що містить інформацію про фінансовий стан, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства за звітний період. Загальні вимоги до фінансової звітності визначені ст. 11 Закону України "Про бухгалтерський облік і фінансову звітність". Відповідно до цієї статті на основі даних бухгалтерського обліку підприємства зобов'язані складати фінансову звітність, яку підписують керівник і бухгалтер підприємства. *Фінансова звітність* підприємства (крім бюджетних установ, представництв іноземних суб'єктів господарської діяльності та суб'єктів малого підприємництва, визнаних такими відповідно до чинного законодавства) *включає*: баланс, звіт про фінансові результати, звіт про рух грошових коштів, звіт про власний капітал і примітки до звітів.

Статистична інформація є одним із різновидів інформації (ст. 18 Закону України "Про інформацію" [110]). Згідно зі ст. 19 Закону України "Про інформацію" державна статистична інформація підлягає систематичному відкритому опублікуванню. Забезпечується відкритий доступ громадян, наукових закладів та інших зацікавлених організацій до неопублікованих

статистичних даних, які не підпадають під дію обмежень, установлених цим Законом. Система статистичної інформації, її джерела та режим визначаються Законом України "Про державну статистику" [48] та іншими правовими актами в цій галузі.

Статистична інформація, отримана на підставі статистичних спостережень, які проводяться органами державної статистики, існує у вигляді первинних даних щодо респондентів, статистичних даних, які пройшли одну чи декілька стадій опрацювання та накопичені на паперових, магнітних та інших носіях або в електронному вигляді, а також у вигляді аналітичних матеріалів, підготовлених на підставі цих даних.

Законодавством забороняється вимагати від суб'єктів господарювання надання статистичної інформації й інших даних, не передбачених законом або з порушенням порядку, встановленого законом.

Контрольні запитання

1. Охарактеризуйте принципи державного нагляду (контролю).
2. Яка сфера дії державного нагляду (контролю)?
3. Якими є повноваження державних органів під час здійснення державного нагляду (контролю)?
4. Розмежуйте планові та позапланові заходи державного нагляду (контролю).
5. Які права й обов'язки мають суб'єкти господарювання під час здійснення державного нагляду (контролю)?
6. Надайте характеристику державного фінансового аудиту.

Рекомендована література: [32; 48; 53; 106; 110; 149].

26. Відповідальність у господарському праві

26.1. Поняття й ознаки господарсько-правової відповідальності. Функції господарсько-правової відповідальності. Підстави господарсько-правової відповідальності.

26.2. Прострочення боржника. Прострочення кредитора.

26.3. Форми господарсько-правової відповідальності. Відшкодування збитків як вид господарсько-правової відповідальності: поняття, сфера застосування, порядок реалізації.

26.4. Штрафні й оперативно-господарські санкції.

26.5. Неустойка як вид господарсько-правової відповідальності.

26.6. Види, підстави та порядок застосування оперативно-господарських санкцій.

26.7. Поняття адміністративно-господарських санкцій, їх види. Терміни застосування адміністративно-господарських санкцій.

26.8. Відповідальність суб'єктів господарювання за порушення анти-монопольно-конкурентного законодавства.

Ключові слова: господарсько-правова відповідальність; юридична відповідальність; прострочення боржника; прострочення кредитора; відшкодування збитків; штрафні санкції; оперативно-господарські санкції; неустойка; адміністративно-господарські санкції; антидемпінгові заходи.

26.1. Поняття й ознаки господарсько-правової відповідальності.

Функції господарсько-правової відповідальності. Підстави господарсько-правової відповідальності

Категорія відповідальності виступає не тільки індикатором дієвості норм права, але і вказує на самостійність галузі права. Її також часто згадують як юридичну відповідальність, що передбачає застосування до правопорушника заходів державного примусу, що виражаються в позбавленнях, передбачених санкцією юридичних норм.

Юридична відповідальність має такі ознаки:

1) юридична відповідальність – це завжди державний примус. Ніякі інші заходи громадського, партійного тощо примусу, навіть якщо вони здійснюються у зв'язку з правопорушенням, не є юридичною відповідальністю. До того ж юридична відповідальність як така не є примусом. Це "міра" примусу, яка має кількісні показники (штраф у гривнях, позбавлення волі – у роках та ін.);

2) юридична відповідальність настає лише за скоєний злочин. Правопорушення (його склад) є єдиною підставою для юридичної відповідальності. За своєю природою юридична відповідальність є негативною реакцією суспільства та держави на правопорушення, своєрідною формою захисту суспільства від порушень;

3) юридична відповідальність завжди передбачає певні позбавлення, неприємності для правопорушника. Це міра його покарання. Позбавлення

можуть бути особистого, організаційного або майнового характеру. Особистий характер позбавлень передбачає, що правопорушник зазнає проблем особисто (догана, позбавлення батьківських прав, позбавлення волі, звільнення). Організаційний характер позбавлень проявляється в тому, що людина відчуває дискомфорт у зв'язку зі зміною свого статусу (переведенням на іншу роботу, заборонаю займатися певною діяльністю). Позбавлення майнового характеру пов'язані з позбавленням певних майнових, матеріальних засобів (штраф, конфіскація майна);

4) юридична відповідальність здійснюється державою (її органами) у рамках правозастосовчого процесу та включає всі його особливості та стадії;

5) вид і застосування примусових заходів до правопорушника – не результат суб'єктивного рішення правозастосовувача; вони визначаються виходячи з санкції юридичної норми. Варто зауважити, що державно-примусові заходи можуть здійснюватися і на основі диспозиції правової норми.

До прийняття ГК України поняття господарсько-правової відповідальності залишалось дискусійним, навіть в науці господарського права воно було визнане лише всередині 80-х рр. ХХ ст. Так, у першому навчальному посібнику з господарського права за радянських часів обережно вживався термін "відповідальність за результати господарської діяльності". Згодом вчені говорили про санкції в господарському законодавстві, про "відповідальність у господарських відносинах". Нарешті, в підручнику 1985 р. за редакцією професора В. Р. Побірченко з'явилося поняття господарсько-правової відповідальності, розроблене професором В. К. Мамутовим [69].

Сучасні підручники з господарського права одноставні у визнанні самостійності господарсько-правової відповідальності стосовно інших видів відповідальності.

Господарсько-правова відповідальність – це несення суб'єктами господарювання несприятливих економічних і (або) правових наслідків у результаті застосування до них передбачених законодавством санкцій за господарські правопорушення.

Відповідальність у господарському праві – це комплексний правовий інститут, який має свій особливий предмет регулювання – господарські правопорушення.

Господарське правопорушення – це протиправна дія або бездіяльність суб'єкта господарських відносин, яка не відповідає вимогам норм

господарського права, не узгоджується з юридичними обов'язками зазначеного суб'єкта, порушує суб'єктивні права іншого учасника відносин або третіх осіб.

Згідно зі ст. 216 ГК України учасники господарських відносин несуть господарсько-правову відповідальність за правопорушення у сфері господарювання шляхом застосування господарських санкцій на підставах і в порядку, передбачених ГК України, іншими законами та договорами. Застосування господарських санкцій повинно гарантувати захист прав і законних інтересів громадян, організацій та держави (у тому числі відшкодування збитків учасникам господарських відносин, завданих унаслідок правопорушення) та забезпечувати правопорядок у сфері господарювання.

Основні ознаки господарсько-правової відповідальності виражаються в тому, що:

така відповідальність є реакцією держави або уповноваженої нею особи на протиправні дії суб'єкта господарювання, виражені в порушенні договору (брак продукції, прострочення поставки тощо) або правил здійснення господарської діяльності (порушення ліцензійних умов, вимог економічної конкуренції тощо);

відповідальність передбачається юридично (в законі або договорі). Вона застосовується переважно до суб'єктів господарювання, хоча не виключається можливість її застосування і до інших учасників відносин у сфері господарювання у випадку та порядку, передбачених ГК України. Наприклад, відповідальність громадян, які не є підприємцями, може розглядатися як господарсько-правова тільки в тому випадку, якщо вони виступають засновниками суб'єктів господарювання у порядку, встановленому установчими документами та законом (наприклад, несвоєчасне внесення вкладів у статутний фонд господарського товариства згідно зі ст. 88 ГК України [32]; необхідність реалізації додаткової відповідальності засновника згідно зі ч. 4 ст. 80 ГК України та в інших випадках);

відповідальність полягає у зменшенні благ учасника господарських відносин, але вона спрямована не на самого правопорушника, а переважно на його майнову базу (безпосередньо чи в кінцевому підсумку). Винятком є випадки застосування адміністративно-господарських санкцій організаційного характеру, наприклад, у вигляді примусового припинення суб'єкта господарювання за порушення закону. Забезпечується державним примусом, який проявляється по-різному: явно або приховано. У першому випадку реалізація заходів відповідальності покладається на судові чи інші державні

органи (стягнення збитків, штрафні й адміністративно-господарські санкції), а в другому – на самих суб'єктів господарювання (оперативно-господарські санкції). Застосовується як з урахуванням вини правопорушника (наприклад, відшкодування збитків, сплата штрафних санкцій), так і без її урахування (адміністративно-господарський штраф, оперативно-господарські санкції, примусовий поділ монопольного утворення та ін.).

Важливу роль в організації господарської діяльності відіграють принципи господарсько-правової відповідальності. Господарсько-правова відповідальність базується на **принципах**, висвітлених у ст. 216 ГК України [32], згідно з якими:

потерпіла сторона має право на відшкодування збитків незалежно від того, чи є застереження про це в договорі; передбачена законом відповідальність виробника (продавця) за недоброякісність продукції застосовується також незалежно від того, чи є застереження про це в договорі;

сплата штрафних санкцій за порушення зобов'язання, а також відшкодування збитків не звільняють правопорушника без згоди другої сторони від виконання прийнятих зобов'язань у натурі;

у господарському договорі неприпустимі застереження щодо виключення або обмеження відповідальності виробника (продавця) продукції.

26.2. Прострочення боржника. Прострочення кредитора

Основні положення про прострочення кредитора та прострочення боржника зазначені у ст. 220 ГК України [32].

Боржник, який прострочив виконання господарського зобов'язання, відповідає перед кредитором (кредиторами) за збитки, завдані простроченням, і за неможливість виконання, що випадково виникла після прострочення.

Якщо внаслідок прострочення боржника виконання втратило інтерес для кредитора, він має право відмовитися від прийняття виконання та вимагати відшкодування збитків.

Боржник не вважається таким, що прострочив виконання зобов'язання, якщо воно не може бути виконано внаслідок прострочення кредитора.

Кредитор вважається таким, що прострочив виконання господарського зобов'язання, якщо він відмовився прийняти належне виконання, запропоноване боржником, або не виконав дій, що передбачені законом, іншими правовими актами, або впливають із змісту зобов'язання, до вчинення яких боржник не міг виконати свого зобов'язання перед кредитором.

Прострочення кредитора дає боржникові право на відшкодування завданих простроченням збитків, якщо кредитор не доведе, що прострочення не спричинено умисно або через необережність його самого або тих осіб, на яких за законом чи дорученням кредитора було покладено прийняття виконання. Після закінчення прострочення кредитора боржник відповідає за виконання на загальних підставах.

26.3. Форми господарсько-правової відповідальності. Відшкодування збитків як вид господарсько-правової відповідальності: поняття, сфера застосування, порядок реалізації

Форми господарсько-правової відповідальності розрізняють залежно від видів господарських правопорушень і санкцій, встановлених за ці правопорушення. За цим критерієм в теорії права розрізняють: відшкодування збитків; штрафні санкції; оперативно-господарські санкції.

Учасник господарських відносин, який порушив господарське зобов'язання або установлені вимоги щодо здійснення господарської діяльності, повинен відшкодувати завдані ним збитки суб'єкту, права або законні інтереси якого порушено.

Під **збитками** слід розуміти витрати, викликані управненою стороною, втрата або пошкодження його майна, а також не отримані доходи, які уповноважена сторона мала отримати у разі належного виконання зобов'язання або додержання правил здійснення господарської діяльності другою стороною. Ст. 22 ЦК України дає таке визначення поняття "збитки":

1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки);

2) доходи, які особа могла б реально отримати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода). Як правило, стягнення збитків не є майновою санкцією певного розміру (хоча сторони можуть заздалегідь узгодити його згідно із ч. 5 ст. 225 ГК України). Саме із цим пов'язується універсальність застосування цієї частини Закону в горизонтальних і вертикальних відносинах, договірних та у позадоговірних зобов'язаннях. Оскільки така санкція закріплена в законі, вона не потребує договірного встановлення.

Ст. 225 ГК України передбачає, що до збитків, які підлягають відшкодуванню особою, яка допустила господарське правопорушення, належать: вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна, визначена відповідно до вимог законодавства;

додаткові витрати (штрафні санкції, сплачені іншим суб'єктам, вартість додаткових робіт, додатково витрачених матеріалів тощо), понесені стороною, що зазнала збитків унаслідок порушення зобов'язання другою стороною;

неотриманий прибуток (втрачена вигода), на який сторона, яка зазнала збитків, мала право розраховувати у разі належного виконання зобов'язання другою стороною;

матеріальна компенсація моральної шкоди у випадках, передбачених законом.

ГК України виходить із загального правила про повне відшкодування збитків. Винятки з нього повинні бути передбачені законом або договором.

Склад збитків, що підлягають відшкодуванню у внутрішньогосподарських відносинах, визначається відповідними суб'єктами господарювання – господарськими організаціями з урахуванням специфіки їх діяльності.

У ст. 226 ГК України визначаються умови та порядок відшкодування збитків у сфері господарювання.

Зокрема, не підлягають відшкодуванню збитки, завдані правомірною відмовою зобов'язаної сторони від подальшого виконання зобов'язання.

У разі невиконання зобов'язання про передачу їй індивідуально визначеної речі (речей, визначених родовими ознаками) управнена сторона має право вимагати відібрання цієї речі (речей) у зобов'язаної сторони або вимагати відшкодування останньою збитків.

У разі невиконання зобов'язання виконати певну роботу (надати послугу) управнена сторона має право виконати цю роботу самостійно або доручити її виконання (надання послуги) третім особам, якщо інше не передбачено законом або зобов'язанням, і вимагати відшкодування збитків, завданих невиконанням зобов'язання.

Особливі правила передбачені у ст. 229 ГК України для відшкодування збитків у разі порушення грошових зобов'язань. Зокрема, учасник господарських відносин у разі порушення ним грошового зобов'язання не звільняється від відповідальності через неможливість виконання та зобов'язаний відшкодувати потерпілому збитки, а також сплатити штрафні

санкції. Для негрошових зобов'язань закон передбачає загальне правило про те, що штрафні санкції зменшують розмір збитків.

Штрафні санкції є найпоширенішою формою господарсько-правової відповідальності.

26.4. Штрафні й оперативно-господарські санкції

Штрафними санкціями відповідно до ст. 230 ГК України [32] визнаються господарські санкції у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити в разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання.

Законом щодо окремих видів зобов'язань може бути визначений розмір штрафних санкцій, зміна якого за погодженням сторін не допускається.

Ст. 231 ГК України також пояснює, що за порушення господарського зобов'язання, в якому хоча б одна сторона є суб'єктом господарювання, що належить до державного сектора економіки, або порушення пов'язане з виконанням державного контракту, або виконання зобов'язання фінансується за рахунок Державного бюджету України чи за рахунок державного кредиту, штрафні санкції застосовуються, якщо інше не передбачено законом чи договором, у таких розмірах:

за порушення умов зобов'язання щодо якості (комплектності) товарів (робіт, послуг) стягується штраф у розмірі 20 % вартості неякісних (некомплектних) товарів (робіт, послуг);

за порушення строків виконання зобов'язання стягується пеня у розмірі 0,1 % від вартості товарів (робіт, послуг), за якими допущено прострочення виконання, за кожен день прострочення; за прострочення понад тридцять днів додатково стягується штраф у розмірі 7 % вказаної вартості.

У разі, якщо розмір штрафних санкцій законом не визначений, санкції застосовуються в розмірі, передбаченому договором. Розмір санкцій може бути встановлений договором: у відсотковому відношенні до суми невиконаної частини зобов'язання; у встановленій грошовій сумі або у відсотковому відношенні до суми зобов'язання незалежно від ступеня його виконання; у кратному розмірі до вартості товарів (робіт, послуг).

У разі недосягнення згоди між сторонами щодо встановлення розміру штрафних санкцій за порушення зобов'язання спір може бути вирішений в судовому порядку за заявою зацікавленої сторони. Штрафні санкції

за порушення грошових зобов'язань устанавлюються у відсотках, розмір яких визначається обліковою ставкою Національного банку України, за весь час користування чужими коштами, якщо інший розмір відсотків не передбачений законом або договором.

Розмір штрафних санкцій, що застосовуються у внутрішньогосподарських відносинах за порушення зобов'язань, визначається відповідним суб'єктом господарювання – господарською організацією.

Ст. 232 ГК України регулює випадки, коли за невиконання або неналежне виконання зобов'язання встановлено штрафні санкції. Тут збитки відшкодовуються в частині, не покритій цими санкціями. Законом або договором можуть бути передбачені випадки, коли:

допускається стягнення тільки штрафних санкцій;

збитки можуть бути стягнуті у повній сумі понад штрафні санкції;

за вибором кредитора можуть бути стягнуті або збитки, або штрафні санкції.

Вимогу щодо сплати штрафних санкцій за господарське правопорушення може заявити учасник господарських відносин, права чи законні інтереси якого порушено, а у випадках, передбачених законом, – уповноважений орган, наділений господарською компетенцією.

Відсотки за неправомірне користування чужими коштами справляються по день сплати суми цих коштів кредитору, якщо законом або договором не встановлений для нарахування відсотків інший строк.

За грошовим зобов'язанням боржник не повинен платити відсотки за час прострочення кредитора.

Нарахування штрафних санкцій за прострочення виконання зобов'язання, якщо інше не встановлено законом або договором, припиняється через шість місяців від дня, коли зобов'язання мало бути виконано.

У випадках, передбачених законом, штрафні санкції за порушення господарських зобов'язань стягуються судом у дохід держави.

Про зменшення штрафних санкцій йдеться у ст. 233 ГК України. Так, якщо належні до сплати штрафні санкції надмірно великі порівняно зі збитками кредитора, суд має право зменшити розмір санкцій. Для цього необхідно взяти до уваги:

ступінь виконання зобов'язання боржником;

майновий стан сторін, які беруть участь у зобов'язанні;

не лише майнові, але й інші значущі інтереси сторін.

Якщо порушення зобов'язання не завдало збитків іншим учасникам господарських відносин, суд може з урахуванням інтересів боржника зменшити розмір належних до сплати штрафних санкцій.

За порушення господарських зобов'язань до суб'єктів господарювання й інших учасників господарських відносин можуть застосовуватися **оперативно-господарські санкції** – заходи оперативного впливу на правопорушника з метою припинення або запобігання повторенню порушень зобов'язання, що використовуються самими сторонами зобов'язання в односторонньому порядку.

До суб'єкта, який порушив господарське зобов'язання, можуть бути застосовані лише ті оперативно-господарські санкції, застосування яких передбачене договором. Оперативно-господарські санкції застосовуються незалежно від вини суб'єкта, який порушив господарське зобов'язання. Порядок застосування оперативно-господарських санкцій наведено в ст. 237 ЦК України [194].

26.5. Неустойка як вид господарсько-правової відповідальності

Поняття неустойки більш широко розкрито в Цивільному кодексі. Ст. 230 ГК України визначає неустойку разом зі штрафом і пенею як господарські санкції у вигляді грошової суми, яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити у разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання. Ст. 549 ЦК України [194] дає своє трактування цього поняття: неустойкою (штрафом, пенею) є грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторіві у разі порушення боржником зобов'язання.

У ст. 550 ЦК України зазначається, що *право на неустойку* виникає незалежно від наявності у кредитора збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання. Відсотки на неустойку не нараховуються. Кредитор не має права на неустойку в разі, якщо боржник не відповідає за порушення зобов'язання. Ст. 551 ЦК України визначає *предмет неустойки*; ним може бути грошова сума, рухоме та нерухоме майно. Якщо предметом неустойки є грошова сума, її розмір установлюється договором або актом цивільного законодавства.

Розмір неустойки, встановлений законом, може бути збільшений у договорі. Сторони можуть домовитися про зменшення розміру неустойки, встановленого актом цивільного законодавства, крім випадків, передбачених

законом. Розмір неустойки може бути зменшений за рішенням суду, якщо він значно перевищує розмір збитків, і за наявності інших обставин, що мають істотне значення.

Сплата (передання) неустойки не звільняє боржника від виконання свого обов'язку в натурі.

Сплата (передання) неустойки не позбавляє кредитора права на відшкодування збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання.

26.6. Види, підстави та порядок застосування оперативно-господарських санкцій

За ст. 236 ГК України у господарських договорах сторони можуть передбачати такі *види оперативно-господарських санкцій*:

одностороння відмова від виконання свого зобов'язання управненою стороною зі звільненням її від відповідальності за це – у разі порушення зобов'язання другою стороною;

відмова від оплати за зобов'язанням, виконаним неналежним чином або достроково виконаним боржником без згоди другої сторони; відстрочення відвантаження продукції чи виконання робіт унаслідок прострочення виставлення акредитива платником, припинення видачі банківських позик тощо;

відмова управненої сторони від прийняття подальшого виконання зобов'язання, порушеного другою стороною, або повернення в односторонньому порядку виконаного кредитором за зобов'язанням (списання з рахунку боржника в безакцептному порядку коштів, сплачених за неякісну продукцію тощо);

установлення в односторонньому порядку на майбутнє додаткових гарантій належного виконання зобов'язань стороною, яка порушила зобов'язання: зміна порядку оплати продукції (робіт, послуг), переведення платника на попередню оплату продукції (робіт, послуг) або на оплату після перевірки їх якості тощо ;

відмова від встановлення на майбутнє господарських відносин із стороною, яка порушує зобов'язання.

Ст. 237 ГК України визначає, що *підставою для застосування оперативно-господарських санкцій* є факт порушення господарського зобов'язання другою стороною. Оперативно-господарські санкції застосовуються

стороною, яка потерпіла від правопорушення, у позасудовому порядку та без попереднього пред'явлення претензії порушнику зобов'язання.

Порядок застосування сторонами конкретних оперативно-господарських санкцій визначається договором. У разі незгоди зі застосуванням оперативно-господарської санкції зацікавлена сторона може звернутися до суду з заявою про скасування такої санкції та відшкодування збитків, завданих її застосуванням. Оперативно-господарські санкції можуть застосовуватися одночасно з відшкодуванням збитків і стягненням штрафних санкцій.

26.7. Поняття адміністративно-господарських санкцій, їх види. Терміни застосування адміністративно-господарських санкцій

Адміністративно-господарські санкції – це заходи організаційно-правового або майнового характеру, що застосовуються уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування до суб'єктів господарювання за порушення встановлених законами правил здійснення господарської діяльності, спрямовані на припинення правопорушення суб'єкта господарювання та ліквідацію його наслідків (ст. 238 ГК України).

Види адміністративно-господарських санкцій, умови та порядок їх застосування визначаються ГК України й іншими законодавчими актами. Адміністративно-господарські санкції можуть бути встановлені виключно законами.

ГК України у ст. 239 регламентує, що органи державної влади й органи місцевого самоврядування відповідно до своїх повноважень та у порядку, встановленому законом, можуть застосовувати до суб'єктів господарювання такі **адміністративно-господарські санкції**:

- вилучення прибутку (доходу);
- адміністративно-господарський штраф;
- стягнення зборів (обов'язкових платежів);
- застосування антидемпінгових заходів;
- припинення експортно-імпортних операцій;
- застосування індивідуального режиму ліцензування;
- зупинення дії ліцензії (патенту) на здійснення суб'єктом господарювання певних видів господарської діяльності;

анулювання ліцензії (патенту) на здійснення суб'єктом господарювання окремих видів господарської діяльності;
обмеження або зупинення діяльності суб'єкта господарювання; ліквідація підприємства.

Безоплатне вилучення прибутку (доходу) регулюється ст. 240 ГК України. Отже, прибуток (дохід), отриманий суб'єктом господарювання внаслідок порушення встановлених законодавством правил здійснення господарської діяльності, а також суми прихованого (заниженого) прибутку (доходу) чи суми податку, не сплаченого за прихований об'єкт оподаткування, підлягають вилученню в дохід відповідного бюджету в порядку, встановленому законом. Крім того, з підприємства стягується у випадках і порядку, передбачених законом, штраф, але не більше двократного розміру вилученої суми, а в разі повторного порушення протягом року після застосування цієї санкції – у трикратному розмірі вилученої суми.

Відповідно до ст. 241 ГК України **адміністративно-господарський штраф** – це грошова сума, що сплачується суб'єктом господарювання до відповідного бюджету у разі порушення ним установлених правил здійснення господарської діяльності. Адміністративно-господарський штраф може застосовуватися у визначених законом випадках одночасно з іншими адміністративно-господарськими санкціями.

Застосування *антидемпінгових заходів* необхідне для надання рівних умов для діяльності всіх учасників на ринку України. Регулювання здійснюється ст. 244 – 245 ГК України, Законом України "Про зовнішньоекономічну діяльність" [137] та іншими нормативно-правовими актами. У разі здійснення окремими учасниками господарських відносин зовнішньоекономічної діяльності, пов'язаної з набуттям незаконної переваги на ринку України (здійснення демпінгового імпорту, субсидованого імпорту, а також інших дій, які визначаються законом як недобросовісна конкуренція), що завдало шкоди економіці України або спричинило загрозу виникнення такої шкоди, до цих учасників відносин можуть бути застосовані антидемпінгові, компенсаційні або спеціальні заходи відповідно до закону.

У випадках недобросовісної конкуренції, розміщення валютних цінностей з порушенням встановленого законодавством порядку на рахунках і вкладах за межами України, а також в інших випадках, якщо дії учасників зовнішньоекономічної діяльності завдають шкоди економіці України, екс-

портно-імпортні операції таких суб'єктів господарювання припиняються на умовах і в порядку, передбачених законом.

За порушення суб'єктами господарювання антимонопольних правил здійснення зовнішньоекономічної діяльності, заборони недобросовісної конкуренції та інших правил, якими встановлюються певні обмеження чи заборони у здійсненні зовнішньоекономічної діяльності, до таких суб'єктів може застосовуватися індивідуальний режим ліцензування. Обмеження та припинення діяльності суб'єкта господарювання регулюється ст. 246 – 248 ГК України.

Здійснення будь-якої господарської діяльності, яка загрожує життю та здоров'ю людей або становить підвищену небезпеку для довкілля, забороняється. У разі здійснення господарської діяльності з порушенням екологічних вимог діяльність суб'єкта господарювання може бути обмежена або зупинена КМ України, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, а також іншими уповноваженими органами в порядку, встановленому законом.

Підстави та порядок обмеження та зупинення діяльності суб'єктів господарювання, а також повноваження уповноважених органів приймати відповідні рішення встановлюються законом.

Ліквідація підприємства, діяльність якого суперечить закону чи його установчим документам, здійснюється за рішенням суду. У разі ліквідації підприємства в ЄДР вноситься відповідний запис.

Гарантії прав суб'єктів господарювання в разі неправомірного застосування до них адміністративно-господарських санкцій:

суб'єкт господарювання має право оскаржити до суду рішення будь-якого органу державної влади або органу місцевого самоврядування щодо застосування до нього адміністративно-господарських санкцій;

у разі прийняття органом державної влади або органом місцевого самоврядування акта, що не відповідає законодавству та порушує права чи законні інтереси суб'єкта господарювання, останній відповідно до ГК України має право звернутися до суду із заявою про визнання такого акта недійсним. Збитки, завдані суб'єкту господарювання у зв'язку з неправомірним застосуванням до нього адміністративно-господарських санкцій, підлягають відшкодуванню в порядку, встановленому ГК України та іншими законами.

Адміністративно-господарські санкції можуть бути застосовані до суб'єкта господарювання протягом шести місяців з дня виявлення пору-

шення, але не пізніше одного року з дня порушення цим суб'єктом установлених законодавчими актами правил здійснення господарської діяльності, крім випадків, передбачених законом. Дія цих статей не поширюється на штрафні санкції, розмір і порядок стягнення яких визначені Податковим кодексом України, Законом України "Про банки і банківську діяльність" [97] та іншими законами, контроль за дотриманням яких покладено на органи доходів і зборів.

26.8. Відповідальність суб'єктів господарювання за порушення антимонопольно-конкурентного законодавства

Антимонопольний комітет України накладає штрафи на суб'єктів господарювання – юридичних осіб за:

вчинення дій, передбачених ст. 29, 30 і 32 ГК України, ухилення від виконання або несвоєчасне виконання рішень Антимонопольного комітету України чи його територіальних відділень про припинення порушень антимонопольно-конкурентного законодавства, відновлення первинного стану або зміну угод, що суперечать антимонопольно – конкурентному законодавству;

створення, реорганізацію (злиття, приєднання), ліквідацію суб'єктів господарювання, вступ одного або декількох суб'єктів господарювання в об'єднання, придбання чи набуття будь-яким іншим способом у власність, набуття в управління (користування) часток (акцій, паїв) та активів (майна) у вигляді цілісних майнових комплексів підприємств або їх структурних підрозділів, а також в оренду – цілісних майнових комплексів підприємств чи їх структурних підрозділів без згоди Антимонопольного комітету України чи його органів у випадках, якщо законом передбачено необхідність отримання такої згоди;

неподання чи несвоєчасне подання передбаченої законом інформації, або подання завідомо недостовірної інформації Антимонопольному комітету України, його територіальним відділенням.

Вчинення дій, визначених ГК України як недобросовісна конкуренція, юридичними особами, які не є суб'єктами господарювання, тягне накладення на них Антимонопольним комітетом України або його територіальними відділеннями штрафу в розмірі, передбаченому законом.

Посадові особи органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, а також громадяни, зареєс-

тровані як підприємці, несуть адміністративну відповідальність згідно із законом за:

вчинення дій, передбачених ст. 29 – 32 ГК України;

неподання чи несвоєчасне подання передбаченої законом інформації або подання завідомо недостовірної інформації Антимонопольному комітету України, його територіальним відділенням;

ухилення від виконання або несвоєчасне виконання рішень Антимонопольного комітету України, його територіальних відділень.

Учинення дій, визначених ГК України як недобросовісна конкуренція, громадянами-підприємцями, а також учинення в інтересах третіх осіб зазначених дій громадянами, які не є підприємцями, тягне за собою адміністративну відповідальність, передбачену законом. Штрафи за порушення антимонопольно-конкурентного законодавства стягуються в судовому порядку.

Прибуток (дохід), незаконно отриманий суб'єктами підприємницької діяльності в результаті порушення статей 29, 30 і 32 ГК України, стягується за рішенням суду до Державного бюджету. У разі встановлення факту неправомірного використання чужих позначень, рекламних матеріалів, упаковки або факту копіювання виробів, передбачених ст. 33 ГК, зацікавлені особи можуть звернутися до Антимонопольного комітету України, його територіальних відділень із заявою про вилучення в судовому порядку товарів з неправомірно використаним позначенням або копій виробів іншого суб'єкта господарювання як у виробника, так і у продавця. Вилучення товарів з неправомірно використаним позначенням і копій виробів іншого суб'єкта господарювання застосовується у разі, якщо можливість змішування з діяльністю іншого суб'єкта господарювання не може бути усунена іншим шляхом. Порядок використання вилучених товарів визначається Кабінетом Міністрів України.

Збитки, заподіяні зловживанням монопольним становищем, антиконкурентними узгодженими діями, дискримінацією суб'єктів господарювання органами державної влади, органами місцевого самоврядування, а також збитки, заподіяні внаслідок вчинення дій, визначених цим Кодексом як недобросовісна конкуренція, підлягають відшкодуванню за позовами зацікавлених осіб у порядку, встановленому законом.

У разі встановлення факту дискредитації суб'єкта господарювання Антимонопольний комітет України, його територіальні відділення мають

право прийняти рішення про спростування за рахунок порушника поширених ним неправдивих, неточних або неповних відомостей у термін і спосіб, що визначені законодавством або цим рішенням.

Справи про порушення антимонопольно-конкурентного законодавства розглядаються Антимонопольним комітетом України, його територіальними відділеннями у порядку, встановленому законом.

Контрольні запитання

1. Охарактеризуйте відповідальність суб'єкта господарювання за здійснення підприємницької діяльності без здійснення державної реєстрації або без отримання ліцензії.

2. Розкрийте господарські санкції, які встановлюються за порушення господарських зобов'язань.

3. Назвіть підстави безоплатного вилучення прибутку (доходу) суб'єкта підприємницької діяльності.

4. Розкрийте підстави та порядок звільнення суб'єктів господарювання від відповідальності або зменшення її розміру.

Рекомендована література: [32; 69; 97; 137; 194].

Глосарій

Агентський договір – договір, за яким одна сторона (комерційний агент) зобов'язується надати послуги другій стороні (суб'єкту, якого представляє агент) в укладенні угод чи сприяти їх укладенню (надання фактичних послуг) від імені цього суб'єкта та за його рахунок.

Акціонерне товариство – господарське товариство, статутний капітал якого поділено на визначену кількість часток однакової номінальної вартості, корпоративні права за якими посвідчуються акціями.

Акція – цінний папір, що дає її власникам право на отримання частини прибутку товариств.

Анулювання ліцензії – позбавлення ліцензіата права на провадження виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню, шляхом ухвалення органом ліцензування рішення про анулювання його ліцензії.

Асоціація – договірне об'єднання, створене з метою постійної координації господарської діяльності об'єднаних підприємств шляхом централізації однієї або кількох виробничих та управлінських функцій, розвитку спеціалізації та кооперації виробництва, організації спільних виробництв на основі об'єднання учасниками фінансових і матеріальних ресурсів для задоволення переважно господарських потреб учасників асоціації.

Виписка з Єдиного державного реєстру юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців – документ, що містить відомості про юридичну особу чи її відокремлені підрозділи або фізичну особу-підприємця.

Виробничий кооператив – кооператив, який утворюється шляхом об'єднання фізичних осіб для спільної виробничої або іншої господарської діяльності на засадах їх обов'язкової трудової участі з метою отримання прибутку.

Відокремлений підрозділ юридичної особи – філія, інший підрозділ юридичної особи, що знаходиться поза її місцезнаходженням і виробляє продукцію, виконує роботи або операції, надає послуги від імені юридичної особи, або представництво, що здійснює представництво та захист інтересів юридичної особи.

Господарське об'єднання – об'єднання підприємств, утворене за ініціативою підприємств незалежно від їх виду, які на добровільних засадах об'єднали свою господарську діяльність. Господарські об'єднання діють на основі установчого договору та/або статуту, який затверджується їх засновниками.

Господарське товариство – юридична особа, статутний (складений) капітал якої поділений на частки між учасниками.

Господарсько-торгова діяльність – діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання у сфері товарного обігу, спрямована на реалізацію продукції виробничо-технічного призначення та виробів народного споживання, а також допоміжна діяльність, яка забезпечує їх реалізацію шляхом надання відповідних послуг.

Двосторонній договір – договір, де учасниками виступають дві сторони; права й обов'язки за договором виникають у обох його сторін.

Державне (комунальне) господарське об'єднання – об'єднання підприємств, утворене державними (комунальними) підприємствами за рішенням КМ України або, у визначених законом випадках, рішенням міністерств (інших органів, до сфери управління яких входять підприємства, що утворюють об'єднання), або за рішенням компетентних органів місцевого самоврядування. Державне (комунальне) господарське об'єднання діє на основі рішення про його утворення та статуту, який затверджується органом, що ухвалив рішення про утворення об'єднання.

Державний реєстратор – посадова особа центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державної реєстрації юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців, який від імені держави здійснює державну реєстрацію юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців.

Державні гарантії захисту інвестицій – система правових норм, які спрямовані на захист інвестицій та не стосуються питань фінансово-господарської діяльності учасників інвестиційної діяльності та сплати ними податків, зборів (обов'язкових платежів). Державні гарантії захисту інвестицій не можуть бути скасовані або звужені стосовно інвестицій, здійснених у період дії цих гарантій.

Договір підряду – цивільно-правовий договір, згідно з яким одна сторона (підрядник) зобов'язується на свій ризик виконати певну роботу за завданням іншої сторони (замовника), а замовник зобов'язується прийняти й оплатити виконану роботу.

Єдиний державний реєстр юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців – автоматизована система збирання, накопичення, захисту, обліку та надання інформації про юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців.

Залежне господарське товариство – товариство, в якого двадцять або більше відсотків статутного капіталу, або акціонерне товариство, у якого

більше двадцяти відсотків простих акцій належать іншому (головному) господарському товариству.

Замовник – юридична або фізична особа, яка замовляє виконання робіт, поставку продукції, надання послуг, пов'язаних з капітальним будівництвом, організовує проведення торгів (тендерів), укладає договори (контракти), контролює хід будівництва, здійснює технічний нагляд за ним, проводить розрахунки за поставлену продукцію, виконані роботи, надані послуги, приймає завершені роботи.

Захист інвестицій – комплекс організаційних, технічних і правових заходів, спрямованих на створення умов, які сприяють збереженню інвестицій, досягненню цілі внесення інвестицій, ефективній діяльності об'єктів інвестування та реінвестування, захисту законних прав та інтересів інвесторів, у тому числі права на отримання прибутку (доходу) від інвестицій.

Здобувач ліцензії – суб'єкт господарювання, який подав до органу ліцензування заяву про отримання ліцензії разом із підтвердними документами згідно з вимогами відповідних ліцензійних умов.

Інвестиційна діяльність – сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб і держави з реалізації інвестицій.

Інвестиційне право – система формально виражених загальних обов'язкових правил поведінки, встановлених або санкціонованих державою. Регулює відносини, що складаються в процесі інвестиційної діяльності фізичних, юридичних осіб або держави, які розміщують майно та інтелектуальні цінності в об'єкти підприємницької та інші види діяльності, в результаті чого створюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект.

Інвестиції – всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект.

Інвестори – суб'єкти інвестиційної діяльності, які приймають рішення про вкладення власних, позикових і залучених майнових та інтелектуальних цінностей в об'єкти інвестування. Інвестори можуть виступати в ролі вкладників, кредиторів, покупців, а також виконувати функції будь-якого учасника інвестиційної діяльності.

Іноземні інвестиції – цінності, що вкладаються іноземними інвесторами в об'єкти інвестиційної діяльності відповідно до законодавства України з метою отримання прибутку або досягнення соціального ефекту.

Іноземні інвестори – суб'єкти, які провадять інвестиційну діяльність на території України.

Капітальне будівництво – процес створення нових, а також розширення, реконструкція, технічне переоснащення діючих підприємств, об'єктів виробничого та невиробничого призначення, пускових комплексів (з урахуванням проектних робіт, проведення торгів (тендерів) у будівництві, консервації, розконсервації об'єктів, утримання дирекцій, а також придбання технологічного обладнання, що не входить до кошторису об'єктів).

Кінцевий бенефіціарний власник (контролер) – фізична особа, яка незалежно від формального володіння має можливість здійснювати вирішальний вплив на управління чи господарську діяльність юридичної особи безпосередньо або через інших осіб. Здійснюється, зокрема, шляхом: реалізації права володіння або користування всіма активами або їх значною часткою; права вирішального впливу на формування складу, результати голосування; а також вчинення правочинів, які надають можливість визначати умови господарської діяльності, давати обов'язкові до виконання вказівки або виконувати функції органу управління. Контролер може впливати шляхом прямого або опосередкованого (через іншу фізичну або юридичну особу) володіння однією особою самотійно або разом із пов'язаними фізичними та/або юридичними особами часткою в юридичній особі в розмірі двадцяти п'яти або більше відсотків статутного капіталу або прав голосу в юридичній особі.

Командитне товариство – товариство, в якому разом з одним або більше учасниками, які здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і несуть відповідальність за зобов'язаннями товариства всім своїм майном, є один або більше учасників, відповідальність яких обмежується вкладом у майно товариства (вкладників) та які не беруть участі в діяльності товариства.

Комерційне посередництво (агентська діяльність) – підприємницька діяльність, яка полягає в наданні комерційним агентом послуг суб'єктам господарювання у здійсненні ними господарської діяльності шляхом посередництва від імені, в інтересах, під контролем і за рахунок суб'єкта, якого він представляє.

Консенсуальний договір (від лат. *consensus* – згода) – цивільно-правовий договір, який визнається укладеним з моменту погодження сторонами істотних умов.

Консорціум – тимчасове статутне об'єднання підприємств для досягнення його учасниками певної спільної господарської мети (реалізації цільових програм, науково-технічних, будівельних проектів тощо). Консорціум використовує кошти, якими його наділяють учасники, централізовані ресурси, виділені на фінансування відповідної програми, а також кошти, що надходять з інших джерел, в порядку, визначеному його статутом. У разі досягнення мети його створення консорціум припиняє свою діяльність.

Концерн – статутне об'єднання підприємств, а також інших організацій, на основі їх фінансової залежності від одного або групи учасників об'єднання, з централізацією функцій науково-технічного та виробничого розвитку, інвестиційної, фінансової, зовнішньоекономічної та іншої діяльності. Учасники концерну наділяють його частиною своїх повноважень, у тому числі правом представляти їх інтереси у відносинах з органами влади, іншими підприємствами й організаціями. Учасники одного концерну не можуть бути одночасно учасниками іншого концерну.

Корпорація – договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації.

Легалізація – здійснення суб'єктом низки послідовних, юридично значущих дій, спрямованих на придбання прав і обов'язків суб'єкта підприємницької діяльності (правосуб'єктності).

Ліцензіат – суб'єкт господарювання, який має ліцензію на здійснення встановленого законом виду господарської діяльності.

Ліцензія – наданий органом ліцензування документ на право здійснення суб'єктом господарювання певного виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню, в електронному вигляді (запис про наявність ліцензії у такого суб'єкта господарювання в ЄДР або на паперовому носії).

Ліцензування – спосіб державного регулювання провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, спрямований на забезпечення реалізації єдиної державної політики у сфері ліцензування, захисту економічних і соціальних інтересів держави, суспільства й окремих споживачів.

Місце проживання фізичної особи – житловий будинок, квартира, інше приміщення, придатне для проживання в ньому (гуртожиток, готель тощо) у відповідному населеному пункті, в якому фізична особа проживає

постійно, переважно або тимчасово, що знаходиться за певною адресою, за якою здійснюється зв'язок з фізичною особою-підприємцем.

Місцезнаходження юридичної особи – адреса органу або особи, які відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступають від його імені.

Модельний статут – типовий установчий документ, затверджений КМ України, який використовується для здійснення діяльності юридичних осіб відповідних організаційно-правових форм; містить установлені законом правила, що регулюють правовий статус, права, обов'язки та відносини, які пов'язані зі створенням, управлінням і провадженням господарської діяльності відповідних юридичних осіб.

Об'єкт виробничого призначення – об'єкт сфери матеріального виробництва (промисловість, сільське господарство, транспорт і зв'язок, будівництво, торгівля, громадське харчування, матеріально-технічне забезпечення та збут).

Об'єкт невиробничого призначення – об'єкт житлового та комунального господарства, закладів охорони здоров'я, фізкультури, соціального забезпечення, освіти, культури, мистецтва, науково-дослідних та інших організацій, пов'язаних з розвитком науки, а також пам'ятники та монументи.

Оплатний договір – договір, за яким хоча б одна з його сторін за виконання нею її обов'язків повинна отримати плату або інше зустрічне (щодо такого обов'язку) відшкодування.

Орган ліцензування – орган виконавчої влади, визначений КМ України, або уповноважений законом державний колегіальний орган.

Пасажирські перевезення – перевезення пасажирів легковими автомобілями або автобусами.

Повне товариство – товариство, всі учасники якого провадять спільну підприємницьку діяльність і несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства всім своїм майном.

Принцип мовчазної згоди у сфері державної реєстрації – принцип, згідно з яким державний реєстратор вносить до Єдиного державного реєстру запис про проведення державної реєстрації припинення юридичної особи в результаті її ліквідації, злиття, поділу, приєднання або перетворення.

Принципи управління виробничим кооперативом – управління, яке здійснюється на основі самоврядування, гласності, участі його членів у вирішенні питань діяльності кооперативу.

Реєстратор розрахункових операцій – пристрій або програмно-технічний комплекс, в якому реалізовані фіскальні функції і який призначений для реєстрації розрахункових операцій з продажу товарів (надання послуг), операцій із купівлі – продажу іноземної валюти та/або реєстрації кількості проданих товарів (наданих послуг), операцій із приймання готівки для подальшого переказу.

Реєстраційна картка – документ встановленого зразка, який підтверджує волевиявлення особи щодо внесення відповідних записів до Єдиного державного реєстру.

Реєстраційна справа – папка організаційно-облікового типу з документами або електронними документами, що подаються державному реєстратору відповідно до закону.

Спеціальна (вільна) економічна зона – частина території України, на якій встановлюються та діють спеціальний правовий режим економічної діяльності і спеціальний порядок застосування та дії законодавства України. На території спеціальної (вільної) економічної зони запроваджуються пільгові митні, валютно-фінансові, податкові й інші умови економічної діяльності національних та іноземних юридичних і фізичних осіб.

Суб'єкти інвестиційної діяльності – громадяни й юридичні особи України й іноземних держав, а також окремі держави.

Товариство з додатковою відповідальністю – товариство, статутний капітал якого поділений на частки, розмір яких визначений установчими документами. Учасники такого товариства відповідають за його боргами своїми внесками до статутного капіталу, а за недостатності цих сум – додатково належним їм майном в однаковому для всіх розмірі, кратному до внеску кожного учасника.

Товариство з обмеженою відповідальністю – товариство, яке має статутний капітал, розділений на частки, розмір яких визначається установчими документами.

Товарна біржа – організація, що об'єднує юридичних і фізичних осіб, які здійснюють виробничу та комерційну діяльність; має за мету надання послуг в укладенні біржових угод, виявлення товарних цін, попиту та пропозицій на товари, вивчення, впорядкування та полегшення товарообігу та пов'язаних із ним торговельних операцій.

Торгівля – вид економічної діяльності у сфері товарообігу та просування їх від виробника до споживача в формі купівлі – продажу та надання пов'язаних з цим послуг.

Транспортні послуги – діяльність, пов'язана із задоволенням потреб населення в перевезеннях автомобільним транспортом.

Учасники інвестиційної діяльності – громадяни й юридичні особи України, інших держав, які забезпечують реалізацію інвестицій як виконавці замовлень або на підставі доручення інвестора.

Фінансова санкція – грошова сума, що стягується до відповідного місцевого бюджету за порушення вимог законодавства у сфері торгівлі з суб'єктів господарювання за місцем їх реєстрації.

Фонди соціального страхування – Фонд соціального страхування України та Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття.

Фондова біржа – юридична особа, яка створює організаційні умови для укладення договорів купівлі – продажу цінних паперів та інших фінансових інструментів шляхом проведення біржових торгів і забезпечує контроль за їх виконанням із застосуванням відповідних заходів впливу.

Штраф – визначена законом або договором грошова сума, яку боржник повинен сплатити кредиторіві в разі невиконання або неналежного виконання зобов'язання, зокрема в разі прострочення виконання.

Використана література

1. Авдокушин Е. Ф. Международные экономические отношения : учеб. пособ. / Е. Ф. Авдокушин. – Москва : ИВЦ "Маркетинг", 1997. – 194 с.
2. Азімов Ч. Н. Забезпечення договірних зобов'язань / Ч. Н. Азімов ; під ред. Н. М. Кузьменко. – Харків : Консум, 1995. – 48 с.
3. Банківське право: українське та європейське : навч. посіб. / П. Д. Біленчук, О. Г. Диннік, І. О. Лютий та ін.; за ред. Біленчук П. Д. – Київ : Атіка, 1999. – 324 с.
4. Баторшина Н. Філії та представництва. Особливості правового статусу / Н. Баторшина // Юридичний журнал. – 2002. – № 6. – С. 63.
5. Безух О. Неправомірне використання ділової репутації в конкуренції / О. Безух // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 5. – С. 24–27.
6. Бейцун І. Проблеми правосуб'єктності об'єднань юридичних осіб / І. Бейцун // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 2. – С. 45.
7. Белов А. П. Международное предпринимательское право: практ. пособ. / А. П. Белов. – Москва : ЮД "Юстицинформ", 2001. – 336 с.
8. Беляневич О. А. Господарський договір та способи його укладення : навч. посіб. / О. А. Беляневич. – Київ : Наукова думка, 2002. – 280 с.
9. Беляневич О. Физическое лицо как субъект хозяйственных отношений / О. Беляневич // Предпринимательство, хозяйство и право. – 1997. – № 1. – С. 14–18.
10. Березюк О. Господарські об'єднання: стан законодавства та перспективи розвитку / О. Березюк // Право України. – 1998. – № 3. – С. 28.
11. Бильденс А. Основные черты германского и европейского анти-монопольного права / А. Бильденс // Основы немецкого торгового и хозяйственного права. – Москва : Юринфор, 1995. – С. 65–75.
12. Богун В. Правові аспекти здійснення зовнішньоекономічної діяльності в Україні / В. Богун // Право України. – 1998. – № 4. – С. 62–66.
13. Брагинский М. И. Договор подряда и подобные ему договоры / М. И. Брагинский. – Москва : Статут, 1999. – 254 с.
14. Брукс В. Законодательство о банкротстве США / В. Брукс // Вестник Высшего арбитражного суда Российской Федерации. – 1993. – № 9. – С. 57–63.

15. Винник О. М. Общества с ограниченной ответственностью: преимущества и недостатки / О. М. Винник // Предпринимательство, хозяйство и право. – 1999. – № 7. – С. 7–11.
16. Вінник О. Виробничий кооператив як різновид підприємницької організації / О. Вінник // Предпринимательство, хозяйство и право. – 1998. – № 1. – С. 14–19.
17. Вінник О. Закрите акціонерне товариство і товариство з обмеженою відповідальністю: порівняльна характеристика і проблеми вдосконалення правового регулювання / О. Вінник // Підприємництво, господарство і право. – 1997. – № 8. – С. 24–28.
18. Вінник О. М. Господарські товариства і виробничі кооперативи: Правове становище / О. М. Вінник. – Київ : Знання, 1998. – 308 с.
19. Вінник О. М. Інвестиційне право. Курс лекцій: навч. посіб. / О. М. Вінник – К.: Атіка, 2000. – 263 с.
20. Вінник О. Характерні риси господарських організацій / О. М. Вінник // Підприємництво, господарство і право. – 1998. – № 2, 3. – С.3–6.
21. Вітвіцький С. С. Основні принципи державного контролю підприємницької діяльності / С. С. Вітвіцький // Вісник Запорізького юридичного ін-ту. – 2001. – № 3. – С. 77–80.
22. Галіахметов І. Концептуальні положення про підприємство в умовах розвитку цивільного права / І. Галіахметов // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 9. – С. 32.
23. Галіахметов І. Проблеми запровадження реєстрації прав власності на підприємство як об'єкт нерухомості / І. Галіахметов // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 3. – С. 31.
24. Головань І. В. Правова робота і захист прав підприємців: монографія / І. В. Головань. – Донецьк : ТОВ "Юго-Восток, Лтд", 2003. – 168 с.
25. Голодницький З. Види юридических лиц в новых Кодексах. Организационно-правовые формы юридического лица: системный анализ ГК и ХК / З. Голодницький // Юридическая практика. – 2004. – № 8. – С. 18–19.
26. Гонта А. Внешнеэкономическая деятельность: резиденты, агенты, принципалы, посредничество и агентские соглашения в экспортно-импортных операциях / А. Гонта // Бизнес. – 1996. – № 25. – С. 26–31.
27. Гончаренко І. Б. Державний контроль та нагляд у сфері торговельної діяльності України : дис. ... канд. юрид. наук : спеціальність 12.00.07 "Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право" / І. Б. Гончаренко. – Харків : ХНУВС, 2011. – 184 с.

28. Гордієнко О. Малі підприємства: критерії правового статусу і проблеми його вдосконалення / О. Гордієнко // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 6. – С. 8.
29. Горленко В. Поняття кооперативу в Україні / В. Горленко // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 6. – С. 11–18.
30. Господарське право України : навч. посіб. у 2-х ч. : за заг. ред. О. П. Гетманець, Ю. М. Жорнокуя, О. М. Шуміла – Київ : Хай-Тек Прес, 2013. – Ч. 1. – С. 304.
31. Господарське право України: навч. посіб. у 2-х ч. : за заг. ред. О. П. Гетьманець, Ю. М. Жорнокуя, О. М. Шуміла – Київ : Хай-Тек Прес, 2013.– Ч. 2. – 368 с.
32. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18, № 19 – 20, № 21 – 22. – Ст. 144.
33. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6. – Ст. 56.
34. Грудницкая С. Порядок формирования объединений предприятий: структура и компетенция органов объединения / С. Грудницкая // Предпринимательство, хозяйство и право. – 1996. – № 9. – С. 9.
35. Давыденко М. Л. Контроль и надзор как средство предупреждения преступлений, связанных с незаконным предпринимательством / М. Л. Давыденко // Право і безпека. – 2003. – № 3 – Т. 2. – С. 72–76.
36. Дахно И. Недобросовестная конкуренция и промышленная собственность в Украине / И. Дахно // Предпринимательство, хозяйство и право. – 1996. – № 11. – С. 3–34.
37. Деякі питання дерегуляції господарської діяльності: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.01.2015 р. № 42 // Урядовий кур'єр. – 2015. – № 25. – Ст. 316.
38. Деякі питання діяльності Державної служби України з питань регуляторної політики та розвитку підприємства : Указ Президента України від 30.03.2012 р. № 237/2012 // Офіційний вісник Президента України. – 2012. – № 12. – Ст. 32.
39. Дзера Н. Некоторые вопросы признания сделок недействительными в предпринимательской деятельности / Н. Дзера // Предпринимательство, хозяйство и право. – 1997. – № 4. – С. 5–10.

40. Дзера О. В. Зобов'язальне право: теорія і практика : навч. посіб. для студентів юрид. вузів і фак. університетів / О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова, В. В. Луць. – Київ : Юрінком Інтер, 1998. – 912 с.
41. Домробутова А. Договір підряду і правові наслідки неналежного виконання / А. Домробутова // Юридичний вісник України. – 2003. – № 37. – С. 14. – № 38. – С. 14.
42. Дятленко Н. Особенности определения субъектов хозяйствования в Хозяйственном Кодексе Украины / Н. Дятленко // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 8. – С. 25–31.
43. Єлов В. Засновницькі документи про створення господарських об'єднань, їх зміст / В. Єлов // Право України. – 1998. – № 1. – С. 32–39.
44. Зельдіна О. Р. Теоретичні аспекти спеціального режиму господарювання [Текст] : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спеціальність 12.00.04 "Господарське право; господарсько-процесуальне право" / О. Р. Зельдіна. – Київ : Б. в., 2007. – 39 с.
45. Зенин И. А. Гражданское и торговое право зарубежных стран : учеб. пособ. / И. А. Зенин. – Москва : МЭСИ, 2005. – С. 31–194.
46. Каштанов О. Антиконтурентні узгоджені дії суб'єктів господарювання: сутність, форми та суб'єкти / О. Каштанов // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 7. – С. 56–59.
47. Каштанов О. Види антиконтурентних узгоджених дій суб'єктів господарювання / О. Каштанов // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 8. – С. 47–50.
48. Килимник І. І. Конспект лекцій з дисципліни "Господарське право" (для студентів денної і заочної форм навчання всіх спеціальностей) / І. І. Килимник, Н. В. Івасішина. – Харків : ХНАМГ, 2007. – 63 с.
49. Кисилев А. Порядок подготовки учредительных документов и создания уставного фонда предприятия / А. Кисилев // Предпринимательство, хозяйство и право. – 1996. – № 12. – С. 87–95.
50. Ковалёв Д. Когда получается льготный торговый патент / Д. Ковалёв // Всё о бухгалтерском учёте. – 2000. – № 108. – С. 83.
51. Коваль И. Копирование внешнего вида изделия конкурента / И. Коваль // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 5. – С. 11–13.
52. Кодекс торговельного мореплавства України від 23.05.1995 р. № 176/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 47. – Ст. 349.

53. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
54. Контроль і перевірки підприємницької діяльності. – Київ : Юрінком Інтер, 2004 . – 400 с.
55. Косак В. Правове регулювання іноземних інвестицій: цивільно-правовий аспект / В. Косак. – Львів : Центр Європи, 1996. – 86 с.
56. Красовська А. Державна реєстрація як умова реалізації права на підприємництво в Україні / А. Красовська // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 7. – С. 62.
57. Кривенко О. Ринок капіталу та холдинги в Україні / О. Кривенко // Юридичний вісник України. – 2003. – 9 серпня. – С. 7–15.
58. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
59. Кузнецова Н. С. Институт юридического лица в гражданском законодательстве и науке гражданского права Украины / Н. С. Кузнецова // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Спецвипуск. Сер. "Право". – 2010. – № 929. – С. 10.
60. Кузнецова Н. С. Ринок цінних паперів в Україні: правові основи формування і функціонування / Н. С. Кузнецова, І. Р. Назарчук. – Київ : Юрінком Інтер, 1998. – 186 с.
61. Курбатов А. Я. Сочетание частных и публичных интересов при правовом регулировании предпринимательской деятельности / А. Я. Курбатов. – Москва : АО "Центр ЮрИнфоР", 2001. – 212 с.
62. Курило В. Державне ліцензування як правова підстава підприємницької діяльності з надання послуг щодо охорони власності та громадян / В. Курило // Юридична Україна. – 2004. – № 2. – С. 51.
63. Куркін М. В. Ревізії та перевірки за зверненнями правоохоронних органів : навч. посіб. / М. В. Куркін, В. Д. Понікаров. – Харків : Східно-регіон. центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2003. – 412 с.
64. Липницький Д. Нове у відповідальності по Господарському Кодексу України / Д. Липницький, Г. Болотова // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 6. – С. 8–10.
65. Ліцензування в Україні / ред. А. В. Шашкевич. – Київ : Юрінком Інтер, 2005. – С. 218.
66. Логвіненко Л. Аналіз процесів, пов'язаних з банкрутством підприємств / Л. Логвіненко // Економіка. Фінанси. Право. – 2000. – № 5. – С. 24.

67. Луць В. В. Контракти у підприємницькій діяльності : навч. посіб. / В. В. Луць. – Київ : Атіка, 1999. – 194 с.

68. Мавліханова Р. В. Виробничі кооперативи як суб'єкти цивільного права [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спеціальність 12.00.03 "Цивільне право, сімейне право, цивільний процес, міжнародне приватне право" / Р. В. Мавліханова. – Київ : Б. в., 2005. – 20 с.

69. Мамутов В. К. Господарське право зарубіжних країн / В. К. Мамутов, О. О. Чувпило. – Київ : Ділова Україна, 1996. – 351 с.

70. Мизюк В. Когда приобретается торговый патент / В. Мизюк // Все о бухгалтерском учете. – 2000. – № 45. – С. 19.

71. Мироненко Н. Банкротство: правове регулювання і практика застосування / Н. Мироненко // Предпринимательство, хозяйство и право. – 1996. – № 6. – С. 68–72.

72. Мичка А. Предприятие как объект собственности. ХК предлагает весьма оригинальный подход к институту юридического лица / А. Мичка // Юридическая практика. – 2004. – № 3. – С. 9.

73. Мілаш В. Теоретичні аспекти тлумачення господарського договору: історія та сучасність / В. Мілаш // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 5. – С. 31–35.

74. Мостовенко С. В. Цивільно-правова відповідальність суб'єктів підприємницької діяльності на територіях із спеціальним режимом підприємництва / С. В. Мостовенко // Держава і право. – 2005. – № 27. – С. 406–412.

75. Мычка А. Унитарно-корпоративные предприятия: проблемы правореализации на Украине / А. Мычка // Юридическая практика. – 2004. – № 17. – С. 15.

76. Научно-практический комментарий Закона Украины "О хозяйственных обществах" / под ред. Е. Р. Кибенко. – Харьков : Эспада, 2000. – 86 с.

77. Омельченко А. В. Державне управління іноземними інвестиціями в Україні (організаційно-правові питання) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спеціальність 12.00.07 "Теорія управління, адміністративне право і процес, фінансове право" / А. В. Омельченко. – Київ : Б. в., 1996. – С. 10–11.

78. Омельченко А. В. Інвестиційне право : навч. посіб. / А. В. Омельченко. – Київ : Атіка, 1999. – 176 с.

79. Омельченко А. В. Правове регулювання іноземних інвестицій в Україні / А. В. Омельченко. – Київ : Юрінком, 1996. – 112 с.

80. Онуфрієнко О. Правове становище саморегульованих організацій на ринку цінних паперів / О. Онуфрієнко // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 1. – С. 79–81.

81. Основи господарського законодавства: Збірка основних законодавчих актів України / уклад. Ж. О. Андрійченко, Г. М. Брусільцева, А. В. Галушко. – Харків : ВД "ІНЖЕК", 2006. – 480 с.

82. Повітряний кодекс України від 19.05.2011 р. № 3393-VI // Офіційний вісник України. – 2011. – № 46. – Ст. 1881.

83. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13–17. – Ст. 112.

84. Положення про форму зовнішньоекономічних договорів (контрактів) : Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 06.09.2001 р. № 201 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 39. – Ст. 158.

85. Положення про форму та зміст розрахункових документів, Порядку подання звітності, пов'язаної із використанням книг обліку розрахункових операцій (розрахункових книжок), форми № ЗВР-1 Звіту про використання книг обліку розрахункових операцій (розрахункових книжок) : Наказ Міністерства фінансів України від 21.01.2016 р. № 13 // Офіційний вісник України. – 11.03.2016. – 2016. – № 18. – Ст. 549.

86. Поляков Б. Практика применения Закона Украины "О возобновлении платежеспособности должника или признании его банкротом" / Б. Поляков // Предпринимательство, хозяйство и право. – 2000. – № 10. – С. 45–51.

87. Понікаров В. Д. Господарське законодавство : конспект лекцій / В. Д. Понікаров, Ж. О. Андрійченко. – Харків : ВД "ІНЖЕК", 2003. – 148 с.

88. Попов А. А. Правовые основы внешнеэкономической деятельности : учеб. пособ. / А. А. Попов. – Харьков : Каравела, 2001. – 358 с.

89. Попов А. А. Торговое право : учеб. пособ. / А. А. Попов. – 2-е изд., доп. и перераб. – Харьков : Изд. группа "РА-Каравелла", 2000. – 328 с.

90. Правове регулювання господарських відносин за участю промислових підприємств : підруч. для юрид. вузів і фак. / за ред. В. М. Гайворонського, В. П. Жушмана. – Харків : Право, 2000. – 288 с.

91. Предпринимательское право в вопросах и ответах: учеб. пособ. // под ред. Н. А. Саниахметовой. – Харьков : Основа, 2001. – 268 с.

92. Примак В. Відповідальність підприємницьких товариств / В. Примак // Юридичний вісник України . – 2002 . – № 21. – С. 48–53.

93. Про автомобільний транспорт : Закон України № 2344-III від 05.04.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 22. – Ст. 105.
94. Про адміністративні правопорушення : Кодекс України від 07.12.1984 р. № 8073-X // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984. – Додаток до № 51. – Ст. 1122.
95. Про акціонерні товариства : Закон України № 514-VI від 17.09.2008 р. // Відомості Верховної Ради України. – № 50 – 51. – 2008. – Ст. 384.
96. Про архітектурну діяльність : Закон України № 687-XIV від 20.05.1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 31. – Ст. 246.
97. Про банки і банківську діяльність : Закон України № 2121-III від 07.12.2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 5 – 6. – Ст. 30.
98. Про безпечність та якість харчових продуктів : Закон України № 771/97-ВР від 23.12.1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 19. – Ст. 98.
99. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом : Закон України № 2343-XII від 14.05.1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 31. – Ст. 440.
100. Про впорядкування діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, створених за участю державних підприємств : Декрет Кабінету Міністрів України від 31.12.1992 р. № 24 – 92 // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 11. – Ст. 94.
101. Про господарські товариства : Закон України № 1576-XII від 19.09.1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 49. – Ст. 682.
102. Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів : Закон України № 481/95-ВР від 19.12.1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 46. – Ст. 345.
103. Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів : Закон України № 481/95-ВР від 19.12.1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 46. – Ст. 345.
104. Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні : Закон України № 448/96-ВР від 30.10.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 51. – Ст. 292.

105. Про державний контроль за використанням та охороною земель : Закон України № 963-IV від 19.06.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 350.

106. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань : Закон України № 755-IV від 15.05.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 31–32. – Ст. 263

107. Про державну службу : Закон України № 3723-XII від 16.12.1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 52. – Ст. 490.

108. Про довірчі товариства : Декрет Кабінету Міністрів України від 14.03.1995 р. № 90/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 19. – Ст. 207.

109. Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії : Закон України № 1370-XIV від 11.01.2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 9. – Ст. 68.

110. Про доступ до публічної інформації : Закон України № 2939-VI від 13.01.2011 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 32. – Ст. 314.

111. Про електроенергетику : Закон України № 575/97-ВР від 16.10.1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 1. – Ст. 1

112. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення : Закон України № 4004-XII від 24.02.1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 27. – Ст. 218.

113. Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон : Закон України № 2673-XII від 13.10.1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 50. – Ст. 676.

114. Про закупівлю товарів, робіт та послуг за державні кошти : Закон України № 1490-III від 22.02.2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 30. – Ст. 379.

115. Про залізничний транспорт : Закон України № 273/96-ВР від 04.07.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 40. – Ст. 183.

116. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності : Закон України № 1160-IV від 11.09.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 9. – Ст. 79.

117. Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг : Закон України № 265/95-ВР

від 06.07.1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 28. – Ст. 205.

118. Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну : Закон України № 332-XIV від 22.12.1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 11. – Ст. 78.

119. Про затвердження Збірника тарифів на перевезення вантажів залізничним транспортом у межах України та пов'язані з ними послуги та Коефіцієнтів, що застосовуються до Збірника тарифів на перевезення вантажів залізничним транспортом у межах України та пов'язані з ними послуги : Наказ Міністерства транспорту та зв'язку від 26.03.2009 р. № 317 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 29. – Ст. 992.

120. Про затвердження переліку документів, що додаються до заяви про видачу ліцензії для окремого виду господарської діяльності : Постанова Кабінету Міністрів України від 04.07.2001 р. № 756 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 27. – Ст. 1212.

121. Про затвердження переліку органів ліцензування : Постанова Кабінету Міністрів України від 14.11.2000 р. № 1698 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 46. – Ст. 2001.

122. Про затвердження Положення про валютний контроль : Постанова Національного Банку України від 08.02.2000 р. № 49 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 14. – Ст. 41.

123. Про затвердження Порядку державного фінансування капітального будівництва : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2001 р. № 1764 // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 52. – Ст. 134.

124. Про затвердження Порядку провадження торговельної діяльності та правил торговельного обслуговування на ринку споживчих товарів : Постанова Кабінету Міністрів України від 15.06.2006 р. № 833 // Урядовий кур'єр України. – 2006. – № 122. – Ст. 53.

125. Про затвердження Порядку проведення конкурсного відбору кандидатів на заміщення вакантних посад керівників державних підприємств : Наказ Державного комітету України із земельних ресурсів від 18.02.2009 р. № 78-кт // Урядовий кур'єр України. – 2009. – № 177. – Ст. 155.

126. Про затвердження Порядку сплати збору на обов'язкове державне пенсійне страхування з окремих видів господарських операцій : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.1998 р. за № 1740 // Урядовий кур'єр України. – 1998. – № 178. – Ст. 17.

127. Про затвердження Правил надання послуг пасажирського автомобільного транспорту : Постанова Кабінету міністрів України від 18.02.1997 р. № 176 // Офіційний вісник України. – 1997. – № 8. – Ст. 142.

128. Про затвердження Правил перевезення пасажирів, багажу, вантажобагажу та пошти залізничним транспортом України : Наказ Міністерства транспорту та зв'язку України від 27.12.2006 року № 1196 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 26. – Ст. 1065.

129. Про затвердження Правил перевезень вантажів автомобільним транспортом в Україні : Наказ Міністерства транспорту України від 14.10.1997 р. № 363 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 8. – Ст. 312.

130. Про затвердження Статуту залізниць України : Постанова Кабінету Міністрів України від 06.04.1998 р. № 457 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 14. – Ст. 548.

131. Про захист від недобросовісної конкуренції : Закон України № 236/96-ВР від 07.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 36. – Ст. 164.

132. Про захист економічної конкуренції : Закон України № 2210-III від 11.01.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 12. – Ст. 64.

133. Про захист іноземних інвестицій на Україні : Закон України № 1540а-XII від 10.09.1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 46. – Ст. 616.

134. Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту : Закон України № 330-XIV від 22.12.1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 9–10. – Ст. 65.

135. Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту : Закон України № 331-XIV від 22.12.1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 12–13. – Ст. 80.

136. Про захист прав споживачів : Закон України № 1023-XII від 12.05.1991 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 30. – Ст. 379.

137. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України № 959-XII від 16.04.1991 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 29. – Ст. 377.

138. Про інвестиційну діяльність : Закон України № 1560-XII від 18.09.1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 47. – Ст. 646.

139. Про кооперацію : Закон України № 1087-IV від 10.07.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 5. – Ст. 35.

140. Про лікарські засоби : Закон України № 123/96-ВР від 04.04.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 22. – Ст. 68.
141. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України № 222-VIII від 02.03.2015 р. // Відомості Верховної Ради. – 2015. – № 23. – Ст. 158.
142. Про міжнародне приватне право : Закон України № 2709-IV від 23.06.2005 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 32. – Ст. 422.
143. Про міжнародний комерційний арбітраж : Закон України № 4002-XII від 24.02.1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 25. – Ст. 198.
144. Про Міністерство економічного розвитку і торгівлі України : Указ Президента України від 31.05.2011 р. № 634/2011 // Офіційний вісник Президента України. – 2011. – № 17. – Ст. 789.
145. Про наркотичні засоби, психотропні речовини та прекурсори : Закон України № 60/95-ВР від 15.02.1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 10. – Ст. 60.
146. Про оборону України : Закон України № 1932-XII від 06.12.1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 9. – Ст. 106.
147. Про оренду державного та комунального майна : Закон України № 2269-XII від 10.04.1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 30. – Ст. 416.
148. Про оренду землі : Закон України № 161-XIV від 06.10.1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 46–47. – Ст. 280.
149. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : Закон України № 877-V від 05.04.2007 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 29. – Ст. 389.
150. Про питну воду та питне водопостачання : Закон України № 2918-III від 10.01.2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 16. – Ст. 112.
151. Про порядок проведення аналізу результатів функціонування спеціальних (вільних) економічних зон і територій із спеціальним режимом інвестиційної діяльності : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2001 р. № 184 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 9. – Ст. 362.
152. Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства Союзу РСР : Постанова Верховної Ради України від 12.09.1991 р. № 1545-XII // Відомості Верховної ради України. – 1991. – № 46. – Ст. 621.

153. Про проекти Концепції та Програми переходу Української РСР до ринкової економіки : Постанова Верховної Ради Української РСР від 01.11.1990 р. № 438-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1990. – № 48. – Ст. 631.

154. Про регулювання товарообмінних (бартерних) операцій у галузі зовнішньоекономічної діяльності : Закон України № 351-XIV від 23.12.1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 5 – 6. – Ст. 44.

155. Про режим іноземного інвестування : Закон України № 93/96-ВР від 19.03.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 19. – Ст. 80.

156. Про споживчу кооперацію : Закон України № 2265-XII від 10.04.1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 30. – Ст. 414.

157. Про спрощення і гармонізацію митних процедур : Конвенція Ради Митного Співробітництва від 18.05.1973 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 71. – Ст. 2711.

158. Про стандартизацію : Закон України № 1315-VII від 05.06.2014 р. // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 31. – Ст. 1058.

159. Про стандартизацію і сертифікацію : Декрет Кабінету Міністрів України від 10.05.1993 р. № 46-93 // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 27. – Ст. 289.

160. Про телебачення і радіомовлення : Закон України № 3759-XII від 21.12.1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 10. – Ст. 43.

161. Про телекомунікації : Закон України № 1280-IV від 18.11.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 12. – Ст. 155.

162. Про теплопостачання : Закон України № 2633-IV від 02.06.2005 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 28. – Ст. 373.

163. Про товарну біржу : Закон України № 1956-XII від 10.12.1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 10. – Ст. 139.

164. Про транспорт : Закон України № 232/94-ВР від 10.11.1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 51. – Ст. 446.

165. Про фермерське господарство : Закон України № 973-IV від 19.06.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 45. – Ст. 363.

166. Про фінансовий лізинг : Закон України № 723/97-ВР від 16.12.1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 15. – Ст. 231.

167. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України № 2664-III від 12.07.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 1. – Ст. 1.

168. Про фінансово-кредитні механізми управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю : Закон України № 978-IV від 19.06.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 52. – Ст. 377.

169. Про цінні папери і фондовий ринок : Закон України № 3480-IV від 23.02.2006 р. // Відомості Верховної Ради України. – № 31. – 2006. – Ст. 1126.

170. Розенберг М. Г. Контракт международной купли – продажи. Современная практика заключения. Разрешение споров / М. Г. Розенберг. – Москва : Книжный мир, 2000. – 164 с.

171. Саниахметова Н. А. Конституционное право на предпринимательскую деятельность / Н. А. Саниахметова // Юридический вестник. – 1996. – № 1. – С. 73–74.

172. Саниахметова Н. А. Хозяйственное право : учебник / Н. А. Саниахметова. – Харьков : Одиссей, 2005. – 540 с.

173. Саниахметова Н. А. Юридический справочник предпринимателя / Н. А. Саниахметова. – Харьков : ООО "Одиссей", 2000. – 768 с.

174. Саниахметова Н. Конкурентное законодательство в государствах с развитой рыночной экономикой / Н. А. Саниахметова // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 4. – С. 5–7.

175. Саниахметова Н. Дискримінаційні зловживання монопольним (домінуючим) становищем суб'єкта господарювання на ринку / Н. Саниахметова, С. Мельник // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 2. – С. 3–5.

176. Саниахметова Н. Підстава і види юридичної відповідальності за зловживання монопольним (домінуючим) становищем на ринку / Н. Саниахметова, С. Мельник // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 3. – С. 27–30.

177. Сгара Э. Мировое соглашение в процедуре санации / Э. Сгара // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 1. – С. 13–15.

178. Селезньов В. В. Основы рыночной экономики Украины : навч. посіб. / В. В. Селезньов. – Київ : А.С.К., 2006. – 688 с.

179. Семенюк Ю. Правове регулювання банкрутства в Україні / Ю. Семенюк // Юридичний вісник України. – 1999. – № 5. – С. 31–32.

180. Сідак С. В. Вільні економічні зони, сучасний стан та міжнародна практика / С. В. Сідак // Науковий вісник УНУ. – 2011. – № 9. – С. 20.
181. Стаматина М. Договір поставки у нових ЦК України та ГК України / М. Стаматина // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 9. – С. 28.
182. Судебно-бухгалтерская экспертиза : учеб. пособ. / В. Д. Пони- каров, И. В. Ялдин, М. В. Стаматина и др. / под ред. В. Д. Пони- карова. – Харьков : Арсис, 2002. – 240 с.
183. Тарасенко О. Реформа системи банкрутства в Україні / О. Тара- сенко. – Київ : Преса України, 2000. – 144 с.
184. Терещенко О. Мировой опыт санации предприятия // О. Тере- щенко // Финансовая Украина. – 1996. – № 8. – С. 25.
185. Тітов М. Новий закон про банкрутство: проблеми застосування / М. Тітов, В. Бондаренко // Право України. – 2000. – № 8. – С. 36–41.
186. Угода про порядок вирішення спорів, пов'язаних із здійс- ненням господарської діяльності від 20.03.1992 р. № 2889-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 2889 – Ст. 12.
187. Федорчук Д. Про співвідношення понять "інвестиції", "іноземні інвестиції" та "прямі іноземні інвестиції" / Д. Федорчук // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 4. – С. 8–11.
188. Философский энциклопедический словарь / гл. ред. : Л. Ф. Ильи- чев, П. Н. Федосеев и др. – Москва : Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.
189. Хєда С. Особливості правового становища представництв іноземних компаній в Україні / С. Хєда // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 5. – С. 37–42.
190. Цивільне право : підручник : у 2 т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, Т. І. Бєгова та ін.; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо- Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – Харків : Право, 2011. – Т. 2. – 413 с.
191. Цивільне право України : підручник : у 2 т. / за ред. Є. О. Хари- тонова, Н. Ю. Голубєвої. – Харків : Одиссей, 2008. – Т. 2. – 872 с.
192. Цивільне право України. Особлива частина : підручник / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової, Р. А. Майданика. – 3-тє вид., перероб. і допов. – Київ : Юрінком Інтер, 2010. – С. 548.
193. Цивільне право України: Загальна частина / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової, Р. А. Майданика. – Київ. : Юрінком Інтер, 2014. – 973 с.
194. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40 – 44. – Ст. 356.

195. Чапичадзе Я. А. Правовое регулирование страховой деятельности в Украине : учеб. пособ. / Я. А. Чапичадзе. – Харьков : "Апекс+", 2004. – 416 с.
196. Чистяков П. М. Контроль органів державної податкової служби України за підприємницькою діяльністю, яка підлягає ліцензуванню: теорія та практика реалізації / П. М. Чистяков. – Ірпінь : Юрид. літ., 2004. – 22 с.
197. Чмир О. С. Спеціальні (вільні) економічні зони і території пріоритетного розвитку: Науково-методичні аспекти / О. С. Чмир. – Київ : НДЕІ, 2001. – 272 с.
198. Шишка Р. Б. Инвестиционное право Украины / Р. Б. Шишка. – Харьков : Эспада, 2000. – 176 с.
199. Шишка Р. Б. Предпринимательское право Украины : учебник / Р. Б. Шишка, А. М. Сытник, В. Н. Левков. – Харьков : Эспада, 2001. – 624 с.
200. Щербина В. С. Господарське право : практикум / В. С. Щербина, Г. В. Пронська, О. М. Вінник. – Київ : Юрінком Інтер, 2001. – 320 с.
201. Щербина В. С. Суб'єкти господарського права : монографія / В. С. Щербина. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – С. 149.
202. ГОСТ 4303-2004 "Розничная и оптовая торговля. Термины и определения" [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dt-kt.com/natsionalniy-standart-ukrayini-dstu-4303-2004-rozdribna-ta-optova-torgivlya>.
203. Про затвердження Правил супроводження в контрольованих зонах авіапідприємств матеріальних цінностей і пасажирів : Наказ Державного департаменту авіаційного транспорту України Міністерства внутрішніх справ України від 11.06.1996 р. № 168/397 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0334-96>.
204. Про Статут автомобільного транспорту УРСР : Постанова Ради Міністрів УРСР від 27.06.1969 р. № 401 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/401-69>.
205. Статут внутрішнього водного транспорту Союзу РСР від 15.10.1955 р. № 1801 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v1801400-55>.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Сергієнко Валерій Вікторович
Браславець Юлія Юріївна
Капустян Наталія Миколаївна та ін.

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

Підручник

За загальною редакцією
канд. юрид. наук, професора В. В. Сергієнка

Самостійне електронне текстове мережеве видання

Відповідальний за видання *В. В. Сергієнко*

Відповідальний редактор *М. М. Оленич*

Редактор *Н. І. Ганцевич*

Коректор *Т. А. Маркова*

План 2016 р. Поз. № 3-ЕП. Обсяг 412 с.

Видавець і виготовлювач – ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 61166, м. Харків, просп. Науки, 9-А

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру

ДК № 4853 від 20.02.2015 р.